

Andrey qardaş

TANRI

QAÇAQMALÇISININ DUASI

Andrey qardaş

TANRI

QAÇAQMALÇISININ DUASI

Ön söz

Son zamanlar Rusiyanın və keçmiş kommunist blokuna daxil olan ölkələrin çox dəyişməsinə heç kim şübhə etmir. İndi bu ölkələr yeni ideyalar üçün daha açıq və səyahətçilər üçün daha əlçatandır

Lakin bu dəyişikliklərə səbəb nə olmuşdur? Ekspertlər bu günə qədər bu regionların inkişafına təsir etmiş iqtisadi və siyasi amillərin tədqiqi ilə məşğul olurlar. Lakin çoxlarının nəzərindən qaçan daha bir amil də vardır. Bu, yeganə bir şəxs tərəfindən başlanmış, bir qrup kişi və qadının yaradıcı işi idi. Bu insanlar da tarixin dəyişilməsinə öz bəxşişlərini vermişdilər.

Biz Andreylə tanış olanda dərhal başa düşdük ki, onun haqqında yazmalıyıq. Ancaq əvvəlcə bir problemi həll etmək lazım idi. Onun fəaliyyətinin bir çox sahələri barədə danışmaq olmazdı, çünki bu, bəzi insanlar üçün böyük təhlükə ola bilərdi. Bundan əlavə, artıq tarixi fakta çevrilmiş bəzi şeyləri də dəyişmək lazım oldu. Bir çox hallarda biz uydurma adlardan və tarixlərdən istifadə etmişdik. Və əlbəttə ki, biz sərhədlərin necə keçilməsindən və lazımi ədəbiyyatın necə keçirilməsindən danışmayacağıq. Ancaq bütün bu ehtiyat tədbirləri ilə bəhəm Andreyin əhvalatı bizim hamımız üçün tamamilə unikal və çox vacib olaraq qalır.

Andrey kiçik bir Holland kəndində, kasıb bir dəmirçi ailəsində böyümüşdü. 1950-ci illərin əvvəllərində hamı kimi o da

başə düşürdü ki, dünyanın üçdə birini tutmuş kommunizm necə möhtəşəm bir qüvvəyə malikdir. Bizim kimi o da bilirdi ki, kommunist düşərgəsinin ölkələri qərb üçün xüsusilə də, heç bir maddi yardım almayaraq işləyən missioner üçün bağlıdır başqaları kimi o da bilirdi ki, sadəcə olaraq Rusiyaya, Macarıstana, Albaniyaya və ya Çinə gələrək başqa bir həyat tərzi barədə vəz etmək mümkün deyildir.

Və indi biz onun tamamilə unikal əhvalatının başlanğıcına gəlib çatdıq...

Con və Elizabet Şerill

GUIDEROSTS

Karmel, Nyu-York

Birinci fəsil

Tüstü və quru çörək

Hollandiyada *klompen* adlanan taxta başmaqları geydiyim andan mən macərəlar haqqında xəyəllara dalmağa başlamışdım. Mən müharibədə kəşfiyyatçı olmuşdum, düşmənin arxa cəbhəsinə keçmişdim, tikanlı məftillər altında sürünmüşdüm, başımın üstündə isə bu zaman düşmən güllələri vıyıldayırdı.

Əlbəttə, mənim doğma kəndim Vittedə düşmən əsgərləri yox idi və buna görə də biz bir-birimizə qarşı döyüşürdük. Biz, oğlan uşaqları öz klompenlərimizlə dalaşırdıq. Öz başmağına əl uzatmağa imkan tapmayan uşaq özü taxta klompenlə zərbə alırdı. Dostum — düşmənim Kesin başında başmağımı sındırdığımı xatırlayıram. Biz onun alnında əmələ gəlmiş şişdən çox, yararsız hala düşmüş ayaqqabıya görə qorxurduq. Keslə mən çatlamış klompeni təmir etməyə çalışaraq, müharibəni tamamilə unutmuşduq. Lakin belə sənətkarlıq illərin gərgin əməyi nəticəsində əldə olunur və o axşam mənim sənəti dəmirçilik olan atam çəkməçi işləməli oldu. Həmin gün atam səhər saat beşdə qalxmışdı ki, əlaq otlarını təmizləsin və altı uşağı yedirtməyə kömək edən bostanı sulasın. Bundan sonra o, Alkmardakı dəmirçi emalatxanasına qədər olan dörd mil yolu velosipedlə getmişdi. Və budur, axşam o, mənim taxta başmağımı təmir etmək üçün əyləşdi, ayaqqabının altında dəlik açaraq oradan məftil keçirib başmağın dabanı ilə pəncəsini bir-birinə bərkitdi ki, mənim məktəbə getməyə bir şeyim olsun.

«Andrey, bundan sonra ehtiyatlı ol!» — atam uca səslə dedi. Atam ağır eşidirdi, buna görə də söhbət zamanı demək olar ki, qışqırırdı. Mən onu çox yaxşı anlayırdım: ailədə hər bir şey ağır zəhmət bahasına əldə edilirdi.

Kəndimizdə bir ailə vardı ki, onun üzvləri uşaq xəyallarımnda mənə düşmən kimi görünürdülər. Bu, Uetstrlər ailəsi idi.

Uetstrləri nə üçün bu qədər sevmədiyimi bilmirdim. Bəlkə ona görə ki, onlar hamıdan əvvəl almanlarla müharibə barədə kəndimizdə söhbət açmışdılar, bu mövzu isə Vittddədə heç də xoşagələn deyildi. Bundan başqa, onlar sadıq müjdə məsihçiləri idilər. Onların daima «Tanrı sizə xeyir-dua versin» və «Allah qoysa» kimi ifadələr işlətməsi mənim kimi gizli xəfiyyə üçün yersiz görünürdü. Buna görə də mənim nəzərimdə onlar düşmən idilər.

Yadımdadır, bir dəfə mən onların pəncərəsi önündən keçirdim, bu zaman missis Uestra sobaya piroq qoyurdu. Düz giriş qapısının yanında divara söykədilmiş pəncərə şüşəsi gördüm. Şüşəni görəndə beynimdə bir fikir yarandı. İndi mən daim gülümseyən adi hollandiyalı kimi özündən necə çıxacağını görəcəkdim. Mən şüşəni götürüb ehtiyatla cəbhə xəttini keçərək düşməne yaxınlaşdım. Kəndimizdəki bütün evlər kimi, Uetstrlərin evinin saman damına nərdivan söykədilmişdi. Mən klonpenlərimi çıxararaq yuxarı dırmaşdım. Şüşəni astaca tüstü borusunun üzərinə qoydum. Sonra damdan düşdüm, küçənin o biri tərəfinə keçdim və balıq alverçisinin arabasının arxasında gizlənərək nə baş verəcəyinə baxmağa başladım.

Təbii ki, tüstü boru ilə geri qayıdıb evə doldu. Mətbəxi tüstü basdı və pəncərədən bayıra çıxmağa başladı. Missis Uetstra küçəyə qaçaraq yuxarı — boruya baxdı. Əgər mən zəngin holland söyüşləri eşitmək istəyirdimsə, istəyimə çatmadım, lakin o, nərdivanla tələsik yuxarı qalxanda üzündəki ifadəni görüb, güclü düşmən üzərində məşhur qələbəni öz hesabıma yazdım.

Daha bir sevimli düşmənim böyük qardaşım Ben idi. Bütün başqa böyük qardaşlar kimi Ben də əvəzsiz dəyişmə sənətkarı

idi. Çardaqdakı ümumi yataq otağımızda ona məxsus künc bir zamanlar mənə və başqa uşaqlara məxsus olan gözəl əşyalarla dolu idi. Biz isə dəyişmə zamanı ondan nə aldığımızı heç zaman xatırlaya bilmirdik. Onun ən başlıca sərvəti bir zamanlar bacımız Martyeyə məxsus olan çəhrayı donuz — daxil idi. Burada Ben burqomistrin xırda tapşırıqlarının icrasından və ya məktəb müəlliməmiz miss Meklenin bağında işləyərək qazandığı pulları saxlayırdı. Almanyadan daha tez-tez xəbərlər gəlməyə başlamışdı və mənim təsəvvürümdə Ben hərbi sursatlar istehsal edən çox zəngin bir alman idi. Bir gün o, qazanc dalınca gedərkən mən rəfdən onun daxilını götürdüm, bıçağı onun dəliyindən içəri saldım və donuzu beli üstə çevirdim. Nasist mühafizəsinə qarşı on beş dəqiqəlik gizli yürüşdən sonra mən düşməndən demək olar ki, bütöv bir qulden müsadirə etdim.

Bu, çətin deyildi. Əldə olunmuş gəlirlə nə etməyi qərarlaşdırmaq daha çətin idi. Qulden iyirmi beş sentə bərabər idi — bu, kənd uşağı üçün bütöv bir xəzinədir. Əgər bu pullarla baqqal dükanına getsəm, mütləq sorğu — sual başlayacaq.

Lakin mən nə edəcəyimi fikirləşib tapdım! Desəm ki, pulları tapmışam? Səhəri gün məktəbdə müəlliməyə yaxınlaşıb əlimi uzatdım və dedim: «baxın mən nə tapmışam, miss Meklə».

Miss Meklə aramla dilləndi: «Oho! Nə çox puldur!».

«Olar mən onları özümə saxlayım?».

«Bu pulların kimin olduğunu bilmirsən?»

Hətta işgəncələr altında belə mən düzünü deməzdim. «Xeyr, mem. Mən onları küçədən tapmışam».

«Onda onları polisə aparmaq lazımdır, Andi. Orada nə etmək lazım olduğunu deyərlər».

Polis! Mən bu barədə düşünməmişdim. Elə həmin gün qorxu və səksəkə içində pulları qanun-qayda qoruyucularının yanına apardım. Elə qorxurdum ki, elə bil bizim polis məntəqəsi əsl gestapo idi. Mənə elə gəlirdi ki, pullar qeyri — adi bir tərzdə, satqıncasına parıldayırdı. Lakin görünün mənə inandılar, çünki polis rəisi zərfin üzərinə mənim adı yazdı, pulları onun

içinə qoydu və dedi ki, bir il ərzində onları heç kim tələb etməsə, pullar mənə qaytarılacaq.

Beləliklə, bir ildən sonra mən baqqal dükanına getdim. Ben öz pulları barədə xəbər tutmadı. Lakin bu fakt bütün oyunu pozdu. Düşmən arxasında sabotaj dadı əvəzinə konfetlər adi oğurluq dadı verirdi.

Düşünürəm ki, mənim qeyri-adi sərgüzəştlər barədə sonsuz xəyallarım və təxəyyüllərimin səbəbi anamın radiosundan qaçmaq cəhdləri idi. Anam demək olar ki, əlil idi. Ürəyi xəstə olduğuna görə o, vaxtının çox hissəsini kreslodə oturmağa məcbur idi və onun yeganə təsəllisi radio idi. Lakin o, yalnız bir verlişə qulaq asırdı — Amsterdamdan verilən müjdə proqramına. Bəzən orada himnlər oxuyurdular, bəzən də vəz edirdilər; bütün bunlar məni darıxdırırdı.

Lakin anamı darıxdırmırdı. Din onun həyatı idi. Biz həтта, Vittde standartlarına görə də kasıb idik, evimiz isə kənddə ən balaca ev idi. Lakin bizim qapımıza doğru arasıkəsilmədən dilənçilər, sərgərdan vaizlər, qaçaqçılar gəlirdilər. Bilirdilər ki, anamın süfrəsində həmişə hamı üçün yer tapılar. Belə günlərdə pendir daha nazik doğranırdı, şorbaya su əlavə edilirdi, ancaq qonaq öz payını alırdı.

Qənaətcilik anam üçün qonaqpərvərlik qədər vacib idi. Artıq dörd yaşım olarkən mən kartofun qabığınyı çox nazik soymağı bacarırdım. Yeddi yaşım tamam olanda, bu vəzifə kiçik qardaşım Korneiliusa keçdi, mənə isə daha vacib iş tapşırıldı — ayaqqabıları parıldayana qədər təmizləmək. Bu, gündəlik geyindiyimiz klompenlər deyildi, bizim dəri ayaqqabılarımız idi və əgər bir cüt ayaqqabı on beş ildən tez xarab olurdusa, bu, iqtisadi fəlakət idi. Anam deyirdi ki, ayaqqabılar elə parıldamalıdır ki, onların parıltısından vaiz gözlərini yumsun.

Anama ağırlıq qaldırmaq olmazdı, buna görə Ben hər həftə paltar yuyurdu. Paltarları ləyənə salıb çıxartmaq lazım idi, çünki yumanı bir cüt diyircək yerinə yetirirdi. Bu texnoloji yenilik evimizin qüruru idi. Biz növbə ilə dəstəyin yanında Beni

əvəz edirdik, əllərimiz göynəyəne qədər onu irəli geri itələ-yirdik.

Ailədə heç nə ilə məşğul olmayan yeganə adam böyük qar-daşım Bastian idi. O, Bendən iki yaş, məndən isə altı yaş böyük idi. Basa heç vaxt heç bir iş öyrətməmişdilər. Bütün günü o, yolun kənarında qovaq ağacının altında dayanır və kənd sakin-lərinin yol ilə keçib getməsinə tamaşa edirdi. Vitte bitkiləri ka-sıb olan, torpaqda bitən qovaqları ilə fəxr edirdi. Hər evin ya-nında bir qovaq bitirdi, onların budaqları bir — birinə dolaşaraq yolun üstündə yaşıl arka əmələ gətirirdi. Bas nəyə görəsə heç vaxt bizim qovağın altında dayanmırdı. O, yolun aşağısında üçüncü ağacı özü üçün seçmişdi və bizdən birimiz şam etmək üçün onu evə aparmayınca orada bütün günü dururdu.

Düşünürəm ki, anamdan sonra Bası dünyada hamıdan çox sevirdim. Kənd camaatı onun yanından keçəndə utancaq tə-bəssümünü görmək üçün ona müraciət edirdilər: «A, Bas!». Uzun illər boyu bu sözləri o qədər eşitmişdi ki, nəhayət, onları təkrar etməyə başladı və bu, onun deyə bildiyi yeganə sözlər idi.

Bas danışa bilməsə də, hətta özü geyinə bilməsə də, onun qəribə və ecazkar qabiliyyəti var idi. 30-uncu illərin bir çox holland evləri kimi, bizim qonaq otağımızda da kiçik bir arqan vardı. Ailədə yalnız atam notları oxuya bilirdi, axşamlar kiçik oturacağa əyləşib, ayağı ilə əyləci basır, qədim himnlər toplu-sundan melodiya seçirdi, biz isə oxuyurduq.

Hamı, Basdan başqa. Atam çalmağa başlayan kimi Bas yerə oturub orqanın altında sürünür, atamın yanında çöməlib bərk-bərk alətə yapışırdı. Əlbəttə, atam yalnız musiqini eşidə bilmə-diyinə görə yox, həm də uzun illər ağır çəkiclə işlədiyindən barmaqlarının kobudlaşdığına görə mahnını səhv çalırdı. Bəzən bir axşam ərzində o, alətdən nə qədər düz not çıxarırdısa, o qə-dər də səhv not çıxarırdı.

Lakin Bas üçün fərqi yox idi. O, titrəyən alətə sıxılaraq həzz alırdı. Oturduğu yerdən o, atamın hansı klavişə basdığını görmürdü. Ancaq birdən Bas qalxaraq yavaşca atamın çiyinə toxunurdu.

«A, Bas, a, Bas» — o deyirdi.

Onda atam qalxırdı, Bas isə onun yerinə otururdu. O, həmişə himnlər toplusunu vərəqləyirdi, lakin kitab həmişə baş-ayaq dayanırdı. Sonra kitaba baxaraq o, çalmağa başlayırdı. Həmin axşam atamın çaldığı bütün mahnıları əvvəldən axıra qədər ifa edirdi. Ancaq atam kimi səhv etmirdi. Bas elə səhvsiz və elə gözəl çalırdı ki, küçədəki adamlar musiqini dinləmək üçün dayanırdılar. Qapının açıq olduğu yay axşamlarında evimizin yanında çoxlu adamlar toplaşır və onların yanaqlarından göz yaşları axırdı. Çünki Bas çalanda, sanki orqanın arxasında mələk otururdu.

Əlbəttə, həftənin ən böyük hadisəsi kilsəyə getmək idi. Vitte sahilyanı ərəzidə, təpələrin üstündə yerləşirdi, bu ərəziləri hollandiyalılar nəsillər boyu dənizdən qarış-qarış almışdılar. Buna görə də kəndimiz bənd boyu salınmışdı. Bizim yalnız bir küçəmiz vardı, bəndin üstü ilə cənubdan — şimala doğru uzanırdı. Evlər, demək olar ki, torpaq təpələrinə bənzəyən adaların üstündə tikilmişdilər və hər bir ev yol ilə kiçik körpü vasitəsilə birləşirdi. Küçənin hər iki başında, ən böyük hündürliklərdə iki kilsə yerləşirdi.

İspan işğalından sonra Hollandiyada katoliklərlə protestantlar arasında gərginlik mövcud idi. İş həftəsi ərəzində balıq alverçisi ilə baqqal sakitcə münasibətdə olurdular, ancaq bazar günü birincisi öz ailəsi ilə kəndin şimal şissəsindəki roma katolik kilsəsinə, ikincisi isə öz ailəsi ilə cənubdakı protestant kilsəsinə gedir və yolda bir-biri ilə heç salamlamırdılar da.

Ailəmiz öz protestant ənənələri ilə çox fəxr edirdi. Düşünürəm ki, atam evimizin kəndin şimal tərəfində yerləşməsindən çox məmnun idi, çünki küçənin bütün uzunluğu ona düzgün istiqamətdə getməsi faktını təsdiqləməyə imkan verirdi.

Atamın kar olması üzündən biz kilsədə həmişə birinci sırada oturardıq. Ancaq sıra bütün ailəmiz üçün çox qısa idi və mən həmişə arxada gedərək anamı, atamı və qalan uşaqları qabağa buraxırdım. Sonra arxa cərgələrə tərəf gəldim ki, «yer tapım». Adətən, mən onu kilsədən mümkün olduqca uzaqda tapırdım.

Qışda taxta klompenlərlə donmuş kanalın üzərində sürüşürdüm. Yayda isə ibadət zamanı tarlada elə sakit otururdum ki, qarğalar ciynimə qonub yavaşca qulağımı dimdikləyirdilər.

Hansısa heyrətamiz bir instinkt həmişə mənə dəqiq deyirdi ki, ibadət nə zaman qurtarır və ilk əzabkeşlər kilsədən çıxmağa başlayarkən mən vaxtında içəri keçməyə nail olurdum. Mənim olmamağımı bircə dəfə də hiss etməyən vaizin yanında dayanırdım. Kilsəyə gələnlərin vəz haqqında danışdıqlarını dinləyərək mövzunu, məzmunu, bəzən isə hətta söhbətin mahiyyətini də öyrənirdim.

Bu kəşfiyyat mənim üçün çox vacib idi, çünki bunsuz mən bu sərgüzəştin əsas hissəsinin öhdəsindən gələ bilməzdim. Hollandiyada kilsədən sonra evlərdə yığışmaq adət idi. Belə yığıncaqların mütləq üç komponenti olurdu: orada qəhvə içirdilər, siqar çəkirdilər və ibadəti müfəssəl müzakirə edirdilər. Kəndimizin kişiləri bu uzun qara siqarları həftədə yalnız bir dəfə çəkə bilirdilər. Hər bazar günü arvadlar tünd qara qəhvə bişirirdilər, kişilərsə siqarlarını çıxararaq böyük təntənə ilə onları çəkirdilər. Bu gün belə mən qəhvə və siqar iyi hiss edəndə ürəyim sürətlə döyünməyə başlayır. Bu iy məndə qorxu və həyəcanla müşayiət olunurdu — göresən, bu dəfə də mənim ibadət zamanı kilsədə olduğumu düşünən valideyinlərimi alda biləcəyəmmi?

«Xatırladığım qədər, vaiz elə keçən ay Lukanın (3:16) Müjdəsindən bu mövzuda danışmışdı» deyə qeyd edirdim, gözəl bilirdim ki, bu, belə deyil, lakin bununla oturanlara başa salırdım ki, bu gün pastorun danışdıqlarını çox gözəl xatırlayıram.

Və ya: «Bu gün o, siyasətçilər haqqında yaxşı dedi, — söhbətin bir məqamını eşidərək tez dillənirdim. Düşünürəm ki, burqomister çox qəzəblənəcək».

Bu texnika əla nəticə verirdi. İndi o yaşda olarkən kilsəyə necə az getdiyimi xatırlayanda utandığımdan qızarıram. Ancaq mənim sadədil ailəmin heç nədən şübhələnmədiyini yada salanda daha çox qızarıram.

1939-cu ildə Uetstra ailəsinin çoxdan anladığını bütün ölkə gördü — Almaniya, Hollandiyanın da daxil olduğu bir sıra ölkələri zəbt etməyi ciddi qərarlaşdırmışdı. Bizim evdə bu barədə çox nadir hallarda danışdılar. Bas xəstə idi; həkim onun xəstəliyini vərəm adlandırmışdı. Atamla anam qonaq otağındakı döşəyin üstündə yatırdılar. Uzun aylar boyunca Bas onların kiçik yataq otağında uzanır, öskürür və öskürürdü. Onun bədəni o qədər qurumuşdu ki, sanki çarpayıda dəri və sümüklər uzanmışdı. Onun əzabları həm də ona görə ağır idi ki, o, özünü necə hiss etdiyini deyə bilmirdi.

Yadımdadır, bir dəfə, mənim on birinci ad günümdən sonra anam mətbəxdə iş görərkən mən onun otağına keçdim. Ora girmək ciddi surətdə qadağan edilmişdi, çünki onun xəstəliyi keçici idi. Ancaq mən elə bunu istəyirdim. Əgər Bas ölərsə, onda mən də ölmək istəyirdim. Mən onun yatağına atılıb, dodaqlarından öpdüm. Bas 1939-cu ilin iyulunda öldü, mən isə həmişəki kimi sağlam idim və mənə elə gəlirdi ki, Allah məni iki dəfə aldatmışdı.

İki aydan sonra, sentyabrda hökumət ümumi səfərbərlik elan etdi. İlk dəfə olaraq anam radiosunu xəbərlər dalğasına qoydu. Biz radioqəbuledicini ən yüksək tona qoyurduq, amma atam yenə də heç nə eşitmirdi. Onda kiçik bacım Qelte onun yanında əyləşir və ən vacib xəbərləri onun üçün qışqırırdı.

«Bütün ehtiyat hissələri aktivləşdirilmişdir, ata».

«Bütün şəxsi avtomobillər dövlət tərəfindən qeydə alınmışdır».

Axşam tərəfi yollarda tıxaclar əmələ gəlirdi və bu sonsuz tıxaclar almanların bizim ərazimizə soxulmasından əvvəlki ayların xarakterik əlaməti olmuşdu. Hollandiyanın bütün avtomobilləri yola düşdülər. Şimala nə qədər maşın gedirdisə, cənuba da bir o qədər gedirdi. Heç kim bilmirdi ki, hücumu haradan gözləsinlər, lakin hamı mümkün olduğu qədər tez çıxıb getməyə çalışırdı. Günlər ötdükcə, mən torbalanmış şalvarımda və sürtülmüş köynəyimdə, bir zamanlar Basın dayandığı ağacın altında duraraq, baş verənləri müşahidə edirdim. Heç kimin danışmaq arzusu yox idi. Yalnız mister Uetstra bizim hamımızın

bildiklərini sözlə ifadə etməyə özündə cəsarət tapmışdı. Anlamıram, nə üçünsə həmin vaxtlar mənə bu ailəyə nəsə cəlb edirdi, mən tez-tez onların pəncərəsinin altından keçirdim.

«Günaydın, Andrey».

«Günaydın, miss Uetstra».

«Ananın tapşırığına görə gedirsən? Al, peçenye ye, qüvvən artsın». O, peçenye dolu qabı götürüb pəncərəyə yaxınlaşdı.

Mister Uetstra mətbəxdə stolun arxasından boylandı: «Bu, balaca Andreydir? Səfərbərliyə baxmaq istəyirsənmi?»

«Bəli, ser». Hansısa səbəbdən mən peçenyeni arxamda gizlətdim.

«Andrey, hər axşam ölkəmizə görə dua et. Bizi irəlidə çətin zamanlar gözləyir».

«Yaxşı, ser».

«Biz öz əldəqayıрма silahlarımızla təyyarə və tanklara qarşı nə edə bilərik?»

«Bəli, ser».

«Onlar bura gələcəklər, Andrey, öz polad kaskalarında, öz lovgalığı və nifrətləri ilə, biz isə yalnız dua edə bilərik». Mister Uetstra pəncərəyə yaxınlaşaraq pəncərə çərçivəsinə dirsəkləndi: «Sən dua edəcəksənmi, Andrey? Dua et ki, bizim icra edəcəyimizi yerinə yetirmək üçün cəsarətimiz çatsın, öz borcumuzu yerinə yetirdikdən sonra isə sona qədər dayana bilək. Sən bunu edəcəksənmi, Andrey?»

«Bəli, ser».

«Afərin». Mister Uetster otağa qayıtdı. «Hə, anan dediyi yerə qaç».

Ancaq mən çevrilib küçə ilə getməyə başlayanda mister Uetstra mənə geri çağırırdı. «Öz peçenyeni ye. Bilirsən bizim sobamız doğrudan da hərdən bərk tüstüləyir. Ancaq indi, mən pəncərəyə yeni şüşə qoyduqdan sonra o, normal işləyir».

Həmin axşam, çardaqdakı yatağında uzanarkən mister Uetstra barədə düşünürdüm. Deməli, o, soba barədə bilirdi. Və ata-

ma deməmişdi, kəndimizdəki istənilən yaşlı adam kimi. Nə üçün məndən dua etmək üçün xahiş etməsi də maraqlı idi. Mənim dualarımın nə xeyri var! Allah onları eşitməyəcək. Əgər almanlar həqiqətən də gəlsələr, mən onlara qarşı duadan daha ciddi bir şey edəcəyəm. Mən təkbaşına düşməyə qarşı edəcəyəm qəhrəmanlıqlar barədə xəyallara dalaraq yuxuya getdim.

Apreldə Vitteni bizdən şərqdə olan yaşayış məntəqələrindən gəlmiş qaçqınlar doldurdu. Alman qoşunlarının irəliləməsinin qarşısını almaq üçün Hollandiya öz kanallarını bombalayaraq, insanların əsrlər boyu dənizdən qarış-qarış qopardığı torpaqları qəsdən su altında qoyurdular. Bizim həddən artıq kiçik evimizdən başqa bütün digər evlər də su altında qalmış yerlərdən gələn qaçqınlar yaşayırdılar, ananın şorba qazanları isə gecə-gündüz buğlanırdı.

Lakin əlbəttə ki, almanlar quru ilə gəlməlidilər. Vitte üzərində ilk təyyarələr 10 may, 1940-cı ildə uçdu. Biz bütün gecəni qonaq otağında bir-birimizə qısılaraq oturmuşduq, heç kim yatmaq istəmirdi. Növbəti gün başımızın üzərindən mütəmadi olaraq təyyarələr uçurdu və biz partlayışlar eşidirdik, onlar kəndimizdən dörd mil aralıda yerləşən kiçik hərbi aerodromu bombalayırdılar. Mənim on ikinci ad günüm gəlib çatdı, lakin bu heç kimi maraqlandırmırdı.

Sonra almanlar Rotterdamı bombalamağa başladılar. Səfərbərliyin lap başlanğıcından məlumatları oxuyan radiodiktör bu yeniliyi oxuyarkən ağlayırdı. Rotterdam yer üzündən silinmişdi. Cəmi beş saat ərzində şəhər məhv edilmişdi. Bu, ani müharibə idi. Sabahı gün Hollandiya təslim oldu.

Bir neçə gündən sonra Vitteyə şişman, balaca bir leytenant polis maşınında gəldi və burqomistrin evində yerləşdi. Onu, əsasən, yaşlı adamlardan ibarət olan bir qrup alman əsgərləri müşaiyət edirdi. Vitte o qədər də vacib yaşayış məntəqəsi deyildi ki, komandanlıq əla döyüşçülərini bura üçün ayırsın.

Müəyyən müddətə mənim müqavimət haqqında fantaziya-larım reallığa çevrildi. Çox zaman saat gecəyarısını vuranda

mən yavaşca çardağın pilləkənlərindən düşürdüm. Bilirdim ki, anam eşidir, çünki mən yanından keçəndə o, sakit nəfəsalmasına aram verirdi. Lakin o, heç vaxt məni dayandırmırdı. Səhəri gün isə bizim qiymətli şəkərimizin haraya yoxa çıxdığını soruşmurdu. Və leytenantın maşını onu narahat etməyə başlayan-da kənddə hamı təəccüblənirdi. Maşın işə düşmürdü. Mühərriki işə salmaq olmurdu. Bəziləri deyirdi ki, yanacaq çənindən qənd tapıblar, digərləri buna inanmırdılar.

Kənd təsərrüfatı rayonlarına nisbətən, şəhərlərdə ərzaq daha tez qurtarırdı. Öz uşaq müharibəmdə mən bu faktdan da istifadə edirdim. Bir dəfə müharibənin birinci ilində mən səbəti kələm və pomidorla dolduraraq Alkmara qədər dörd mil yol getdim. Oradakı mağarada müharibəyə qədərki fişənglərin köhnə ehtiyatı qalmışdı, mən isə bilirdim ki, dükan sahibinə tərəvəz lazımdır.

Mən bacardığım qədər alver etdim və nəticədə səbətimi fişənglərlə doldurdum, üstünü isə bu məqsədlə gətirdiyim çiçəklərlə örttdüm. Dükan sahibi sakitcə mənə baxırdı. Sonra qəfil qətiyyətlə o, piştaxtanın altına əyildi və böyük oyuncaq bomba çıxartdı.

«Məndə daha tərəvəz yoxdur».

«Sən komendant saati başlayana qədər evə qayıtmalısan».

Həmin gecə çardağın döşəməsi yenə də cırıldadı, anam yenə də nəfəsini qısdı. Mən sakitcə qaranlığa çıxdım. Küçədə iki əsgərdən ibarət patrul xidməti bizim evimizə tərəf gəlirdi. Onlar məşəllərlə hər bir evi işıqlandırırtdılar. Yaxınlaşan addımları eşidərək mən divara söykəniib dayandım. Əsgərlər keçib gedən kimi mən evimizlə yol arasında olan körpünü keçib burqamistsrin evinə tərəf qaçdım. Patrul küçənin əks tərəfində olduğu vaxtda mən böyük bombanı leytenantın evinin qapısında partlada bilərdim. Lakin mən daha maraqlı nə isə istəyirdim. Mən kənddə ən yaxşı qaçanlardan biri idim və qərara gəldim ki, qoca əsgərləri mənim ardımca qaçmağa məcbur etmək çox maraqlı olardı. Düşünmürəm ki, onların yaşı əllidən çox olardı, amma o vaxt onlar mənə lap əldən düşmüş kimi görünürdülər.

Buna görə də mən patrulun qayıdıb gəlməsini gözlədim. Onlar öz ştablarına çatan kimi mən öz mühərrikimi işə salaraq qaçdım.

«Dayan!» Məni fənərin işığı işıqlandırdı və tüfəngin çaxmağının şaqqıltısını eşitdim. Mən tüfəng barədə heç düşünmürdüm! Mən dovşan kimi qaçdım. Sonra mənim qoyduğum oyuncaq bomba partladı və əsgərlərin diqqəti bir dəqiqəliyə partlayışa yönəldi. Mən qaranlıqda qarşıma çıxmış ilk körpünün üstündən keçib bir bostana girdim və kələmlərin arası ilə qaçdım. Onlar mənim ardımca bir saata qədər qaçaraq kobud alman sözləri qışqırırdılar, nəhayət sonda təslim oldular.

Bu müvəffəqiyyətdən həvəslənərək mən fişəngləri hətta gündüzlər də partlatmağa başladım. Bir dəfə mən gizləndiyim yerdən çıxarkən birbaşa əsgərlərlə rastlaşdım. Qaçmağım günahıma sübut ola bilərdi. Ancaq əlimdə güclü dəlillər var idi: sol əlimdə fişəng, sağ əlimdə kibrit.

«Sən! Bura gəl!»

Əlim fişəngi sıxdı. Onu cibimə qoymağa cürət etmədim, ilk növbədə onlar ciblərimi yoxlayacaqlar.

«Fişəngi sən partlatmısan?»

«Fişəngi? Yox, ser!»

Fişəngi və kibriti tutduğum əllərimlə pencəyimin ədəklərini tutaraq geniş açdım, sanki onları axtarış aparmağa dəvət edirdim. Əsgər enli şalvarımdan başlayıb, papağımda qurtararaq üst-başımı axtardı. O, nifrətlə üzünü çevirəndə əlimdəki fişəng tərdən yaşı idi.

Ancaq vaxt keçdikcə, hətta, özüm də bu oyunlardan yoruldum. Qonşu kənddə girovları sıraya düzərək güllələyir, evlərini işə yandırıb külə döndərirdilər. Orada əsl müqavimət güclənirdi. Almanlar haqqında zarafatlar daha gülməli görünürdü.

Bütün Hollandiyada onderduikerslərin (hərfi tərcüməsi-«sualtılar») miqdarı artırdı, bu, Almaniya icbari iş üçün aparılanların sırasına düşməmək üçün istilaçılardan gizlənən kişilər və yeniyetmələr idi. Müharibə başlayanda Benin on altı yaşı var idi

və o, Ermeladan bir qədər aralıda olan fermadakı sığınacaqda gizləndi və beş il ərzində biz onun haqqında heç nə eşitmədik.

Yeni hökumətin gözündə radio sahibləri cinayətkar sayılırdılar. Biz anamın qiymətli radiosunu damın altında gizlətmışdık və bir-bir ora gedərək Londondan ana dilində verilən xəbərləri dinləyirdik. Sonralar, holland dəmiryolçuları tətıl elan edəndə biz dəmir yolu fəhlələrini də bura gətirməyə müvəffəq olurduq və bizdə həmişə yəhudilər də olurdu, onları gecə çardaqda gizlədirdik.

Almanların canlı qüvvəyə təlabatı getdikcə artırdı və işğalçı qoşunlar Vittdedən getdilər. Ancaq əzablarımız bununla bitmədi — basqınlar başlamışdı. Gecə və gündüz, istənilən zaman kənddə yük maşınları görünürdü, əsgərlər hər bir evi ələk-vələk edərək iş qabiliyyəti olan kişilər axtarırdılar. Mənim heç on üç yaşım tamam olmamışdı, amma mən də almanların gəlişindən əvvəl yeniyetmə və kişilərlə birgə qaçmalı oldum. Biz əyilərək tarlalardan keçib qaçırdıq, kanalların üstündən atılaraq dəmir yolunun arxasındakı bataqlıqlara üz tutmuşduq. Dəmir yolu zolağı çox hündür idi, onun üstündən keçsəydik, bizi yəqin ki, görəcəkdilər, buna görə də enli kanala baş vurduq, sonra isə islanmış halda, soyuqdan titrəyə-titrəyə sürünürdük. Müharibənin sonuna yaxın hətta balaca Kornelius və kar atam da bizə qoşuldular.

Basqınlar arasındakı dövrlərdə həyat yaşamaq uğrunda sərt mübarizəyə çevrilmişdi. Elektrik yalnız almanlar üçün idi. Elektriksiz nasoslar işləmirdi; buna görə də yağış suyu kanallarda çürüyürdü. Evlərdə yağ lampalarından istifadə edirdik, yaği isə özümüz kələm tumlarından sıxırdıq. Kömür yox idi, buna görə də Vittədə hamının sevdiyi qovaq ağaclarını kəsməyə başladılar. Basın altında dayanmağı sevdiyi ağacı ikinci il kəsdilər.

Lakin soyuqdan və əsgərlərdən də böyük düşmən aclıq idi. Biz daima, əziyyətlə və sonsuz olaraq ac idik. Məhsulu yığan kimi bütövlükdə cəbhə üçün aparırdılar. Atam əvvəlki kimi yenə də tərəvəz yetişdirirdi; ancaq məhsulun böyük bir hissəsi-

ni almanlar aparırdılar. Bir neçə il ərzində altı nəfərdən ibarət ailəmiz iki adamın payı ilə qidalanırdı.

Əvvəlcə, biz kasıb rasionumuzu zambağın soğanaqları ilə artırırıdıq və onları kartof kimi yeyirdik. Lakin əvvəl-axır zambaqclar da qurtardı. Anam özünü elə aparırdı ki, guya yeyir, ancaq gecələr tez-tez mən onun öz azacıq payını bizim üçün necə böldüyünü görürdüm. Onun yeganə təsəllisi Basın bu günləri görməməsi idi. O, mədəsindəki əzablı ağrını, soyuq ocağı və ağacsız qalmış küçələri heç vaxt başa düşməzdi.

Elə bir gün gəlib çatdı ki, anam yorğan — döşəkdən heç qalxa bilmədi. Bilirdik ki, əgər müharibə tezliklə qurtarmasa o öləcək.

Ancaq 1945-ci ilin yazında almanlar getdilər və onların əvəzinə Hollandiyada Kanadalılar göründülər. Adamlar küçələrdə duraraq sevindiklərindən ağlayırdılar. Amma mən onların yanında deyildim. Mən dayanmadan beş mil qaçıb kanadalıların düşərgəsinə çatdım, orada kiçik bir torbada qurudulmuş çörək ala bildim.

Çörək! Bu, həyat çörəyi idi!

Mən «Yemək! Yemək! Yemək!» qışqıraraq onu evə gətirdim. Anam çörəyi çeynəyəndə Allaha minnətdarlıq bildiren göz yaşları onun qurumuş və batıq yanaqları boyu axırdı.

Müharibə qurtardı.

İkinci fəsil

Sarı saman şlyapa

Azadlıqdan bir neçə ay sonra, 1945-ci ilin bir yay günündə mən evə gəlmişdim və kiçik bacım Qelte atamın məni görmək istədiyini dedi.

«O bağdadır» deyə xəbər verdi.

Mən qaranlıq mətbəxdən keçərək kələm ləklərinin yanına çıxanda parlaq gün işığı gözümə düşdü. Atamın əlində bel, ayaqlarında klompenlər vardı. O, ləkin üzərinə əyilərək səbirlə alaq otlarını çıxarırdı. Mən ön tərəfdən ona yaxınlaşdım və ucadan qışkırdım: «Ata, məni çağırıbmıydın?»

Atam aramla belini dikəltdi: «Sənin on yeddi yaşın var, Andrey». Mən söhbətin nədən gedəcəyini dərhal anladım.

«Bəli, ata».

«Sən öz ömrünlə nə etmək fikrindəsən?»

Atamın belə bərkdən qışqırmasına görə utanırdım. Ona cavab verərkən mən də qışqırmağa məcbur idim.

«Bilmirəm, ata».

İndi o soruşacaq ki, dəmirçilik sənətindən nə üçün xoşun gəlmir. Belə də oldu. İndi soruşacaq ki, avtoçilingərliyi öyrənməyi niyə yarımçıq qoydum, mən işğal zamanı bu sənəti öyrənməyə cəhd edirdim. O, bu barədə də soruşdu. Bilirdim ki, onun suallarını və onları təmin etmək üçün verdiyim qeyri-səmimi cavabları bütün Vitte eşidir.

«Sənin sənət seçmək vaxtıdır, Andrey. Payızda mən sənə qərarını gözləyəcəyəm».

Atam yenidən ləklərə tərəf əyildi və mən söhbətin bitdiyini anladım. Öz taleyimi həll etməyə mənim iki ay vaxtım qalırdı. Ancaq mən nə istədiyimi bilirdim: yeknəsəkliklə çərçivələnməyən bir ömür. Mən macərələr istəyirdim. Mən Vittedən getməyi, həmişə geriye boylanmağa adət etmiş insanlardan uzaqlaşmağı arzu edirdim.

Lakin perspektivlərimin parlaq olmadığını bilirdim. Almanlar gələndə mən altıncı sinifdə oxuyurdum. Onlar məktəb binasını zəbt etdilər və bununla da mənim təhsilimə son qoyuldu.

Mənə qalan yeganə yol evdən qaçmaq idi. Həmin gün mən ayaqyalın kanal və fermerlərin istifadə etdikləri kiçik cığırla qaçdım. Yalnız bir mildən sonra mən qızıxdım. Mən fişəng aldığı şəhərin içindən keçib getdim. İndi beynim açılmışdı və aydın düşünə bilirdim.

Mən Vitteyə istiqamətlənən yüksəkliyə qalxdım, içimdə cavaba yaxın olmağımın hissiyatı artırdı. Nəhayət, qərar qəbul etdim. Qəzetlərdə daima müstəmləkələrdəki üsyanlardan yazırdılar. Bu yaxınlarda yaponlardan azad olmuş Holland Ost-Hindistanı indi Hollandiyadan asılı olmağa çalışırdı. Hər gün bizə xatırladırdılar ki, bu müstəmləkələr üç yüz il ərzində holland torpaqları olmuşdur. Nə üçün ordumuz onları holland taxtacına qaytarasın?

Niyə də yox? Həmin axşam evdəkilərə elan etdim ki, nə etmək lazım olduğunu bilirəm.

«Nə, Andi?» — Martye soruşdu.

«Mən orduya gedəcəyəm».

Anam instinktiv olaraq nəfəsini qısdı. «Oh, Andrey!». O, həddən artıq çox ordular görmüşdü. «Yəni biz həmişə qətlər haqqında düşünəcəyik?»

Ancaq atam və qardaşlarım başqa fikirdə idi. Növbəti həftə mən atamın velosipedini götürərək Amsterdamdakı hazırlıq məntəqəsinə getdim. Gecə mən yorğun və narazı halda evə qayıt-

dım. Orduya yalnız cari ildə, on səkkiz yaşı tamam olanları götürüldülər. Mənim isə on səkkiz yaşımla hələ 1946-cı ilin yayında tamam olacaq!

Yanvarda mən yenə hazırlıq məntəqəsinə gəldim və bu dəfə məni qəbul etdilər. Tezliklə, Vittedə yeni formada özümü dar-taraq gəzirdim və heç fikir vermirdim ki, şalvar qısa idi, mundir əynimə böyük idi və ümumiyyətlə, yaxşı görünmürdüm. Ancaq mən qəti qərara gəlmişdim ki, müstəmləkəni hökumətimizə geri qaytarım və bir neçə mirdar üsyançının dərslərini verim: hamı deyirdi ki, onlar kommunistdilər və əclaf idilər. Bu iki söz avtomatik olaraq birləşirdi.

Mənim qərarıma yeganə insanlar Uetstrlər ailəsi idi. Mən qürurla onların evinin yanından keçirdim.

«Salam, Andi».

«Sabahınız xeyir, mister Uetstra».

«Atanla anan necədir?»

Yəni o, mənim formamı görmür? Mən elə çevrildim ki, gün işığı mənim əsgər kəmərimin toqqasına düşüb əks olsun. Nəhayət, mən dedim: «Bilirsiniz, mən orduya gedirəm. Ost — Hindistana yola düşəcəyəm».

Mister Uetstra geri çəkildi, sanki məni daha yaxşı nəzərdən keçirmək istəyirdi: «Hə, görürəm. Deməli, macərələr ardınca gedirsən. Sənin üçün dua edəcəyəm, Andrey. Dua edəcəyəm ki, macərələrin xoşuna gəlsin».

Mən təəccüblə ona baxdım. O, mənim xoşuma gələcək macərələr deyərkən nəyi nəzərdə tuturdu? Buradan, Vittedən bütün istiqamətlərə yönələn bütün istiqamətlərə yönələn cansıxıcı düzənliklərdən hesab edirdim ki, istənilən macərələr bu kəndin uzanan yuxusundan daha artıq xoşuma gələcəkdir.

Beləliklə, mən evimizi tərk etdim. Mən ondan yalnız fiziki yox, həm də emosional cəhətdən ayrılmışdım. Mən hazırlıq zamanı çox çalışırdım və həyatımda ilk dəfə xoşuma gələn işlə məşğul olduğumu hiss etdim.

Mənə böyük adam kimi münasibət göstərilməsindən necə də xoşum gəlirdi. Hazırlığın bir hissəsi Qorkum şəhərciyində keçirdi. Hər bazar günü kilsəyə gedirdim, ancaq ibadət məni maraqlandırdığına görə yox, nahara düşəcəyimə ümid etdiyim üçün gedirdim. İndoneziyaya göndərilən xüsusi tağıma təyin olduğumu nahar zamanı danışmaqdan çox xoşum gəlirdi.

«Bir neçə həftədən sonra, — stulumu geri çəkib öz bazar siqarımı nümayişkarənə şəkildə çıxararaq deyirdim, — düşmənlə üz-üzə gələcəyəm». Sonra ev sahiblərinə bir qədər dağınıq baxışla baxaraq mənə məktub yazacaqlarını soruşurdum. Onlar həmişə razılaşırdılar və Hollandiyadan gedənə qədər cib dəftərçəmdə yetmiş ünvan vardı.

Mənim müxbirlərimdən biri bir qız idi. Mən onu reformat kilsəsində bazar günü ibadətindən sonra görmüşdüm. Bu, mənim əvvəl tanıdığım qızlardan ən gözəli idi. Mənimlə təxminən eyni yaşda, çox incə, zil-qara saçlı bir qız idi. Ancaq hər şeydən çox onun dərisi məni heyran etmişdi. Mən qar kimi ağ dəri haqqında oxumuşdum, amma həyatımda ilk dəfə üzün belə rəngini öz gözlərimlə gördüm. İbadət zamanı xoş mürgüləmədən sonra məni nahara dəvət edən adam axtarmağa yollandım. Hesabım bu dəfə də özünü doğrultdu. Ağbəniz qız qapının yanında dayanmışdı. O, özünü təqdim etdi.

«Mən Tileyəm» — o dedi.

«Mən isə Andreyəm».

«Anam soruşdu ki, bizimlə nahar etmək istərsinizmi?»

«Məmnuniyyətlə» — cavab verərək bir neçə dəqiqədən sonra əlimdən tutmuş şahzadə ilə kilsəni tərk etdim.

Tilenin atası balıq alverçisi idi. Onlar Qornumdakı dəniz sahilinin yaxınlığında olan mağazalarının üstündə yaşayırdılar. Nahar zamanı sahilin xoş qoxusu ilə bişmiş kələm və vətçinanın ətri bir-birinə qarışırdı. Nahardan sonra biz ailənin qonaq otağında oturduq. «Siqar istəyirsinizmi, Andrey?» Tilenin atası təklif etdi. «Çox sağ olun, ser» — mən bir siqar ötürdüm və Vitte-dəki kişilərin etdiyi tərzdə siqarı tutaraq çəkməyə başladım.

Doğrusu, siqar çəkmək xoşuma gəlmirdi, ancaq kişi təbəqəsinə aid olmaq hissi o qədər güclü idi ki, mən kəndir belə çəkərək bundan həzz ala bilərdim. Biz qəhvə içib, siqar çəkdiyimiz müddətdə Tile pəncərənin önündə oturmuşdu və parlaq günorta günəşinin şüaları onun saçlarını həmişəkindən də çox göy rəngə boyamışdı. O heç nə danışmırdı, ancaq mən bildirdim ki, bu gənc qız mənə məktub yazacaq və bəlkə də mənim yalnız korrespondentim olmayacaq.

22 noyabr 1946-cı ilvətənə son günüm idi. Mən artıq Tile ilə və Qorkumdakı digər ailələrlə xudafizləşmişdim. İndi öz ailəmlə görüşmək lazım idi.

Bilsəydim ki, anamı son dəfə görürəm, özümü cəbhəyə can atan əsgər kimi aparmazdım. Ancaq mən bilmirdim və buna görə də anamın məni qucaqlamasını təbii bir şey kimi qəbul etdim. Mən yaxşı görünməyim barədə düşünürdüm: əynimdə yaxşı mundir, əla fiziki formadayam, saçlarım ordu sayacağı qısa vurulmuşdu.

Mən getməyə hazırlaşanda anam önlüyünün altından kiçik bir kitab çıxartdı. Mən bunun Müqəddəs Kitab olduğunu dərhal anladım.

«Andrey, onu özünlə götürəcəksənmi?»

Əlbəttə ki, mən «hə» dedim.

«Sən onu oxuyacaqsan, Andrey?»

Siz nə vaxtsa öz ananıza «yox» demisinizmi? Siz nəyisə etməyə bilərsiniz, ancaq «yox» deyə bilməzsiniz. Mən Müqəddəs Kitabı çantamın lap dibinə qoydum və onu unutdum.

Bizim «Sibayak» adlı nəqliyyat gəmimiz İndoneziyaya 1946-cı ilin mövlud bayramı ərəfəsində çatdı. Ürəyim acır tropik ətirlərin təsirindən həyəcanla döyünməyə başladı. Yarıçılpaq yükdaşıyanlar trapla tələsik çıxıb düşürdülər. Mən bu yeni qoxuları iyləyir, bizim diqqətimizi cəlb etmək istəyən alverçilərin səsinə qulaq asırdım. Çantamı çiynimə ataraq qızmar günəş altında mən çətinliklə aşağı düşdüm. Onda heç güman etmirdim ki, bir

neçə həftədən sonra uşaqları və indi ətrafımda toplaşan adamlara bənzər silahsız insanları öldürəcəyəm.

Bəzi alverçilər meymun satırdılar. Onların boynunda zəncirlər vardı və bir çoxları müxtəlif hərəkətlər etməyi bacarırdılar. Bu balaca heyvanlar mənə çox maraqlandırdılar və mən onların ciddi qocalara bənzər sifətlərinə baxmaq üçün əyildim.

«Onlara əl vurma!».

Mən dikəldim və zabitlərimizdən birini gördüm.

«Onlar dişləyirlər, əsgər». Zabit gülümsəyirdi ancaq eyni zamanda çox ciddi idi. «Onların yarısı quduzluq xəstəliyinə tutulub».

O, yoluna davam etdi. Mən isə əlimi çəkdim. Oğlan zabitin arxasınca qaçaraq alver etməyinə mane olduğuna görə onu günahlandırdı. Mən əsgərlərin sırasına qayıtdım, ancaq meymun almağı qəti qərarlaşdırdım.

Bizlərdən desant dəstələrinə təyin olunanları məşq üçün yaxınlıqdakı adaya göndərdilər. Mənim qaçmaqdan və çətinlikləri dəf etməkdən xoşum gəlirdi: divarlara dırmaşmaq, çaylardan keçmək, iməkləyərək borulardan və tunellərdən keçmək, lianələrdən sallanmaq, fasiləsiz pulemyot atəşinin altında əyilərək getmək. Süngü, bıçaq və yalın əllə apardığımız əlbəyaxa döyüşlərdən daha çox xoşum gəlirdi. «Hay-ho!» İrəli, zərbə, yenə də bıçaqla düşmənin üstünə irəli. Ancaq heç vaxt ağıma gəlmirdi ki, mən insanları öldürməyi öyrənirəm.

Desantçının hazırlığına özünə inam hissinin inkişaf etdirilməsi də daxil idi. Ancaq burada mənə böyük bir hazırlıq lazım deyildi. Lap uşaqlıqdan məndə heç nəyə əsaslanmayan belə bir hiss vardı ki, mən istədiyim hər bir şeyi etməyi bacararam.

Məsələn, Bren adlanan ağır nəqliyyat maşınının qaz yeriyişi ilə idarə olunmasında belə olmuşdu. Hətta maşın sürməyi bacaranlar da bu maşının öhdəsindən çətinliklə gəlirdilər. Mən isə maşın sürməyi heç bacarmırdım. Ancaq hər dəfə məşqlərə yollananda mən sürücünü o vaxta qədər müşahidə etdim ki, nəhayət, tələb olunan hər şeyi anladığımı qərara aldım.

Və bir dəfə bunu təcrübədə aydınlaşdırmaq şansı əlimə düşdü. Ştabdan çıxarkən zabitlə rastlaşdım.

«Transpartyor sürməyi bacarırsanmı, əsgər?».

Mən cəld cavab verdim: «Bəli, ser!».

«Bax, o Breni qaraja qoymaq lazımdır. Gedək».

Döngədə düz qarşımızda nəqliyyat maşını dayanmışdı. Qaraj ondan üç yüz yard aralıda idi orada bir-birinin yanında daha yeddi transpartyor dayanmışdı. Mən sürücünün oturacağında, zabit isə mənim yanımda əyləşdi. Mən cihaz lövhəsinə baxdım. Qarşımda açar vardı və mən xatırlayırdım ki, sürücü əvvəlcə, bu açarı çevirirdi. Təbii ki, mühərrik işə düşdü. Belə, bəs hansı pedala basmaq lazımdır? Mən onlardan birini basdım və o, asanlıqla aşağı getdi, anladım ki, yenə də bəxtim gətirdi. Mən sürəti işə saldım, əyləci buraxdım və biz güclü təkanla irəli getdik.

Zabit mənə baxdı, ancaq heç nə demədi: Bren sürücülərindən heç biri düz sürməzlər. Amma mən tam sürətlə düşərgənin küçəsinə düşəndə zabitin iki əlli dəstəkdən tutmasını və ayaqlarını döşəməyə möhkəm sıxmasını gördüm. Biz bu üç yüz yardı kiçik bir anlaşılmamazlıqla getdik, nəticədə küçəni keçən serjant rekord sürəti göstərərək, demək olar ki, maşının təkərləri altından uçub çıxdı və budur, biz o biri transpartyorlara yaxınlaşdıq.

Amma mən fəlakətə düşdüyümü artıq başa düşdüm. Mən maşını necə saxlayacağımı bilmirdim. Titrəyən əllərim və ayaqlarımla maşında tapdığım bütün düymələrə basmağa başladım. Bütün bunların içində mən anseleratoru da işə saldım və son təkanla bir sıra ilə düzülmüş nəqliyyat maşınlarına dəydik. Yeddi Brenin hamısı hərəkətə gəldi və hər biri önündə dayananın arxasına dəydi, nəhayət biz tüstü içində dayandıq və maşınımızı da mühərriki tamamilə susdu.

Mən zabitə baxdım. O, gözlərini geniş açaraq, düz irəliyə baxırdı, üzündən sel kimi tər axırdı. O, maşından çıxıb heç mənə baxmadan getdi. Bir serjant transpartyora tərəf qaçdı və məni sürücü oturacağından dartıb saldı.

«Nə olub, əsgər? Sən nə etdin?»

«O, məndən maşın sürməyi soruşdu. Ancaq o, soruşmadı ki, maşını dayandırmağı bacarırammı!»

Yəqin bəxtim gətirmişdi ki, səhəri gün biz döyüş tapşırığına gedirdik. Deyirdilər ki, bizi kommandosları xilas etməyə göndərirlər, çünki onlar döyüşdə öz tərkiblərinin dördə üç hissəsini itiriblər.

Dan yeri söküləndə biz cəbhəyə yollandıq. Mən bu macərə barədə səhv etdiyimi dərhal anladım. Bu, sadəcə təhlükə deyildi — təhlükəni mən sevirdim — bu, qətl idi. İndi bizim nişangahımız kağız fiqurlar yox, evdə qoyub gəldiyim kimi atalar və qardaşlar idi. Çox zaman biz sadə insanlara da güllə atırdıq.

Mən nə edirəm? Bura necə düşmüşəm? Özüm-özümə nifrət edirdim.

Sonra elə bir hadisə baş verdi ki, bu haqda xatirələr məni bütün həyatım boyu təqib edirdi. Biz hələ tam boşalmamış kənddən keçirdik. Özümüzü arxayın hiss edirdik, çünki kommunistlərin öz adamları qalan kəndi minalamayacağına əmin idik. Biz dünyada hər şeydən çox minalardan qorxurduq. Bu iyrənc qurğular ayağının altından çıxıb partlayaraq, səni ömürlük şikəst edə bilərdilər. Üç həftə ərzində biz daim döyüşlərdə iştirak edirdik və hamının əsəbləri gərginləşmişdi. Birdən kəndin ortasında bir mina yuvasına rast gəldik. Dəstəməz dəlilik həddinə çatdı. Əmrsiz, səbəbsiz bir hərəkətdə olan hər şeyə atəş açmağa başladıq. Özümüzə gələndə kənddə heç kim sağ qalmamışdı. Biz minalanmış yeri dövrə vuraraq, məhv etdiyimiz kəndin içindən keçib getdik. Kəndin kənarında məni dəli edəcək bir mənzərə gördüm. Yerdə gənc bir indoneziyalı qadın körpəsini sinəsinə sıxaraq öz qan gölündə uzanmışdı. Hər ikisi bir güllə ilə vurulmuşdu.

Bundan sonra mən özümü güllələməyə hazır idim. Lakin bilirsinizmi, növbəti iki ildə mən öz cəsarət və şücaətimə görə bizim orduda məşhur şəxsə çevrildim. Mən sarı saman şlyapa almışdım və onu həmişə özümlə döyüşə aparırdım. Bu, çağırış və dəvət idi. «Bu mənəm! — şlayapam qışqırırdı — mənə atəş

açın!» tədricən ətrafımda özüm kimi arsız uşaqlar yığıldı və biz bütün düşərgədə məşhur olan şüar fikirləşdik: «Müdrək ol — ağılsız ol!»

Bu iki il ərzində istər döyüşdə, istərsə də düşərgədə istirahət zamanı nə edirdiksə, hamısı ən son hədd idi. Əgər dalaşırdıqsa, dəli kimi dalaşırdıq. Əgər içirdiksə, huşumuzu itirənə qədər içirdik. Birlikdə bir bardan çıxıb, o birinə gedir və yerli dükanların vitrinlərini boş şüşələrlə sındırırdıq.

Mən bu vəhşiliklərdən ayılanda nə üçün belə etdiyimi heç cür anlaya bilmirdim. Bir dəfə ağılıma gəldi ki, bəlkə ordu kapellanı mənə kömək edə bilər. Eşitmişdim ki, onu zabit barında tapmaq olar, ancaq mən onu tapanda o da başqaları kimi sərxoş və zəvzək idi. O, mənim yanıma çıxdı, ancaq nə məqsədlə gəldiyimi biləndə güldü və dedi ki, özün öhdəsindən gələrsən. «Ancaq əgər istəyirsənsə, döyüşə getməzdən əvvəl ibadətə gələrsən, — kapellan dedi, — onda xeyir-dua alaraq insanları öldürəcəksən». O düşündü ki, çox gülməli zarafat etdi və bunu qalanlarına danışmaq üçün bara qayıtdı.

Onda mən öz müxbirlərimə üz tutdum. Mən söz verdiyim adamların hamısına məktub yazırdım və indi öz şübhələrimi onlardan bəziləri ilə bölüşdüm. Onlar isə hamısı mənə demək olar ki, eyni şey yazdılar: «Sən öz ölkənə görə vuruşursan Andrey. Buna görə də başqa şeylərin əhəmiyyəti yoxdur».

Yalnız bir adam bu barədə daha çox yazdı. Bu, Tile idi. O, mənə mənim günahım barədə yazdı. Bu sözlər mənə təsir etdi. Lakin sonra o, bağışlanma haqqında danışdı. Və burada mən onu başa düşmədim. Günah hissi məni zəncir kimi sıxırdı və nə ilə məşğul olurdumsa da — içirdim, məktub yazırdım və ya onları oxuyurdum — məni bu hissdən azad edə bilmirdi.

Bir dəfə mən Cakartada buraxılış saatında olarkən bazarda uzun bir dirəyə bağlanmış kiçik bir hibbon gördüm. O, lap yuxarıda oturmuşdu və nəsə meyvə yeyirdi, mən onun yanından keçəndə çiynimə atılıb mənə portağal dilimi verdi. Mən güldüm və bu kifayət idi ki, İndoneziyalı alverçi mənim yanıma qaçdı.

«Ser, siz mənim meymunumun xoşuna gəldiniz».

Mən yenə güldüm. Hibbon mənə iki dəfə göz vurdu, sonra dişlərini göstərdi, bu yəqin ki, təbəssümü bildirirdi.

«Necə?»

Bax beləcə mən meymun aldım. Onu özümlə kazarmaya gətirdim. Əvvəlcə bütün uşaqlar sevinirdilər.

«O dişləyir?»

«O, ancaq bicləri dişləyir», — cavab verdim.

Bu, heç bir əhəmiyyəti olmayan yüngül bir qeyd idi. Ancaq mən bu sözləri deyən kimi, meymun əlimdən çıxaraq, — bil-mirəm nə üçün məhz ora, — qumarda çox tez-tez udan möhkəm bir oğlanın başına atıldı. O, dartinıraq əllərini yelləyib meymunu başından salmağa çalışdı. Bütün kazarma qəhqəhə çəkib güldü.

«Götür onu üstümdən — Yan Zvart qışqırdı, — götür onu!» Mən əlimi uzatdım və meymun yanıma qaçdı.

Yan saçlarını sıgalladı, köynəyini düzəltdi; onun gözlərində kinli parıltı göründü «Mən onu öldürəcəyəm», — o, astaca dedi.

Mən həmin gün bir dost tapıb o birini itirdim. Lap az bir müddət keçmişdi ki, mən meymunun qarnının ağrıdığını gördüm. Bir dəfə onu əlimdə aparanda qarın nahiyyəsində nəşə bərk bir şey hiss etdim. Onu çarpayıya qoyaraq, düz uzanmağı əmr etdim. Çox ehtiyatla mən onun tükünün içində axtardığım yeri tapdım. Görünür, meymun lap balaca olanda kimsə onun belinə məfil bağlamış, sonra isə onu çıxarmamışdı. Meymun böyümüş məfil isə bədəninə keçmişdi. Yəqin, ona çox güclü ağrı verirdi.

Həmin axşam mən onun üzərində cərrahiyyə əməliyyatı apardım. Mən onun bel nahiyyəsində üç düym enində tükünü ülgüclə qırxdım. Çılpaq çapıq qırmızı və qorxunc idi. Kazarmadakı uşaqlar baxırdılar, mən isə heyvanın dərisini məfilə çatana qədər ehtiyatla kəsdim. Meymun heyrətamiz dərəcədə sakit uzanmışdı. Hətta ağrı olanda da o, mənə, elə baxırdı ki, sanki «Mən hər şeyi başa düşürəm» demək istəyirdi. Nəhayət, mən məfili çıxardım. O, dərhal sıçradı, çiyində tullanmağa,

saçlarımı dartmağa başladı; Yandan başqa kazarmadakı bütün uşaqlar sevinc içində idilər.

Bu hadisədən sonra hibbonla mən ayrılmaz dostlar olduq. Düşünürəm ki, o, mənə necə möhkəm bağlanmışdısa mən də ona eləcə möhkəm bağlanmışdım. Mənə elə gəlirdi ki, ona bağlanmış məftildə mən özümü sıxan günah hissini paralelini görürdüm, onun azad olunmasında isə özümün can atdığımı görürdüm. Gündüzlər məşğul omayanda onu özümlə meşəyə uzunmüddətli gəzintiyə aparırdım. O, yorulana qədər mənim ardınca qaçırdı. Sonra qəfil sıçrayışla irəli atılır, tullanıb mənim şalvarımın ətəyindən yapışır və mən onu əlimə götürənə, ya da çiynimə otuzdurana qədər oradan asılıb qalırdı. Biz on-on beş mil birlikdə qaçırdıq, sonra mən yerə uzanıb yuxuya gedirdim. Demək olar ki, həmişə meşədə meymunlar olurdu. Mənim balaca hibbonum ağacların başına qalxır, orada öz qardaşları ilə yellənirdi. Bu birinci dəfə olanda mən onu həmişəlik itirdiyimi düşünüb qorxmışdım. Lakin mən düşərgəyə getmək üçün qalxanda, yuxarıdan qəfil və tükürpədicə qışqırıq eşidildi, yarpaqlar xışıldadı və hibbon ağır yumaq kimi çiynimə düşdü.

Bir dəfə sevincək halda kazarmaya qayıdanda məni evdən gəlmiş məktub gözləyirdi. Qardaşım Ben dəfn haqqında çox müfəssəl yazmışdı. Bir qədər keçdikdən sonra çox çətinliklə mən söhbətin anamdan getdiyini anladım.

Görünür onlar teleqram göndərmişdilər, ancaq mən onu almamışdım. O an ağlayacağımı hiss etdim. Mən meymuna su verdim və o, içənə qədər düşərgədən getdim. Mən heç hibbonu da görmək istəmirdim. Böyrümdə ağrı hiss edənə qədər qaçır, qaçırdım və birdən anladım ki, anam olmayanda necə tənha olacağam.

Elə həmin həftə Yan Zvart mənim hibbonumdan qisas aldı. Bir axşam növbətçilikdən qayıdarkən məni yeniliklə qarşıladılar: «Andrey, sənin meymunun ölüb».

«Ölüb? — mən bunu deyənə küt nəzərlərlə baxdım. — Nə olub?»

Uşaqlardan biri onun quyruğundan tutub divara çırpırdı.

«Zvart?»

Oğlan heç nə demədi.

«O haradadır?»

«Küçədə, kolların içində».

Mən onu yerdə, budaqlarla örtülmüş halda tapdım. Ən pisi o idi ki, o hələ sağ idi. Mən onu qaldırıb özümlə kazar-maya gətirdim. Onun çənəsi sınımışdı. Boğazında böyük bir deşik görünürdü. Mən ona su vermək istəyəndə, su boğazındakı deşikdən bayıra axdı. Yan Zvart dalaşmağa hazır vəziyyətdə mənə baxırdı. Ancaq mən dalaşmadım. Son günlər üstümə düşmüş çox güclü ağrılar mənim bütün hisslərimi kütləşdirmişdi.

Növbəti on gün gündə mən gecə-gündüz meymunumun qayğısına qalırdım. Mən onun boğazını tikdim və ona şirin su içirdirdim. Onun balaca əzələlərini masaj edirdim. Tüklərini sıgallayırdım. Onu isti yerdə saxlayır və daim söhbət edirdim. Bu mənim qandallardan xilas etdiyim varlıq idi və mən onu mübarizəsiz buraxmaq istəmirdim.

Tədricən, çox yavaş-yavaş mənim hibbonum yeməyə başladı, sonra yavaşca çarpayıda iməklədi. Sonra oturur və mən onu yedizdirməyə tələsməyəndə hirsli-hirsli donquldanırdı. İkinci ayın sonunda o yenə də mənimlə birgə meşədə qaçırdı.

Ancaq o, insana olan imanını həmişəlik itirdi. Adamların yanında yalnız dörd pəncəsi və quyruğunu qoluma dolayandan, başını isə sinəmdə gizlənəndən sonra titrəməsi kəsilirdi.

Yeni hücumun hazırlandığını biləndə, mən sürücülərdən hansının kirayəyə maşın götürüb hibbonla məni cəngəlliyə apara biləcəyini soruşdum.

«Mən onu buraxıb tez geri qayıtmaq istəyirəm, — mən izah etdim. — Bizi kim aparar?»

«Mən gedərəm».

Mən boylandım. Bu, Yan Zvart idi. Ona xeyli baxdım, ancaq o, gözünü də qırpmadı.

«Yaxşı».

Meşəyə gedənə qədər mən meymuna onu nə üçün daha saxlaya bilməyəcəyimi başa salırdım. Nəhayət, biz dayandıq. Mən hibbonu yerə qoyanda onun balaca, müdrik gözləri məni anladığımı deyirdi. O, heç maşına atılmağa cəhd də etmədi. Biz maşını sürüb gedəndə o, yerə oturmağa davam edib gözdən itənə qədər arxamızca baxdı.

Növbəti günün səhəri, 12 fevral 1949-cu ildə dəstəməiz yola düşdü.

Yaxşı ki, mən balaca hibbonu buraxmışdım, çünki bizə bir daha bura qayıtmaq qismət deyildi.

Yenə də mən əvvəlki kimi cəsarətli görünmək istəyirdim. Yenidən sarı həsir şlyapamı geyindim. Mən bərkdən qışqırırdım, söyürdüm, günbəgün komandamla irəli gedirdim, amma görünür müvəffəqiyyət məndən üz çevirmişdi.

Bir dəfə səhər ayağıma güllə dəydi və məni tərəşiş etdilər.

Bu, elə tez və əvvəlcə elə ağrısız baş verdi ki, mən nə olduğunu heç anlamadım. Biz pusquda oturmuşduq. Üç tərəfdən bizi daha güclü rəqib əhatə edirdi. Güllənin nə üçün şlyapaya yox, ayağıma dəydiyini bilmirəm, ancaq mən qaçarkən yıxıldım. Bilirdim ki, ayağım heç nəyə ilişməyib, ancaq qalxa bilmirdim. Sonra çəkməmdə iki dəşik olduğunu gördüm. Hər iki dəşikdən qan gəlirdi.

«Yaralanmışam», — deyə, heç həyəcanlanmadan dedim. Bu fakt idi və mən onu olduğu kimi qəbul edirdim. Dostum məni bir çalaya güllələrdən uzaq bir yerə apardı. Nəhayət, sanitarlar gəldilər. Onlar məni xərəyə qoyub əyilə-əyilə apardılar. Sarı şlyapa yenə başımda idi və diqqət cəlb etməsinə baxmayaraq mən onu çıxarmaqdan qətiyyətlə imtina etdim. Cüllənin biri onun böyründən keçərək az qala başımı yaralayacaqdı. Ancaq mənim üçün fərqi yox idi.

Bir neçə saatdan sonra məni səhra hospitalında cərrahiyyə stoluna qoydular, şlyapa hələ də başımda idi. Cərrahiyyə əməliyyatı iki saat yarım çəkdi. Ayağımı kəsib-kəsməmək barədə

həkimlərin müzakirəsini eşidirdim. Tibb bacısı şlyapamı çıxarmağı xahiş etdi, mən razı olmadım.

«Məgər siz bilmirsiniz bu nədir? — cərrah tibb bacısından soruşdu. — Bu, onların bölməsinin simvoludur. Bu, müdrik olmağa qərar verib ağılsız olan oğlanlardandır».

Amma mən ağlımı itirməmişdim. Bu son zarafat və son məğlubiyyət idi. Mənə qəhrəman kimi ölmək də müyəssər olmadı. Yalnız ayağımdan yaralandım. Nədənsə bu haqda heç düşünməmişdim. Həmişə hər cürə yalana dərin nifrətlə yanaşırdım. Ancaq əlil kimi yaşamaq — bundan pis nə ola bilər! Mənim macəralarım uğursuzluqla nəticələndi. Bu dünyada macəralara ümumiyyətlə yer olmadığını anlayanda mənim cəmisi iyirmi yaşım var idi.

Üçüncü fəsil

Boş kakosdakı daş

Mən hospitalda yatırdım. Sağ ayağımı gipsə elə möhkəm salmışdılar ki, onu zorla tərpedə bilirdim.

Əvvəlcə bizim bölmədən olan uşaqlar yanıma gəlirdilər. Lakin sonra onlardan bəziləri həlak oldular, bəziləri isə yaralandılar. Ancaq, hər halda həyat davam edirdi. Həkimlər dedilər ki, daha heç vaxt əsasız gözə bilməyəcəyəm. Bu barədə düşünmək daha yaxşı olardı. Tədricən dostlarımın mənə baş çəkməsi sona çatdı.

Lakin mənim həyatımdan getməzdən əvvəl, onlar mənim həyatımı tam dəyişən iki şey etdilər.

Birincisi, onlar mənim göndərmək istədiyim məktubu göndərdilər. O, Tileyə ünvanlanmışdı. Son zamanlar məndə qəribə bir adət yaranmışdı. Hər dəfə döyüşdən, ya da şəhərdə gecə gəzintisindən qayıdarkən, özümü çox çirkli hiss etdiyim zaman, Tileyə məktub yazırdım. Sonra bu məktubları yandırardım.

Son döyüşə getməzdən əvvəl mən Tileyə belə bir məktub yazmağa başladım. O, yarımçıq məktub kazarmada, çantamın içində qalmışdı. Yaralanandan sonra mənim əşyalarımı təhvil verməzdən əvvəl dostlarımdan biri çantama baxmışdı. O, cavabdeh adam olduğuna görə, məktubda Tilenin adını görmüş, qeyd kitabçamda onun ünvanını tapmış və məktubu göndərmişdi. O, çox yaxşı iş gördüyünü düşünürdü.

«Bərəkallah! — hospitalda yanıma gələndə dedi. — Heç zaman bu qədər ünvan görməmişdim! Nədir, sən Hollandiyadakı qəşəng qız olan hər ailəyə məktub yazırsan? Mən Tilenin ünvanını yarım saat axtardım. Ehtiyatlı ol, bu daha bir müharibənin başlanğıcı ola bilər». Görünür mənim üzümdə elə bir dəhşətli ifadə yarandı ki, o, stuldan sıçrayıb qalxdı.

«Qulaq as, Andi, heç bilmirdim ki, bu vaxta qədər belə ağrı çəkirsən. Mən isə oturub gic-gic zarafatlar edirəm. Başqa vaxt gələlərəm».

Bir neçə gün ərzində bu bəduşur məktubda nə yazdığımı xatırlamağa çalışdım. Onun təxminən belə olduğu yadımdadır:

Əziz Tile.

Bu gün elə yalqızam ki, sənin yanımda olmağını çox istəyirəm. Sənin gözlərinə baxıb hər şeyi danışmaq, əvvəlki tək sənin xoşuna gəldiyimi, məni ittiham etməyini bilmək istərdim.

Bir dəfə sən mənə dua etmək lazım olduğunu yazmışdın. Belə ki, mən dua etmirəm. Əksinə, ən çirkin sözlərlə söyüş söyürəm. İndi Hollandiyada heç eşitmədiyim sözləri bilirəm. Şit lətifələri danışiram. Özümü nə qədər pis hiss etsəm, səni bir o qədər tez güldürə bilərəm. Mən sənin düşündüyün adam deyiləm. Bu müharibə əvvəl məni həyəcanlandırırdı. İndi isə yox. Meyidlər görəndə yalnız çiyinlərimi çəkirəm. Biz əsgərləri yox, adi sakinləri — kişiləri, qadınları, uşaqları öldürürük.

Mən Allaha can atmıram. Dua etmək istəmirəm. Kilsəyə getmək əvəzinə bara gedib huşumu itirənə qədər içirəm...

Orada daha çox yazmışdım. Çox və daha pis. Hospital palatasında uzanaraq sərxoş vəziyyətdə Tileyə daha nələr yazdığımı xatırlamağa çalışırdım. Neyləməli, Tile vidalaşmalı olduğum daha bir dostum olacaq. Ancaq bəla onda idi ki, Tile mənim

sadəcə dostum deyildi. O, mənim ən yaxşı dostum idi və istəyirdim ki, daha artıq bir şeyim olsun.

Mən ensiz çarpayıda vurunxaraq Tilenin məktubumu necə oxumasını təsəvvür etməyə çalışırdım.

Əlim kənara çəkəndə kitaba dəydim.

Bu uşaqların mənim üçün etdiyi ikinci xeyirxahlıq idi. Onlar anamın bağışladığı köhnə Müqəddəs Kitabı tapmışdılar. Yan Zvart onu gətirmiş və çarpayımın yanındakı tumbanın üstünə qoymuşdu.

«Bu kitab sənin əşyalarının içində idi, — dedi, — sənə lazım olacağını düşündüm».

Ona təşəkkür etdim, ancaq kitabı əlimə götürmədim. Əgər rahibələr olmasaydı, nə vaxt oxuyacağıma şübhə edirdim. Mən yatdığım hospitalda fransiskan monastırının rahibələri işləyirdi. Tezliklə mən onlara vuruldum. Onlar sübh tezdən gecə yarısına qədər çalışırdılar — palataları və xəstələrin altını yuyur, yaraları sarıyır, bizim üçün məktub yazır, gülür və oxuyurdular. Onların şikayət etmələrini heç vaxt eşitməmişdim.

Bir dəfə məni yumağa gələn rahibədən soruşdum ki, ona və başqa bacılara həmişə belə şən olmağa nə kömək edir. «Sənin kimi yaxşı Hollandiyalı oğlan, Andrey, öz sualının cavabını bilməlidir. Bu Məsihin sevgisidir». Bu sözləri deyəndə onun gözləri parıldadı və mən sual vermədən başa düşdüm ki, bu sözlərdə sualımın cavabı var. O, bütün axşamı danışa bilərdi, ancaq bundan yaxşı deyə bilməzdi.

«Sən məni qıcıqlandırırısan, elə deyil? — əvvəlki tumbanın üstündə olan Müqəddəs Kitabı döyəcləyərək davam etdi. — Sən cavabı elə burada tapa bilərdin».

İndi gözlənilmədən əlim kitaba dəyəndə onu götürdüm. Onun məndə olduğu iki il yarım ərzində bir dəfə də olsun üzünü açmamışdım. Lakin mən bacılar haqqında, onların sonsuz sevinci və rahatlığı haqqında düşündüm: «Sən cavabı elə burada tapa bilərdin...». Mən yerimi rahatlayıb kitabı axırdan əvvələ vərəqləməyə başladım, nəhayət, Yaradılış kitabının birinci ayəsinə gəlib çatdım.

Mən dünyanın yaranmasını və günahın tarixini oxuyurdum. İndi o mənə, o vaxtlar: müəllim gündə bir fəsil oxuyanda və bu zaman küçədə ləzzətlə çimə biləcəyimiz kanallar gözləyərkən olduğu qədər həqiqətdən uzaq görünmürdü. Mən bütöv parçaları buraxaraq oxuyurdum, axıra çatmağa tələsmirdim. Nəhayət, neçə gün keçəndən sonra mən Əhdi — Cədidə çatdım. Gipsdə uzanaraq mən Müjdənin hamısını oxudum; onların böyük mənasını zorla dərk edirdim. Doğrudanmı bütün bunlar həqiqətdir?

Mən Yəhyanın Müjdəsinin tən ortasına çatanda mənə məktub gətirdilər. Zərfin üstündəki xətt tanış idi. Tile! Titrəyən əllərimlə zərfi açdım.

«Əzizim Andrey!». Bir daha oxudum — «əzizim» Andrey! Göndərmədiyim məktublarda bu sözlə ona elə tez-tez müraciət edirdim ki. «Əzizim Andrey! Qarşımda qəlbinin qəddarlaşdığını düşünən oğlanın məktubu var. Ancaq onun qəlbi sadəcə ağrıdan parçalanır və mən fəxr edirəm ki, o öz ağrısını mənimlə bölüşür». Sonra mənim oxumalı olduğum ayələrin sadalanması gəlirdi. Tile yazırdı ki, yalnız Müqəddəs Kitabda, Tanrı sevgisinin axınlarında, sınımış qəlbələri anlaşıma və təskinlik tapa bilər.

Sonrakı gözəl həftələrdə biz dünyanın əks tərəflərində olaraq birlikdə Müqəddəs Kitabı oxuyurduq. Mən səhifələri suallarla doldururdum, Tile isə ya pastorın yanına, ya kitabxanaya, ya da qəlbinin dərinliyinə yollanaraq onlara cavab axtarırdı.

Lakin vaxt gedirdi və tədricən mənim gipsimi çıxardılar. Mən büzüşmüş ayağımı görəndə əvvəllər necə fərəhlə qaçdığımı xatırladım, başa düşürdüm ki, daha bu hissləri keçirməyəcəyəm. Tilenin və fransiskan rahibələrinin dediklərinin tam əksi olan acı inciklik hissi qəlbimə dolmuşdu.

Ayağa qalxan kimi hər axşam hospitaldan çıxıb çətinliklə yaxınlıqdakı bara gedir və huşumu itirənə qədər içirdim. Rahibələr bu haqda mənimlə heç vaxt danışmırdılar. Ancaq evə gedəcəyim günün ərəfəsində sevimli rahibəm Patrisiya bacı stulunu çarpayımın yanına çəkib soruşdu.

«Andi, sənə bir əhvalat danışmağımı istəyirsənmi? Yerli adamların meymunları necə tutduğunu bilirsənmi?»

Meymunlar haqda əhvalat eşidəcəyimi düşünəndə üzüm işıqlandı. «Bilmirəm, danış».

Onda qulaq as. Yerlilər bilirlər ki, meymun tutduğu şeyi buraxmır, hətta bu onun azadlığının itirilməsi bahasına olsa belə. Buna görə onlar belə edirlər. Kakosu götürüb bir tərəfində elə dəşik açırlar ki, meymun pəncəsini ora sala bilsin. Sonra kakosum içinə daş atıb kolluqda əllərində tor gözləyirlər.

Tezliklə bu kakosa hansısa meymun yaxınlaşır. O, boş kakosu qaldırıb silkələməyə başlayır. Sonra dəşikdən içəri baxır, pəncəsini kakosa salır, daşı tutan kimi ovcunda sıxır. Amma yumruğunu bayıra çıxarmaq istəyəndə çıxmır, buna baxmayaraq, o, barmaqlarını açıb daşı buraxmaq istəmir. Bilirsənmi Andi, belə meymun ona böyük tapıntı və xəzinə kimi görünən ovcundakı əşyani heç vəchlə buraxmaz. Özünü belə aparan axmağı tutmaq dünyada ən asan işdir.

Patrisiya bacı qalxdı və stulunu masanın yanına apardı. O, bir dəqiqə susdu, sonra düz gözlərimin içinə baxdı.

«Sən nədən yapışmısan, Andrey? Azadlığı əldə etməkdə sənə mane olan nədir?»

Və getdi.

Bununla onun nə demək istədiyini çox gözəl anladım. Ancaq bu vəzin mənim üçün olmadığını hesab edirdim. Növbəti gün iki səbəbə görə vacib idi: mənim iyirmi bir yaşım tamam oldu və Hospital gəmisi mən də içində olmaqla Hollandiyaya yollandı. Bu iki hadisəni bayram etmək üçün üç il əvvəl mənimlə İndoneziyaya gələnlərdən yermiməyi bacaranların hamısını çağırıdım. Biz səkkiz nəfər idik. Vaxtımızı çox gözəl keçirdik. Biz qışqırırdıq, dəlilik edirdik və halsız olana qədər içirdik.

Dördüncü fəsil

Fırtınalı gecə

«Andrey!» Gelte balaca körpünün üstündən qaçıb boynumdan asıldı. Sonra geri dönüb qışqırdı: «Martye! Get atamı tap! Ona de ki, Andrey qayıdıb!»

Bir dəqiqədən sonra balaca baxça adamlarla doldu. Martye atamı tapmağa getməzdən əvvəl məni öpmək üçün yanıma qaçdı. Ben və onun gəlini də burada idi. Toyda iştirak edə bilməyim üçün mənim gəlişimi gözləmələrindən xəbərim vardı. Gelənin əri Ari də bizə qoşuldu. Kiçik qardaşım Kornelius ciddi tərzdə əlimi sıxdı. O, gözlərini mənim əsamdan çəkə bilmirdi, bilirdim ki, nə qədər ağır yaralanmağım barədə düşünür. Öpüşüb — görüşmənin qızğın vaxtında atam da axsaya-axsaya evdən çıxdı. Onun qəhvəyi gözləri yaşarmışdı.

«Andrey, oğlum! Nə yaxşı! Nə yaxşı ki, sən evə qayıtmısan!» — atam yenə də bərkdən danışdı.

İlk salamlaşmalar bitdikdən sonra Martye dedi: «İstədiyin zaman səni anamın məzarına apararam».

Elə bu dəqiqə getmək istədiyimi dedim. Qəbiristanlıq evimizdən beşyüz yard aralıda idi. Amma bu yolu getmək üçün atamın velosipedini götürdüm. Xəstə ayağımı oturmaqdan aşır-yolun yarısını piyada, yarısını velosipedlə getdim.

«Doğrudanmı hər şey belə pisdır?» — Martye soruşdu.

«Həkimlər ümumiyyətlə gözə bilməyəcəyimdən qorxurdular».

Anamın məzarındakı torpaq hələ yatmamışdı. Torpağa bərkidilmiş kiçik qırmızı güldanda təzə tər çiçəklər vardı. Bir qədər sonra Martye ilə mən sakitcə evə qayıdırdıq.

Həmin gecə hava qaralan kimi, gəzintiyə gedəcəyimi bildirdim. Məni müşayiət etməyi heç kim təklif etmədi, çünki hamı hara getmək istədiyimi bilirdi: Yenə də velosipedi götürdüm və küçə ilə çətinliklə getdim. Qəbristanlıq ay işığına bürünmüşdü, mən məzarı asanlıqla tapdım. Yerə oturub anama son sözlərimi dedim.

«Mən qayıtmışam ana». Mənə elə gəlirdi ki, həqiqətən onunla söhbət edirəm. «Sənin Müqəddəs Kitabını oxudum, ana. Dərhal yox, amma oxudum». Uzun müddət susdum.

«Ana, indi nə edirəm? Mən heç yüz yard da gedə bilmirəm, ağrıdan dayanıram. Dəmirçilik işini heç vaxt xoşlamadığımı bilirsən. Hospitalda bərpa mərkəzi var, ancaq mən orada nə öyrənəcəyəm? Özümü elə lazımsız hiss edirəm ki, ana; və günahkar. Orada sürdüyüm həyata görə günahkaram. Cavab ver mənə, ana».

Ancaq cavab yox idi. Soyuq ay işığı mənim, məzarın və ətrafda olan hər şeyin üstünə düşürdü: bütün ölülərin və yarımcanın. Yarım saat oturduqdan sonra, keçmişə daxil olmaq cəhdələrinə son verdim. Sonra evə yollandım.

Gelte mətbəx stolunun arxasında əyləşib tikiş tikirdi. «Biz sənin harada yatacağın barədə danışırıdık, Andrey, — o, başını qaldırmadan dedi. — Necə düşünürsən, sən pilləkənlə yuxarı qalxa bilərsənmi?»

Mən başımın üstündə tavandakı dəliyə baxdım; sonra hücumla pilləkəni qalxdım. Bir dəfəyə bir pilləkəni qalxırdım; əvvəlcə ora sağlam ayağımı, sonra isə xəstə ayağımı qoyurdum. Güclü ağrıdan alnım tərlədi, amma üzümü elə çevirdim ki, heç kim bunu görməsin. Köhnə yorğan-döşəyim məni gözləyirdi, təmiz mələfələr qaranlıqda ağarırdı. Mən tavana baxaraq xeyli uzandım, ağlamamağa çalışırdım, sonra böyük macəramın necə olduğunu düşünərək yuxuya getdim.

Səhəri gün əsamı götürüb kəndi gözməyə getdim. İnsanlar nəzakətli idilər, ancaq deyəsən gözlərini utancaq hiss edirdilər. Onlar mənim əsgər geyimimə, sonra isə ayağıma baxırdılar. «Sən Şərqi Hindistanda yaralanmışsan, yoxsa başqa yerdə?» — deyə soruşurdular. Bu müharibə bütün udurulmuş müharibələr kimi Hollandiyada məşhur deyildi. İndoneziyanın tezliklə müstəqillik alacağı aydın idi və buna görə də bizim həmişə bunu istədiyimizi bildirmək daha asan idi: Qayıdan veteranlar işi yalnız çətinləşdirirdilər.

Anlaşılmaz bir səbəbdən Uetstirlərin evinə tərəf yollandım. Onlar stolun ətrafında oturmuşdular və mən bir fincan qəhvə içmək təklifini sevinclə təklif etdim. Mister Uetstra məndən Sukarno və kommunistlər haqqında soruşurdu. Sonra şəxsi xarakterli suallar verməyə başladı.

«Sən macərandan razısanmı, Andi?»

Mən yerə baxırdım. «Yox, tam yox» — cavab verdim.

«Yaxşı, — o dedi, — biz dua eləməyə davam edəcəyik».

«Macərə barədə? Mənim üçün? — içimdə narazılıq dalğasının qalxdığını hiss etdim. — Hə, əlbəttə, dua edin. İndi mən macərələrə lap hazıram. Çağırış səslənən kimi ayağa qalxacağam».

Həmin dəqiqə utandım. Bu sözləri deməyə məni nə məcbur etdi? Dostluğumuzu dağıtdığımı hiss edərək getdim.

Daha bir adamı — Kesi görmək istəyirdim. O da evdə idi, yuxarıda oturaraq bir qalaq kitabın üzərinə əyilmişdi. Bir qədər gərgin salamlardan sonra kitablardan birin götürdüm və onun ilahiyyata aid olduğunu görəndə təəccübləndim.

«Bu nədir?» — soruşdum.

Kes kitabı əlimdən aldı. «Nə ilə məşğul olacağımı anlamışam».

«Bəxtin gətirib. Sən nə ilə məşğul olacaqsan?» — indi eşidəcəyimə çətinliklə inanaraq soruşdum.

«Özümü Allaha xidmətə həsr etmək istəyirəm. Pastor Vanderhop mənə kömək edəcək»

Mən qıvrıldım və bacardığım qədər tez çıxıb getdim.

Dorndakı veteranlar hospitalı nəhəng bir kompleks idi, bura müalicə korpusları, palatalar və bərpa bölmələri vardı, lakin buranın fərqli cəhəti darıxdırıcılıq idi. Məşqlər xoşuma gəlmirdi, sənət məktəbində məşğul olmaq istəmirdim, ancaq hər şeydən çox əmək terapiyasına nifrət edirdim.

Biz yapışqan gildən güldanlar düzəltməli idik. Məndə heç nə alınmırdı. İş onda idi ki, gil topasını dulusçu çevrəsinin mərkəzinə qoyub fırladaraq barmaqlarımla gil topasına lazımı forma verməli idim. Nə üçünsə mən bu mərkəzi heç vaxt tapa bilmirdim. Elə əsəbləşirdim ki, gil topasını neçə dəfə qarşıdakı divara çırpmışdım.

İlk istirahət günü Tileni görməyə getdim. Qorkuma gedən yol boyu avtobusda özüm-özümə deyirdim ki, onu yadımda saxladığım qədər gözəl olmaya bilər. Sonra mən balıq dükanının kəndarından keçib Tileni gördüm. Onun gözləri daha qara idi, dərisi isə daha da bəyaz idi. Atasının bizə baxmasına baxmayaraq əllərimiz uzun müddət bir-birindən ayrışdı.

«Xoş gəlmisən, Andrey».

Əllərindəki balıq pullarını önlüyünə silə-silə Tilenin atası bizə yaxınlaşdı. O, mənim əlimi sıxdı.

«Hindistan haqqında hər şeyi danış!»

Mən azad olan kimi Tile ilə birlikdə balıq dükanından getdim. Günün qalan hissəsini sahilə oturub söhbət etməklə keçirdik. Mən öz qayıdışım haqqında, Geltenin əri və Benin toyu barədə danışdım. Mən bərpa mərkəzi haqqında və gillə işləməyə nifrət etməyim barədə danışdım. Onun ümüdsüz olacağını bilsəm də, dini həyatda məğlub olduğumu da dedim.

Tile körfəzə baxırdı. «Lakin Allah — o, yumşaq səsle dedi, — məğlubiyyətləri tanımır». Birdən o güldü. «Mənə elə gəlir ki, sən o gil parçalarından birisən, Andi. Tanrının sənin üçün planı var. O, səni Öz məqsədlərinin mərkəzinə qoymağa çalışır, ancaq sən hər dəfə Onun əllərindən sürüşüb çıxırsan».

O, öz qara gözlərini mənə tərəf çevirdi: «Nə bilirsən Andi? Bəlkə O, səndən yaxşı bir şey düzəltmək istəyir?»

Mən gözlərimi endirib əlimdəki siqaretin məni çox maraqlandırdığını göstərmək istədim.

«Məsələn?» — mən soruşdum.

Tilə ətrafa tökdüyüm siqaret kötüklərinə ikrahla baxdı. «Məsələn, külqabı, — o, qısaca dedi. — Sən çox siqaret çəkirsən, Andi».

Mən gündə üç qutu siqaret çəkirdim. «Bilmirəm», — deyər cavab verdim.

«Buna görə öskürürsən. Düşünürəm ki, bu sənin xeyrinə deyil».

«Mənim yenidən tərbiyə olunmağım barədə çoxlu planların var, hə» — mən bunu heç demək istəmirdim. Nə üçün mən həmişə hər heyi korlayıram? Birdən hiss etdim ki, hamıdan, hətta Tiledən də nə qədər uzağam. Ayağımdakı dəhşətli ağrıdan doğan qışqırığı boğmaq üçün dodaqlarımı qanayana qədər dişlərimlə sıxmağın nə olduğunu o bilmirdi. Avtobusda qadınlar ayağa durub mənə yer verərkən hansı hissləri keçirdiyimi o bilmirdi. Həmin gün ona lazım olmayan sözləri dediyimi anlayaraq Tileni tərk etdim.

Yalnız iki aydan sonra yenidən din haqqında eşitdim. Bu dəfə Tiledən yox, başqa bir gözəl qızdan.

1949-cu ilin sentyabr gününün səhəri idi. Biz öz yatağımızda oturaraq oxuyur və məktublar yazırdıq, səhər məşqlərindən sonra tibb bacısı gəldi və qonağımız olduğunu bildirdi. Mən iyirmi oğlanın dodağından asta fit səsi eşitməyə nə qədər buna heç bir məhəl qoymadım. Gözlərimi qaldırdım. Qapıda bu diqqətdən özünü itirmiş sarışın bir qız dayanmışdı.

«Pis deyil», — çarpayı qonşum Tir pıçıldadı.

«Vaxtınızı çox almayacağam, — qız sözə başladı, — yalnız sizin hamınızı bugünkü yığıncağımıza dəvət edirəm. Orada çoxlu qəlyanaltılar və içkilər olacaq...»

«Hansından?» — kimsə qışqırdı.

«...Avtobus buradan axşam saat yeddi də gedəcək. Ümüd edirəm ki, hamınız gələcəksiniz».

Qız gedəndə uşaqlar qəsdən ucadan onu alqışlayaraq «Bravo! Bravo!» qışqırıqları ilə onu müşayiət etdilər. Lakin axşam saat yeddi olan kimi hamımız təmiz tərəşlanıb, saçlarımıza briəlin çəkib foyədə dayanmışdıq. Hamıdan qabaqda Tir və mən durmuşduq. Biz yalnız axşamı hospitaldan kənarda keçirə biləcəyimizə görə deyil, həm də Tir kəndə gedib hansı içkiləri içəcəyimiz barədə suala cavab gətirdiyinə görə sevinirdik. Avtobus gələnə qədər şüşələr yarıyacan boşalmışdı. Çadırda biz arxa sızaya keçib onu axıra qədər içdik.

Uşaqların çoxuna bizim hərəkətlərimiz gülməli gəlirdi. Ancaq yığıncağı keçirən adamlar belə düşünmürdülər. Nəhayət, arıq sifətli və dərinədə yerləşən gözləri olan məzəli adam — belə tiplər heç vaxt xoşuma gəlmirdi — kafedradan düşüb bildirdi ki, özünə nəzarət etmək qabiliyyətində olmayan iki adam var.

Sonra gözlərini yumaraq, bizim ölümsüz ruhlarımız sağlamlığı haqqında uzun bir duaya başladı. Bizi boğan gülüşümüzü zorla saxlamışdıq. Lakin o, təntənəli şəkildə «başqa ruhların təsir etdiyi qardaşlar» adlandıranda özümüzü saxlaya bilmədik. Qəhqəhə çəkib özümüzəndən gədirdik. Daha dua edə bilməyəcəyini görən adamcığaz xora oxumağı tapşırdı. O, «Let My People Go» («Mənim xalqımı burax») nəğməsini seçdi.

Tezliklə bütün icma nəqarəti oxumağa başladı. «Let My people go...». Yenə və yenə də bu sözlər nəhəng çadırı doldururdu. Yığıncaq qurtardı və veteranlar onları gözləyən avtobusun yanında toplaşdılar. Lakin mənim içimdə yenə də bu sözlər səslənirdi «het them qo... het me qo... Onları burax... Məni burax...».

Əlbəttə, sənin sadəcə dinlədiyin, hətta oxumadığın sadə bir mahnı Allahın cavab verəcəyi dua ola bilər.

Ancaq hər halda səhəri gün nifrətamiz əmək terapiyası zamanı qərribə bir şey baş verdi.

Baxmayaraq ki, sərxoşluqdan ayılmamışdım və öz dulusçu çevrəmdə heç nə eləyə bilməyəcəkdim, ancaq yenə də oturdum və boz gildən bir parçanı ora atdım. Sonra onu mərkəzə itələ-

dim, bu zaman ayaqlarım yavaş-yavaş çevrəni fırladırdı. Birdən barmaqlarımın altında güldən əmələ gəldi.

Gözlərimə inanmadan çevrəyə daha bir parça gil topası atdım. Yenə də heç bir çətinlik olmadan güldən əmələ gəldi. O, təsəvvürimdəki formaya uyğun gəlirdi. Həmin gün bir qədər keçəndən sonra daha bir qeyri — adi hadisə baş verdi. Nahardan sonrakı istirahət zamanı bizə gətirilən jurnalları vərəqləyirdim, birdən anamın xatirəsi kimi tumbada saxladığım Müqəddəs Kitabı götürüb oxumaq istədim. Mən Hollandiyaya qayıdandan sonra onu oxumamışdım. Ancaq həmin gün mən onu açdım və böyük bir heyretlə oxuduğum hər heyi anladım. Əvvəllər mənim üçün dumanlı görünən bütün hissələr indi maraqlı əhvalat kimi görünürdülər. Məni çay içməyə dəvət edəne qədər bütün istirahət vaxtımı oxudum.

Bir həftə sonra yenə də eyni acgözlüklə Müqəddəs Kitabı oxuyurdum; hospitalda mənə istirahət günü evə gedə biləcəyimi dedilər. Lakin orada da mən, çardaqdakı yatağında uzanaraq Müqəddəs Kitabı oxuyurdum. Gelte mənə şorba gətirir, üzümə baxaraq hər şeyin qaydada olmasını anlamağa çalışır, sonra heç nə demədən aşağı düşürdü.

Mənimlə nə baş verirdi?

Sonra kilsəyə getməyə başladım. Mən, əvvəllər heç vaxt kilsəyə getməyi xoşlamayan adam, indi ora elə mütəmadi olaraq getməyə başladım ki, bütün kənd buna diqqət yetirdi. Və yalnız bazar günü səhər ibadətinə yox, həm də axşam, o cümlədən çərşənbə günlərindəki ibadətə də getməyə başladım. 1949 — cu ilin noyabrında məni rəsmi olaraq ordudan azad etdilər. Aldığım pulların bir hissəsini verib təzə bir velosiped aldım, onu sürməyi öyrəndim, əsasən sağlam ayağımla işləyirdim, xəstə ayağımı isə sadəcə olaraq pedalin üstünə qoyurdum. Əvvəlki kimi, yenə də onu yerə ağrısız basa bilmirdim, lakin təkərlərin üzərində bu elə də qorxulu deyildi. İndi mən qonşu şəhərlərdəki ibadətlərə də getməyə başladım. Bazar ertəsi mən Alkmarda Ordunun xilas yığıncaqlarına gedirdim. Çərşənbə axşamı Amsterdama, baptist kilsəsinin xidmətinə gedirdim. Hər gün hara-

dasa yığıncaq keçirilirdi. Və hər yerdə mən vaizin dediklərini dəqiqliklə qeydə alır, səhəri gün isə bu qeydləri Müqəddəs Kitabdan gətirilən ayələrlə birlikdə nəzərdən keçirirdim ki, vəzin həqiqətə uyğun olduğuna əmin olum.

«Andrey! — Martye əlində bir fincan çay, pilləkəndə görün-dü, — Andrey, səninlə danışmaq olar?»

Mən oturdum: «Əlbəttə, Martye».

«Biz sənin burada, çardaqda bu qədər vaxtı tək keçirdiyin-dən çox narahat oluruq. Sən həmişə Müqəddəs Kitabı oxuyur-san, hər axşam də kilsəyə gedirsən. Bu normal deyil. Nə olub sənə, Andi?»

Mən gülümsədim: «Özüm də bilmirəm».

«Biz çox narahat oluruq, Andi. Atam da sənə görə həyəcan keçirir. O deyir... — o susdu, bunu daha yaxşı demək üçün fikrə getdi, — atam deyir ki, bu o yaralanmanın nəticəsidir». Bunu deyib o, cəld aşağı endi.

Mən onun sözləri barədə düşündüm. Doğrudan mən dini fanat ola bilərəm? Mən aqlını itirmiş və Müqəddəs Kitabdan ayələri sitat gətirərək ətrafda dolaşan adamlar haqqında eşit-mişdim. Yoxsa mən də belə olacağam?

Lakin mənim qəribə vəziyyətim məni tərk etməirdi, mən ve-losipedlə kilsədən kilsəyə gedir, öyrənir, dinləyirdim. Bir dəfə Tir mənə məktub yazıb içkiyə dəvət edirdi, ancaq mən ona heç cavab da yazmadım. Mən cavab yazmaq istəyirdim, ancaq unut-dum və yalnız bir neçə həftədən sonra onun məktubunu Hadson Teylor haqqında kitabın arasından tapdım.

Digər tərəfdən, vaxtımın çoxunu Keslə, mənim keçmiş müəllimim miss Mekle ilə, Uetsterlərlə və əlbəttə ki, əvvəlkin-dən daha çox vaxtımı Tile ilə keçirirdim. Hər həftə velosipedlə Qorkuma gedirdim ki, oxuduqlarım və eşitdiklərim barədə Tile ilə danışım. İndi sahilə oturmaq soyuq idi. Buna görə biz balıq dükanına girir və alıcıların arasında söhbət edirdik.

Əvvəlcə Tile mənimlə baş verənlərdən fərəhlənirdi; ancaq həftələr aylara uzananda, mən isə kilsəyə gedişimi davam

etdirəndə o, əl-ayağa düşdü. «Sən axı yanmaq istəmirsən, Andi, — o deyirdi, — sənə elə gəlmir ki, bir az dayanmaq lazımdır? Hansısa başqa kitabları oxu. Hərdən kinoya get».

Ancaq mən istəmirdim. Bu dünyada heç nə məni qeyri-adi macəralarım qədər maraqlandıra bilməzdi. Vaxtaşırı Tile mən-dən iş tapıb-tapmadığımı soruşurdu. Bu, ciddi problem idi. İşim olmadan mən uzun müddət arzuladığım barədə Tileyə təklif edə bilməzdim. Buna görə də ciddi şəkildə iş axtarmağa başladım.

Ancaq iş tapmazdan əvvəl elə bir hadisə baş verdi ki, bir əvvəl ayağımı dəlmiş güllədən daha çox həyatımı dəyişdirdi. Bu, 1950-ci ilin qışında, fırtınalı bir gecədə olmuşdu. Mən yatağımda uzanmışdım. Güclü külək əsirdi, qarla qarışıq yağış yağdı; yanvarın ortasında Hollandiyada tez-tez belə olur. Yorğanı düz çənəmin altına çəkdim, bildirdim ki, bayırda sulu qar demək olar ki, torpaqla paralel uçurdu. Bu küləkdə cürbəcür səslər eşidilirdi. Mən Patrisiya bacının səsini eşitdim: «Meymun heç cur buraxmaz...». Mən böyük çadırdakı mahnını eşidirdim: «Mənim xalqımı burax».

Mən nədən yapışmışdım? Məni nə bağlayırdı? Mənimlə azadlıq arasında duran nə idi?

Evdə hamı yatmışdı. Mən əllərimi başımın altına qoyub uza-naraq qaranlıq tavana baxırdım və birdən tam sakit halda öz xəbəsliliyimi buraxdım. Bayırda külək vıyıldaırdı və indi mənə xəbərdarlıq edirdi ki, özümü axmaq kimi aparmayım. Və mən Allaha üz tutdum — bir, iki və hazırdı. Mənim duamda inam çox deyildi. Mən sadəcə dedim: «İlahi, əgər Sən mənə yol göstərmək istəyirsənsə, mən Sənin ardınca gedəcəyəm, Amin».

Hər şey çox sadə alındı.

Beşinci fəsil

İtaətkarlıq addımı

Həmin gecə mən sahilyanı qasırğanın gurultusu altında yuxuya getdim. Qərribəsi odur ki, müdafiə olunmağımı dayandırıb, Allaha etibar edən kimi mən özümü əvvəllər heç vaxt hiss etmədiyim bir təhlükəsizlikdə hiss etdim.

Səhər məni dolduran sevinc hissi ilə oyandım, anlayırdım ki, bunu kiminləsə bölüşməliyəm. Öz ailəmə bunu danışa bilməzdim, onsuz da mənim vəziyyətim onları narahat edirdi. Yalnız Uetstrlər və Kes qalırdı.

Uetstrlər dərhal hər şeyi anladılar. «Allaha şükür!» — Filip Uetstra qışqırdı.

Bu qışqırıq məni bir qədər utandırdı. Deyəsən Uetstrlər qərribə bir şey etdiyimi düşünmürdülər. Onlar «yuxarıdan doğulma» barədə danışirdılar, ancaq bu qərribə dilə baxmayaraq, bir çox imanlılara yaxşı məlum olan yola qədəm qoyduğumu anladım.

Bunu Kesə danışanda nə keçirdiyim, o da dərhal anladı. O, kitabların əhatəsində, yazı stolunun arxasında əyləşmişdi. O, mənə alim nəzərləri ilə baxdı. «Səninlə baş verən şeyin adı var, — o, böyük ölçülü bir kitaba barmağını döyəcəyərək dedi — bu müraciətdir. Sənin necə dərin müraciət etdiyini görmək maraqlı olacaq, Andrey».

Ancaq Tileni görməyə gələndə, deyəsən o, bu xəbəri başqaları kimi sevincə qarışlamadı. «Bu kütləvi yığıncaqlarda baş verən şeydirmi?» — o soruşdu.

Yazıq Tile o, əvvəlkindən daha ciddi sarsıntı keçirməli olmuşdu. Bir neçə həftədən sonra — 1950-ci ilin erkən yazında — mən Keslə birgə Amsterdama, məşhur holland müjdəçisi Arne Donkerə qulaq asmağa getmişdim.

«Dostlar, — dedi — məndə bu gün qeyri-adi bir şey olacağı duyğusu var».

Oyundur, mən düşündüm. Yəqin o, zalda kimisə otuzdurub və indi həmin adam durub, qabağa qaçacaq ki, yığıncağı bir qədər canlandırınsın. Lakin mister Donker iştirakçılara baxmağa davam edirdi.

Zalda sükut yarandı, onun baxışı isə əzici idi. Bunu Kes də hiss etdi. «Belə şeyləri heç xoşlamıram, — o pıçıldadı. — Gəl gedək buradan!»

Biz zalın sonuna getdik. Bizə tərəf çevrilməyə başladılar. Biz yenidən əyləşdik.

«Hə, — mister Donker dedi, — Allah bunun kim olduğunu bilir. O, həyatı təhlükə və macəralarla dolu olan adamı tanıyır. Düşünürəm ki, bu cavan adamdır, cavan kişidir».

İndi artıq bütün iştirakçılar başlarını çevirib vaizin kimi nəzərdə tutduğunu müəyyən etməyə çalışırdılar. Və birdən hansısa əmrə tabe olaraq, — heç vaxt bunu anlaya bilməyəcəyəm — Keslə mən ayağa qalxdıq.

«Aha, — vaiz dedi, — budur onlar. İki cavan oğlan! Çox gözəl! İrəli çıxın, gənc insanlar!»

Nəfəsimizi dərib Keslə birlikdə uzun yolu keçib kafedraya yaxınlaşıb dizlərimizi qatladıq, sanki yuxudaydıq, mister Donker isə bizim üçün dua etdi. O, dua edəndə mən yalnız Tilenin nə deyəcəyini düşünürdüm. «Andrey!» O, şoka düşəcək və dəhşət içində olacaq. «Sən axı özünü tamamilə yıxırsan, yəni bunu anlamırsan?»

Lakin ən pisi irəlidə idi. Duanı bitirərkən vaiz bizimlə ibadətdən sonra söhbət etmək istədiyini bildirdi. Çox könülsüz, hətta onun bizi hipnoz etməsindən şübhələnərək biz qaldıq. Zal boşalanda mister Donker bizim adımızı soruşdu.

«Andrey və Kes, — deyə, o təkrar etdi — hə uşaqlar, siz ilk tapşırığa hazırsınızmı?» Biz etiraz etməyə macal tapmamış, o, sözünü davam etdirdi.

«Yaxşı! İstəyirəm ki, öz doğma şəhərinizə qayıdasınız, hə, yeri gəlmişkən uşaqlar, siz hardansınız?»

«Vittedən».

«Hər ikiniz Vittedən? Əla! Vitteyə qayıdın və Burqo misterin evinin qarşısında yığıncaq təşkil edin. Müqəddəs Kitab modelini təkrar edin— İsa öz şagirdlərinə Xoş Müjdəni «Yerusalemə» başlayaraq yaymağı tapşırırmışdı. Və öz evindən başlamalı oldu...»

Sözlər bir-birinin ardınca mərmə kimi parıltıyırdı. O, nə barədə xahiş etdiyini anlayırmı?

«Mən sizinlə olacağam, uşaqlar! — mister Donker davam etdi. — Heç nə barədə narahat olmayın. Hər şey öyrəşməkdən asılıdır. Əvvəlcə mən danışacağam...»

Mən zorla qulaq asırdım. Özümün də küçə vaizlərini necə xoşlamadığımı xatırlayırdım. Lakin düşüncəmə başqa sözlər də daxil olmağa başladı.

«Beləliklə, biz gün təyin etdik. Şənbə gününün axşamı, Vittedə».

«Yox» deməyə hazırlaşaraq mən — bəli, ser — dedim.

«Bəs sən oğlum?» — mister Donker Kəsədən soruşdu.

«Bəli, ser».

Keslə evə qayıdanda tam sükut içində idik, ürəyimizdə öz-özümüzü belə bir işə düşdüyümüzə görə günahlandırırıq.

Vittedə bizim yığıncağımızı bir nəfər də olsun buraxmadı. Hətta şəhər itləri də tamaşaya gəlmişdilər. Biz müjdəçi ilə birlikdə yeşiklərdən düzəldilmiş kiçik kafedranın üstündə dayanaraq tanış üzlərə baxırdıq. Bəziləri açıqca gülürdülər, digərləri kinayə ilə gülümsəyirdilər. Üçüncülər — Uetsterlər və miss Meikle kimiləri, — bizi ruhlandırmaq üçün başlarını tərpədirdilər.

Sonrakı yarım saat tam dəhşət idi. Mister Donkerin və Kesin nə dediklərini xatırlamıram. Yalnız o anı xatırlayıram ki, mister

Donker nəyisə gözləyərək mənə tərəf çevrildi. Mən irəli çıxdım və tam sakitlik yarandı. Daha bir addım — və mən kafedranın kənarında idim, yaxşı ki, enli holland şalvarı mənim titrəyən dizlərimi gizlədirdi.

Mən demək istədiyim sözlərdən bircə kəlmə də xatırlaya bilmirdim. Buna görə də mən İndoneziyadan qayıdarkən özümü necə çirkli və günahkar hiss etməyim barədə danışdım. Günahlarımın yükünü çiynlərimdə daşımağımdan, kim olmağımdan, həyatdan nə istədiyimdən və bir fırtınalı gecədə Allaha üz tutaraq bu ağır yükü öz üstümdən götürməyimdən danışdım. Dedim ki, o zamandan özümü necə azad hiss edirəm... — mister Donker missioner olmaq istədiyimi xatırlatdı.

«Ancaq, bilirsinizmi, — öz həmvətənlərimə dedim, — özüm də buna heyrlənirəm...»

Tile ilə görüşdən demək olar ki, qorxurdum. Doğrudan da evlənmək istədiyini qıza missioner olmaq qərarına gəldiyini demək çox çətindir. Onu hansı həyat gözləyir? Ağır iş, az gəlir, bəlkə də hansısa qəsəbədə yaşayış üçün şəraitin olmaması.

O, özü bütün qəlbi ilə bu ideyaya sadıq olmayınca belə taleyi ona necə təklif edə bilərəm?

Beləliklə, növbəti həftədə mən Tilenin missionerə çevrilməsi kompaniyasını başladım. Mən ona yığıncaqdakı o andan və bu seçimdə Allahın iradəsinin olmasına əminliyimdən danışdım.

Qərībā də olsa missioner həyatının çətinlikləri ilə yox, bütün bu insanlar qarşısında mənim çıxış etməyim faktı ilə barışmaq Tile üçün çətin oldu.

«Ancaq bir şeydə mən cənab Donker ilə razıyam, — dedi — istənilən missioner xidmətini evdən başlamaq daha yaxşıdır. Nə üçün sən Vitte yaxınlığında bir iş tapıb ondan ilk missioner tarlası kimi istifadə etməyəsən? Onda sən missioner olmaq üçün təyin olunub — olunmadığını çox tez anlayacaqsan».

Bu, mənə ağıllı bir iş kimi göründü. Vitte yaxınlığındakı ən böyük müəssisə Alkmardakı Ringersin şokalad fabriki idi. Ora-

da Geltenin əri Ari işləyirdi. Mən ondan xahiş etdim ki, kadrlar şöbəsində mənim barəmdə danışsın.

İşə qəbul olunmaq barədə ərizə vermək üçün Alkmara gedəcəyim gün ərəfəsində gözəl bir yuxu gördüm. Fabrikdə çoxlu əzgin və bədbəxt adamlar vardı, onlar mənim başqalarından fərqləndiyimi dərhal gördülər. Onlar məni əhatə edərək sirrimi bölüşməyi tələb etdilər. Mən işin nə yerdə olduğunu dedikdə onların üzü həqiqət işığı ilə işıqlandı. Biz birlikdə diz çökdük...

Yuxudan oyanmağa doğrudan da heyfim gəldi.

Mən Ringersin fabrikinin kadrlar şöbəsinin önündəki taxta skamyada oturmuşdum. Havada şokoladın ağır ətri vardı.

«Növbəti!»

Qapıdan mümkün qədər tez girdim: əsamı evdə saxlamışdım. Yenə də əvvəlki kimi yeriyəndə ağır hiss edirdim, ancaq yalnız çox yorulanda. Mən xəstə ayağımla axsamadan addım atmağı öyrənmişdim. Kadrlar şöbəsinin rəisi mənim ərizəmi görəndə qaş-qabağını tökdü.

«Hərbi xidmətdən tibbi göstəricilərə görə azad edilmişdir — o, ucadan oxuyaraq mənə şübhə ilə baxdı. — Sizə nə olub?»

«Heç nə, — qanımın üzümə vurduğunu hiss edərək cavab verdim. — Mən başqalarının bacardığı hər şeyi edə bilərəm».

«Siz küsəyənsiniz!»

Buna baxmayaraq o, mənə iş verdi. Mən şokoladların qablaşdırıldığı yeşikləri saymalı, sonra onları yükləmə sexinə aparmalı idim. Əzgin sifətli bir oğlan məni dəhlizin və pilləkənlərin labirintindən keçirib nəhəng bir sexin qapısını açdı; burada iki yüzə qədər qız onlarla konveyer lentinin yanında dayanmışdı. O, məni onlardan birinin yanında qoydu.

«Qızlar, bu Andreydir. Əylənin!»

Qızların məni fit çalaraq qarşılamasından heyrtləndim. Sonra təkliflər tökülüşdü: «Ey, Ruti, o, sənin xoşuna gəlir?»

«Görünüşündən demək olmaz».

Bundan sonra mən pozğun və iyrənc zarafatlar eşitdim. Mənim hərbi söyüşlərə öyrəşmiş qulaqlarım da belə söyüşlər eşitməyə hazır deyildi.

Başa düşdüm ki, pozğun zarafatlar yarışmasının qızıışdırıcısı Qretye adlı bir qızıdır. Onun sevimli mövzusu sodomiya idi: o, mənim tərəfmüqabilim ola biləcək hansı heyvanı seçmək barədə ucadan müzakirə aparırdı. Mənim arabam dolanda və müəyyən müddətə yükləmə sexinə, kişilərin yanına gedəndə, bura mənə müqəddəs yer kimi göründü.

Təzliklə arabamı boşaltdılar və mən yenə də böyük sexdə şən fit səsi eşitməli oldum: «İlahi, bəlkə də bu, missioner tarlasıdır, — mən zalın mərkəzindəki nəzarətçinin pəncərəsinə yeşiklərin qəbzini gətirəndə düşündüm, — ancaq bu, mənim tarlam deyil. Mən bu qızlarla danışmağı heç zaman öyrənməyəcəyəm. Onlara nə desəm də, onu çevirəcək və...»

Mən dayandım. Çünki şüşənin arxasından mənə dünyanın ən isti gözlər gülümsəyirdi. Onlar şabalıdı rəngdə idi. Yox, onlar yaşıl idilər. Və o, çox gənc idi. Açıq rəngli saçları, incə, onun yaşı on doqquz olardı və o, bu sexdə ən cavabdeh işi aparırdı. O, fəhlə orderlərini və qəbzləri doldururdu. Mən qəbzimi ona verəndə təbəssümü gülüşə çevrildi.

«Onlara fikir verməyin, — dedi, — onlar hər təzə gələnə belə qarşılayırlar. Bir-iki gündən sonra bu, başqa birisi olacaq.

Mənim qəlbim minnətdarlıqla doldu.

O, qarşısındakı bir top sənəddən birini mənə təqdim etdi, lakin mən ona baxaraq dayanmaqda davam edirdim. Sexdəki bütün qızlar, sirkdə olduğu kimi kirşanlanmış və bəzənmişdilər, onun üzündə isə kosmetikanın izi də yox idi. Yalnız onun tər cavanlığı daim rəngini dəyişən gözlərini kölgələyirdi.

Ona nə qədər çox baxırdımsa, bir o qədər çox əmin olurdum ki, əvvəllər onu görmüşəm. Ancaq ona bu sualı versəydim, bu sual saxta səslənərdi. Mən könülsüz olaraq yığım xəttinə yanaşdım.

Saatlar uzanır, uzanırdı. Ayaq üstə keçirdiyim iş gününün hər bir addım zülm idi. Nə qədər çalışsam da, axsamağa başladım. Qretye bunu o dəqiqə hiss etdi.

«Nə olub, Andi? — dedi. — Sən çarpayıdan yıxılmışsan?»

«Şərqi Hindistan», — onun susacağına ümid edərək cavab verdim.

Qretyenin qələbə çıxırtısı bütün sexdə eşidildi. «Burada müharibə qəhrəmanı var, qızlar! Andi, Sukarno barədə danışılanlar doğrudurmu? Orada cavanları korlayırlar?»

Mən ən böyük səhvi buraxdım. Uzun günlər ərzində, hətta mən onlar üçün yeniliyimi itirəndən sonra belə, qızlar onlara şərqi ekzotikası kimi görünən şeylər barədə suallar verirdilər.

Neçə dəfələrlə mən kədərdən, sexdə gedən yekcins söhbətlərdən bezib bu işi atmaq istəmişdim, ancaq şüşə arxasındakı o gülümsəyən gözlər məni xilas edirdi. Hətta qəbzim olmayanda belə ora gedirdim. Bəzən qəbzlərlə birgə məktublar da verirdim: «Sən bu gün yaxşı görünürsən!» və ya «Yarım saat əvvəl qaş-qabağını tökmüştün. Nə olmuşdu?» Onun eşitdiyi söhbətlər haqqında nə düşündüyünü və ümumiyyətlə belə yerdə nə etdiyini bilmək mənim üçün maraqlı idi. Və hər dəfə məndə belə bir hiss olurdu ki, onu haradasa görmüşəm.

Mən fabrikdə bir ay işləyəndən sonra cəsarətə gəlib dedim: «Səninçün narahat oluram. Sən bu adamlarla işləmək üçün çox gənc və çox gözəlsən».

Qız başını geri atıb güldü: «Oy, baba! — o dedi. — Sənin necə köhnə fikirlərin var! Əslində, — o, pəncərəyə yaxınlaşdı, — onlar heç də pis deyillər. Onlardan çoxunun sadəcə dostluğa ehtiyacı var və onlar dost tapmağın başqa yolunu bilmirlər.

O, mənə baxdı, sanki mənə etibar etməyin mümkün olmasını qərarlaşdırırdı. «Bilirsənmi, — o, yumşaq tərzdə dedi, — mən məsihçiyəm. Buna görə də işləmək üçün bura gəlmişəm».

Onun da mənim kimi missioner olduğunu anlayanda təəcübəndən ağzım açıldı. Və bu üzü əvvəllər harada gördüyümü

dərhal xatırladım. Veteranlar üçün hospital! Bu, bizi çadır yığıncağına dəvət edən həmin qız idi! Və o, buradadır...

Mən həyəcandan kəkələdim, o vaxtdan bu yana başıma gələnləri danışmağa çalışdım və Ringersin fabrikinə onun kimi bir missiya ilə gəldiyimi demək istədim. O, adamın Korri Van Dam olduğunu dedi. Və o gündən Korri ilə mən bir komanda olduq. Doldurulmuş yeşiklərin daşınması işi mənə imkan verirdi ki, konveyerlərin arasındakı sıralarla gedim və qızlardan hansılarının nə problemi olduğunu öyrənirəm. Mən bu bardə Korriyə məlumat verir, o isə həmin qız fəhlə orderi üçün pəncərəyə yaxınlaşanda onunla təklikdə söhbət edirdi.

Beləliklə, tədricən bizi maraqlandıran məsələlərlə maraqlanan adamlardan ibarət kiçik bir qrup yaratdıq. Həmin vaxtdan Hollandiyada britaniyalı müjdəçi Lidni Uilson bazar günləri gəncələr üçün yığıncaqlar keçirirdi, biz də oraya getməyə başladıq.

Bu yığıncağa bizimlə gedən ilk qızlardan biri Qretye ilə bir konveyer arxasında dayanan, kor və şikəst bir qız olan Ami idi. Ami Brayl üsulu üzrə oxuyurdu və Braylin kiçik qələmiylə kor alıcılar üçün necə hərflər döydüyünü mənə göstərirdi. Mən də belə qələm və Brayl əlifbası alaraq, Aminin cəld barmaqları üçün kiçik qeydlər saxlayırdım.

Əlbəttə, Qretye belə bir şeyi buraxa bilməzdi: «Ami! — o, işçi qızların cərgəsindən qışqırırdı. — O, bu dəfə nə qədər təklif edir?»

Uzun müddət Ami bu zarafatları xeyirxahlıqla qəbul edirdi. Ancaq bir dəfə boşaltma sexindən qayıdarkən, onun ağ gözlərini tez-tez qırpmasını gördüm, sanki göz yaşlarını saxlamağa çalışırdı.

«Başa düşürəm, — Qretye qışqırırdı, — nə üçün sən bu qədər tərəddüd edirsən».

O, məni görüb, qəzəblə qımışdı. «Ami, qaranlıqda bütün kişilər eynidir, hə?» — deyə, o qışqırdı.

Mən qapıda dayandım. Həmişə olduğu kimi, həmin gün də işə gələrkən yolda Allaha dua etmişdim ki, bu adamlara nə dey-

əcəyim barədə mənə məsləhət versin. İndi aldığım cavab mənə o qədər gözlənilməz gəldi ki, buna inanmaq çətin idi, ancaq hər halda əmr o qədər dəqiq idi ki, mən düşünmədən tabe oldum.

«Qrebye, — səsinə kəs! Özü də xoşluqla!»

Qretye elə heyrtlənmişdi ki, hətta çənəsi aşağı sallandı. Özüm də təəccübləndim. Ancaq mən davam etməli idim, yoxsa üstünlüyü əldən verərdim.

«Qretye, — mən böyük sexin gurultusunu üstələməyə çalışaraq çağırdım, — şənbə günü səhər saat doqquzda məsihçi konfransına avtobus gedəcək. Sənin orada olmağını istəyirəm».

«Yaxşı», — o cavab verdi.

Onun cavabı dərhal səsləndi. Mən bunun ardınca hansısa zərəfatın gələcəyini gözlədim, ancaq sonra Qretyenin gözlərini döydiyünü gördüm. Yeşikləri boşaltmağa gedəndə bütün sexin qərribə bir tərzdə susduğunu gördüm. Hər kəs baş verənlərdən yüngül şok keçirmişdi.

Şənbə günü Qretye avtobusda idi. Bu, məni hər şeydən çox təəccübləndirdi. Qretye əvvəlki kimi idi və hamıya başa saldı ki oraya yalnız nə baş verəcəyinə baxmaq üçün gedir.

Konfransda Qretye özünə sadıq qaldı. İnsanlar Allahın onların həyatını dəyişdirməsi barədə danışdıqca, o, arabilir öz fikirlərini bildirirdi. Yığıncaqlar arasındakı fasilədə Qretye hansısa jurnalı oxuyurdu.

Bazar günü axşam avtobus bizi geriye, Alkmara gətirdi, mən velosipedimi burada qarajda saxlamışdım. Qretye Vittenin yaxınlığındakı şəhərcikdə yaşayırdı. Onun mənimlə birlikdə yük yerinin üstündə gedəcəyini düşündüm. Bu, onunla şahidlər olmadan söhbət etmək üçün yaxşı təsadüf idi.

«İstəyirsən səni velosipedlə evə aparım, Qretye? Avtobus puluna qənaət edərsən».

Qretye dodaqlarını büzdü, avtobus biletinə qənaət etmək xətinə mənimlə getməyin sərf edib-etməyəcəyini düşünürdü. Nəhayət, o çiyinlərini çəkdi və yük yerinin üstündə əyləşdi. Mən Korriyə göz vurdum və biz yola düşdük.

Biz şəhərdən kənara çıxan kimi mən Qretye ilə Allah haqqında danışmağa hazırlaşdım. Ancaq mənim heyrətimə səbəb onun dəqiq əmri oldu: «Din haqqında bir kəlmə də. Təbiəti seyr edəcəyik».

Mən düzgün eşitdiyimə çətinliklə inandım. Ancaq qulaq asdım. Bütün yol boyu öz əsirimə din barədə bir kəlmə də demədim. Mən yanından keçdiyimiz gül tarlaları haqqında danışdım və müharibə vaxtı onun da zanbaq soğanağı yediğini öyrəndim. Onların küçəsinə çatanda məni təbəssümlə mükafatlandırdı.

Növbəti gün Korri məni təbəssümlə qarşıladı. «Sən Qretye-yə nə demisən? Yəqin nəsə qeyri-adi bir şey baş verib».

«Nəyi nəzərdə tutursan? Mən bir kəlmə də deməmişəm».

Ancaq bütün gün ərzində Qretye həqiqətən də bir dəfə də olsun iyrənc bir zarafat etmədi. Həmin gün Ami bir qutu şokoladı əlindən yerə saldı. Və məhz Qretye onun yanında diz üstə duraraq dağılmış şokoladları yığmağa kömək etdi. Nahar zamanı öz sinisini mənim yanımda qoydu.

«Səninlə yemək olarmı?»

«Əlbəttə», — dedim.

«Bilirsənmi nə barədə düşünürdüm?» — Qretye sözə başladı. — Düşünürdüm ki, onlar öz yığıncaqlarında dediyi kimi, «İsa Məsihi qəbul etmək üçün mənə təzyiq göstərəcəksən. Mən bunu eşitmək istəmirdim. Ancaq sən bir kəlmə də demədin. İndi isə... amma xahiş edirəm gülmə».

«Əlbəttə, mən bunu etmərəm».

«Mən düşünməyə başladım: „Bəlkə Andrey hesab edir ki, mən geriyyə yolu olmayacaq dərəcədə alçalmışam? Bəlkə buna görə mənimlə bu barədə danışmaq istəmir?“ Sonra fikirləşməyə başladım ki, bəlkə həqiqətən də çox alçalmışam. Mən Allahdan bağışlanmağı diləsəm, O məni eşitmək istəyəcəkmi? O uşaqlar dediyi kimi, O mənə hər şeyi təzədən başlamağa icazə verərmimi? Hər necə də olsa, mən Ondan bu barədə xahiş etdim. Bu, gülməli dua idi, ancaq mən ciddi deyirdim. Bilirsənmi,

Andi, mən ağlamağa başladım. Demək olar ki, bütün gecəni ağladım, ancaq bu gün səhər özümü çox əla hiss edirəm».

Bu, mənim gördüyüm ilk müraciət idi. Bir gecəyə Qretye başqa bir insana çevrilmişdi. Ancaq, dəqiq desək, o, əvvəlki insan idi, lakin əvvəlki çatışmazlıqları yox idi. O, yenə də lider olaraq qalırdı, yenə də əvvəlki kimi çox danışdı, ancaq necə də fərq vardı! Qretye əxlaqsız əhvalatlar danışmağa son qoydu, digər qızlar da bu mövzuda söhbətləri dayandırdılar. Fabrikdə dua qrupu fəaliyyət göstərməyə başladı, Qretye burada davamiyyətə cavabdeh idi. Əgər kiminsə uşağı xəstələnir və ya əri işsiz qalırdısa, Qretye bundan xəbər tuturdu və ümumi kassaya pul qoymayan adamın vəziyyətinə. Bu qızda baş verən dəyişiklik həqiqətən dərin idi. Hər gecə Vittedə çardaqda yataqda uzananda bu dəyişiklikdə iştirak etməyə imkan verdiyinə görə Tanrıya minnətdarlıq edirdim. Fabrik tanınmaz olmuşdu və hər şey mənim itaətimə görə baş vermişdi.

Bir dəfə velosipedlə əsas darvazadan keçəndə məni surpriz gözləyirdi.

«Cənab Ringers səni görmək istəyir», — Korri bildirdi.

«Cənab Ringers!» — yəqin mən nə isə etmişəm, bəlkə də o iş vaxtı dini təbliğat apardığımdan xəbər tutub. Katib direktorun şəxsi kabinetinin qapısını açdı. Cənab Ringers böyük dəri kreslodə oturmuşdu, əli ilə mənə qarşıdakı kreslonu göstərdi. Mən lap kənarda oturdum.

«Andrey, — cənab Ringers dedi, — iki həftə əvvəl keçirdiyiniz psixoloji testləri xatırlayırsınızmı?»

«Bəli, ser».

«Bu testlər sizin çox yüksək intellekt səviyyəsinə malik olmağınızı göstərir».

Mən bu səviyyələr barədə heç nə bilmirdim, ancaq o, gülümsədiyinə görə mən də gülümsədim.

«Biz qərara almışıq ki, — dedi, — sizi menecerliyi oxumağa göndərək. İstəyirəm iki həftəlik məzuniyyət götürəsiniz.

Fabrikdə gəzin və bütün iş növləri ilə tanış olun. Xoşunuza gələn bir şey tapanda biz sizi bu işə hazırlayırıq».

Nitqim özümə qayıdanda dedim: «Mən artıq xoşuma gələn işi bilirəm. Mən testləri doldurandan sonra mənimlə söhbət edən adamın vəzifəsini tanımaq istəyirəm».

«Kadrlar üzrə psixoanalitik», — cənab Ringers dedi. Onun nüfuzedici gözləri mənə zilləndi. «Düşünürəm, — o dedi, — biz din mövzusuna toxunsaq siz etiraz etməzsiz».

Mən qıpqırmızı qızardığımı hiss etdim.

«Hə, — dedi, — orada, yuxarıda imana gətirilmə barədə böyük iş gördüyünüzü bilirəm. Əlavə etmək istəyirəm ki, bu cür fəaliyyəti şokolad istehsalından daha vacib hiss edirəm».

O, mənim rahatlandığımı görüb gülümsədi. «Andrey, sizin həm bu, həm də digər işi icra etməyinizə heç bir səbəb görmürəm. Əgər siz məni fabriki müvəffəqiyyətlə idarə etməyə və eyni komanda Tanrı Səltənəti üçün işçilər toplamağa kömək etsəniz, mən çox məmnun olaram».

Tile mənim yeni işimdən çox razı idi. O, bu işin məni məşğul edəcəyinə və mənim missioner ideyamı yaddan çıxaracağına ümüd edirdim. Ancaq mən bacarmadım. Yeni vəzifəm xoşuma gəlsədə, naməlum bir şeyə qarşı güclənən cəlb olunmanı hiss edirdim. Ringersin təklifinə və psixoanalizə yiyələnmə imkanına cavab olaraq, mən daha iki il də fabrikdə işləməyə razı oldum. Bu müddət bitəndən sonra getmək lazım olduğunu anladım.

Bunu qəti qərara aldığımı görən Tile mənimlə mübahisəyə son qoyaraq kömək etməyə başladı. O, xaricə çoxlu missioner göndərən reformatör kilsəsinə gedirdi. Onlardan hər birinə məktub yazaraq bu ibadət üçün nə lazım olduğunu soruşurdu. Hamıdan bir cavab gəldi: missioner olmaq üçün ilk növbədə əlqoyma mərasimini keçmək lazımdır.

Lakin mən Holland reformatör kilsəsinin seminariyasına yazanda öyrəndim ki, müharibə zamanı buraxdığım bir neçə

orta məktəb sinfinin proqramını və ilahiyyat təhsilini almaq üçün mənə on iki il lazımdır. On iki il! Mənim əllərim yanıma düşdü. Buna baxmayaraq, dərhal qiyabi kursa daxil oldum.

Ən böyük problem kitablar idi. Mənim qənaət edərək yığdığım pulum yox idi. İndi, fabrikdə keyfiyyətli kadrların seçilməsinə Qretye cavab verirdi və Geltenin evin dolanışığına istifadə etmədiyi pullar tezəcə xərclənirdi.

Mən siqaret çəkə-çəkə kitab almaq problemi üzərində düşünürdüm, birdən ağılıma gəldi ki, bu sualın həllini əlimdə tutmuşam. Mən ucundan yüngül tüstü qalxan nazik ağ çubuğa baxdım. Hər həftə onlara nə qədər pul xərcləyirəm? Hesabladım və beynimə bir fikir gəldi. Həftədə bir kitab almağa tam kifayət edir. Kitab mağazalarının oxu zallarında hər gün bir neçə səhifə oxuduğum kitabların cildlərini almağa kifayət edir.

Tərgitmək asan deyildi. Bizim üçün bu adət-ənənə olduğu üçün, hər bir hollandiyalı kimi, siqar çəkmək mənim də xoşuma gəlirdi. Ancaq hər halda tərgitdim və tədricən kiçik masanın üstündə kitablar çoxalmağa başladı. Alman qrammatikası, ingilis qrammatikası, kilse tarixinin cildi, Müqəddəs Kitabın şərhli. Bu Müqəddəs Kitabdan və himnlər toplusundan başqa ailəmizdə olan ilk kitablar idi. İki il ərzində hər boş dəqiqəmdə mən mütlaliyə edirdim.

Miss Mekle mənim nə ilə məşğul olduğumu biləndə mənə ingilis dilini öyrətməyi təklif etdi, mən də sevinərək razı oldum. O, heyretəmiz müəllimə idi. Mən ruhdan düşəndə ruhlandırırdı, gücüm tükənəndə məni öz entuziazmla gücləndirirdi. Əgər onun tələffüzü hərdən anamın radiosunda eşitdiklərimdən fərqlənmirdisə mən bunu xarab olmuş elektronikanın hesabına yazaraq, miss Meklenin ardınca ingilis sözlərini ciddi-cəhətlə təkrar edirdim.

Lakin miss Mekle təhsilimi başa vurmağımdan sevinirdisə də, mənim xidmətimə o qədər də arxayın deyildi. «İnsanlara xidmət etmək üçün sənə mütləq əl qoymanın lazım olduğunu həqiqətən düşünürsən? — soruşurdu. — Sənin iyirmi dörd ya-

şın var. Belə sürətlə getsən işə başlayanda yaşın otuzu keçəcək. Missioner təşkilatlarında dünyəvi şəxslər üçün də kifayət qədər iş var. Mən heç nədə təkid etmirəm, Andrey. Mən sadəcə suallar verirəm».

Əlbəttə, bu sualları öz-özümə demək olar ki, hər gün verirdim. Bir bazar günü bunu Sidni Uilsonla müzakirə edirdim. Ringersin fabrikindən xeyli adam onun yığıncaqlarında iştirak edirdi, buna görə də biz bütöv bir zalı icarəyə götürürdük. Mən öz problemlərim və təhsil almaq üçün qarşıya çıxan formalıqlardan şikayət edəndə o, gülməyə başladı.

«Siz DMH işçiləri kimi danışsınız», — dedi.

«DMH?»

«Dünya müjdə hərəkatı (Worldwide Evangelization Crusade), — dedi, — bu, ingilis təşkilatıdır, kilsələr öz proqramlarını hazırlamayan ölkələrdə missioner fəaliyyəti üçün adamlar hazırlayırlar. Onlarda missionerlərin hazırlanmasına sərf olunan uzun müddətdən şikayət edirlər».

O, kilse missioner təşkilatının büdcə pulları hesabına mövcud olduğunu izah etdi. Adətən, missioner şurası gözləyir ki, nə vaxt pulları olacaq və ya heç olmasa bu pulların haradan gələcəyini biləcəklər. Yalnız bundan sonra onlar missioner göndərməyə hazırdırlar. Ancaq DMH yox. Əgər onlar Allahın hansısa konkret yerdə kimisə xidmətə çağırıldığını görürlərsə, onu ora göndərirlər və onun təmin olunmasını bu barədə qeydə qalan Allahın ümidinə buraxırlar.

«Onlar missioner kimi göndərdikləri adama də eyni ilə bu cür münasibət göstərirlər, — cənab Uilson dedi. — Əgər onlar düşünülərsə ki, insanın belə əməyə həqiqi istəyi var, onda onun elmi dərəcəsinin olub-olmaması onları qətiyyənlə maraqlandırmır. İki il müddətində onu öz məktəblərində hazırlayırsan, sonra isə xidmətə göndərirlər».

Bütün bunlar xoşuma gəlirdi, ancaq maliyyə məsələlərində özümü çox da arxayın hiss etmirdim. Bir neçə insan tanıyırdım ki, öz ehtiyaclarında «Tanrıya etibar etmişdi» və nəticədə fakti-

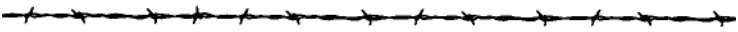
ki olaraq dilənçi vəziyyətinə düşmüşdülər. Onlar açıq şəkildə pul dilənmirdilər, yalnız buna işarə vururdular. Onları Vittədə «işarə vuran missionerlər» kimi tanıyırdılar və onların imanla yox, hisslərlə yaşamaları barədə danışır-dılar. Onlar səliqəsiz və səviyyəsiz görünürdülər. Əgər Məsih Hökmdar, onlar isə Onun elçiləri idilərsə, belə vəziyyət heç də Səma Hökmdarının xeyrinə deyildi. Nə qədər qərribə olsa da, məhz ruhani vəzifə qəbul etmək üçün neçə illər oxuyan Kes cənab Uilsonun mənə dedikləri ilə hamıdan çox maraqlandı. «Özünüzlə yola... nə çanta, nə iki dəst paltar, nə də ayaqqabı götürməyin. — Kes sitat gətirdi. — Ruhani nöqteyi-nəzərindən bu sağlam mövqedir. Mən DMH barədə daha çox şey bilmək istəyirəm».

Bir neçə aydan sonra əlimizə belə bir imkan düşdü. Bir dəfə Ringersin fabrikinə Sidni Uilson zəng etdi və WEC rəhbərlərindən birinin Harlemə gəldiyini dedi.

«Andi onun adı Consondur. Hələ ki, o buradadır, nə üçün onunla görüşməyəsən?» Növbəti həftədə velosipedlə Harlemə yola düşdüm. Hər şey təsəvvür etdiyim kimi idi. Cənab Conson hədsiz dərəcədə arıq idi, paltarları isə missioner maliyyəsinin vəziyyəti barədə şahidlik edirdi.

Lakin o, bütün dünyada missionerlərin elədikləri barədə danışanda onun sallaq sifəti canlandı. Tamamiiylə aydın idi ki, o, Şotlandiyada, Qlazqodakı missioner məktəbi ilə fəxr edir, oranın müəllimlərinin çoxu məvacib almadan işləyirdi. Orada ilahiyyat, ekzeqetika və digər akademik intizamların professorları vardı, ancaq müəllimlər arasında tikinti fəhlələri, çilingər və elektriklər də vardı, çünki tələbələrə əvvəllər heç vaxt kilsə olmayan yerlərdə kilsə yaratmağa hazırlayırdılar. Lakin bu, onun dediyinə görə, əsas deyildi. Məktəbin əsas məqsədi mümkün olduğu qədər, tələbələrə həqiqi məsihçilər tərbiyə etmək idi.

Vitneyə qayıdan kimi Kesin yanına getdim. Biz velosipedlə gəzmək qərarına gəldik. Kesin sualları kəskin və praktik idi: o elə soruşurdu ki, sanki hər şeyi ataraq məktəbə yazılmağa hazır

idi. Təhsil üçün nə qədər pul ödəmək lazımdır? Növbətə dərs ili nə vaxt başlayır? Xarici dilləri bilməyə hansı tələblər qoyulur? Bunlar mənə çox maraqlı deyildi, buna görə də soruşmamışdım. Mən DMH ştabının Londondakı ünvanını Kesə verdim və yeni xəbərləri gözləməyə başladım, bilirdim ki, mütləq onları edə-cəyəm. Və əlbəttə, bir neçə gündən sonra Kes dedi ki, Qlazqo məktəbinə ərizə vermişdir.

Kesin müəyyən qədər təhsili olduğuna görə onu demək olar ki, dərhal qəbul etdilər. İndi mən Ringersin fabrikindən qayıdanda onun Qlazqodan göndərdiyi bir neçə şən məktubları məni gözləyirdi, burada o öz həyatını, öyrəndiyi fənləri, məsihçi həyatında açdığı yenilikləri təsvir edirdi. Mən fabrikdə cənab Ringersə söz verdiyimdən çox qalmışdım. Aydın idi ki, bu DMH məktəbi mənə də uyğundur.

Ancaq yenə də uzadırdım. Deyəsən hər şey mənim əksimə idi. Kesin bilikləri mənə çatmırdı. Mənim ayağım xəstə idi — bunu başqalarından gizlədə bilərdim, ancaq fakt faktlığında qalırdı. Əgər bircə məhəllə gedən kimi ayağım ağrıyorsa, necə missioner ola bilərdim!

Missioner olmaq istəyirəmmi, ya bu özüm üçün uydurduğum romantik arzudur? Sidni Uilsonun tez-tez «duaətmə» sözündən istifadə etdiyini eşitmişdim. O, cavab alana qədər edilən qızğın və dönməz duanı nəzərdə tuturdu. Mən də öz sualım üçün dua etməyi qərara aldım. Bir dəfə 1952-ci ilin sentyabrında, bir bazar günü tarlaya getdim ki, ucadan dua edim, heç kim də məni eşidə bilməsin. Mən kanalın kənarında oturdum və Tanrı ilə danışmağa başladım, Tile ilə söhbət etdiyim kimi. Bütün bazar gününü axşama qədər, kənddə qəhvə içib siqar çəkilənə qədər mən Tanrı ilə söhbət etdim. Ancaq yenə də anlamadım ki, Tanrının mənim üçün nə hazırladığını bilirəm, ya yox.

«Bu nədir İlahi? Məni nə saxlayır? Sənin mənim üçün hazırladığın xidmətdən yayınmaq üçün hansı bəraitə tapdım?»

Və orada, kanalın sahilində birdən cavab aldım. Mənim Tanrıya «hə» cavabımın həmişə «lakin» şəklində davamı olurdu.

«Hə, İlahi, lakin mənim təhsilim yoxdur». «Hə, İlahi, lakin mən axsağam».

Və onda birnəfəsə Tanrıya «hə» dedim. Mən bunu tamamilə başqa cür, əvvəlkindən fərqli şəkildə dedim. «Mən gedəcəyəm İlahi, — dedim, — vacib deyil, ruhani rütbə qəbul edəcəyəm, DMH məktəbinə qəbul olacağam, ya da Ringersin fabrikində işləməyə davam edəcəyəm. Hara desən, nə vaxt desən, necə desən gedərəm. Elə lap bu dəqiqədən başlayacağam. İlahi, indi qalxıb irəli addım atanda, Səndən xahiş edirəm ki, bunu Sənə tam xidmətə addım hesab edəsən. Mən bunu itaət addımı hesab edəcəyəm».

Mən qalxdım. İrəliyə iri bir addım atdım. Elə həmin anda axsaq ayağımda kəskin ağrı hiss etdim. Xəstə baldırımın dəhşətlə burxulduğunu düşündüm. Zədəli ayağımı çox ehtiyatla yerə basdım. Ancaq bu nədir? Mən tam rahat halda onun üstündə dayana bilirdim. Nə baş verib? Astaca və çox ehtiyatla evə getdim, ancaq yolda Müqəddəs Yazının bir ayəsi ağılıma gəldi: «Onlar gedəndə təmizləndilər».

Əvvəlcə, bu ayənin haradan olduğunu xatırlaya bilmədim. Sonra on nəfər cüzamlının əhvalatını xatırladım, dindarların yanına gedərkən, Məsihin əmri ilə möcüzə baş verdi: onlar gedəndə təmizləndilər. Doğrudanmı? Doğrudanmı mən də şəfa tapmışam?

Həmin axşam Vittedən altı mil aralıda axşam ibadətində iştirak etməli idim. Adətən, mən velosipedlə gedirdim, ancaq həmin gün xüsusi gün idi. Həmin gün yığıncağa gedərkən bütün yolu piyada getməyi qərara aldım.

Belə də etdim. Qayıtmaq vaxtı gələndə, dostum məni motosikldə aparmağı təklif etdi.

«Bu gün yox, çox sağ ol. Düşünürəm ki, piyada gedəcəyəm».

O, eşitdiyinə inanmadı. Ailəm də mənim həmin yığıncaqda iştirak etməyimə inanmadı, çünki velosipedimi həyətdə görərək evdə qaldığımı qərara almışdılar.

Növbəti gün fabrikdə mən müşavirədən sonra hər yeni işçini onun yeni iş yerinə qədər ötürdüm. Günortaya yaxın baldırım qaşınmağa başladı və mən köhnə çapığa əlimi sürtəndə, dəridən iki damar bilinirdi. Həftənin sonuna heç vaxt yaxşı sağalmayan kəsik, nəhayət ki, örtüldü.

Növbəti həftədə mən Qlazqodakı DMH missioner məktəbinə daxil olmaq üçün rəsmi ərizə verdim. Bir aydan sonra cavab gəldi. Yataqxanada yerin olmasından asılı olaraq, mən dərslərimə 1953-cü ilin mayından başlaya bilərdim.

Korridə də təzə xəbər vardı. O, Ringersin yanından gedirdi və sonuncu gün işləyirdi — tibb bacısı kursuna yazılmışdı. Mən onun sevincdən parlayan gözlərinə baxaraq onların şabalıdı olduğunu qərara aldım. Bir dəqiqəlik əl-ələ tutub tez sağollaşdıq.

Qarşımda məni hər şeydən çox qorxudan problem dayanmışdı. Heç kimin maliyyələşdirmədiyini, heç bir təşkilatın dəstəkləmədiyini, heç bir hörməti olmayan və verdiyi təhsili təsdiqləyə bilməyən missioner məktəbinə daxil olduğumu Tileyə necə deyim. Qorkumun limanında gəzinərək Tile ilə kədərli bir gün keçirdik. O, az danışdı. Onun istənilən suallarına cavabım vardı. Lakin mübahisə etmək əvəzinə o, daha çox özünə qapılıaraq susurdu. Yalnız bir dəfə ayağımın sağaldığını deyəndə o əsəbiləşdi. Mən bunu kiçik bir möcüzə adlandırmaqla səhvə yol vermişdim.

«Bu lap ağ oldu, Andrey! — o, özündən çıxdı. — Bir çox adamlarda travmalar və zədələr olur, lakin onlar özlərini yaxşı hiss etməyə başlayanda heç biri vəhşi bəyanatlarla ora-bura qaçmır».

Bu dəfə mən Tilenin ailəsi ilə nahar etməyə qalmadım. Onların mənim yeni planlarıma öyrəşməyi üçün vaxt lazım olduğunu qərara aldım. Bütün iş bundadır, Tileyə vaxt lazımdır. Tədrisən o, mənim doğru olduğumu başa düşər.

Bu arada mən səfər üçün pul yığmağa başladım. Mən hər şeyimi satdım, — velosipedimi və qiymətli kitab toplusunu. Bu

pula mən Londona bilet aldım, Qlazqoya getməmişdən əvvəl mən orada DMH-ın direktorları ilə görüşməli idim. Biletin pulunu verəndən sonra, birinci semesterin ödənişini etmək üçün otuz britaniya funtum qaldı.

Mən iyirmi aprel 1953-cü ildə Londona getməli idim. Ancaq gediş ərəfəsində başımı gicəlləndirəcək üç hadisə baş verdi.

Əvvəlcə, Tiledən məktub gəldi. O, xəbər verirdi ki, öz kilsəsinin missioner şurasına məktub yazaraq Qlazqodakı məktəb barədə rəylərini bildirməyi xahiş etmişdi. Ona cavab vermişdilər ki, məktəb akkreditləşdirilməmişdir, missioner təşkilatı ilə bağlı olan başqa bir tədris müəssisəsinin filialı deyildir.

Beləliklə, Tile bildirirdi ki, mən bu qrupla bağlı olduğum bütün vaxt ərzində o məni nə görmək, nə də eşitmək istəmir. O, qısa məktubunu imzalamışdı — «Tile». «Sevirəm, Tile» yox, sadəcə «Tile».

Əlimdə zərf qapıda duraraq bunun nə demək olduğunu anlamaq istəyəndə, miss Meklenin kiçik körpünü keçərək evimizə doğru gəldiyini gördüm.

«Andrey, — o, çağırırdı, — sənə nə işə demək istəyirəm. Bunu çoxdan etmək istəyirdim. Ancaq bilmirdim necə». O, dərinləndən nəfəsini dərib dedi: «Bilirsənmi, Andrey. Əslində mən heç vaxt ingilis nitqini eşitməmişəm. Ancaq çox oxumuşam, — o, cəld əlavə etdi, — və mənim ingiltərəyə məktub yazdığım qadın qrammatikamın əla olduğunu deyir». O, utanaraq susdu. «Düşündüm ki, səni bu barədə xəbərdar etməliyəm», — və getdi.

Mən bu iki məlumatı həzm etməyə çalışarkən, iki gündən sonra Londondan teleqram gəldi. «Təəssüflə xəbər veririk ki, sizin üçün yer boşalmayıb. Siz 1954-cü ildə gələ bilərsiniz».

Üç zərbə birdən. Məktəbdə mənim üçün yer yoxdur. Orada təhsil ingilis dilindədir, mən isə görünür ingilis dilində danışa bilmirəm. Və əgər yenə də getsəm sevgilimi itirəcəyəm.

Bütün ağla gələn maneələr mənim Qlazqoya səfərimin qarşısında durmuşdu. Buna baxmayaraq, bütün insani hesablara

biganə olan içimdəki asta və aydın səs mənə deyirdi: «Get». Bu, həmin o səs idi, fırtınalı gecədə məni çağırən, fabrikdə mənə danışmağı əmr edən o səs, o səs ki, onun əmrləri məntiqi izahata tabe olmurdu.

Səhəri gün mən Martye və Gelteni öpdüm, atamın və Korneliusun əlini sıxdım, aşağı avtobusun yanına qaçdım, o məni indiyə qədər davam edən səyahətə apardı.

Altıncı fəsil

Şahanə oyun

Mən Londonda qa qatardan düşdüm, əlimdə DMH qərargahının ünvanı yazılmış qəzet vardı.

Vağzalın yanında böyük qırmızı avtobuslar və hündür qara taksilər fırlanırdılar. Mən polisə yaxınlaşdım, qəzeti ona uzaqda buradakı ünvana necə gedə biləcəyimi soruşdum. Zabit qəzeti götürüb baxdı. Sonra başını tərpətib əlini uzatdı və bir neçə dəqiqə ərzində danışaraq aydınlıq üçün əli ilə istiqaməti göstərirdi. Mən heyrlətlə ona baxırdım, heç nə anlamırdım. Özümü itirərək ondan qəzeti aldım, «dank i»* deyərək onun söhbətin əvvəlində əli ilə göstərdiyi tərəfə getdim.

Mən digər polislərdən də soruşmağa cəhd etdim, ancaq nəticələr eyni idi. Yeganə çıxış yolu qalmışdı: mən qiymətli valyutamı taksiyə xərcləməli oldum. Mən yolun kənarında saxlanılmış boş taksi tapdım, qəzeti sürücüyə verdim və o, yolun sol tərəfi ilə şütüməyə başlayanda gözlərimi yumdum. Bir neçə dəqiqədən sonra dayandı, əvvəl qəzeti, sonra da təmirə kəskin ehtiyacı olan böyük binanı göstərdi.

Mən çamadanımı götürərək pilləkənləri qalxdım və zəngi basdım. Bir qadın qapını açdı. Mən kim olduğumu və nə üçün gəldiyimi ona söylə başa saldım. Qadının mənə dikilən baxışlarından

* İngiliscə «thank you» (çox sağ ol) sözünün təhrif olunmuş formasıdır.

anladım ki, söhbətimin mövzusunda heç nə başa düşmür. Əli ilə mənə içəri girmək işarəsi verdi, holldakı düz söykənəcəkli hündür stulu göstərüb yola çıxdı. O, az-çox hollandca danışan bir kişi ilə qayıtdı. Mən kim olduğumu və nə üçün gəldiyimi bir daha anladım.

«Ah, bəli, əlbəttə. Ancaq, məgər siz teleqramamızı almamısınız? Biz sizə üç gün əvvəl teleqraf göndərmişdik ki, hazırda məktəbdə yer yoxdur».

«Mən teleqramı aldım, ser».

«Ancaq yenə də gəldiniz?»

Kişinin gülümsədiyini görərək sevindim.

«Vaxt gələr, yer boşalar, — dedim, — mən buna əminəm. Hazır olmaq istəyirəm».

Kişi yenə də gülümsədi və gözləməyimi tapşırırdı. Qayıdarkən gözlədiyim xəbərlərlə gəldi. Mən bir müddət qərargahda qala bilərəm, bir şərtlə ki, işləyim.

Xaricdə həyatımın ən ağır iki ayı belə başladı.

Yerinə yetirdiyim fiziki iş çətin deyildi: mən DMH binasını rəngləməli idim. Pilləkənlərə öyrəşdikdən sonra öz işimdən həzz almağa başladım. Hətta şahzadə Yelizavetanın tacqoyma mərasimi ilə əlaqədar keçirilən bayrama da getmədim. Əməkdaşlarımız məni tez-tez çağırırdılar ki, aşağı düşüb tacqoyma mərasiminə televizorla baxım. Ancaq mən öz yerimdə qalmağa üstünlük verirdim, çünki buradan evlərin damındakı bayraqları və şəhər üzərində müxtəlif fiqurlar göstərən təyyarələri görürdüm.

Bu iki ayda ən çətin iş ingilis dilini öyrənməyim idi. Mən dili öyrənmək üzərində o qədər səylə çalışırdım ki, başım daim ağrıyırdı. DMH işçiləri «sakit səhər vaxtı» adlanan vaxtdan istifadə edirdilər, səhər yeməyinə xeyli qalmış qalxırdılar ki, sakitlikdə Müqəddəs Yazını oxusunlar və işdən əvvəl dua etsinlər. Heç kim bir kəlmə söz demirdi. Bu mənim çox xoşuma gəlirdi. Mən ilk quşlarla birgə oyanır, geyinir və əlimdə iki kitab bağa gedirdim. Onlardan biri ingiliscə Müqəddəs Yazı, digəri lüğət idi. Şübhəsiz bu əla üsul idi, lakin onda müəyyən çatışmazlıqlar var idi.

Həmin dövrdə mənim ingiliscə danışığımda Müqəddəs Yazıdan gələn çox arxaik sözlər və ifadələr bol idi, məsələn: «həqiqətən, həqiqətən deyirəm sənə». Bir dəfə süfrə arxasında mən qonşumun ona yağı ötürmək xahişini belə çatdırdım: «Belə deyir Andreyin qonşusu, iltifat göstərərək yağı ötürə bilərsinizmi?»

Lakin mən öyrənirdim. İngiltərədə olduğum bir ay yarım sonra direktor axşam duasını keçirməyi məndən xahiş etdi. Yeddi dəqiqə danışdıqdan sonra ingilis dilində söz ehtiyatım tükəndi və mən oturdum. İki həftədən sonra məndən dua söyləməyimi məndən yenə bir daha xahiş etdilər. Bu dəfə mən, Yerehona gedən yolda İsanın kora dediyi sözləri Müqəddəs Yazıdan seçib götürmüşdüm: «İmanın səni xilas etdi». Bu düşünülməmiş hərəkət idi, çünki dışarısı ingilis səsi hollandiyalı üçün qarğışdır*.

«İmadın sədi xilas eddi», — elan etdim və bundan sonra on dörd dəqiqə ərzində yığılanların böyük sevincinə rəğmən, öz nöqteyi-nəzərimi izah etməyə çalışdım.

Mənim kiçik vəzim bitdikdən sonra hamı ətrafıma toplaşdı. «Sən daha yaxşı danışırısan, Andi, — sevinclə çiynimə toxunaraq deyirdilər — biz demək olar ki, hər şeyi başa düşdük! Və tam on dörd dəqiqə! Keçən dəfəkindən iki dəfə artıq!»

«Bu bizim hollandiyalıyıdır... Düşünürəm ki, onun vəzi həqiqətən gözəldir».

Səs otağın uzaq küncündən gəlirdi. Qapıda orta yaşlı, keçəl-ləşən, möhkəm bədənli, al yanaqlı bir adam dayanmışdı, onu əvvəllər heç görməmişdim. Onun gözlərindəki qılgıncılar məni heyretə gətirdi, o gözlərini elə qıyırdı ki, sanki nəsə nadinc bir hərəkət etmək istəyirdi.

«Andrey, sən yəqin Uilyam Hopkinlə tanış deyilsən» — DMH-in direktoru dedi. Mən yeni gələn adama tərəf gedib əli-mi uzatdım. Uilyam Hopkins iri əllərini uzadaraq elə sıxdı ki, mən əsl salamlaşmanın nə olduğunu anladım.

* «Th» səs birləşməsi ilə tələffüz olunan səs nəzərdə tutulur; «imanın səni xilas etdi» ifadəsi (Thy faith haith saved thee) bu səslə zəngindir.

«O, kifayət qədər güclü görsənir, — cənab Hopkins dedi, — ona kağızlar tapsaq düşünürəm hər şey yaxşı olacaq».

Yəqin mən özümü itirmiş kimi görünürdüm, çünki direktor qərargahı tərk etməli olacağımı mənə başa salırdı. Mən binanı rəngləyib qurtarmışdım, yerimə DMH missionerlərindən biri gəlmişdi. Ancaq cənab Hopkins məni Böyük Britaniyada işləmək üçün lazım olan sənədlərlə təchiz edə bilsə, mən London-da qalıb Qlazqoda təhsil almaq və kitablar almaq üçün pul qazana bilərəm. Öyrəndim ki, praktik xarakterli problemlər yarananda bu missiyada həmişə Uilyam Hopkinsə müraciət edirlər.

«Andrey, əşyalarını topla, oğlum, — cənab Hopkins dedi, — iş tapana qədər səni bizim ailədə yaşamağa dəvət edirəm». Mən tez əşyalarımı topladım. Dış fırçamı və ülgücümü qablaşdıranda DMH işçilərindən biri mənə cənab Hopkins barədə bir qədər məlumat verdi. O, uğurlu podratçı idi, lakin kasıb yapşayırdı. Gəlirlinin onda doqquz hissəsini müxtəlif missioner təşkilatlarının ehtiyaclarına verirdi. DMH onun çoxsaylı qayğılarından biri idi.

Bir neçə dəqiqədən sonra giriş qapısının ağzında dayanaraq DMH əməkdaşları ilə vidalaşırdım. «Bina əla görünür, Andi, — əlimi sıxan direktor mənə dedi. Dank i».

«Bir lazım olan kimi de görüm — thank you».

«Thee-ank ee-ou».

Cənab Hopkinslə mən aşağı, onun maşınının yanına düşəndə hamı gülürdü. Temza çayının sahilində Hopkinslərin evi elə mən təsəvvür etdiyim kimi idi: sadə, isti və rahat. Xanım Hopkins əlil idi. Vaxtının çox hissəsini yataqda keçirirdi, lakin mənim gəlməyimə azca da olsa etiraz etmədi.

«Özünüzü evinizdəki kimi hiss edin, — məni salamladı. — Mətbəx dolabının harada olduğunu yadda saxlayın və bilin ki, giriş qapısı heç vaxt bağlı olmur». Sonra o, ərinə tərəf döndü və mən onun da gözlərində həmin qılgılcımları gördüm. «Əgər gecə yatağınızda hansısa avaranı görsəniz heyrlənməyin. Belə şeylər olur. Əgər bu baş versə qonaq otağında yorğan və yastıq var, kamenin yanında özünüze yer sala bilərsiniz».

Heç bir həftə keçmədi ki, onların bu xəbərdarlığının nə demək olduğunu anladım. Bir axşam uzun və nəticəsiz iş axtarışından sonra evə gələndə Hopkinsləri qonaq otağında oturan gördüm.

«Öz otağınıza getməyin, Andrey, — xanım Hopkins dedi, — orada sizin yatağınızda bir sərxoş yatır. Biz artıq çay içmişik, sizə də saxlamışıq».

Alovlanan kamenin önündə şam etdiyim müddətdə o, otağımdakı kişi barədə mənə danışdı. Yağışdan qorunmaq üçün o, cənab Hopkinsin açdığı missioner kilsəsinə gəlmişdi, Uilyam da onu evə gətirmişdi. «Oyananda ona paltar və yemək verərik, — xanım Hopkins dedi. — Bilmirəm haradan nə tapacağıq, ancaq Tanrı onun qayğısına qalar».

Və həqiqətən də Tanrı qeydə qaldı. Bu dəfə, bir çox digər hallarda olduğu kimi, mən Tanrının onların ehtiyaclarını ən qeyri-adi şəkildə necə ödədiyini gördüm. Bir dəfə də olsun görmədim ki, onların evindən kimsə ac və çılpaq getsin. İş onda deyildi ki, onların pulu var. Cənab Hopkinsin qazandığının lap az hissəsini özlərinə saxlayırdılar ki, bu da sadə bir həyat tərzinə kifayət edirdi. Mənim kimi yad adamlar daim onların evinə gələn avara və sərxoşlar Tanrı himayəsində idilər. Və Tanrı öz sözünə sadıq idi. Ya qonşu qazanla gəlirdi — «hər ehtimala qarşı, birdən sizin bu gün yemək hazırlamağa həvəsiniz yoxdursa, əzizlərim». Ya da çoxdan unudulmuş bir borcu qəflətən qaytarırdılar, ya da nə iləsə kömək etmək istəyən köhnə qonaqlardan biri gəlirdi. «Hə oğlum, sən həqiqətən kömək edə bilərsən. Yuxarıda bir qoca yatır, ayaqqabısı yoxdur. Necə bilirsən, sən çəkmələrini ona bağışlaya bilərsənmi?»

Mən Hopkinslərin evində bir-iki gün, sənədlərimi qaydasına salıb iş tapana qədər qalmaq fikrindəydim. Lakin cənab Hopkinslə mütəmadi olaraq əmək departamentinə getməyimizə baxmayaraq, mənə işləmək üçün icazə vermədilər.

Bu zaman Hopkinslər mənə evlərində qalmağı təklif etdilər, bu, belə baş verdi. Onlara gəldiyimin ilk səhəri cənab Hopkins

işə yollandı, xanım Hopkins yataqda uzanmışdı. Mən özüm-özümə həvalə olunmuşdum. Mən döşəmə əskisini və ağacını götürərək mətbəxin döşəməsini yudum. Vanna otağını yığışdırarkən içində çirkli paltarlar olan köhnə bir səbət gördüm. Günüortaya yaxın paltarlar qurudu, mən onları ütülədim. Cənab Hopkins hələ qayıtmamışdı, mən nahar hazırladım.

Evdə belə işlərə öyrəşmişdim, ailəmizdə hamı istənilən işi eləməyi bacarırdı. Lakin Hopkinslər mənim elədiklərimi biləndə, xoş bir həyəcan keçirdilər. Ya onlar hollandiyalıların təcürübəliliyi barədə heç nə bilmirlər, ya da kiminsə onların öz ehtiyaclarına diqqət yetirməsinə öyrəşməmişdilər, lakin hər halda onlar özlərini elə aparırdılar, sanki mən qeyri-adi nəşə etmişdim və mənim ailə üzvü kimi onlarda qalmamı xahiş etdilər.

Mən belə də etdim. Mən aşbaz və qabyuyan oldum, onlar isə mənim ingilis anam və atam oldular. Bir çox başqaları kimi mən də onları Hoppi dayı və Hoppi ana adlandırırdım. Və həqiqətən də bir çox xasiyyətlərinə görə xanım Hopkins mənə anamı xatırladırdı: o da öz zəif səhhətini sakitcə qəbul edərək ağrılara dözüür, «qarşılarında heç zaman qapı bağlanmayan» ehtiyacı olanlara eyni münasibət göstərirdi.

Hoppi dayıya gəldikdə isə onunla dostluq istənilən adamı zənginləşdirə bilərdi. O, hər cür şərtiliyin düşməni idi. Onunla birgə maşınla şəhərdəki müxtəlif tikintilərə gedərkən ona yalvarırdım ki, — o, kompaniyanın prezidenti idi, — özünə heç olmasa bir qalstuk və dirsəklərində deşik olmayan pencək alsın.

Lakin Hoppi dayı mənim bu utancaqlığıma yalnız gülürdü. «Bəsdir, Andrey, burada məni heç kəs tanımır!»

Belə münasibəti ətrafındakı tanışlara da göstərirdi. Mən onu kilşəyə fəhlə çəkmələrində və ya üzündə ikigünlük saqqalla getmək istəyərkən qapıda saxlayırdım. Lakin ona narazılığımı bildirəndə mənə qınayıcı nəzərlərlə baxırdı: «Andi, oğlum burada məni hamı tanıyır!»

Hoppi dayının missioner kilşəsi mənim üçün tapmaca idi. Onun qapıları həmişə geniş açıq idi və bəzən azmış bir səfil

oraya qızınmaq üçün girirdi. İş gəlib ibadətə çatanda isə oturmaqlar boş olurdu. Lakin bu onu saxlamırdı. Yadımdadır bir dəfə o, vəzi boş zala oxudu.

«Bu dəfə siz yığıncağımızı buraxdınız, — cənab Hopkins kilsədə olmayan adamlara deyirdi. — Ancaq sizi küçədə görə-cəyəm və onda sizi tanıyacağam. İndi isə Tanrının sizə demək istediklərini dinləyin...»

Vəz qurtaranda mən etiraz etdim: «Siz mənim üçün anlaşılmazsınız. Mən vəz etməyə başlayanda zalda real insanları görmək istərdim».

Hoppi dayı cavabında yalnız güldü. «Bax görərsən, — dedi, — hələ evə çatmamış bu stulda oturmalı olan adama rast gələcəyik. Biz ona rast gələndə onun qəlbi artıq hazırlanmış olacaq. Zaman və məkan yalnız bizim üçün məhduddur, Andi, biz Allaha arxayın olmalıyıq».

Həqiqətən də, biz evə qayıdarkən küçə səfili bizə yaxınlaşdı və Hoppi dayı ona vəzinin son hissəsini dedi, sanki o, əvvəlki qırx dəqiqədə onu dinləmişdi. Həmin gecə mən yenə də kamının önündə yatmışdım, səhərə yaxın isə bu yorulmaz podratçı və onun arvadı daha bir adamı Məsihə gətirdilər.

Nəhayət, bir dəfə Qlazqodan məktub gəldi; orada uzun müddətdən bəri gözlənilən boş yer yaranmışdı. Mən payızda məktəbdə olmalı idim.

Biz — Hoppi dayı, avara və mən — Hoppi ananın çarpayısınınmətrafında səfər yürüşü təşkil etdik və birdən anladıq ki, bəlkə də həmişəlik ayrılıırıq. 1953-cü ilin sentyabrında mən Şotlandiyadakı missioner məktəbinə yola düşdüm.

Bu dəfə məktəbi tapmaq mənim üçün çətin olmadı. Əlimdə çamadan alçaq təpəyə qalxıb 10 saylı evə çatdım, bura pins Albert küçəsi idi. Bu, alçaq daş hasarla əhatə olunmuş ikimərtəbəli bina idi. Mən əvvəlki metal çəpərin qalıqlarını gördüm. Şübhəsiz ki, müharibə zamanı onu əridilməyə göndərmişdilər. Girişdəki taxta tağın üzərində «Tanrıya imanın olsun» sözlərini oxudum.

Bilirdim ki, Qlazqoda ikiillik təhsilin məqsədi məhz budur: imanın təbiəti barədə mümkün olan hər şeyi öyrənməkdə tələbələrə kömək etmək. Kitablardan öyrənmək. Digər imanlılar barədə öyrənmək. Yeni həvəslə tağın altından keçərək ağ çınqıl tökülmüş çığırla qapıya tərəf getdim.

Qapını döyəndə Kes açdı. Loğma holland sifətini görmək necə də fərəhli idi. Doyunca qucaqlaşandan sonra o, çantamı götürdü və mənə yuxarıdakı otağa apardı. O, mənə üç qardaşa təqdim etdi, ehtiyat çıxışını və qalan qırx beş nəfərin — qonşu tikililərdən birində kişilərin, digərində qadınların yataq otağını göstərdi.

«Heç vaxt qızla təklikdə qalma, — Kes xəbərdarlıq etdi. Bizə onlarla heç danışmaq da olmaz. Biz yalnız nahar zamanı görüşürük».

Təzliklə direktor Stüart Dinnenlə mənim rəsmi tanışlığım oldu. «Biz məqsəd qoymuşuq — cənab Dinnen dedi, — bütün vədlərinə Tanrıya etibar etməyi tələbəlimizə öyrətmək. Biz xidmətçiləri ənənəvi olmayan missioner tarlalarına göndəririk, ancaq yeni ərazilərə. Bizim missionerlərimiz müstəqil işləyirlər. Onlar Tanrının Öz Sözündə dediklərini həqiqətən icra etməsindən qorx-salar və ya şübhə etsələr, effektiv işləyə bilməzlər. Buna görə biz daha çox ideyaları yox, etimad göstərməyi öyrədirik. Ümid edirəm ki, məktəbimizdə siz məhz bunu axtarırsınız, Andrey».

«Bəli, cənab, məhz belədir».

«Maliyyəyə gəldikdə isə, əlbəttə ki, siz bilirsiniz, Andi, biz təhsil haqqı almırıq. Müəllimlərimiz Londondan gəlirlər, mənim kimi məktəbimizin heç bir əməkdaşı maaş almır. Yaşamaq, qidalanmaq və digər xərclər ildə doxsan funta çatır, bu da iki yüz əlli dollardan bir az artıq edir. Bu böyük məbləğ deyil, çünki tələbələr özləri yemək hazırlayır, yığışdırır və ümumiyyətlə hər şeyi özləri edirlər. Lakin biz bu doxsan funtu qabaqcadan ödəməyi xahiş edirik. Anladığımı qədər siz bunu ödəmək iqtidarında deyilsiniz».

«Xeyr, cənab».

«Eybi yox, siz ödənişi hissələrlə edə bilərsiniz, hər sessiyanın əvvəlində otuz funt. Lakin sizin və digərlərinin xeyri üçün təkid edirik ki, pullar vaxtında ödənilsin».

«Bəli, cənab. Mən tamamilə razıyam».

Mən həqiqətən də razı idim. Təhsilimin ödənişi məsələsi mənim Tanrıya etimadımın dərinliyinin ilk praktiki sınağı idi. Mənim Hollandiyadan gətirdiyim otuz funtum var idi. Digər semestrlərə gəlcə isə Tanrının mənim pula olan ehtiyacımı necə ödəyəcəyinə baxmaq istəyirdim. Lakin ilk həftələrdə məni bir qədər narahat edən bir şeyin şahidi oldum. Nahar zamanı tələbələr tez-tez maliyyə məsələlərini müzakirə edirdilər. Bəzən hansısa konkret ehtiyaca görə bütün gecəni dua etdikdən sonra həmin ehtiyacın yarısı, ya da dördü üçü ödənirdi. Əgər, məsələn, qocalar evi üçün [tələbələrımız orada xidmət edirlər] on yorğan lazım olurdusa, tələbələr altı yorğan almaq üçün vəsait tapırdılar. Müqəddəs Yazıda bizim Tanrının üzüm bağında işçi olduğumuz deyilir. Yəni Tanrı öz işçilərinə belə maaş verir?

Bir axşam mən gəzintiyə çıxmışdım. Tələbələr bir neçə dəfə «Partikə getmək barədə» mənə xəbərdarlıq etmişdilər. Partik bizim təpəlikdən aşağıda yerləşən rayon idi. Deyilənə görə orada sərxoşlar, oğrular və hətta qatillər yaşayırdılar, buna görə də orada gəzmək təhlükəli idi. Ancaq yenə də bu rayon məni özünə çəkirdi, sanki mənə nəşə demək istəyirdi.

Ətrafda Partikin boz, çirkli küçləri uzanırdı. Qənbər düzülmüş küçədə külək zibilləri uçururdu. Sentyabr havası nəm idi. Beş məhəllə keçməmişdim ki, artıq iki dilənçi mənə yaxınlaşmışdı. Üstümdə olan bütün pulları onlara verdim və onların gizlənmədən dərhal bara getmələrinə baxdım. Qlazqonun yoxsul məhəllələrində dilənçilik edən bu avaraların təpədə yaşayan missionerlərdən çox qazandığını bilirdim.

Ancaq bunun məni nə üçün belə narahat etdiyini anlaya bilmirdim. Mən xəsis idim? Düşünmürəm. Biz həmişə kasıb olmuşuq və bu, məni heç zaman narahat etmirdi. Bəs onda nə?

Birdən məktəbə qayıdan yolda cavab aldım.

İş pulda deyildi. Məni tələbələrimizin maliyyə problemlərinə münasibətləri narahat edirdi.

Şokolad fabrikində şübhə etmirdim ki, cənab Ringers işimə görə vaxtında və artıqlaması ilə maaş verəcək. Əlbəttə, öz-özümə deyirdim, əgər adi fabrik fəhləsi öz sahibi ilə özünü arxayın hiss edirsə, Tanrı işçisi də özünü belə arxayın hiss etməlidir. Mən məktəbin darvazasından daxil oldum. Yuxarıda yaddaş asılmışdı — «Tanrı imanına sahib olun».

Budur! İş onda deyil ki, mənə müəyyən məbləğdə pulun alınmasına zamanət lazım idi, mənim bu problemə münasibətimdə əminlik lazım idi.

Mən çinqıl tökülmüş cığırda gedirdim, nəşə qeyri-adi bir şeyin ərəfəsində olduğumu daha çox hiss edirdim. Mən yuxarı qalxıb yataq otağının pəncərəsi önündə əyləşib Qlazqoya baxırdım. Əgər mən həyatımı Şahın qulu kimi verməyə hazırlaşırımsa, mən bu Şahı tanımalıyam, O, necədir? Ona *necə* etibar edə bilərəm? Heç nəyi həll etməyən qanunlara etibar etdiyim kimimi? Ya da ona canlı lider kimi, konkret şəxsiyyət kimi, döyüşdəki komandan kimi etibar edə bilərəm? Bu, ən vacib idi. Çünki, O, yalnız adına görə Şahdırsa, şokolad fabrikinə qayıtsam daha yaxşı olar. Mən Məsihiçi olaraq qalacağam, ancaq biləcəyəm ki, dinim yalnız müəyyən yüksək mənəvi prinsiplərə əsaslanır, onlara əməl etmək lazımdır, lakin onlar çətin ki, məndən sədaqətli xidmət tələb edə bilərlər.

Digər tərəfdən əgər Tanrı Şəxsiyyətdirsə, o mənada ki, O, bizimlə ünsiyyətdə olur. Bizimlə maraqlanır, qayğımıza qalır, sevir və bizi aparırsa, onda mənim Ona qarşı münasibətim tamamilə başqa cür olacaq. Belə Şahın ardınca istənilən döyüşə gedərəm.

Həmin aylı sentyabr gecəsində pəncərə qabağında oturaraq nə üçünsə bildirdim ki, mənim Tanrı təbiətini öyrənməyim pul məsələlərindən başlayacaq. Həmin gecə bunu anladım və Onunla əhdə girdim. «İlahi, — dedim, — Sənə praktik işlərdə etibar edəcəyimi öyrənməliyəm. Birinci semestr üçün pul qazan-

mağıma kömək etdiyin üçün Sənə minnətdaram. İndi isə təhsil ilinin qalan hissəsinin pulunu ödəməyimi təmin etməni diləyirəm. Əgər təhsil haqqının ödənişini bircə gün də gecikdirsəm, biləcəyəm ki, şokolad fabrikinə qayıtmağım lazımdır».

Bu, uşaq duası idi, inadçı və tələbedici. Lakin o zaman mən öz Məsihçi həyatımda həqiqətən də uşaq idim. Ən gözəli isə o idi ki, Tanrı mənim duama cavab verdi. Lakin əvvəlcə. O, məni məzəli bir tərzdə sınağa çəkdi.

Birinci semestr qurtarmaq üzrə idi. Səhəri sinifdə keçiriləcək sistematik ilahiyyatı, homiletikanı, dünyəvi dinləri, dilçiliyi, yəni istənilən digər seminariyada tədris edilən fənləri öyrənirdik. Gündüzlər praktiki işləri icra edirdik: kərpic düzür, çilingər və dülgər işlərini görür, ilk yardım etməyi, tropik gigiyenarı, avtomaşınları təmir etməyi öyrənirdik. Bir neçə gün ərzində hamımız, həm qızlar, həm də cavan oğlanlar, Londonda Fordun zavodunda işləyərək maşınları söküb yığmağı öyrənirdik. Bu standart peşə yığımına əlavə olaraq biz palma budaqlarından damalar və gildən su keçirməyən qablar hazırlamağı öyrənirdik.

Eyni zamanda növbə ilə mətbəxdə, camaşırxanada və bağda işləyirdik. Bu hamıya və hər kəsə aid idi. Tələbələrin biri — alman qız — həkim idi və mən dəfələrlə müşahidə etmişdim ki, o, zibil qablarını elə söylə təmizləyir, sanki cərrahiyyə əməliyyatı üçün otaq hazırlayır.

Həftələr çox tez keçirdi və tezliklə müjdə səfərlərində birinə nə yollanmaq vaxtı çatdı.

«Bu, sənin xoşuna gələcək, Andi, — cənab Dinnen dedi. — Bu, səni Tanrıya etibar etməyə öyrədəcək yaxşı sınaqdır. Qaydalar çox sadədir. Səfərdən qabaq hər tələbəyə bir funt sterlinq verilir. Bu pulla siz bütün Şotlandiya boyu missioner səfərinə çıxırsınız. Siz özünüz yol pulunu, ev pulunu, yemək pulunu və keçirəcəyiniz yığıncaqların elan pulunu ödəməli olacaqsınız. Siz yerin icarə haqqını və payların da pulunu ödəyəcəksiniz...»

«Və bütün bunlar bir funt sterlinqə?»

«Bu hələ hamısı deyil. Dörd həftədən sonra məktəbə qayıdarkən siz bu funtu geri qaytarmalısınız!»

Mən güldüm: «Görünür, həmişə əlimizi açıb gəzməli olacağıq».

«Yox, sizə pul yığmağa icazə verilmir! Nəbadə! Yığıncaqlarda pul barədə yada salmaq da olmaz. Bütün ehtiyaclarınız sizin tərəfinizdən heç bir müdaxilə olmadan təmin olunmalıdır, əks halda eksperiment baş tutmamış hesab olunacaq».

Qrupumuzda beş nəfər vardı. Sonradan, həmin dörd həftə ərzində bizə haradan pul gəldiyini xatırlamağa çalışanda, çətinliklə yaddaşımda bir neçə hadisəni bərpa edə bildim. Hərdən uşaqlardan birinin adına içində müəyyən miqdarda pul olan məktub gəlirdi. Bəzən bir neçə gün və ya həftə əvvəl olduğumuz kilsədən müəyyən vəsait alırdıq. Bu hədiyyələri müşayiət edən məktubları oxumaq çox maraqlı idi. «Bilirəm ki, sizə pul lazım deyil, əks halda bu barədə deyərdiniz, — bir adam bizə yazırdı, — ancaq bu pulları sizə göndərmək üçün zərfə qoymayınca Tanrı məni yatmağa qoymadı».

Yardım çox zaman ərzaq halında gəlirdi. Dağlıq Şotlandiyanın kiçik bir şəhərində bizə altı yüz yumurta vermişdilər. Biz səhər yeməyinə yumurta, nahara yumurtadan ibarət yumurta salata, sonra isə yumurta deserti yeyirdik. Yalnız bir neçə həftədən sonra toyuğa ikrah hissi keçirmədən baxa bildik.

Ancaq necə də olsa iki qaydaya ciddi riayət edirdik: heç vaxt öz ehtiyaclarımız barədə danışmırdıq və hədiyyə alandan sonra, imkan daxilində bir gün ərzində bizə verilənin onda birini pay verirdik.

Məktəbdən bizimlə eyni zamanda çıxmış digər komanda onda bir qaydasına o qədər də ciddi əməl etmirdi. Onlar gəlirlərinin on faizini ayırır, amma dərhal vermirdilər, «əgər gözlənilməz vəziyyət yaranarsa» fikri ilə saxlayırdılar. Əlbəttə, belə vəziyyət çox yaranırdı! Bizdə də çox idi, hər gün. Ancaq elə həmin uşaqlar öz aylarını boğaza qədər borcun içində bitirdilər, bütün Şotlandiya boyu mehmanxanalara, konfrans zallarına və bazarlara borclu idi-

lər, biz isə məktəbə qaytarmalı olduğumuzdan on funt artıq pulla qayıtdıq. Əgər biz pulları çox tez verirdiksə, Tanrı bizə ehtiyacımız olanları daha tez çatdırırdı və biz eksperimenti qazancla bitirdik, bu qazancı xaricdə olan DMH missionerlərinə göndərdik.

Lakin səfərimizin sonuna yaxın elə hadisə baş verdi ki, eksperimentin iflasa uğradığını düşünürdük. Bir dəfə həftə sonunda Edenburqda yığıncaq keçirirdik. İlk gündən toplantımız bir qrup gənci cəlb etmişdi və biz elə bir şey fikirləşmək istəyirdik ki, onlar gələn dəfə də gəlsinlər. Və birdən, heç kimlə məsləhətləşmədən qrupumuzun üzvlərindən biri qalxıb elan etdi.

«Sabah toplantıdan əvvəl, — dedi, — hamınızı bizimlə çay içməyə dəvət edirik. Saat dördə. Sizlərdən kim gələcək?»

İyirmi beş nəfərə qədər adam əlini qaldırdı. Əvvəlcə, sevinmək əvəzinə biz dəhşətə gəldik. Bilirdik ki, nə çayımız, nə çörəyimiz, nə də fincanlarımız var. Bütün bunları almağa pulumuz da yox idi, son pennimiz zalın icarə haqqını ödəməyə getmişdi. Bu, Tanrının bizə qayğısının əsl sınağı idi.

Müəyyən bir müddətdə bizə elə gəlirdi ki, O, cavan oğlanların özünü yardıma göndərməklə bizi təmin edəcək. Toplantıdan sonra bir neçə nəfər bizə yaxınlaşıb qonaqlığın təşkilinə bizə kömək etmək istədiklərini bildirdilər. Biri süd gətirməyi təklif etdi, digəri çay, üçüncüsü qənd tapacağını bildirdi. Bir qız qab-qacaq gətirməyə söz verdi. Bizim çay dəstgahımız reallaşdı. Ancaq ən əsas şey çatmırdı — tort. Tortsuz çay şotlandiyalı uşaqlar üçün çay deyildi.

Həmin axşam dua zamanı Tanrıya belə müraciət etdik: «İlahi, bizim problemimiz yaranıb. Bilmirik haradan tort tapaq. Bizə kömək elə, xahiş edirik».

Gecə zalın döşəməsində, yorğanın altında uzanaraq bütün təxəyyülümüzü gərginləşdirib Tanrının hansı yolla bizə bu tortu verəcəyini tapmağa çalışırdıq.

Səhər açıldı. Biz demək olar ki, səma elçisini gözləyirdik, əlində tort qapımıza yaxınlaşacağı. Lakin o gəlmədi. Səhər poçtu gəldi. Biz iki məktub açdıq, oradan pul çıxacağını gözləyir-

dik. Pul yox idi. Qonşu kilsədən bir qadın gəlib nə kömək lazım olduğunu soruşurdu. «Tort», bu söz ağzımızdan çıxmağa hazır idi, lakin biz onu udub başımızı yellədik.

«Tanrı qayğımıza qalar» — deyə ona cavab verdik.

Çay süfrəsi saat dördə təyin olunmuşdu. Saat üçdə süfrəni açdıq, tort isə hələ də yox idi. Artıq dördün yarısıdır. Biz çaydanı odun üstünə qoyduq. Dördə on beş dəqiqə qalıb.

Və bu vaxt qapının zəngi çalındı.

Hamımız böyük giriş qapısına cumduq. Kəndarda poçtalyon dayanmışdı. Onun əlində böyük bir paket vardı.

«Salam uşaqlar, — poçtalyon dedi, — məndə sizin üçün bağlama var, deyəsən içindəki ərzaqdır». O, paketi uşaqlardan birinə verdi. «Əslində çatdırılma vaxtı qurtarıb, — o, əlavə etdi, — ancaq xarab ola biləcək ərzağı gecə saxlamaq istəmirdim».

Biz ona səmimi qəlbdən minnətdarlıq etdik və onun ardınca qapı örtülən kimi, oğlan bağlamayı təntənəli surətdə mənə təqdim etdi. «Bu, sənin üçündür, Andi. Londondan xanım Uilyam Hopkins göndərib».

Mən bağlamayı alıb ehtiyatla açdım. İpi kəsdim. Qəhvəyi rəngli bağlama kağızını açdım. İçəridə heç bir məktub yox idi, yalnız iri ağ qutu. Qəlbimin dərinliyində bildirdim ki, qutunun qapağını çox asta açə bilərəm. Mən qapağı götürəndə beş cüt gözün önündə böyük, parıltılı, şokoladlı tort dayanmışdı.

Belə bir təcrübədən sonra, məktəbdə Ueltstrlərdən gəlmiş və ikinci semestrin ödənişini ödəməyə kifayət edəcək məbləğdə çeki görəndə çox da heyrlənmədim.

O qədər çox şeyləri mənimsəmək lazım idi ki, ikinci semestr birincidən də tez keçdi. Ancaq o qurtarmamış mən üçüncü semestrin ödənişini ödəmək üçün pul aldım, bu dəfə nə qədər qərribə olsa da, veteranlar hospitalındakı dostlarımdan. Belə möcüzələr növbəti ildə də davam edirdi.

Mən heç vaxt heç kimə təhsil haqqı barədə demirdim, ancaq yenə də çəklər lazımı anda gəlirdi və mən həmişə vaxtında pulu

ödəyirdim. Pul heç vaxt lazım olduğundan çox olmurdu və mənə yardım edən insanların bir-birini tanımamağına baxmayaraq, onların bəxşişi heç vaxt mənə eyni zamanda gəlmirdi.

Mən daima Tanrı sədaqətinin sübutunu görürdüm. Ancaq mən həm də Onun tükənməz yumor hissinin olmasına da əmin olmuşdum.

Mən Tanrı ilə əhdə girmişdim ki, heç vaxt təhsil haqqı ilə bağlı problemim olmasın. Lakin mənim sabun, diş tozu və ya ülgüclə təmin olunmağım barədə bir söz deməmişdim.

Bir səhər sabunumun qurtardığını gördüm. Pullarımı saxladığımı yeşiyə baxanda, orada cəmisi altı pens tapdım. Sabun isə səkkiz pensə idi.

«İlahi bilirəm ki, özümü təmiz saxlamalıyam. Buna görə də xahiş edirəm, çatışmayan iki penslə nə isə etməyimə kömək et». Mən altı pensi götürüb mağazalara getdim. Onlardan birinin qapısında yazılmışdı: «İki pens endirim! Sabunu elə indi alın!» Mən girib sabun aldım və fit çala-çala məktəbə qayıtdım. Məktəbi qurtarana qədər sabun barədə düşünməmək üçün kifayət qədər sabun vardı.

Elə həmin axşam dostlarımdan biri paltarlarımı yuduğumu görüb qışqırdı: «Andrey, mənə bir az sabun ver. Məndə qurtarıb».

Əlbəttə, mən verdim və heç nə demədim. Sadəcə mənim qiymətli sabunumu necə işlətdiyinə baxaraq gözəlcə dərk edirdim ki, onu qaytarmayacaq. Hər gün o, bir az məndən götürürdü, hər gün də mən özümə bir az daha az istifadə etməli olurdum.

Sonra diş tozu. Qab boş idi. Mən onu sıxandan, burandan və kəsib içini sivirəndən sonra orada həqiqətən heç nə qalmamışdı. Adi xörək duzunun dişlər üçün əla təmizləyici vasitə olduğunu haradasa oxumuşdum. Həqiqətən də dişlərim təmiz idi, ancaq ağızımda daimi qıcıqlanma vardı.

Bəs ülgüc? Mən istifadə olunmuş ülgücləri atmırdım və təbii ki, bir gün onları qaydaya salmalı oldum. Mənim gönüm yox

idi, buna görə də onları öz əlimin üstündə itiləməli olurdum. Gündə on dəqiqə öz dərinin üstündə — nəticədə mən tərtəmiz tərəş olunurdum, ancaq hansı qiymətə!

Bütün bu müddət ərzində Tanrının mənimlə oyun oynadığını hiss edirdim. Bəlkə də O, bu təcrübədən istifadə edirdi ki, mənə arzuolunanla ehtiyacın fərqi göstərsin. Dış tozu yaxşıdır, yeni ülgüc daha tez və daha təmiz qırır, lakin bütün bunlar ehtiyac yox, zənginlikdir. Əmin idim ki, əgər əsl ehtiyac yaranarsa Tanrı onu yerinə yetirəcək.

Həqiqətən də, tezliklə əsl ehtiyac yarandı.

Böyük Britaniyadakı xaricilər mütamadi olaraq vizalarının müddətini uzatmalı idilər. Mən 1954-cü ilin dekabrın 31-inədək öz vizamın müddətini uzatmalı idim; əks halda ölkəni tərk etməli olacaqdım. Lakin bu tarix yaxınlaşanda məndə bir penni də yox idi. Vizamın müddətini uzatmaq üçün ərizəmi Londona necə göndərim? Sifarişli məktubun qiyməti bir şilling, yəni on iki penni idi. Düşünürdüm ki, cibimdə bir şilling olmadığına görə Tanrı məktəbdən getməyimə yol verməz.

Beləliklə, oyun yeni mərhələyə qədəm qoydu. İndi, artıq onun adı vardı. Mən onu şahənə oyun adlandırdım. Əgər Tanrı kimisə pulla təmin edirsə, bunu şahənə tərzdə əliaçıqlılıqla, insanı alçaltsadan və təhqir etmədən edir.

Sifarişli məktubla bağlı problem dövründə mən üç dəfə az qala bu oyundan yayınacaqdım. Həmin il mən tələbə kollektivinin nümayəndəsi idim və kitabçaların nəşrini maliyyələşdirən məktəb fonduna cavabdehlik daşıyırdım. Bir dəfə təqvimə — artıq dekabrın 28-i idi, — sonra isə fondun puluna baxdım. Yəşikdə bir neçə funt vardı. Əgər müəyyən müddətə fondan cəmi bir şilling götürsəm nə olar?

Lakin bu fikirdən tez vaz keçdim.

Sonra dekabrın 29-u gəldi. Cəmi iki gün qalmışdı. Mən bir şillinglə bağlı dramatik həyəcanlara o qədər qapılmışdım ki, dişlərin duzla təmizlənməsinin nə qədər ağrılı olduğunu və öz dərinde ülgücün itilənməsinin nə qədər vaxt apardığını demək

olar ki, unutmuşdum. Həmin səhər ağılıma gəldi ki, bəlkə də lazım olan pennini yerdə tapa bilərəm.

Artıq paltomu geyinib küçə ilə gedirdim ki, nə etdiyimi gördüm. Mən başımı aşağı salaraq gözlərimi yerə dikib gölməçələrdə pul axtarırdım. Məgər bu şahənə oyundur? Mən dikəltdim və adamlar dolu olan küçədə bərkdən güldüm. Mən başımı dik tutaraq məktəbə qayıtdım, lakin pul hələ də tapılmadı. Oyunun son raundu daha incə idi. 30 dekabr idi. Mən ərizəmin Londona dekabrın 31-i çatmasını istəyirdimsə, onu məhz bu gün göndərməli idim.

Saat onda tələbələrədən biri pilləkənlərdən qışqıraraq mənim yanıma gələn olduğunu söylədi. Mən pilləkənlərlə aşağı qaçarkən düşünürdüm ki, bu yəqin mənim xilaskar mələyimdirdi. Ancaq yanıma gələnə görəndə ürəyim düşdü. Bu qonaq mənə pul verməyə yox, məndən istəməyə gəlmişdi. Bu Riçard idi, mənim dostum, onunla bir neçə ay əvvəl Partikdə tanış olmuşdum. Bəzən ona pul lazım olanda məktəbə gəlirdi.

Ayaqlarım çətinliklə sürüyərək küçəyə, onun yanına çıxdım. Riçard ağ çınqıl tökülmüş yolda durub gözlərini yerə dikmişdi. «Andrey, — dedi, — sən artıq pulun varmı? Acam».

Mən gülüb işin nə yerdə olduğunu anladım. Ona sabun və ülgüc barədə danışdım və onunla söhbət edərkən yerdə pul gördüm.

O, çınqılın üstünə düşmüşdü, günəş onu elə işıqlandırır ki, onu yalnız mən görürdüm, Riçard isə yox. Rəngindən onun şilinq olduğunu anladım. İnstinktiv olaraq çəkməmin burnunu onun üstünə qoydum. Sonra Riçardla danışdığım müddətdə əyilib bir neçə daşla birgə onu qaldırdım. Daşları bir-bir o qədər tulladım ki, axırda əlimdə yalnız pul qaldı. Ancaq onu cibimə qoyanda əsl döyüş başladı. Bu pul mənim məktəbdə qalıb-qalmayacağımı həll edirdi. O, Riçarda kömək etməyəcək, ona içgi alıb içəcək və yarım saatdan sonra yenə yangı hiss edəcək.

Mən öz bəraətim üçün bir-birinin ardınca dəlillər düşünüb taparaq hiyləgərlik etdiyimi anlayırdım. Əgər Tanrı mənə bunu

etmək olmaz deyibse, Riçardı necə ittiham edə bilərəm. Bundan əlavə bu artıq şahanə oyun deyil! Əgər Şah oğullarından biri qarşında dayanıb ac olduğunu deyirsə, Şah elçisinin özündə pul saxlamağa nə haqqı var. Mən əlimi cibimə salıb gümüş qəpiyi çıxardım.

«Qulaq as, Riçard, — dedim. — Məndə olan budur. Bu sənə kömək edərmimi?»

Riçardın gözləri parıldıadı. «Əlbəttə, dostum». O, qəpiyi havada atıb-tutaraq təpədən üzüaşağı qaçdı. Ürəyim yüngülləşdi, sanki mənə düzgün hərəkət etdiyimi deyirdi; məktəbə girmək üçün çevrildim.

Ancaq qapiya əl uzatmağa macal tapmamış, yolda paçtalyon göründü.

Gələn poçtun içində mənim üçün də məktub vardı. Mən Qret-yenin xəttini görəndə başa düşdüm ki, bu, Ringersin fabrikindəki dua qrupundan gəlib, içində də pul var. Bu belə idi. Böyük pullar idi — bir yarım funt, yəni otuz şilling. Məktubun göndərilməsinə, bir qutu sabunun, sevimli diş tozunun və yaxşı ülgücün alınmasına lazım olandan daha çox.

Oyun qurtardı. Şah hər şeyi şahanə tərzdə etdi.

1955-ci ilin baharı idi. Missioner məktəbində təhsilimin iki ili demək olar ki, bitmişdi və mən işə başlamağa tələsirdim. Kes bir il əvvəl məktəbi bitirmişdi və Koreyada xidmət edirdi. Məktublərində müxtəlif ehtiyaclar və xidmət üçün imkanlardan o qədər danışır ki, direktor məndən Kesə qoşulmaq istədiyimi soruşdu.

Sonra bir səhər, sakitcə, heç bir dəbdəbə olmadan, həyatın sərt dönüşlərinin baş verdiyi kimi, mən əlimə bir jurnal aldım və həyatım daha heç zaman əvvəlki axarına düşmədi.

Hələ məktəbi bitirməyimə bir il qalmış çamadanımı götürmək üçün zirzəmiyə düşmüşdüm. Orada, karton qutunun üstündə jurnal vardı, nə mən, nə də məktəbdə olan başqa birisi onu əvvəllər görməmişdik. Ora necə düşmüşdü, mən bunu heç zaman bilməyəcəyəm.

Onu götürüb vərəqlədim. Bu, əla jurnal idi, parıltılı kağızda çap olunmuşdu, şəkilləri vardı. Bir çox şəkillərdə Pekində, Varşavada və Praqada addımlayan çoxminlik insan kütləsi əks olunmuşdu. Onların üzündə canlanma vardı, addımları qətiyyətli idi. İngilis dilində olan mətində deyilirdi ki, bu gənclər doxsan altı milyon üzvü olan bir beynəlxalq təşkilatın üzvləri idilər. Heç yerdə kommunistlər barədə bir kəlmə də yazılmamışdı və bəzən «sosialist» sözü gözə dəyirdi. Söhbət daha yaxşı həyatdan, işıqlı gələcəkdən gedirdi. Jurnalın slnunda isə gələn iyulda Varşavada keçiriləcək gənclər festivalı barədə elan vardı. Bütün arzu edənlər dəvət olunurdu.

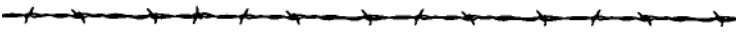
Elə bu?

Jurnalı bir kənara qoymaq əvəzinə, qoltuğumun altına qoyub çamadanımla birlikdə otağıma gətirdim. Həmin axşam bütün bunların nə ilə nəticələncəyini düşünmədən, jurnalda göstərilən ünvana yazdım. Mən düzgün olaraq, məsihçi missioner məktəbində oxuduğumu və gənclər festivalının mənə yalnız Məsih haqqında danışa biləcəyim və onların mənə sosializm barədə danışa biləcəyi üçün maraqlı olduğunu yazdım. Mənə gəlmək olarmı? Məktubu göndərdim və indi cavab gəlmişdi. Əgər mən gəlsəm çox şad olacaqlar. Tələbə olduğum üçün mənə müəyyən güzəştlər düşürdü. Amsterdamdan xüsusi qatar yola düşəcəkdə. Məktubda lazımı sənədlər də vardı. Məni Varşavada sevinclə qarşılayacaqlar.

Bu səfər barədə danışdığım yeganə adam Hoppi dayı idi. O, mənə belə cavab verdi: «Andrey, düşünürəm ki, getməyin lazımdır. Xərclərin üçün sənə əlli funt sterling verirəm».

Hollandiyaya qayıtmaq üçün Şotlandiyadan gedəndə mənim arzum daha dəqiq forma aldı. Ringersin yanında işləməyə başladığım gündən bu fikir beynimdə formasız şəkildə yaranırdı, bu ana qədər dumanlı və qeyri-dəqiq idi.

Hər şey mənim fabrikdə olduğum sonuncu gün başladı. Ringersin fabrikində sənədləşmənin aparılmasına cavabdeh olan tənha kommunist qadın işləyirdi. Bu bəstəboy, dolu qadın idi,

ağarmış və qısa vurulmuş saçları həmişə biz-biz durardı. O, bizim maaşımızdan başlayaraq (biz quluq) şaha qədər (o istismarçıdır) hər şeyi qətiyyətlə müzakirə edirdi. O, mənim müjdəçi marağımı biləndə, içində sanki bir proqram işə düşürdü və onu «Tanrı-istismarçılar sinfinin tapıntısıdır» kimi bəyanatlar verməyə məcbur edirdi. O, yumor hissindən tamamilə uzaq bir insan olduğu üçün heç zaman başqalarının ona güldüyünü anlamırdı. Fabrikdə işlədiyi iyirmi il müddətində heç kimi öz «imnına» cəlb etməmişdi.

Mən onu gülünc olmaqdan daha çox misgin hesab edərək, nahar zamanı tək-tənha oturanda onun stolunda oturdum. Fabrikdən getdiyim gün onun iş yerinə yaxınlaşdım.

«Nəhayət ki, canınız məndən qurtaracaq!» — deyərək, heç olmasa xoşluqla vidalaşmaq istədim.

«Ancaq hamıya danışdığınız yalandan yox! — dedi — siz insanları xilasları barədə söhbətlərlə hipnoz etmisiniz! Siz onları kor etmisiniz öz...»

Mən köks ötürərək xalq üçün opium barədə mühazirəni dinləməyə hazırlaşdım. Ancaq qəzəbli səsin titrəməsi heyrətimə səbəb oldu.

«Əlbəttə, onlar sizə inandılar, — daha az qətiyyətlə dedi, — onlar hazırlanmamış insanlardır. Onlara dialektik dəlilləri öyrətməyiblər. Onlar düşünmək istədiklərini düşünürlər».

«Ancaq yenə də, — onun səsi elə astadan gəlirdi ki, zorla eşidirdim, — əgər siz seçə bilsəydiniz, Tanrını seçməzdiniz».

Mən tez ona baxdım və ağlagəlməz bir şey gördüm, mənə elə gəldi ki, onun gözlərində yaş var.

Yeddinci fəsil

Dəmir pərdə arxasında

Vitneyə qayıdanda, İndoneziyadan qayıdan zaman olduğu kimi, heç nəyin dəyişmədiyini gördüm. Elə bil həmin 1955-ci ilin isti iyul səhərində kənd, mən onu qoyub getdiyim zamanda olduğu kimi uyuyurdu, ona görə əvvəlcə məndə xoşagəlməz bir hiss vardı, sanki zaman dayanmışdı. Mən körpünü keçib həyətə girəndə Geltye bağda paltar sərir. Lakin burada dəyişikliklər vardı: balaca oğlan — Geltyenin oğlu eyvanda oynayırdı.

«Salam! — qışqırdım. — Evdə kim var? Bu Andidir!» Dərhal bütün ailə haradansa çıxdı. Qışqırıqlar, salamlar eşidildi, mənə qucaqlayırdılar və dərhal həmişəki problemin müzakirəsi başlandı: Andrey dayı evə gələndə kim harada yatacaq.

Növbəti bir neçə gündə dostlarımı görməyə getdim. Gənab Ringersi görmək üçün fabriyə getdim. Miss Meklenin yanına getdim, mənim ingilis dilində nitqimi eşidəndə o, əlini-əlinə vurub heyrləndi, sonra Kesin ailəsinin yanına getdim. Sonra Uetstrləri görmək üçün getdim, onlar Amsterdama köçməyə hazırlanırdılar. Onların gül ixracı ilə bağlı biznesi yaxşı gedirdi və onlar iri ticarət şəhərlərinə yaxın olmaq istəyirdilər.

Lap axırda mən Ermeloya, böyük qardaşım Beni və onun arvadını yoluxmağa getdim. Sözarası Tile barədə soruşdum.

«Hə, — o da əhəmiyyətsiz bir şey kimi dedi, — keçən il mənə onun ərə getdiyini dedilər. Deyəsən çörəkçiyə gedib».

Bu mövzuya aid heç bir sözümlər olmadığınca görə daha bu barədə danışmadıq.

Amstredamdan Varşavaya gedən qatar 1955-ci il, iyulun 15-i yola düşürdü. Festivala nə qədər gəncin toplaşdığını görəndə çox heyrətləndim. Yüzlərlə gənc vağzal doldurmuşdu. İlk dəfə olaraq, jurnalda oxuduğum yüksək rəqəmlərə inanmağa başladım. Çamadanım çox ağır idi. Orada paltar çox az idi — dəyişiklik alt paltarı və bir neçə cüt corab. Lakin orada çoxlu otuz bir səhifəlik bukletlər vardı. Əgər kommunistlər mənə öz ölkələrinə ədəbiyyatla dəvət edirdilərsə, mən bu ədəbiyyatı özümmlə daşımağa hazır idim. Karl Marks bir dəfə demişdi: «Mənə iyirmi altı qalay əsgərlik verin və mən bütün dünyanı fəth edə-rəm», o, ingilis əlifbasının iyirmi altı hərfini nəzərdə tuturdu. Hə, onda bu oyunu biz də oynaya bilərik. Mən bu qüvvətli ki-tabın bütün Avropa dillərində olan nəşrlərini götürüb Polşaya yollandım.

Beləliklə, əlimdə ağırlığından az qala dəstəsi qopan çama-dan, əynimdə hər addımda cırıldayan velvet şalvar, vaqona daxil odum. Bir neçə saatdan sonra mən artıq Varşavanın mərkəzi vağzalında dayanaraq mehmanxananın bölgüsünü gözləyirdim. Özümü çox tənha hiss edirdim. Bu ölkədə bir nəfəri də olsa ta-nımırdım; bir kəlmə də olsa polyak dilində bilmirdim. Dünya-nın hər yerindən Varşavaya gənclər axışb gəlirdi, onların məq-sədi mənimkinə tam əks idi. Gözləmə uzandıqca mən dua et-məyə başladım və mənim dualarım bu səs-küylü, enerjili, güləyən kütlənin içində Tanrıya yeganə müraciət idi.

Mənim «mehmanxanam» bu tədbirlə əlaqədar yataq otağına çevrilmiş məktəb binası idi. Qeydiyyatdan keçəndən sonra mənə otuz çarpayılıq qoyulmuş riyaziyyat kabinetinə göndərildilər. İmkan düşən kimi mən nə edəcəyimi düşünərək Varşavanın küçələrini gəzməyə yollandım. Düşünmədən qarşıma çıxan ilk avtobusa oturdum və yolda nə edəcəyim ağlıma gəldi. İşğal zamanı mən bir qədər alman dilində danışmağı öyrənmişdim və Polşada al-manların çox yaşadığını bildirdim. Buna görə nəfəsimi dərib

ucadan almanca dedim: «Mən Hollandiyalı məsihçiyəm». Ətrafımda hamı danışıqı kəsdi. Hiss edirdim ki, axmaqcasına görünürəm. «Mən polşalı məsihçilərlə görüşmək istəyirəm. Mənə kömək edə bilərsinizmi?»

Sükut. Lakin bir kök qadın avtobusdan düşməyə hazırlaşarkən üzünü mənə yaxınlaşdırıb almanca ünvanı pıçıldadı. Sonra dedi: «Müqəddəs Yazı mağazası».

Ürəyim döyündü. Müqəddəs Yazı mağazası? Kommunist ölkəsində? Göstərilən ünvanı tapdım və həqiqətən də orada Müqəddəs Yazı mağazası vardı. Piştaxtalarda Müqəddəs Yazılar, xarici dillərdə nəşrlər vardı. Lakin mağaza iri çərçivələrlə hasarlanmış, qapısına taxtalar vurulmuşdu. Qapıda kağız asılmışdı, mən onu hərfbəhərf köçürüb mehmanxanaya qayıtdım.

Qrupumuzun rəhbəri gülümsədi: «Bu, məzuniyyət barədə elandır» — dedi.

«Kollektiv məzuniyyətə görə bağlıdır. 21 iyulda açılacaqdır».

Mənə yalnız gözləmək qalırdı.

Üçhəftəlik səfər proqramımız əvvəlcədən yazılmışdı. Səhərlər biz şəhərdə təşkil olunmuş ekskursiyalara getməli, günorta və axşam isə nitqlərə qulaq asmalı idik.

Bir neçə gün çədvələ riayət etdim. Aydın idi ki, bizə Varşavanın yaxşı təmizlənmiş ön üzünü göstərirdilər. Yeni məktəblər, çiçəklənən fabriklər, rahat mənzillər, mağazalarda satılan malların bolluğu. Hər şey təsiredici idi. Lakin mənə maraqlı idi ki, özüm tək gəzsəm, nə görəcəyəm.

Bir səhər bunu sınamaq qərarına gəldim. Tezdən qalxdım və qrupun digər üzvləri səhər yeməyinə düşməzdən əvvəl binadan çıxdım.

Bu necə gün idi! Mən Varşavanın enli küçələri ilə gedərkən hər yerdə müharibənin qoyduğu kədərli izləri görürdüm. Bü-tövlüklə dağıdılmış məhəllələr vardı, əlbəttə ki, biz təşkil olunmuş ekskursiyalar zamanı buralarda olmamışdıq. Orada xaraba

küçələr, boş zərli mağazalar və burada uzun növbələrdə dayanmış cındır geyimli insanlar vardı. Bir səhnə yaddaşımda xüsusi iz qoydu. Şəhərdə mərmilərin tamamilə dağıtdığı rayon vardı, burada bütöv ailələr qəfəs içindəki dovşanlar kimi yaşayırdılar. Onlar zirzəmilərə yol qazıb orada məskunlaşmışdılar. Mən zibil və toz-torpaq içində oynayan ayaqyalın bir qız gördüm. Yanımda polyak dilində kitabça vardı, onu az miqdarda pulla birgə qıza verdim. O, mənə təəccüblə baxaraq tərənin başına qaçdı. Bir dəqiqədən sonra daşların altından bir qadının başı göründü. O, əlində kitabçanı və pulu tutaraq mənə tərəf səndələdi. Onun ardınca bir kişi gəlirdi. Hər ikisi çirkli və kefli idilər.

Mən onlarla almanca, ingiliscə, hətta hollandca danışmağa çalışdım, lakin onlar heç nə başadüşməyən gözlərlə mənə baxırdılar. Bu kitabı oxumaq lazım olduğunu onlara jestlərlə anlatdım və kitabı necə tutmaqlarından oxumağı bacarmadıqlarını anladım. Onlar yalnız başlarını yellədirdilər və nəhayət mən özüm başımı yellədərək çıxıb getdim.

Bazar günü gəldi. Bu, bizim proqramımızda vacib gün idi. Biz stadiondakı nümayişdə iştirak etməli idik. Lakin bunun əvəzində mən kilsəyə getdim.

Holland qəzetlərində Polşa kilsələrinin liderlərinin evdə həbs olunması və seminariyaların bağlanması barədə o qədər yazırdılar ki, məndə Polşanın bütün dini həyatının gizlində fəaliyyət göstərməsi təsəvvürü yaranmışdı. Əlbəttə, bu belə deyildi. Müqəddəs Yazı dükanı göründüyü kimi, işləyirdi. Mən qapıları açıq olan katolik məbədlərinin yanından keçirdim. Görəsən Polşada fəaliyyətdə olan protestant kilsəsi mövcuddurmu?

Rəhbərlərimizdən kilsə barədə soruşmaq istəmirdim, çünki onlara etibar etmirdim. Buna görə də küçəyə çıxıb taksi tutdum. «Gün aydın», — polyak dilində dedim. Sürücü gülümsəyib uzun bir cümlə dedi. Ancaq polyak dilində mən yalnız salamləşə bildirdim və ondan almanca məni kilsəyə aparmağı xahiş edəndə üzündəki təbəssüm yox oldu. İngiliscə başa salmağa cəhd etdim, amma o, heç nə anlamadı.

Mən əllərimi elə qoydum, sanki dua edirdim, sonra onları kitab oxuyurmuş kimi açdım. Sonra xaç çevirib başımı yellədim. Yox, katolik məbədi yox. Və yenə də jestlərlə kitab oxuduğumu göstərdim. Sürücü yenə də gülümsədi. O, şəhərə sürdü və gördüm ki, mənə nə lazım olduğunu anlayıb. Biz üzərində iki qüllə uzanan qırmızı kərpic binanın yanında dayandıq. On dəqiqə sonra mən Dəmir pərdə arxasındakı refarmator kilsəsində oturmuşdum.

Gələnlərin sayı məni heyrləndirdi. Kilsənin dördüdə üç hissəsi adamla dolu idi. Gənclərin çox olması da məni heyrləndirdi. Nəgmə insanı ruhlandırır, vəz, deyəsən, Yazıya əsaslanmışdı, çünki vaiz daima Müqəddəs Yazıya müraciət edirdi. Xidmət qurtarıqdan sonra mən zalın sonunda gözlədim ki, bəlkə danışdığım dillərdən birində danışan bir adama rast gələm. Yəqin mənim xaricdən olduğum bilinirdi, çünki məni ingiliscə salamlayırdılar: «Xoş gəlmisiniz».

Mən dönüb pastoru gördüm. «Bir az gözləyə bilərsinizmi?» — o, məndən soruşdu. — «Sizinlə danışmaq istərdim».

Onu fərəhlə gözlədim.

Hamı gedəndən sonra pastor və bir neçə gənc mənim suallarıma həvəslə cavab verirdilər. Bəli, onlar müəyyən azadlıq şəraitində öz imanlarını açıq şəkildə bildirirlər, hələ ki, partiyanın siyasəti ilə razılaşırlar. Bəli, onların kilsəsinin üzvləri kommunistlər ola bilər. Neyləməli, bu rejim xalq üçün o qədər çox şey edib ki, bəzi şeylərə sadəcə göz yummalı olursan. «Bəli, bu kompromisdir, — pastor çiynlərini çəkərək dedi, — ancaq neyləmək olar?»

«Evdə hansı kilsəyə gedirsiniz?» — ingiliscə əla danışan bir oğlan soruşdu.

«Baptist kilsəsinə».

«Burada baptist kilsəsinə getmək istəyirsinizmi?»

«Çox istəyirəm».

O, kağız və qələm çıxararaq ünvanı yazdı. «Bu axşam orada xidmət olacaq», — o, əlavə etdi.

Həmin axşam, holland nümayəndəliyinin digər üzvlərindən sonsuz nitqlərin nə qədər darıxdırıcı olduğunu öyrənib yenə taksiyə oturdum, bu dəfə konkret ünvanla silahlanmışdım.

Mən gələndə ibadətin qızğın vaxtı idi. Burada adam az idi. Adamlar o qədər də yaxşı geyinməmişdilər və onların arasında yeniyetmələr yox idi. Lakin maraqlı bir şey baş verdi. Pastora xarici vətəndaşın gəldiyini xəbər verdilər və məndən dərhal xahiş etdilər ki, kürsüyə qalxıb toplaşanların qarşısında çıxış edim. Mən heyrləndim. Məgər onlarda bu barədə belə azadlıqdır?

«Almanca və ya ingiliscə danışan biri varmı?» — soruşdum; gələcəkdə tez-tez istifadə edəcəyim bir üsul tapdığım ağıma da gəlmədi. Məlum oldu ki, burada almanca danışan bir qadın vardı. Onun köməyi ilə mən Dəmir pərdə arxasında ilk vəzimi oxudum. O, qısa idi və mənası da aydın idi: bax, mən, Dəmir pərdənin o biri üzündən olan məsihçi, kommunist ölkəsində sizin qarşınızda dayanaraq Müjdəni vəz edirəm.

Mənim kiçik müraciətimin sonunda pastor maraqlı bir şeyi dedi: «Sizə minnətdarlıq etmək istəyirik, — dedi, — burada olduğunuza görə. Hətta, heç bir söz deməsəydiniz belə, sadəcə sizi burada görmək bizim üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bəzən bizə elə gəlir ki, öz mübarizəmizdə biz tamam tənhayıq».

Həmin axşam, riyaziyyat kabinetindəki çarpayıda uzanaraq bu iki kilsənin nə qədər fərqli olduğunu düşünürdüm. Biri aydın şəkildə hökumətlə əməkdaşlıq siyasəti yürüdürdü, külli miqdarda insanları, o cümlədən gəncləri özünə cəlb edirdi. Digəri, hiss etdiyim kimi, tənhalıq yolu ilə gedirdi. Mən onların kilsəsində kommunist partiyasının üzvlərinin olduğunu soruşanda, cavab verdilər ki: «Əgər varsa da, biz bu barədə bilmirik». Mən o qədər çox şeyi və o qədər tez öyrənməliydim ki, bütün bunları mənimsəmək çox çətin idi.

Mən Polşada demək olar ki, bir həftə oldum! Nəhayət, Müqəddəs Kitab mağazasının açılacağı 21 iyul günü gəlib çat-

dı. Mən mehmanxanadan səhər tezdən çıxdım və tezliklə Yeni dünya kilsəsinə çatdım.

Saat doqquza yaxın küçədə tələsik gələn bir adam gördüm, o, mağazaya yaxınlaşıb açarı kilidə saldı.

«Sabahınız xeyir», — mən polyak dilində dedim.

O, dikəlib mənə baxdı. «Sabahınız xeyir», — o, tərəddüdlə cavab verdi.

«Siz ingiliscə və ya almanca danışa bilərsinizmi?» — mən ingiliscə soruşdum.

«İngiliscə, — o, ətrafına baxdı. — Gəlin».

Mağazanın sahibi işığı yandırır pəncərələri açmağa başladı. O, işini görəndə kimi mən özümü təqdim etdim. Mağaza sahibi gülümsədi. İndi onun növbəsi idi. O, mənə dükanını göstərdi: Müqəddəs Yazının müxtəlif qiymətlərə olan müxtəlif nəşrləri. Bütün müddət ərzində o, kim olduğumu öyrənmək məqsədi ilə məndən məlumat almağa çalışırdı.

«Nə üçün Polşaya gəlmisiniz?» — birdən o, soruşdu.

«Bir üzv əziyyət çəkimirsə, onunla birgə bütün üzlər əziyyət çəkir», — mən Korinflilərə birinci məktubdan sitat gətirdim.

Dükanın sahibi diqqətlə mənə baxdı. «Biz əziyyət barədə danışmırıq, — dedi, — əksinə, sizə deyirəm, biz tam azad şəkildə Müqəddəs Yazını nəşr edərək yayırıq». Onun dediyi kimi, məsihçilərin rejimlə yaxşı münasibəttə olduğunu əks etdirən bir əhvalat danışmağa başladı. Müqəddəs Yazı dükanının işi barədə ölümündən öncə Stalinə məlumat verəndə, hətta o da gülümsəmişdi.

Bir dəfə, dükan sahibi danışdı, onun dükanına iki məmur gələrək ona yazılı sərəncam gətirmişdi. Stalinin ad günü şərəfinə hər bir mağaza özünün ən yaxşı mallarının əhatəsində onun portretini asmalı idi.

«Əlbəttə, — dükan sahibi davam etdi, — mən sevinclə sərəncamı icra etdim. Hər gün mağazaları gəzirdim və nəhayət, istədiyimi tapdım: Stalinin əllərini sinəsində birləşdirərək gülümsədiyi iri və rəngli portret. Mən bu portreti dükanımda asdım. Sonra ən bahalı Müqəddəs Yazını götürüb Məsihin qırmızı

rənglə yazılmış sözləri olan səhifəni açıb Stalinin baxdığı istiqamətdə qoydum. Mənim sərgim hamının xoşuna gəldi, çünki tezliklə dükanın qarşısında camaat toplaşdı, hamısı da gülümsəyirdi. Polis də gəlib çıxdı. «Dərhal bunu yığışdırın!» — əmr etdilər. «Xeyr, cənablar, — cavab verdim. — Bunu edə bilmərəm, çünki hökumətin sərəncamı var».

Mən gülürdüm, dükən sahibi isə yox. Heç gözləri də gülümsəmirdi. Bu, mənim Dəmir pərdə arxasındakı məsihçi həyatımda vacib rol oynayan quru və ikiüzlü daşırəkliklə ilk qarşılaşmam idi. Mən dükən sahibinin üzünün ciddi ifadəsinə uyğun olaraq cəld öz üzümə də belə ifadə verdim.

Biz söhbət edərkən dükana bir neçə alıcı gəldi. Bu kiçik dükana nə qədər alıcının gəlməsi mənə maraqlı idi. Biz tək qalanda dükən sahibindən digər kommunist ölkələrində belə mağazaların olması barədə soruşdum. «Haradasa var, haradasa yoxdur», — kitab rəflərindən tozu silərək cavab verdi. «Düşünürəm ki, Rusiyada Müqəddəs Yazı həqiqətən də azdır. Mənə Müqəddəs Yazı əzərində gəlir əldə edənlər barədə də danışılar. Bir nəfər qaçaqmalçılıq yolu ilə kitabları Rusiyaya gətirir və elə baha satır ki, onların puluna motosikl ala bilər. Sonra bu motosikli Polşaya, Yuqoslaviyaya və ya Şərqi Almaniyaya gətirib elə sərfəli qiymətə satır ki, daha „çox kitab“ ala bilər. Ancaq, bu təbii ki, şeyiələrdir».

Həmin günün bütün səhərini dükən sahibi ilə keçirdim və getmək vaxtı çatanda könülsüz olaraq sağollaşdım. Geri qayıdarkən gördüklərimi anlamağa çalışdım. Bax, bu mağaza bütün arzu edənlərə açıq şəkildə Müqəddəs Yazı satır, ancaq bu Hollandiyada tez-tez eşitdiyim qəddar təqiblər barədə məlumatla heç də uyğunlaşmırdı. Ancaq yenə də dostum özünü elə ehtiyatla aparırdı ki, sanki qanunsuz bizneslə məşğul olurdu. Dükanın ab-havasında elə bir gərginlik hiss olunurdu ki, bütün bunların elə də asan və sadə olmadığını sübut edirdi.

Ancaq yenə də mən gələrkən qarşıma qoyduğum məqsədə çata bilmədim. Mən küçədə açıq şəkildə öz «iyirmi altıəsgerciyimi» paylamaq və sonra nə baş verəcəyinə baxmaq istəyirdim.

Buna görə mən bir neçə gün dalbadal küçələrdə dayanır, rəngbərəng və şirəli meyvə-tərəvəzlərlə dolu bazarlarda gəzir, tramvaylarda gedir və hər yerdə öz bukletlərimi paylayırdım.

Əvvəllər heç vaxt tramvayda bu qədər adam getdiyini görməmişdim. Adamlar vaqonun salonunda, girəcəyində və pillələrində dayanmışdılar. Yadımdadır, bir dəfə arxa tərəfdə mənə elə sıxmışdılar ki, broşürlərimin əzilməməsi üçün onları başımın üzərinə qaldırdım. Yanımda dayanmış kəndli qadın kitablarını görəndə dedi: «Hə, hə, bu məhz bizim Polşaya lazım olan şeydir».

Bəli, məhz belə. Ancaq mən onun Şərqi Avropadan olan katolik, özümün isə Qərbli protestant olduğunu və dolu tramvayda sadəcə məsihçilər kimi rastlaşdığımızı bilirdim.

Günlər keçirdi. Heç kim bukletləri küçədə paylamağıma mane olmurdu. Mən belə gözlənilməz missioner eksperimentindən vəcdə gəlmişdim. Kitapçalarımı hər yerdə hamıya payladığımı hesab edirdim. Ancaq bir səhər məktəbimizin yaxınlığındakı əsgərlər haqqında düşünürdüm. Onlara kitabça vermək heç ağılıma gəlməmişdi, çünki onları görən kimi addımlarımı tezləşdirdim.

İnsan nə qədər kor ola bilər! Axı, mən bilməliydim ki, əynindəki paltara görə insana qiymət vermək olmaz. Festivalın bitməsi ərəfəsində qaravulda dayanmış bir qrup əsgərə yaxınlaşaraq hərəsinə bir kitabça verdim. Onlar əvvəl kitabçaya, sonra mənə, sonra isə bir-birənə baxdılar. Onlara hollandiyalı olduğumu bildirdim və məlum oldu ki, onlardan biri alman dilində danışır.

«Yəqin ki, amerikalıların işğalçılığı sizə çox pis təsir edir».

«Nəyə görə?»

«Amerikan hərbi-hava qüvvələrinin Hollandiyanı işğal etdiyinə görə».

Mən onlara Hollandiyanı heç kimin işğal etmədiyini demək olar ki, anlatmışdım, birdən bütün əsgərlər fərağat vəziyyətində dayandılar. Yol boyu polyak dilində əmrlər verənzabit bizə

yaxınlaşdı. Əsgərlərdən altısı tez uzaqlaşdılar. Ancaq onların hamısının mənim kitabçalarımı gizlətdiklərini gördüm.

«Siz bu əsgərlərə nə verdiniz?» — zabit məndən almanca soruşdu.

«Bax bunu, cənab», — ona öz kitabçalarımın birini verdim. Ona diqqətlə baxdı. Və yalnız iki saatdan sonra biz nəhayət ayrıldıq. Növbəti gün qrupumuz yola düşürdü və mən yola hazırlaşdım. Biz vidalaşarkən zabit — o, provaslav ailəsindən idi, bizə Tanrı xeyir-duası və təhlükəsiz səyahət arzu etdi.

Varşavada olduğum son günün səhəri idi. Mən vaxtından əvvəl durub dan yeri söküləndə küçəyə çıxdım. Geniş prospektlərdən birində skamya tapıb oturdum, cib Müjdəsini açıb oxumağa başladım. Qəsdən belə tez çıxmışdım. Varşavada qarşılaşdığım hər bir adam üçün dua etmək istəyirdim. Həmin səhər uzun müddət olduğum yerləri və qarşılaşdığım insanları xatırlayırdım. Üç bazar günü müddətində mən presviterian, baptist, roma-katolik, provoslav, reformat və metodist kilsələrində olmuşdum. Beş dəfə məndən toplantıda çıxış etməyimi xahiş etmişdilər. Mən Müqəddəs Yazı mağazasında olmuş, əsgərlərlə və zabitlə küçədə və tramvaydakı insanlarla söhbət etmişdim. Onlardan hər biri üçün dua edirdim.

Dua edərkən birdən musiqi səsi eşitdim.

Prospekt boyu mənə yaxınlaşdılar. Bu, enerjili marş idi, oxuyan səslər bir-birinə qarışmışdı. Sonra mən onu gördüm — səfərimin kuliminasiya anı — festivalın zəfər paradını.

Bu, həqiqətən də, rejimin ağlagəlməz qüvvəsinin monumental nümayişi idi.

Onlar yaxınlaşdılar gənc sosialistlər, — prospektlə üzünəsağı addımlayırdılar. Bir an da olsa onların məcbur getdiyinə inanmırdım. Onlar inandıqlarına görə gedirlər. Onlar hər sırada səkkiz nəfər olmaqla gedirdilər; sağlam, ruh yüksəkliyi ilə, təmiz tərəş edilmiş və səliqəli. Onlar oxuyurdular və səsləri qışqırıq kimi səslənirdi. Onlar mənim yanımdan on dəqiqə, on beş dəqiqə müddətində keçirdilər, gənc kişi və qadınların sonsuz cərgələri...

Təsir çox əla idi. Bu, XX əsrin müjdəçiləri idi. Bu, öz xoş müjdələri barədə qışqırmağa gəlmiş adamlar idi.

Onların xoş müjdəsinin məzmunu Tanrı haqqında köhnə fikirlərin, qədim inancların həqiqətdən uzaq olması idi. İnsan özü-özünün sahibidir, gələcəyi də öz əlindədir.

Biz, Qərbdə olanlar, hələ də mənim yanımdan keçib gedərək dəhşətli ritmlə əl çalan bu minlərlə cavana nə edə bilərik?

Onları öldürək? Bu təklifi nasistlər artıq irəli sürmüşdülər.

Onların çağırışını qəbul etmədən qalib gəlmələrinə imkan yara daq? Mənim DHM-ə və onun missioner məktəbinə qarşı olan bütün hörmətimə baxmayaraq, deməliyəm ki, onlar bir dəfə də olsa heç kimi Dəmir pərdə arxasına göndərməmişdilər.

Bəs biz nə edək? Mən nə edim?

Dizlərim üstündəki Müqəddəs Kitab açıldı, zəif külək vərəqlərini oynatdı. Mən səhifələri saxlamaq üçün əlimi qoyanda gözüüm Vəhy Kitabına sataşdı. Barmağım səhifənin üzərində elə qalmışdı ki, sanki hansı hissəni oxumaq lazım olduğunu göstərirdi. «Oyan, — barmaqlarımın altındakı Yazı deyirdi, — Ayıq ol və başqa ölümə yaxın olanları təsdiq et...»

Qəflətən, dünyaya göz yaşı pərdəsi arxasından baxdığımı anladım. Bəlkə Tanrı bu sözləri mənə ona görə deyir ki, burada, Dəmir pərdə arxasında, Onun əzab çəkən Kilsəsi həyat uğrunda mübarizə apararkən ömürlük xidmət edim? Bəlkə mənə hələ də burada mövcud olan qiymətli bir şeyi təsdiq etmək tapşırılıb?

Ancaq bu, ağlabatan deyil! Mən necə bacararam? Bildiyim qədər, o zaman 1955-ci ildə nəhəng missioner tarlasında bir nəfər də olsun missioner yox idi. Və mən tək adam, arxamda heç bir fond, heç bir təşkilat dayanmadan, elə bu dəqiqə yanımdan keçən nəhəng qüvvəyə qarşı nə edə bilərdim?

Səkkizinci fəsil

Əzab piyaləsi

Qatarımız Amsterdama cədvəl üzrə vaxtında gəldi. Mən sərnisin kütləsi ilə birgə çıxdım, velvet şalvarım əvvəlki kimi cırıldayırdı, ancaq çamadanım Varşavaya gedərkən olduğundan daha yüngül idi.

Mən dərhal Vitteyə getmədim. Bunun əvəzinə Amsterdamdakı evlərində Uetstrlərlə görüşmək qərarına gəldim.

Əla ev idi. Qəşəng qəhvəyi kərpicdən tikilmiş ev ağaclar əkilmiş küçədə, çayın yaxınlığında yerləşirdi. Evin önündə mavi rəngli təptəzə «Folsvagen» dayanmışdı, bu barədə cənab Uetstra artıq mənə yazmışdı. Mən çamadanımı səkinin üstünə qoyub kiçik həyət qapısını açmağa çalışdım.

«Hə, oğlum, necədir, xoşuna gəlirmi?»

Mən çevrilib gülümsəyən cənab Uetstranı gördüm. O, dərhal məni sahilboyu gəzintiyə apardı.

«Yaxşı, bəsdir özünü təriflədin, — dedi, — ondansa, Polşaya necə getməyin barədə danış».

Günün qalan hissəsini Uetstrlərə səfərim barədə danışdım. O cümlədən, mənə qeyri-adi tərzdə əyan olmuş Yazı ayəsi barədə də danışdım.

«Ancaq mən nə isə iddia edə bilərəmmi? — soruşdum. — Məgər məndə hansısa qüvvə var?»

Cənab Uetstra başını yellədi. O razılaşdı ki, bir hollandiyalı onlara danışdığım sonsuz ehtiyacı təmin edə bilməzdi. Ancaq xanım Uetstra başa düşdü.

«Əlbəttə, heç bir qüvvə yoxdur! — fərəhlə dedi. — Ancaq sən bilmirsən ki, ən zəif vaxtımızda Tanrı bizdən daha yaxşı istifadə edir? Bəlkə bu, sən yox, Dəmir pərdə arxasındakı həyat barədə planları olan Müqəddəs Ruhdur? Sən isə qüvvə barədə danışrsan...»

Mənim Vitteyə qayıdışım xoş bir təsadüflə bağlı oldu.

Bütün axşamı qonşularımız suallarla gəlirdilər, çünki 1955-ci ildə Qərbdən olan insanlar təzə-təzə Dəmir pərdə arxasına gedirdilər və kommunist dünyası sirli bir dumanla bürünmüşdü. Və nəhayət, sonuncu qonaq taxta ayaqqabılarını qapının önündə taqqıldadıb getdi, hamı yatmağa hazırlaşdı. Mən əlimi demək olar ki, boş olan çamadana uzadıb Korneliusun ardınca çardağa gedən pilləkənə yönəldim.

«Bir dəqiqə, Andi», — Geltye dedi.

Mən dayandım.

«Sənə nəse göstərmək istəyirik!»

Pilləkandan enib Geltyenin ardınca nə vaxtsa valideynlərimin yataq otağı olmuş yerə keçdik. Burada hər şey vəfat etmiş yaxınlarımı xatırladırdı. Mən yorğan altında Basincansız bədəninini, müharibənin son aylarında başını yastıqdan qaldırmağa belə təqəti olmayan anamı xatırladım...

«Atamız üçün sarayın üstündə otaq tikmişik, — Geltye dedi, — buna görə buranı sənə vermək qərarına gəldik».

Mənim nəfəsim tənqididi. Hətta ən cəsarətli xəyallarımda belə öz otağım olacağını təsəvvürümə gətirmirdim. Ari və Geltyenin mənə bu hədiyyəni etmək üçün hansı fədakarlığa getdiyini təsəvvür edirdim.

«Evlənənə qədər!» — atam qonaq otağından qışqırdı. Atam 27 yaşlı oğlunun subaylığın daşını atması vaxtının çatdığına tez-tez işarə vururdu. «Evlənənə qədər!»

Mən təşəkkür sözlərini çətinliklə tapdım. Həmin axşam, hamı yatandan sonra qapını bağlayıb otaqda gəzir, mebellərə baxırdım.

«Oturacağa görə çox sağ ol, İlahi. Çox sağ ol». Özümə yazı masası edəcəyəm. Mən onu burada qoyub öz otağımda oturacağam, oxuyacağam, işləyəcəyəm, planlar quracağam.

Evə qayıtmağımdan bir həftə keçməmiş dövlətnamələr gəlməyə başladı. Kilsələr, klublar, mülki təşkilatlar və məktəblər hamı Dəmir pərdə arxasındakı həyat barədə öyrənmək istəyirdi.

Mən bütün dövlətləri qəbul etdim. Çıxışlarıma görə mənə təklif edilən pula ehtiyacım vardı. Ancaq bundan başqa daha vacib bir səbəb vardı. Hanssa bir tərzdə hiss edirdim ki, məhz belə, insanların qarşısında çıxış etməklə, bundan sonra nə ilə məşğul olacağımı daha tez anlayaram.

Harlemdəki kilsələrdən biri mənim «Dəmir pərdə arxasında məsihçilərin həyatı» barədə danışacağım haqda şəhərin hər yerində elanlar asmışdı. Bir şəhərə üçhəftəlik səfərimdən sonra bu mövzuda heç vaxt danışmırdım. Lakin bu reklam böyük dinləyici kütləsini cəlb etmişdi və zal ağzına qədər dolu idi. O, həm də bir qrup kommunisti cəlb etmişdi.

Mən onları dərhal tanıdım: onlardan bəziləri mənimlə birlikdə Varşavada olmuşdular və mən qərribə bir vəziyyətə düşdüyümü düşünürdüm. Ancaq nə mənim çıxışım zamanı, nə də auditoriyaya sual vermək icazə verildəndə onlar heç bir fəallıq göstərmədilər. Ancaq toplantıdan sonra bir qadın mənə yaxınlaşdı. O, varşavada olan gənclər nümayəndəliyinin rəhbəri idi.

«Danışdıqlarınız mənim xoşuma gəlmədi» — dedi. «Çox təəssüf edirəm. Düşünürəm, doğrudan da bu sizin xoşunuza gəlməyə bilərdi».

«Siz vəziyyəti qismən işıqlandırdınız, — dedi. Yəqin siz hər şeyi görməmişsiniz. Siz daha çox yerlərə getməli, başqa şəhərlərdə olmalı və çox sayda rəhbərlərlə görüşməlisiniz».

Heç nə cavab vermədim. O, nə demək istəyir?

«Başqa sözlə desək, ora bir daha getməlisiniz və mən məhz bunu sizə təklif etmək istəyirəm, — mən nəfəsimi qısdım, — iş ondadır ki, Çexoslovakiyaya getmək üçün Hollandiyadan on beş nəfər adam seçməyi mənə tapşıırıblar. Biz orada dörd həftə olacağıq. Oraya tələbələr, professorlar, mətbuat nümayəndələri gedəcəklər, bundan başqa biz kilsədən də kiminsə getməsini istərdik. Getmək istəyirsinizmi?»

Bu yenidənmi Tanrının əlidir? Qarşımda daha bir qapı açılır-mı? Mən yenə də maddi təminat məsələsi ilə bağlı Tanrı qarşısında durmalı idim. Bu səfərə getməyə pulum yox idi. «Əgər Sən mənim getməyimi istəyirsənsə, İlahi, — beynimdən qəflətən belə bir fikir keçdi, — Sən Özün məni pulla təmin edəcəksən».

«Çox sağ ol, — ucadan dedim, — ancaq mənim belə səfərə getməyə imkanım yoxdur, çox heyf». Mən görüşə gətirdiyim Varşava şəkillərini toplamağa başladım. Qadının baxışlarının mənə zilləndiyini hiss edirdim.

«Eybi yox dedi, — dedi, — biz bu məsələni yoluna qoya bilərik». Mən ona baxdım: «Siz nəyi nəzərdə tutursunuz?»

«Yol xərclərini. Bu sizə heç nəçəyə başa gələcək».

Mənim Dəmir pərdə arxasına ikinci səfərim belə başladı. Bu, mənə Polşa səfərimi xatırladırdı, bundan başqa qrup çox da böyük deyildi və mənim harasa müstəqil çıxmağıma imkan az idi. Tanrının mənə Çexoslovakiyada nə öyrədəcəyini anlamağa çalışırdım.

Dördhəftəlik səfərimin sonuna yaxın cavab tapdım. Hər yerdə bizə kommunist rejimindəki dini azadlıq barədə danışdılar. Burada, Çexoslovakiyada, bələdçinin dediyinə görə, hətta hökumət təminatında olan bir qrup adam vardır, onlar Müqəddəs Yazının yeni tərcüməsini təzəcə bitiriblər və Müqəddəs Yazı lüğətinin tərtib edilməsi üzərində işləyirlər.

«Mən bu alimlərlə görüşmək istərdim», — dedim.

Elə həmin gün məni Praqanın mərkəzində olan böyük bir müəssisəyə apardılar. Bu, kilsələrarası mərkəz — Çexoslovakiyadakı bütün protestant kilsələrinin qərargahı idi. Mənim ilk təəssüratım müxtəlif xidmətlərin yerləşdiyi nəhəng ölçülü binanı görərkən heyrtlənməyim oldu. Mənə qara kostyum geyinmiş, ziyal görkəmi olan adamların qalın cildli kitablar və kağızlar qalaqlanmış ofislərini göstərdilər. Dedilər ki, bu adamlar Müqəddəs Kitabın yeni tərcüməsinin üzərində işləyirlər. Bütün bunlar məndə güclü təəssürat oyatdı. Lakin tədricən bəzi qəribə

faktlar üzə çıxmağa başladı. Mən yeni tərcümənin qaralmasına baxmaq barəsində soruşanda, mənə qalın və ağır bir əlyazmanı göstərdilər.

«Bəs tərcümə hələ nəşr olunmayıb?» — soruşdum.

«Hələ yox», — ziyalı cavab verdi. Onun üzü kədərli görünürdü. — «O, hələ müharibə dövründən hazırdır, ancaq...»

O, qrupun rəhbərinə baxdı və cümləsini bitirmədi.

«Bəs Müqəddəs Yazı lüğəti necə? O artıq hazırdır?»

«Demək olar ki, hə».

«Ancaq Müqəddəs Yazı olmadan onun lüğəti nəyə lazımdır. Bundan əvvəlki tərcümələr varmı?»

Alim yenə də qrupun rəhbərinin üzünə baxdı, sanki nə demək lazım olduğunu qərarlaşdırırdı.

«Yox, — nəhayət o dedi. — Yox, bütün bunlar çox qəlizdir. Bu gün Müqəddəs Yazı tapmaq çox çətindir».

Qrup rəhbəri bununla söhbəti yekunlaşdırmaq qərarına gəl-di. Mənə daha sual verməyə imkan yaratmadan binadan çıxar-dılar. Ancaq hər şey aydın idi. Mən bütün hoqqabazlığın nədən ibarət olduğunu anladım. Yeni rejim bu xalqın dini görüşlərinə açıq şəkildə qarşı durmadı, gizlənpaç oynamağı təklif etdi. Hö-kumət heç zaman nəşr olunmayacaq Müqəddəs Yazının tərc-üməsinin haqqını ödəməyə hazır idi. O, Müqəddəs Yazının lüğətinin yaradılmasını maliyyələşdirirdi, ancaq Müqəddəs Yazı olmadan, onun heç bir dəyəri yox idi.

Növbəti üçün bələdçimizdən xahiş etdim ki, məni Yunqma-nov 9 ünvanında yerləşən kitab mağazasına aparsın. Mən Mü-qəddəs Yazı əldə etməyin həqiqətənmi çətin olduğunu bilmək istəyirdim. Mağazada xeyli miqdarda musiqi əsərləri, dəftərxa-na malları, şəkillər, heykəlciklər, xalçalar, dinə az və ya çox dərəcədə aidiyyəti olan kitablar vardı. Hollandiyada bu tipli is-tənilən mağazada Müqəddəs Yazının müxtəlif nəşrləri ilə dolu olan şöbə vardı.

«İsanın sözlərinin qırmızı rənglərlə ayrıldığı Müqəddəs Ya-ziya baxmaq olarmı?» — deyə satıcıdan soruşdum. Həmin vax-

ta qədər anlamışdım ki, alman və ya ingilis dillərində danışsam heç bir problemim olmaz.

Satıcı qadın başını yellədi: «Təəssüf edirəm, cənab. İndi belə Müqəddəs Yazılar satışda yoxdur».

«Bəs adi mətnlə olan varmı?»

Lakin məlum oldu ki, bu nəşr də müvəqqəti olaraq satışda yoxdur.

«Xanım, — dedim, — mən Hollandiyadan məxsusi olaraq ona görə gəlmişəm ki, Çexoslovakiyada kilsənin necə yaşadığını öyrənirəm. Nədir, siz demək istəyirsiniz ki, ölkənin ən iri dini mağazasında bir dənə də olsun Müqəddəs Yazı yoxdur?»

Satıcı üzr istəyib pərdənin arxasında gözdən itdi. Kağız xışltısı ilə müşayət olunan həyəcanlı, boğuc səsler eşidildi. Sonra əlində qəhvəyi rəngli kağıza bükülmüş bağlama olan menecer göründü.

«Budur, cənab». Ona təşəkkür etdim. «Müqəddəs Yazılar nadir tapıntıya çevrilib, çünki, biz yeni tərcümə hazırlayıyıq, — menecer dedi, — və hələ ki, o çıxmayıb, köhnə versiyaları sadəcə nəşr etmirlər».

Praqada olduğumuz sonuncu gün gəlib çatdı. Bizim üçün böyük bir proqram hazırlanmışdı: əvvəlcə şəhərdən kənarda nümunəvi kolxoza ekskursiya, nahardan sonra mətbuat konfransı, sonra isə Praqa ilə vidalaşma.

Bəlkə də nəzakət xatirinə bütün bu tədbirlərdə iştirak edərdim, ancaq bir şey var idi — bu gün bazar günü idi, yəqin mənim qrup rəhbərinin nəzarəti olmadan çexiyalı imanlılarla dua edərkən diz çökmək üçün son şansım idi.

Bir çox günlər ərzində mən qaçışımı planlaşdırmışdım. Bizim turist avtobusumuzun arxa qapısında nasazlıq olduğunu görmüşdüm. Hətta qapı bağlı olarkən belə orada bir ayaq enində boşluq qalırdı. Və budur, nəfəsimi qısaraq...

Həmin o sonuncu gündə avtobus yerindən tərpənərkən mən arxa oturacaqda əyləşmişdim. İşıqfor qarşısındakı hər dayana-

caqda mən nəzərə çarpmadan avtobusdan sivişib çıxmağa cəhd edirdim. Ancaq hamı şəhəri seyr etdiyi üçün başlarını o tərəf-bu tərəfə çevirirdilər. Nəhayət, bir dəfə hamının nəzəri irəliddə hansısa qəhrəmanın at üstündəki tunc heykəlinə zilləndi. Mən bunun kim olduğunu bilmədim, çünki bələdçi onun haqqında danışmağa başlayanda mən qapının arasından keçib küçəyə çıxdım. Əyləclər cırıldadı, güclü mühərrik guruldadı. Mən Praqanın küçələrində tək qaldım.

Yarım saatdan sonra mən, hələ əvvəlki ekskursiyalar zamanı gördüyüm kilsənin qapısının önündə dayanmışdım. Mən adamların içəri girməsinə baxırdım. Müqəddəs Yazı olmadan kilsənin necə fəaliyyət göstərməsini öyrənmək mənim üçün maraqlı idi. Kimsə özü ilə himnlər toplusunu, kimsə — çox nadir hallarda — Müqəddəs Yazı gətirirdi. Ancaq məni hər şeydən çox heyrətləndirən, çoxlarının özü ilə dəftər gətirməsi idi. Nə üçün?

İbadət başlandı. Mən arxada oturmuşdum. İbadətin lap əvvəlindən mən heyrətlənməyə davam edirdim. Demək olar ki, hamı uzağı yaxşı görürdü. Himnlər toplusu sahibləri onların özlərindən xeyli aralı, havada tuturdular. Dəftəri olanlar da belə edirdilər. Yalnız sonradan mən başa düşdüm: toplusu olan adamlar onları belə tuturdular ki, başqaları da görə bilsin. Dəftərlərə isə sevimli mahnıların və himnlərin notları və sözləri köçürülmüşdü.

Müqəddəs Yazı ilə də belə edirdilər. Vaiz ayəni elan edəndə kitabı olan hər kəs bu səhifəni tapır və ətrafdakıların onu görə bilməsi üçün yuxarı qaldırırdı. Bu, insanların Kəlama yaxın olmaq üçün necə mübarizə aparmalarına baxıb cibimdəki Müqəddəs Yazını əlimdə sıxdım. Bu Kitaba sahib olmağı həmişə adi bir şey hesab edirdim. Bundan sonra hər dəfə onu əlimə alarkən önümdə dayanmış və Myqəddəs Yazının sözlərini görə bilmək üçün başını irəli uzatmış qarını xatırlayacağımı düşünürdüm.

İbadətdən sonra özümü vaizə təqdim etdim. Hollandiyadan məxsusi olaraq Çexoslavakiyadakı məsihçilərlə görüşmək üçün

gəldiyimi deyəndə o, deyəsən öz hisslərini çətinliklə cilovlaya bildi.

«Eşitmişəm ki, — dedi, — Çexoslovakiya öz sərhədlərini açmağa hazırlaşır. Ancaq buna inanmıram. Mühəribə qurtarandan sonra... — o, ətrafa boylandı, — biz sanki məhbəsdəyik. Sizinlə danışmalıyam».

Biz birlikdə onun evinə yollandıq. Yalnız sonradan bildim ki, 1955-ci ildə bu, onun üçün təhlükəli idi. O, mənə hökumətin kilsəni öz nəzarəti altına götürmək istədiyini bildirdi. Məhz hökumət seminariyalara tələbələr seçirdi, oraya mövcud rejimin tam təmin etdiyi namizədlər gedirdilər. Bundan başqa kilsə xidmətçisi hər iki aydan bir öz icazə müddətini uzatmalı idi. Bu yaxınlıqda onun dostuna heç bir izahat olmadan rədd cavab vermişdilər. Hər vəzi əvvəlcədən yazmaq və hökumətdən razılıq almaq lazım idi. Hər bir kilsə liderlərinin siyahısını müvafiq orqanlara təqdim etməli idi. Keçən həftə Vrnoda beş qardaş üzərində məhkəmə qurulmuşdu, çünki onların kilsəsi liderlərinin siyahısını təqdim etməmişdi.

İkinci ibadəti başlamaq vaxtı idi.

«Bizdə çıxış etmək istəmirsinizmi?» — birdən o soruşdu.

«Bu mümkündür? Mən doğrudanmı burada vəz edə bilərəm?»

«Xeyr. Mən vəz etmək demədim. Sözlərlə ehtiyatlı davranmaq lazımdır. Xaricdən gəldiyinizə görə vəz etmək hüququnuz yoxdur, ancaq siz Hollandiyadan „salamlar çatdır“ bilərsiniz. Və, — əgər istəsəniz Tanrının da „salamlarını“ çatdırə bilərsiniz».

Mənim tərcüməçim tibb institunun gənc tələbəsi Antonin idi. Əvvəlcə, mən Hollandiyadan salamlar çatdırdım. Buna bir neçə dəqiqə sərf olundu. Sonra yarım saat ərzində «İsa Məsihdən salamlar» çatdırdım. Bu, elə yaxşı alındı ki, Antonin eyni şeyi başqa kilsədə təkrarlamağı təklif etdi. Həmin gün cəmi dörd dəfə vəz etdim və beş başqa kilsədə oldum. Hər biri özünəməxsus şəkildə sonuncusu isə xüsusilə yadımda qaldı. Çünki məhz orada Əzablar Piyaləsini aldım.

Axşam saat yeddi idi. Bu vaxt artıq qrupda mənim üçün əməlli — başlı narahat olduqlarını bilirdim. Onları tapmağa çalışmalıydım.

Ancaq bu barədə düşünərkən Antonin daha bir kilsəyə getməyimiz barədə soruşdu, onun fikrincə, orada insanların sərhəddin o biri tərəfindən gəlmiş adamla görüşə daha çox ehtiyacları vardı.

Buna görə biz yenidən yola düşdük və tezliklə kiçik Morav kilsəsinə gəldik. Mən burada adamların, xüsusilə də gənclərin sayının çoxluğuna heyrətləndim. Orada on səkkiz yaşdan iyirmi beş yaşa qədər qırxa yaxın adam vardı. Mən öz salamlarımı çatdırdım, sonra suallara cavab verdim. Hollandiyada məsihçilər yaxşı iş ala bilirlərmi? Əgər kilsəyə gedirsənsə, sənin barəndə hökumətə xəbər verirlərmi? Kilsəyə getmək və bununla bərabər universitetə daxil olmaq olarmı?

«Görürsünüzmü, — Antonin dedi, — bizim dövrümüzdə Çexoslovakiyada məsihçi olmaq vətənpərvər olmamaq deməkdir. Bu adamlardan bəzilərinin adı qara siyahıya düşüb və onlar iş tapa bilmirlər. Bir çoxları təhsil ala bilmir. Buna görə də, — o yanında dayanmış gəncin əlindəki qutunu götürdü, — onlar sizə bunu bağışlamaq istəyirlər».

Gənc oğlan çex dilində mənə nə isə deyirdi.

«Bunu özünüzlə Hollandiyaya aparın — Antonin tərcümə edirdi, — və insanlar bunun nə olduğunu soruşanda onlara bizim haqqımızda danışın və xatırladın ki, biz Məsih bədəninin bir hissəsiyik və biz əzab çəkirik».

Mən qutunu açdım. Onun içində kiçik piyalə şəklində olan gümüş döş nişanı vardı. Mən artıq yaxasında belə nişanı olan gəncləri görmüşdüm, ancaq bunun mənasının nə olduğunu bilmirdim.

Antonin onu pencəyimin yaxasına sancdı. «Bu Çexoslovakiyadakı kilsənin simvoludur. Biz onu Əzablar Piyaləsi adlandırırıq».

Antonin məni mehmanxananın yanında qoyanda, onun sözləri barədə bir daha düşündüm. Anlayırdım ki, Çexoslovakiy-

ada olduğu kimi, Hollandiyada da biz müasir kilsə tarixinin real faktlarından uzaqlaşmışıq. Əzablar Piyaləsi bizim başqaları ilə bölüşməli olduğumuz reallığın simvoludur.

Lakin indi mən başqa bir reallığın qarşısında dayanmalı oldum. Öz qrupumu haradan tapım? Onlar mehmanxanada deyildilər, vida naharının harada keçiriləcəyini isə heç kim bilmirdi. Bir neçə dəfə olduğumuz restorana getdim. «Xeyr, cənab. Hollandiyadan olan qrup bu gün burada nahar etmir».

«Bəs mən heç olmasa buterbrod yeyə bilərəmmi?»

«Əlbəttə, olar, cənab».

Mən buterbrodu bircə dəfə dişləməyə macal tapmamışdım ki, qapı taybatay açıldı və qrup rəhbəri zala daxil oldu. O, cəld ətrafa baxdı, məni gördü və özündən asılı olmayaraq nəfəsini dərdi. Lakin növbəti saniyədə üzündə qəzəb göründü. O, oturduğum stola tərəf cumub hesabı ofisanta tərəf tulladı və mənə başı ilə qapını göstərdi. Onun danışmağa halı olmadığı görünürdü.

Küçədə bizi hökumət maşını gözləyirdi — uzun, qara limuzinin mühərriki işə salınmışdı, sükan arxasında çox xoşagəlməz bir şəxs əyləşmişdi. Biz yaxınlaşanda o çıxıb qapını açdı. Sonra bizim ardımızca onu ördü. Məni hara aparırdılar? Belə səhnələrin Hollivud variantlarını xatırlayaraq, hara getdiyimizi yadımda saxlamağa çalışırdım.

Maşının getdiyi istiqaməti müşahidə edərək qəflətən vəziyyətin gülüncləşdiyini dərk etdim. Məşin bizi mehmanxanaya aparırdı.

Qrup rəhbəri ilk sözlərini deyəndə biz demək olar ki, çatmışdıq. «Bizi yarım gün ləngitdiniz. Biz bütün xəstəxanalara, polis məntəqələrinə zəng etmişik. Hətta morqada zəng etdik. Təəssüf ki, siz orada yox idiniz. Harada idiniz?»

«Qrupdan geri qalmışdım, piyada gəzirdim. Sizi narahat etdiyimə görə həqiqətən təəssüf edirəm».

«Sizə rəsmi surətdə bildirməliyəm ki, cənab, daha burada sizi gözləmirlər. Əgər bir daha bu ölkəyə gəlməyə cəhd etsəniz, özünüz buna əmin olacaqsınız».

Bu belə də oldu. Bir ildən sonra Çexoslovakiyaya viza almağa cəhd etdim, rədd cavabı aldım.

Bu uğursuz cəhddən iki il sonra bir daha viza verilməsini xahiş etdim, yenə etiraz etdilər. Və yalnız 70-ci illərdə bu gözəl ölkəyə bir daha gəlməyimə icazə verdilər. Bu müddət ərzində mən məsihçilərin elə təqibləri barəsində öyrəndim ki, Çexoslovakiya onlarla müqayisədə azad ölkəyə bənzəyirdi.

Doqquzuncu fəsil

Özül qoyulmuşdur

Növbəti bir neçə ay mənim üçün cansıxıcı keçirdi. Polşa və Çexoslovakiyaya səfərim demək olar ki, öz-özünə, mənim müdaxiləm olmadan baş tutmuşdu. Ancaq indi, mən bu ölkələrə bir daha getmək istəyəndə və ya Dəmir pərdə arxasındakı digər ölkələrə səfərə çıxmaq arzusunda olanda, çoxsaylı bürokratik əngəllərlə üzləşdim: anketlər, uzadılmalar, üç nüsxədə olan blanklar, ancaq viza ala bilmirdim.

Hətta, kiçik otağım belə mənim üçün problem yaradırdı. Çexoslovakiyada olarkən onu tez-tez xatırlayırdım, evə tez qayıtmaq istəyirdim. Amma indi, əvvəllər heç vaxt üzləşmədiyim bir şeylə üzləşdim. Bəlkə də iş otağın rahatlığında idi, sanki o mənə tənhalığımı xatırladırdı.

Bütün günü bu otaqda oturaraq konsulluqlara göndərmək üçün məktublar tərtib edir və mənimlə yalnız otağımı yox, həyata baxışlarımı da bölüşən həyat yoldaşı barədə düşünürdüm. Daha xoş günlərdə öz-özümə bölürdüm: missioner işi gözəl qız üçün o qədər də əlverişli təklif deyildi, mənim xəyallarımdakı qız isə çox gözəl idi. Bu gözəl qız mənim can atdığım missiya barədə nə deyə bilərdi? Axı mən ona yalnız ayrılıq, məxfilik və qeyri-müəyyənlik təklif edə bilərdim. Bu mənim dəlillərim idi, xəyallarımdakı qız isə bu çətinliklər barədə heç vaxt danışmırdı.

Digər bir problem pul idi. Nə Geltye, nə də Ari bu mövzuda heç vaxt danışmasalar da, evin saxlanılmasında istifadə olunan

xərcləri ödəmədə iştirak etməyə borclu olduğumu bilirdim. Tezliklə holland jurnalı «*Kracht Van Omhooq*» mənim Dəmir pərdə arxasındakı macəralarım barədə silsilə məqalələr yazmağımı xahiş etdi. Mənim yazıçılığa meylim yox idi, buna görə də təklifə cavab vermədim lakin indi, boş pul kisəsi ilə əldəqayıрма yazı masasının arxasında oturarkən mənə elə gəldi ki, Tanrı dedi: «*Kracht Van Omhooq*» üçün məqalələr yaz».

Bu əmr məni heyrətləndirdi. Yəqin ki, iş mənim həmin an dua etdiyim pulda deyildi: jurnal mənə pul təklif etmirdi.

Lakin məndə belə bir hiss vardı ki, bunu təcili olaraq etmək lazımdır, mən itaət edərək əyləşib nəinki Polşada, hətta Çexoslovakiyada da gördüklərim barədə yazdım. Səhəri gün bu məqalələri bəzi şəkillərlə birgə jurnalə göndərdim. Redaktor təşəkkür cavab göndərdi, ancaq təxmin etdiyim kimi, heç bir qonarar yox idi və mən dərhal bu hadisəni unuttum.

Bir urün səhər bu jurnalə yenidən məktub aldım. Redaktor yazırdı ki, nəşə qərribə bir şey baş verir. Mən məqalələrin heç bir yerində maddi çətinliklər barədə və həmin yerlərə bir daha gedəcəyim barədə heç nə yazmamışdım, ancaq Hollandiyanın hər yerindən oxucular mənim adıma pul göndərməyə başlamışdılar. Onlar çox göndərmirdilər, həmişə bir neçə quldyen olurdu və redaktor bu pulları hara göndərmək barədə soruşurdu.

Mənim maddi təminatımın ən heyrətamiz hissəsi beləcə başladı. Naməlum dostlarımın ilk ianələri böyük deyildi, çünki ehtiyaclarım da az idi. Mən evin xərclərində Geltyeyə kömək etmək istəyirdim, köhnə pencəyim lap süzölmüşdü, Antoninə çex Müqəddəs Yazısının nüsxəsini gönlərməyə söz vermişdim. Bu ehtiyacların ödənilməsi üçün «*Kracht Van Omhooq*» oxucularından az miqdarda pul alırdım. Ancaq işim genişləniş daha böyük ehtiyaclar yarananda, oxuculardan gələn pul da artdı. Və yalnız illər ötdükdən sonra Tanrı digər maliyyə kanalları açdı.

Ancaq «*Kracht Van Omhooq*» — la əməkdaşlıq edərkən puldan daha qiymətli bir şey alırdım. Bir səhər Amersport kəndindəki dua qrupunun liderindən mənə məktub gəldi. Oralda

deyilirdi ki, Müqəddəs Ruh onları mənimlə əlaqə yaratmağa yönəltnişdir — onlar bunun nə üçün olduğunu bilmirdilər, — və mən Amersporta gələ bilərəmmi?

Bu məni maraqlandırdı. Müqəddəs Ruh insanların hərəkətlərini belə istiqamətləndirirsə, mən bu barədə təfəsilatı ilə bilmək istərdim. Mən Amersporta yollandım. On iki nəfər kişi və qadından ibarət qrup “arl de Qraf” adlı şəxsin evində görüşürdülər. Əvvəllər heç vaxt belə qrupla görüşməmişdim. Getdiyim digər dua qruplarında olduğu kimi, burada Müqəddəs Yazını öyrənmək üçün lideri və mövzusu olan proqram yox idi, vaxtlarının çox hissəsini onlar sadəcə dinləyirdilər. Bəzən onlar ucadan dua edirdilər, ancaq müəyyən növbə olmadan. Bu dualar, düşünülmüş bağışlanmadan daha çox, Tanrıya olan sevgi qığılcımlarına bənzəyirdi. Sanki bu otaqdakı hər bir adam Tanrının çox yaxında olmasını hiss edirdi və bundan qürrelənərək heç nə istəmirdi, heç nəyə ehtiyacı olmurdu, sadəcə gizlədə bilmədiyi sevincini izhar etmək istəyirdi.

Bəzən qrupdan kimsə açıqca nəsə eşidirdi: qeybdən gələn hansısa göstərişləri, hansısa məlumatı. Bu da ucadan deyilirdi. «Amerikada Yosta ananın bu gün dualarımıza ehtiyacı var». «Bu dəqiqə Stefye üçün etdiyimiz dualara cavab verdiyinə görə Sənə təşəkkür edirik». Duanın bu yeni növü məni də cəlb etdi ki, qrupun digər üzvləri getməyə hazırlaşanda, xanım de Qraf mənim üçün hazırladığı otağa məni aparanda dolabın üstündəki saata zorla inandım: saat səhər beşin yarısını göstərirdi.

Bir neçə gündən sonra mən «Kracht Van Omhooq» üçün yeni məqalənin üzərində işləyərkən Geltye otağımın qapısını döydü.

«Andrey, sənin yanına gəliblər. Mən bu adamı tanımıram». Eyvana çıxıb Karl de Qrafı gördüm. Təəccüblənərək, «Salam», — dedi.

«Xoş gördük, Andi. Sən avtomobili idarə edə bilərsən?»

«Avtomobili idarə etmək?»

«Hə də, sərnişin avtomobilini».

«Yox, — heyrətlə cavab verdim, — bacarmıram».

«Dünən axşam dua edərkən sənin barəndə Tanrıdan vəhy aldığ. Sən mütləq maşın sürməyi öyrənməlisən».

«Axı, niyə? — soruşdum — yəqin ki, mənim heç vaxt maşınım olmayacaq».

«Andrey, — cənab de Qraf dərrakəsi iti olmayan tələbə ilə danışmış kimi səbirlə dedi, — mən məntiqi dəlillər gətirməyə hazırlaşmıram. Sadəcə olaraq sənə Tanrının xəbərini çatdırıram». Bu sözləri deyib çevrilərək onu gözləyən maşına tərəf getdi.

Maşın sürməyi öyrənmək barədə fikir o qədər ağlatmaz idi ki, mən bu yolda heç bir şey etmədim. Lakin bir həftədən sonra o, yenə də gəldi.

«Sən artıq maşın sürməyi öyrənməyə başlamısan?»

«Hələ y-y-yox».

«Sən itaətin nə qədər vacib olduğunu hələ anlamamısan? Görünür səni özüm öyrətməli olacağam. Otur».

Həmin gün mən, on bir il əvvəl hərbi nəqliyyatdakı uğursuzluğumdan sonra ilk dəfə olaraq sükan arxasına əyləşdim. Cənab de Qraf yenə də və yenə də gəlirdi və o, o qədər istedadlı müəllim idi ki, bir neçə həftədən sonra mən ilk cəhddən imtahanı uğurla verdim. Bu, Hollandiyada nadir hadisə idi. Ancaq maşın sürməyi öyrənməyimin nə üçün lazım olduğunu heç cür anlaya bilmirdim. Axı mənim heç velosipedim də yox idi. Lakin cənab de Qraf bu barədə müzakirə aparmaqdan imtina edirdi. «İtaətdə xüsusi sevinc var, — dedi, — Tanrı nə düşündüyünü isə sonralar izhar edəcək».

Sonra elə bir hadisə baş verdi ki, müəyyən müddətə məni hər şeydən yayındırdı. 1956-cı ilin payızında Macarıstanda üsyan baş verdi və bununla da yalnız Macarıstandan yox, həm də Yuqoslaviyadan, Şərqi Almaniyadan və digər kommunist ölkələrindən qorxmuş və inamını itirmiş yüzlərlə, minlərlə insanın Qərbə qaçışı başladı. Bu qaçqınları sərhəd yaxınlığındakı nəhəng düşrgələrə yığdılar, deyilənlərə görə, orada həyat şəraiti

ağlagəlməz idi. Vittedə burqomistrin evinin qarşısında bir nəfər çıxış edərək könüllüləri qaçqınlara kömək etməyə çağırırdı. İlk avtobusla mən düşrgəyə getdim.

Könüllülər avtobusun yalnız ön cərgəsində əyləşmişdilər, qalan hissəyə isə ərzaq, pal-paltar və dərmanlar yüklənmişdi, onlar Qərbi Almaniyaya və Avstriyada yerləşən ən iri düşərgələrin sakinləri arasında bölüşdürmək lazım idi.

Ancaq mən yenə də görəcəyimə hazır deyildim. Bir otaqda on ailə yaşayırdı və onlardan bəziləri otaqda mələfələrlə arakəs-mələr düzəltdilmişdilər ki, müəyyən qədər ayrıca qala bilsinlər.

Biz ehtiyac dənizinə baş vurduq; paltar və dərman paylayırdıq, məktublar yazırdıq, ayrı-ayrı ailələr üçün dayanacaq axtarırdıq, viza verilməsi üçün ərizələr doldururduq. Və əlbəttə ki, mümkün olan hər yerdə dua toplantıları keçirirdim. Məhz orada mən heyretəmiz bir tapıntı etdim. Bu insanların böyük bir hissəsi, demək olar ki, Müqəddəs Yazı haqqında heç nə bilmirdi. Köhnə rejimdə yaşayanların əksəriyyəti savadsız idi. Kommunistlərin dövründə doğulmuş gənclər isə ən yaxşı təhsil almışdılar, lakin əlbəttə ki, Müqəddəs Yazı haqqında heç nə bilmirdilər.

Buna görə də mən, tərcüməçilər vasitəsi ilə qaçqınları Yazı biliklərinin əsasları ilə tanış etməyə başladım. Şəxsi təcrübəmdən bu biliklərin nə qədər möhtəşəm olduğunu bildirdim, lakin Yazının tam yeni realıq olduğu insanlar üçün onların nə qədər təsirli olacağını görməyə hazır deyildim. Tam ümitsizlik içində olan insanlar çoxları üçün mənəvi dayağa çevrildilər. Mən ümidin kədəri əvəz etməsini, utancaqlıq əvəzinə sevinc yaranmasını görürdüm.

Yuqoslaviyadan qaçqın düşən qoca cütlüyü xatırlayıram. Arvad kök və pinti idi, çənəsində isə bir düym uzunluğunda tüklər bitirdi. Son qüvvəsini toplayaraq o, heç olmasa yataqlarını təmiz saxlamağa çalışırdı, əri isə əcdadlarının bir çox nəsillərinin yaşadığı fermasından ayrı düşdüyünə görə, sadəcə olaraq çarpayının bir kənarında oturur və bütün günü mənasız şəkildə o tərəf — bu tərəfə yırğalanırdı.

Onların otağında keçirdiyim Müqəddəs Yazı dərslərinə gəlməyə başladılar. Əvvəlcə, onlar eşitdiklərindən şok vəziyyətinə düşdülər. Qoca dinləyir və göz yaşlarını silmədən ağlayırdı. Dördüncü məşğələ zamanı qadının çənəsində tüklərin olmadığını və qocanın da üzünü qırxdığını gördüm.

Əlbəttə, gözədəyən amillər deyildi, ancaq bunlar Tanrının sevimli övladları olduqlarını dərk etməyə başlamış iki insan haqqında çox şey deyirdi.

«Əgər..» — bir dəfə məşğələdən sonra qoca dedi, lakin sonra susdu.

«Əgər nə?» — tərcüməçi dedi.

«Əgər mən bunu uzun illər əvvəl, Yuqoslaviyada, evimdə olarkən bilsəydim».

Beləliklə, Yuqoslaviyaya səfər etmək mənim arzum oldu.

Paltar və digər humanitar yardım çoxdan qurtarmışdı, buna görə Hollandiyaya qayıtdıq ki, yenə də nəsə toplamağa cəhd edək. Evdə olduğum dövrdə yenidən viza almaq üçün Yuqoslaviya konsulluğuna müraciət etdim.

Mənə yenə də üç nüsxəli blank verdilər, şəkil çəkməyə məcbur etdilər, indi onları onlarla sifariş verirdim və bütün bunlardan sonra ümitsiz sözlər eşidirdim: «sizin sənədlərinizi qaydaya salmaq üçün bizə müəyyən müddətə vaxt lazımdır». Blankları doldurarkən yalnız bir dəfə tərəddüd etmişdim. Vərəqin mərkəzində mən «məşğuliyyətimi» göstərməli idim. Hiss edirdim ki, məşğuliyyətim barədə yazsam, bu, mənim xeyrimə olmayacaq. Qlazqo məktəbində bizə nə öyrədirdilər? Dünyada gəzmək, heç nə gizlətməmək, çünki biz hamı üçün açıq olmalıyıq. Buna görə də, əvvəlki kimi, mən iri çap hərflərləri ilə MISSIONER sözünü yazdım və sənədlərimi orada saxladım.

Avtobusumuz paltar, quru süd, qəhvə və şokoladla dolanda biz yenidən qaçqın düşərgəsinə getdik. Teleqram gələndə mən Qərbi-Berlində idim — atam bağda işləyərkən ölmüşdü. İlk

qatarla mən evə qayıtdım. Qəbiristanlıqda sadə vida mərasimi keçirdik. Hollandiyada torpaq çatışmamazlığı olduğuna görə belə bir adət var və biz də bu adətə uyğun olaraq anamın qəbri-ni açıb onun tabutunun üstünə atamın tabutunu qoyduq.

İndi köhnə ev həqiqətən də boşaldı. Mən çardaqdan zirzə-miyə qədər guruldayan uca səsdən ötrü elə darıxırdım ki, göy-ərti və kələm əkilmiş dirrikdə əyilərək səbirlə onlara qulluq edən insanı görmək üçün çox darıxmışdım, ətrafdakı hər şeyə olan məhəbbətinin çatışmamazlığını hiss edirdim.

Mən Almaniyaya qayıdaraq özümü bütünlükdə işə bağladım. Qaçqınların son dalğasına Macarıstandakı üsyan səbəb olmuşdu, ancaq əslində Qərbi Almaniyada düşərgələr çoxdan vardı, lakin yalnız son hadisələrlə əlaqədar onlar yada saldılar. Bu düşərgə-lərdə faşist ağılsızlığının məhsulu olan, hələ İkinci dünya mü-haribəsi dövründən buraya yığılmış, hamı tərəfindən unudulan, evsiz-əşiksiz, vətənsiz minlərlə insan yaşayırdı. Bu insanlar, xü-susilə də uşaqlar kədərli bir mənzərənin təcəssümü idi. Mən heç zaman ailəsi və normal evi olmayan on bir — on iki yaşlı uşaqlarla qarşılaşmamışdım. Maddi cəhətdən tənha adamlar ev-lilərə nisbətən daha yaxşı təmin olunurdular, buna görə də nik-ahlara nadir hallarda rast gəlinirdi, uşaqların çoxu isə qanunsuz doğulanlar idi. Belə uşaqlardan bir qrupunu Hollandiyaya apar-maq üçün mən bir çox aylar ərzində çalışdım. Onları sevinclə qəbul edəcək bir çox ailələr tanıyırdım. Geltye və Martye də belə uşaqlardan götürə bilərdilər, ancaq yenə də onlar tibbi müayinədən keçə bilmədilər. Bu soyuq və nəm baraklarda və-rəm adi hal idi. Divarlarda asılmış və sağlam uşaqları İsveçrəyə, Birləşmiş Ştatlara dəvət edən elanlar xəstələri ələ salmağa bən-zəyirdi, çünki hər bir düşərgədə doxsan faiz insanlar xəstə idi.

Mən yorulmadan bu ümitsiz və kədərli işlə məşğul olur-dum. Bir gün səhər, harada olmağımdan asılı olmayaraq istira-hət etdiyim müddətdə qərribə bir şey baş verdi. Bir səs çox astadan sanki mənə deyirdi: «Sən bu gün Yuqoslaviyaya viza alacaqsan».

Mən inanmadım. Başım işə qarışdığından ərizə verdiyimi unutmuşdum. Ancaq yenə də hiss etdim ki, səhər poçtunu gözləyərək pəncərədən bayıra baxıram. Poçtalyonu görüb qabağına qaçdım. «Sizə Hollandiyadan məktub var!» — deyə o, çantasını eşələdi.

Məktubu ondan götürdüm. Vittedən ünvanın üstündən xətt çəkilmişdi, üzərində isə Geltyenin xətti ilə Berlindəki ünvan yazılmışdı. Hərfin sol yuxarı küncündə Haaqadakı Yuqoslaviya səfirliyinin möhürü vardı. «Çox sağ ol!» — Hələ küçədəcə məktub açdım və heç nə başa düşməyərək gözümü ona zillədim. Yuqoslaviya hökuməti təəssüflə bildirirdi ki, mənə viza verilməsinə imtina edilmişdir. Vəssalam. Heç bir izahat da yox idi.

Bu nə deməkdir? Axı, mən bu məktub barədə xəbərdarlıq almışdım. Və bu xəbərdarlıqda deyilirdi ki, mənə viza veriləcəkdir. Bəlkə mən burada, Berlində yuqoslav səfirliyinə gedib ərizə verməliyəm? Mən otağıma qaçıb bir neçə şəkilimi götürdüm və tramvay dayanacağına yollandım. Bir saatdan sonra yenə də üç nüsxədə blank doldururdum. Yenə də «məşğuliyyət» qrafasına gəlib çatdım. Bütün problemlərimin məşğuliyyətimlə əlaqədar yarandığından şübhələnirdim.

«İlahi, — dedim, — burada nə yazım?»

Birdən Böyük tapşırıqdan olan sözləri xatırladım: «Belə ki, gedin, bütün xalqları öyrədin...» Deməli, mən müəllim idim, elə deyilmi? Bu dəfə anketə MÜƏLLİM yazıb sənədlərimi təqdim etdim.

«Əgər oturub gözləsəniz, cənab, sizin sənədlərinizi elə indi yoxlayaram».

Məmur dəmir qapı arxasında gözəndən itdi. İyirmi dəqiqə həyəcanla gözlədim, mənə elə gəlirdi ki, teleqraf açarının necə işlədiyini eşidirəm. Ancaq görünür səhv etmişdim. Çünki məmur üzündə təbəssüm qayıtdı və mənə xoş səyahət arzuladı.

Sevincimi kiminləsə bölüşmək istəyirdim. Doğmalarımla? Evimizdə telefon yox idi, qonşulara zəng etmək isə yaxşı olmazdı. Uetstrlər? Bəli, məhz onlar! Mən Uetstrlərə zəng edəcəyəm.

Mən danışığ sifariş etdim, cənab Uetstra özü mənə cavab verdi.

«Zəng eləyən Andreydir. Yaxşı ki, sizi evdə tapdım».

«Sənin Bernlində olduğunu düşünürdüm».

«Bəli».

«Andrey, bizim başsağlığımızı qəbul et».

«Çox sağ olun. Ancaq mən xoş xəbərlə zəng etmişəm, cənab Uetstra. Onu sizinlə bölüşmək istəyirəm. Əlimdə iki sənəd var. Biri — Hollandiyadakı yuqoslav konsulluğunun mənə viza vermək barədə rədd cavabıdır, digəri — buradakı yuqoslav məmurlarının verdiyi vizanın olduğu pasportdur. Mən onu aldım, cənab Uetstra! Ora missioner kimi gedəcəyəm!»

«Andrey, ondansa Hollandiyaya gəlib açarlarını götür».

«Bağışlayın, cənab Uetstra, sizi pis eşidirəm. Deyəsən siz *açarlar* dediniz».

«Doğrudur. Sənin «Folksvageninin» açarları. Biz müzakirə etdik və heç kim bizi bundan döndərə bilməz. Bir neçə ay öncə xanım Uetstra və mən qərara aldığ ki, əgər sən viza alsan, onunla birgə bizim avtomobilimizi də alacaqsan. Evə gəl və açarları apar».

Mən Amsterdama gələndə həqiqətən də, onları bu qərardan yayındırmağa çalışdım. Belə böyük hədiyyəni necə qəbul edəcəyimi bilmirdim.

«Bəs sizin işiniz?» — onlardan soruşdum.

«Bizim işimiz? — cənab Uetstra məni qınadı. Andrey, sən Hökmdar üçün işləyirsən! Yox, yox, biz bu barədə dua edirdik, ona görə də maşının səndlərini götür».

Elə həmin axşam cənab Uetstra ilə gedib sənədləri tərtib etdik və mən gözəl, mavi «Folksvagenin» sahibi oldum.

Yeganə xoşagəlməz bir şey Vitteyə getməyim idi.

Evə gözə dəymədən getmək istəyirdim, lakin mavi «Folksvagen» də bu mümkündürmü! Dərhal bütün kənd ətrafıma toplaşdı, maşının kimə məxsus olduğunu bilmək istəyirdilər. Şübhə-

ləndiyim kimi, onun mənə məxsus olduğunu deyəndə, bu, heç kimin xoşuna gəlmədi. Dəmirçi **obluna** avtomobil nəyə lazımdır?

«Din — gəlirli işdir, hə, Andi?» — kənd adamlarından biri qımışıb mənə göz vurdu.

Hamı güldü, mən avtomobili Uetstrlərin hədiyyə etdiyini dəfələrlə təkrar etsəm də bunun onların xoşuna gəlmədiyini gördüm: dəmirçi oğlu maşında gəzməməlidir. Vitte sakinləri həmişə mənə qaçqınlar üçün ianə verirdilər. İndi buna son qoyuldu. Mənim həmkəndlilərimlə münasibətlərim daha heç vaxt əvvəlki kimi olmadı.

Lakin mənə işləmək lazım idi. Bir neçə gün səyahət marşrutunun işlənməsinə sərf olundu. Mən bütün Amsterdamı gəzib yuqoslav dilində məsihçi ədəbiyyatı axtardım. Bütün bu ədəbiyyatı maşının gizli yerlərində gizlətdim. Bu səfəri Tanrının necə maliyyələşdirəcəyi barədə bir o qədər də düşünmürdüm. Səfərim martın sonuna təyin olunmuşdu. Getməmişdən öncə Karl de Qrafa baş çəkməyi qərara aldım. Maşınım olduğunu biləndə onun üzünün ifadəsini görməyə tələsirdim, onun yalnız imanda bildiyinin gözədəyən sübutunun olmasını.

Lakin cənab de Qraf heç də təəccüblənmədi. «Hə, — dedi, — onun səndə olacağını bilirdim. Çünki, — cibindən zərf çıxararaq davam etdi, — Tanrı bizə dedi ki, növbəti iki ayda sənə pul lazım olacaq. Budur, götür».

O, zərfi əlimə qoydu. Mən onu heç açmadım. Bu zamana qədər artıq bu heyrətamiz qrup barəsində kifayət qədər bilirdim, buna görə də əmin idim ki, zərfdə səfərim üçün lazım olduğu qədər pul var. Minnətdarlıq dolu ürəklə onunla, Uetstrlərlə, öz ailəmlə vidalaşib Yuqoslaviyaya, Dəmir pərdə arxasına getdim.

Onuncu fəsil

Gecə fənərləri

İrəlidə yuqoslav sərhədi uzanırdı. Həyatımda ilk dəfə olaraq kommunist ölkəsinə hökumətin maliyyələşdirdiyi qrup və müşaiyəti olmadan daxil olurdum.

Kiçik «Folsvagen»imi sərhəd yaxınlığında, kiçik kəndin kənarında saxlayıb bir daha hər şeyi diqqətlə yoxladım.

1957-ci ildə Yuqoslaviya hökuməti ölkəyə gələnlərə özləri ilə yalnız şəxsi əşyalar gətirməyə icazə verirdilər. Yeni və ya çox miqdarda olan hər şey şübhəyə səbəb olurdu, çünki bütün ölkədə qara bazarla mübarizə gedirdi. Miqdarından asılı olaraq bütün nəşrlər sərhəddə müsadirə olunurdu, çünki xarici təbliğat kimi qiymətləndirilirdi. Və indi mən kitabçalar və Müqəddəs Yazılarla dolu olan maşının yanında dayanmışdım. Gömrükçülərin yanından necə keçim? Və burada mən ilk dəfə olaraq, Tanrı qaçaqmalçısı duası ilə Rəbbə üz tutdum:

«İlahi, maşının yük yerində yazılar var, onları sərhəddin o biri tərəfindəki övladlarına vermək istəyirəm. Sən yerdə olanda kor gözlərə nur verirdin. İndi isə mən dua edirəm ki, Sən görən gözləri kor edəsən. Gömrükçülərə görməməli olduqlarını görməyə imkan vermə».

Beləliklə, bu dua ilə silahlanaraq, mühərriki işə salıb sərhəddə tərəf getdim. Mənim maşınımı görərkən sevinən və təəcüblənən iki məmur göründü. Düşündüm ki, bu yoldan nə qədər

adam keçir? Pasportuma necə baxdıqlarını görüb başa düşdüm ki, mən yəqin onların gördüyü ilk hollandiyalı idim. Onlar mənə alman dilində bəzi formal işləri icra etdikdən sonra gedə biləcəyimi dedilər.

Zabitlərdən biri mənim düşərgə avadanlığımıla maraqlandı. Kitabçalar yataq torbasına bükülmüşdülər. Çadırın içində isə ədəbiyyatla dolu olan bütöv qutular vardı.

«İlahi, qoy bu gözlər heç nə görməsin».

«Sizin təqdim etməyə nəyinizsə varmı?»

«Bəli, məndə pul, saat və fotoaparat...»

Digər gömrükçü maşının içinə baxdı. Məndən çamadanı çıxarmağı xahiş etdi. Lakin orada, əşyalarımın arasında kitabçalar gizlədilmişdi.

«Bəli, əlbəttə, cənab», — dedim. Ön oturacağı əyib çamadanı çıxartdım, yerə qoyub qapağını açdım. Məmur üstdəki köynəkləri qaldırdı. Düz onların altında, indi isə lap göz qabağında iki yuqoslav dilində: xorvat və sloven dillərində kitabçalar cərgə ilə düzülmüşdü. Bu vəziyyətdə Tanrı nə edəcəkdi?

«İlin bu vaxtı üçün sizdə quruluqdur», — çamadanı yoxlayana baxmadan digər məmura dedim. Və hava haqqında danışmağa başladım. Mən ona öz vətənim haqqında danışaraq sahilə həmişə nəmişlik olmasını bildirdim. Sonra, daha gərginliyə dözə bilməyərək boylandım. Birinci zabit çamadanı heç baxmırdı da. O, bizim söhbətə qulaq asırdı. Ona tərəf çevriləndə o, sanki ayılıb mənə baxdı.

«Baxış üçün daha nəsə təqdim edə bilərsinizmi?»

«Ancaq xırda-xuruş», — dedim. Kitabçalar, əslində, həqiqətən də xırda-xuruş idi.

«Buna vaxtımız sərf etməyə», — gömrükçü dedi. O, başı ilə çamadanımı bağlayan işarəsi verdi və pasportumu qaytardı.

Mənim ilk dayanacağım Zaqrebdə oldu. Məndə Cəmil adlandıracağım bir məsihçi liderin ünvanı vardı. Onun ünvanını mənə Hollandiyanın Müqəddəs Yazı cəmiyyətində vermişdilər,

çünkü əvvəllər Cəmil böyük miqdarda Müqəddəs Yazı sifariş edərdi. Lakin 1945-ci ildə Tito baş nazir olandan sonra onun barəsində heç nə eştiməmişdilər. Onun köhnə ünvanında yaşamasına ümidim yox idi, ancaq başqa seçimim olmadığına görə ona ehtiyatla bir məktub yazaraq martın sonunda onun yanına bir hollandiyalının gələcəyini xəbər verdim. İndi onu tapmaq ümidilə Zaqrebə gəldim.

Yuqoslaviyada məsihçilərlə ilk görüşümdə baş verən möcüzələr barədə danışmaq üçün məktubumla əlaqədar nə olduğunu izah etməliyəm, baxmayaraq ki, bütün bunlar barədə mən sonralar öyrəndim. Məktubum ünvanına çatmışdı, ancaq Cəmil çoxdan başqa yerə köçmüşdü. Yeni sakın onun harada yaşadığını bilmirdi, buna görə də məktubu poçta qayıtdı. Cəmili axtarana qədər məktub orada iki həftə qalmışdı. Mən Yuqoslaviyanın sərhəddini keçdiyim gün məktub ünvanına çatmışdı. Cəmil onu oxuyub heyrtlənmişdi. Bu naməlum hollandiyalı kimdir? Onunla görüşmək təhlükəli deyil ki?

Nə isə eləməli olduğunu hiss edərək Cəmil tramvaya əyləşib köhnə ünvanına getmişdi. O, köhnə yaşayış yerinə çatıb səkidə duraraq nə etməli olduğunu düşünürdü. Hollandiyalı gəlibmi və onu burada soruşubmu? Yeni sakinə yaxınlaşaraq şübhəli bir hadisəni — onu, Cəmili hansısa bir xarici vətəndaşın axtardığını deməyə dəyərmə? Bəs nə etməli?

Elə bu an mən səkinin kənarına çatdım. Mən Cəmildən iki fut aralıda maşından düşdüm, o məni əlbəttə ki, maşının nömrə nişanından tanımışdı. O, əlimdən tutdu və öz əhvalatlarımızı bir-birimizə danışdıq.

Cəmil xaricdən gəlmiş məsihçini öz ölkəsində gördüyündən sevincinin həddi-hüdudu yox idi. O, mənim Polşada etdiklərimi təkrar etdi. Yalnız mənim «iştirakım» onlar üçün çox əhəmiyyətli idi. Onlar özlərini elə təcrid edilmiş, elə tənha hiss edirdilər ki, əlbəttə, o mənə ölkədəki digər imanlılarla əlaqə yaratmaqda kömək edəcəkdir. O, mənimlə tərcüməçi kimi işləyə biləcək adam tanıyır. Beləliklə, bir neçə gündən sonra mənim

bələdçim və tərcüməçim olan Nikola adlı gənc tələbə gələcəyin mühəndisi ilə birgə yuqoslav məsihçilərinə «salamlarımı» çatdırmaq üçün mavi «Folsvagen»ə əyləşdik.

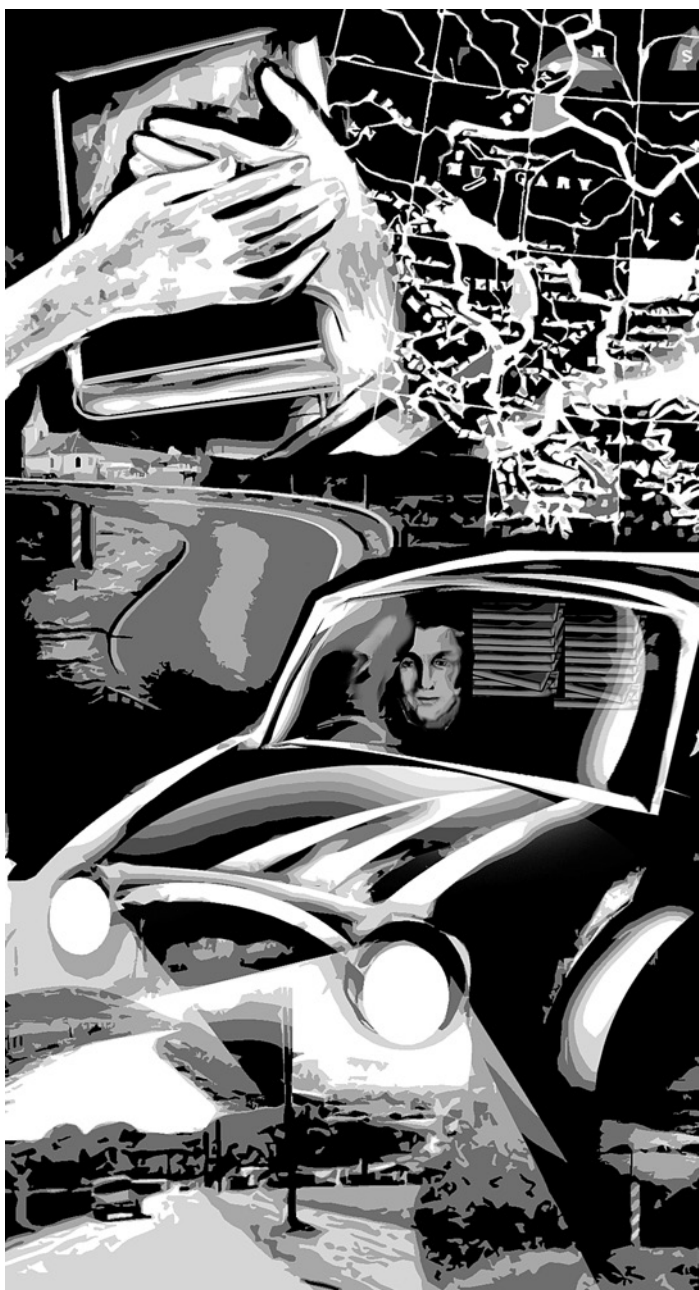
Dəmir pərdə arxasına ilk avtomobil səyahətim zamanı əvvəllər heç düşünmədiyim enerjiyə malik olduğumu aydınlaşdırdım. Mənə əlli günlüyə viza vermişdilər. Yeddi həftə dalbadal mən vəz edir, öyrədir, ruhlandırır və Kəlamı yayırdım. Əlli gün ərzində səksəndən artıq yığıncaq keçirdim, bəzən bir bazar günü ərzində altı dəfədən artıq çıxış etməli olurdum. Mən böyük kilsələrdə, kəndlərdə, ucqar fermalarda vəz edirdim. Mən şimalda açıq, kommunistlərin təsirinin xüsusilə güclü olduğu cənubda isə gizli şəkildə danışırıdım.

İlk baxışda düşünmək olardı ki, Yuqoslaviyada kilsə heç təqib olunmur. Hər dəfə yeni bölgəyə gələndə mən polis məntəqəsində qeydiyyatdan keçməli idim, lakin mən imanlılarla hətta onların evində belə azad şəkildə görüşürdüm. Kilsələr açıq fəaliyyət göstərirdi. Bir müddətdən sonra mən «salamlarımı» çatdırmaqdan əl çəkərək, gizlənmədən vəz etməyə başladım. Heç kim etiraz etmirdi. Əsas sərhədboyu ərazilərdə yerləşən müəyyən vilayətlərdən başqa, mən ölkə daxilində maneəsiz hərəkət edə bilərdim və hökumət məmurları mənim fəaliyyətimə nəzarət etmirdilər.

Bu, heç mənim düşünmədiyim azadlıq idi. Ancaq Yuqoslaviyanı az-çox tanıyandan sonra hökumətin imanlılara necə təsir göstərməsini anladım. İdarəedici sinfin əsas diqqəti uşaqlara yönəlmişdi. Onlar qocaları rahat buraxmışdılar, ancaq gəncləri kilsədən uzaq tutmaq üçün hər şey edirdilər.

Nikola ilə olduğumuz ilk kilsələrdən biri roma katolik kilsəsi Zaqreb yaxınlığındakı kiçik kənddə yerləşirdi. Mən diqqət yetirdim ki, bütün kilsədə iyirmi yaşdan aşağı bir nəfər də olsun yoxdur və Nikoladan bu barədə soruşdum. Cavabında o məni on yaşlı oğlu olan qadına təqdim etdi.

«İosifin nə üçün kilsədə olmadığını Andrey qardaşa danış» — Nikola xahiş etdi.

«Nə üçün mənim İosifim kilsədə deyil?» — qadın yenidən soruşdu. Onun səsi kədərlə dolu idi: «Çünki mən savadsız kənd qadınıyam. Müəllim isə oğluma deyir ki, Allah yoxdur. Onlar mənim oğluma deyirlər: bəlkə sənın anan başqa cür hesab edir, ancaq biz sənın ondan daha yaxşı bilirik, elə deyilmi? Ananın savadı olmadığını unutma. Biz ona güləcəyik» Bəs nə? Mənim İosifim kilsədə yanımda deyil. Onlar mənə güldülər».

Bir neçə gündən sonra digər şəhərdə biz məsihçi ailəsində olduq. Evin yanında toz içində oynayan bir qız gördüm.

«Nə üçün o, məktəbdə deyil?» — Nikoladan soruşdum.

Qızın anası onun əhvalatını bizə danışdı. Evdə nahardan əvvəl Marta Tanrıya dua edərək minnətdarlığını bildirməyə adət etmişdi. Məktəbdə səhər yeməyinin vaxtı çatanda Marta düşünmədən həmişəki kimi ucadan dua etmişdi. Müəllim qəzəblənmişdi. Bizi bu yeməklə kim təmin edir, Tanrı, yoxsa hökumətin təyin etdiyi adamlar? «Bu axmaqlıqdır, Marta. Sən başqa uşaqlara mənfi təsir göstərirsən».

Ancaq onun bu adəti elə möhkəmlənmişdi ki, növbəti gün Marta yenə də yeməyə görə Tanrıya ucadan dua etdi və bu dəfə onu məktəbdən xaric etdilər.

Lakin yalnız Makedoniyada biz kilsəyə gedən adamların əsl qorxusunu gördük. Burada Yuqoslaviyanın altı ştatından ən kəsibində kommunist partiyası xüsusilə güclü idi. Ölkənin bu hissəsində bizim ilk toplantımız səhər saat ona təyin olunmuşdu. Ancaq biz kilsəyə gələndə, orada birçə nəfər də yox idi.

«Heç nə başa düşmürəm, — pastordan aldığımız məktubu çıxardaraq Nikola dedi, — əminəm ki, biz dəqiq ünvana gəlmişik».

Saat on birdə gözləməyin artıq mənasız olduğu qərarına gəldik. Maşınımızın dayandığı küçəyə çıxdıq. Biz getməyə hazırlaşanda yanıımızdan kənd sakinlərindən biri keçdi və mənim əlimi sıxaraq bizə Tanrı xeyir-duası arzulamaq üçün dayandı. Mən yenidən maşının qapısını açmaq istəyəndə bizə digər bir sakin yaxınlaşdı və hər şey yenidən təkrar olundu. Həmin səhər

qırx beş dəqiqə ərzində bütün kənd camaatı bizim yanımızdan keçir və tam təsadüfən xaricdən gəlmiş vaizlə rastlaşır və fə-rəhlə salamlayıb onun əlini sıxırdılar.

Hətta, Nikola da nə baş verdiyini və bunu necə izah etməyi anlamırdı. Bir neçə gündən sonra Makedoniyanın digər bir kən-dində görüşümüz təyin olunmuşdu. Saat səkkizə təyin olunmuş toplantıdan əvvəl pastor bizi nahar etməyə dəvət etmişdi. Sək-kizə beş dəqiqə qalmış mən kilsəyə getməyin vaxtı çatdığını bildirdim.

«Yox, — o, pəncərədən baxıb dedi, — hələ vaxt deyil».

Saat 8.15-də mən yenə də pastora vaxtı xatırlatdım. «Adam-lar yəqin yığışıb gözləyirlər».

«Yox, hələ vaxt deyil». Və yenə də gördüm ki, o, cavab ver-məzdən əvvəl pəncərədən baxdı.

8.30-da pastor nəhayət ki, pəncərəyə yaxınlaşıb qaranlığa nəzər saldı və başı ilə işarə verdi.

«İndi getmək olar, — dedi, — bilərsinizmi, qaranlıq düş-məyincə camaat kilsəyə getməyəcək. Məsələ bizim qanunsuz bir iş tutmağımızda deyil. Sadəcə olaraq, ehtiyatlı olmaq lazım gəlir».

Və onda mən bütün Makedoniyada müşahidə edilə bilən bir səhnə gördüm. Hər yerdə qaranlıqdan yandırılmış nöyüt lampa-larının işığı görünürdü. Kəndlilər iki-bir, üç-birtarlanın içi ilə asta-asta gedir və hər biri əlində lampa aparırdı. Sonra yeganə yol boyu gil evciklərdən çıxmış şəhər sakinləri üzlərinin kölgə-də qalması üçün fənərləri aşağı salaraq gedirdilər.

Onları kilse binasının içində asanlıqla tanıya biləcəklərindən narahat olmurdular; orada hamı eyni dərəcədə risk edirdi.

Lampaları divarlardakı xüsusi qarmaqlardan asdılar və zala xoş və isti işıq yayıldı. Həmin axşam mən Nikodim barədə da-mışırdım, o, gecədən xeyli keçmiş Məsihin yanına gəlmişdi ki, Xilaskara suallar versin. O da Tanrını gecə pərdəsi altında ax-tarmağa qərar vermişdi. Lakin bu, əsas deyil. Vaxt və zaman həmişə deyəcək ki, Tanrıya tərəf ilk addımı necə ataq. Həmin

axşam xarici vaizi dinləmək üçün iki yüzdən artıq adam gəlmişdi. Onlardan səksən beşi bu hadisədən istifadə etdilər ki, keçmiş həyat tərzlərindən əl çəkərək yeni yola çıxsınlar, baxmayaraq ki, bu yol hələlik qaranlıqdan keçirdi.

Makedoniyanın digər kəndində bizim polislə ciddi qarşılaşmamız oldu.

Mən Nikolaya, yalnız iri şəhərlərdə yaşayan məsihçilərlə yox, həm də kiçik kəndlərdə yaşayanlarla tanış olmaq istədiyimi dedim. Nosaki kiçik yaşayış məntəqəsi idi və oraya düşmək demək olar ki, mümkün deyildi.

Biz özümüzlə Makedoniyada yolu göstərən və Nikolanın demək olar ki, tanımadığı ikinci bələdçini götürmüşdük. Bu gözəl məsihçini hamı «dayı» çağırırdı. İndi dayı tarladan keçən iki cığırını göstərərək bunun Nosakiyə gedən yol olduğuna bizi inandırır. Yol getdikcə pisləşirdi, maşın artıq yumşaq torpağa ilişməyə başlamışdı. Nəhayət, biz yenidən şumlanmış tarlaya çatdıq.

«Bu da sənə yol, — dedim. — Hələ çox getməliyik, dayı?»

«Biz artıq gəlmişik!» — uzaqdan ağacılığı göstərərək dedi.

Maşından çıxıb tarladan piyada keçdik və Nosaki adlı gil evciklər toplusuna çatdıq. Orada kilsə olmalı idi, ancaq biz məbdə bənzəyən heç nə görmürdük. Nikola adamlardan soruşdu və məlum oldu ki, kənddə həqiqətən də kilsə vardı, lakin ora yalnız bir nəfər gəlirdi. Bu, dul qadın Anna idi, evini kilsəyə çevirmişdi, lakin buraya heç kim getmirdi.

Biz Annagilə getdik. O, Nosakiyə missioner gəldiyini biləndə təəccüblənmişdi.

«Lakin mənə təəccüblənmək lazım deyil, — o, öz-özünün səhvini düzəltdi. — Məgər mən kömək barədə dua etmədimmi?»

Anna bizə öz kilsəsini göstərdi. Şəxsi evlərdə dini toplantılar keçirmək qadağan edilmişdi, buna görə də Anna sadəcə ot-aqlardan birini bağlayıb qapısına «Dua evi» yazılmış lövhə vurmuşdu. O, bu lövhəni asanda kəndin partiyaçıları təəccüblən-

mişdilər, lakin heç kim etiraz etməmişdi. Axı Anna bu axmaq inamlarında yalqız idi və heç kimə zərər vura bilməzdi.

Lakin indi onlara vaiz gəlmişdi. Bu xəbər bütün kəndə yayıldı. Burada demək olar ki, heç kim nəinki xariciləri, heç Yuqoslaviyanın digər yerlərindən olan sakinləri də heç vaxt görməmişdilər.

Bilmirəm bəlkə də bu, sadəcə maraq idi, lakin qaranlıq düşdükdən sonra tarlalar canlandı və Annanın evinə tərəf işıqlar hərəkət etməyə başladı. Biz himn oxumaqdan başladıq, sonra gələnlərə Müjdə əhvalatlarından danışdıq, çünki Anna gənc nəslin Müjdə barədə heç nə bilmədiyini demişdi. Biz ikinci himni oxuyarkən qapını bərkədən döydülər.

Hamı oxumağını kəsdi.

Anna qapını açdı, kandarda polis geyimində olan iki nəfər dayanmışdı. Onlar otağa daxil olaraq uzun müddət toplaşanların üzlərinə nəzər saldılar. Sonra yan divara tərəf keçdilər ki, adamları daha yaxşı görsünlər. Sonra dəftərçələrini çıxarıb adları yazmağa başladılar. Bu işi bitirdikdən sonra Nikolaya və mənə bir neçə sual verib getdilər.

Bundan sonra toplantıdakı əhval-ruhiyyə əvvəlki kimi olmadı. Bəzi kəndlilər dərhal evə getdilər. Digərləri yerində qaldı, ancaq daha əvvəlki həvəs yox idi. Mən tövbə üçün irəli çıxmağa dəvət edəndə bir neçə nəfərin çağırışa cavab verdiyini görüb heyrətləndim.

«Siz bu gün gördünüz ki, Məsihin ardınca getmək nə deməkdir, — dedim. — Məsihçi olmaq istədiyinizə əminsizmi?»

Bəli, onlar şübhə etmirdilər. Beləcə həmin axşam kiçik bir kilsə yarandı, ancaq ona böyümək üçün imkan vermədilər. Bir ildən sonra hökumətin onu məhv etdiyini Nikola mənə yazdı. Bizə kömək etdiyinə görə «dayı» ölkədən sürgün edilmişdi. İndi o, ABŞ-da, Kaliforniyada yaşayır. Annanın dua evi bağlanıb.

Nikolanın özünü isə Zaqrebdə məhkəməyə çağırıbmışdılar ki, həmin axşam baş vermiş əhvalatları izah etsin. Hakim ona əlli

dollar məbləğində cərimə təyin etmişdi. Nikola canını yaxşı qurtarmışdı. Özü belə hesab edirdi ki, yalnız tələbə olması onu daha ciddi cəzadan xilas etmişdi.

Hökumətin öz hücumları üçün bu kiçik kilsəni nəyə görə seçməsi nə mənə, nə də Nikolaya aydın deyildi.

Yuqoslaviyanın yolları maşınla getmək üçün çox pis idi. Əgər biz dik dağ cığırı ilə qalxmırıdıqsa, onda düzənliklərdə — ki gur daşqınlardan keçirdik.

Ancaq mənim balaca «Folsvagenim» üçün ən qorxulusu asfaltlanmamış yollarda örtük kimi sərilmiş toz idi. O, hətta kip bağlanmış qapı və pəncərələrdən belə keçirdi, onun mühərrikə nələr etdiyini isə heç düşünmək istəmirdim. Hər səhər dua zamanı Nikola və mən maşının bağışlanması üçün də dua edirdik.

«İlahi, burada maşını təmir etmək üçün bizim nə pulumuz, nə də vaxtımız var, buna görə də xahiş edirik, onu sınmağa qoyma!»

1957-ci ildə bizim Yuqoslaviyadakı səfərimizin fərqli cəhəti yollardakı dayanacaqlarımız idi. Həmin dövrdə maşınlar elə nadir tapıntı idi ki, iki sürücü bir-birinin yanından keçəndə həmişə dayanaraq yolların vəziyyəti, hava, benzinin qiyməti və körpülər barədə bir qədər söhbət edirdilər. Bir dəfə biz tozlu dağ yolu ilə gedirdik, birdən qarşıdan gələn kiçik bir yük maşını gördük. O, yolun kənarında dayandı, biz də maşını saxladıq.

«Salam, — sürücü dedi, — düşünürəm ki, sizin kim olduğunuzu bilirəm. Siz bu axşam Terndə vəz etməyə hazırlaşan hollandiyalı missionersiniz».

«Doğrudur».

«Bu isə möcüzə — maşındır?»

«Niyə möcüzə-maşın?»

«Deyirəm yəni hər səhər onun üçün dua edirsiniz».

Güldüm. Keçən toplantıda maşın barədə danışmışdım və mənim sözüm dərhal yayılmışdı. «Hə, — dedim, — bu həmin maşındır».

«Ona baxmaq olar? Mən mexanikəm».

«Minnətdar olaram». Mən ona sadəcə yanacaq doldururdum və sərhəddi keçəndən sonra onunla heç məşğul olmamışdım. Mexanik arxaya keçib mühərrikin üzərindəki qapağı qaldırdı. Uzun müddət orada dayanıb nəyəsə baxdı.

«Andrey qardaş, — nəhayət o dedi, — mən elə indicə imana gəldim. Bu mühərrik işləyə bilməz. Baxın. Hava təmizləyicisi. Karbürator. Alışqan. Yox, bağışlayın. Bu maşın gedə bilməz».

«Ancaq hər hadla o, bizi min mil məsafədə gətirib».

Mexanik yalnız başını yellədi: «Qardaş, — dedi, — olar mən mühərriki təmizləyim və yağı dəyişim? Bu möcüzə ilə belə pis rəftar etdiyinizi görəndə halım pis olur».

Biz minnətdarlıqla mexanikin ardınca Terna yaxınlığında olan kəndə getdik. Biz onun ardınca donuz və qazla dolu olan həyəətə girdik. Həmin axşam biz dua edənə qədər o, mühərriki sökdü, təmizlədi, yağını dəyişdi və səhəri gün biz yola çıxmağa hazırlaşanda təp-təzə görünən avtomobili bizə təhvil verdi. Tanrı dualarımıza cavab verdi.

1957-ci ilin mayın birində biz Belqrada daxil olduq. Bir may günü-kommunistlər üçün müqəddəs gündür. Şəhərdəki mehmanxanalarda və restoranlarda yer tapmaq mümkün deyildi.

Əgər çıxış etdiyimiz kilsənin pastoru olmasaydı, Nikola ilə mən maşında gecələməli olacaqdıq. O, bizi öz evinə dəvət etdi. Məhz onun kilsəsində elə baş verdi ki, mənim bu günə qədər olan xidmətimi müəyyən etdi.

Nikola ilə mən kafedrada dayanıb dolu zala tamaşa edirdik. Zal o qədər dolu idi ki, müjdə əhvalatlarının şəkillərini nümayiş etdirmək üçün flaneleqrafı qoymağa yer tapa bilmirdim. Vəz zamanı kimsə qapını döyməyə başladı. Məlum oldu ki, xor səhnəsində dayanan adamların vəziyyətini üçün qapını yerindən çıxarmışdılar. Bu, mənim çox sevdiyim sadələvh baxışlı kəndlilər deyildi, yaxşı geyimli, zövqlü şəhər sakinləri idi.

Çıxışdan sonra Nikola ilə mən adamları tövbə etmək üçün irəli çağırırdıq. Biz xahiş etdik ki, həyatını İsa Məsihə həsr et-

mək, yaxud əvvəlki öhdəliklərindən əl çəkmək istəyən hər kəs əl qaldırsın.

Zalda bütün əllər qalxdı.

Əlbəttə, adamlar başa düşmədilər! Mən bu addımın nə qədər ciddi olduğunu bir daha izah etdim. Mən düşmənin hökuməti şəraitində şagirdliyin şərtlərindən çox aydın danışdım. Sonra yenə də arzu edənləri dəfət etdim, ancaq bu dəfə adamları qalxmağa çağırdım. Bütün iştirak edənlər qalxdılar.

Mən heyrləndim. Əvvəllər heç vaxt belə hazırlıq görməmişdim. Belə həvəsdən təsirlənərək Məsihin şagirdi olmağın nə demək olduğunu, hər gün dua edərək Müqəddəs Yazını öyrənməyi və bunun köməyi ilə Məsih övladlarının Onun cərgələrində döyüşçü kimi böyüməsindən danışdım.

Mən Müqəddəs Yazının öyrənilməsi planı barədə danışanda hiss etdim ki, adamlar daha mənim gözümə baxmırlar. Onlar öz əllərinə baxır, arxa cərgələrə tərəf çevrilir və mənə baxmamaq üçün nə istəsən edirdilər.

Heç nə anlamadan pastora baxdım. Deyəsən, o da özünü itirmişdi. Nikola vasitəsilə mənə dedi: «Dua, hə, biz bunu hər gün edə bilərik. Dua haqqında dedikləriniz xoşuma gəlir. Ancaq Müqəddəs Yazının müəllimi... Andrey qardaş, bu adamların çoxunda Müqəddəs Yazı yoxdur».

Mən qulaqlarıma inanmayaraq ona baxdım. Mən buna kənd kilsələrində öyrəşmişdim. Lakin mərkəzdə, ziyalı Belqradada?

Mən auditoriyaya tərəf çevrildim. «Sizdən kimin Müqəddəs Yazısı vardır?» — soruşdum.

Bütün zalda pastor daxil olmaqla cəmi yeddi adam əl qaldırdı. Mən nitq qabiliyyətimi itirdim. Özümlə gətirdiyim kitabları çoxdan paylamışdım. Digər yolla gedən milyonlarla insana əks yolu seçən, bu çətin həyatda yolgöstərənə ehtiyacı olan, öyrənməyə çox can atan bu insanlara mən nə verə bilərdim?

Mövcud olan Müqəddəs Yazılardan istifadə sistemini hazırladıq; cədvəlimizdə kilsənin hər bir üzvü üçün müəyyən saat miqdarında Yazını öyrənmək üçün fərdi və qrup məşğələləri

bir-birini əvəz edirdi. Elə həmin gün mən hər an möhkəmlənən bir qərar qəbul etdim. Həmin axşam Tanrıya söz verdim ki, Müqəddəs Yazıya söz verdiyim qədər onu divar arxasındakı Tanrı övladlarına da aparacağam. Müqəddəs Yazıları necə alacağımı və necə aparacağımı düşünmürdüm. Yalnız bilirdim ki, onları buraya Yuqoslaviyaya, Çexoslovakiyaya Tanrının qapı açdığı və mənim keçib gedə biləcəyim digər ölkələrə gətirəcəyəm.

On birinci fəsil

Üçüncü dua

Yuqoslaviyadan evə qayıdarkən yolda səfərimə qiymət verməyə çalışırdım. Yeddi həftədən çox bu ölkədə oldum. Altı milə yaxın yol getmişdim, yüzə qədər toplantı keçirmişdim və gələcək işim üçün çoxlu əlaqələr qurmuşdum.

Ancaq daha vacibi yüzlərlə insanın imana gətirilməsi idi. Yeni məsihçilər, kişilər, qadınlar və uşaqlar, Tanrı Səltənətində olanlar Tanrının olmadığını iddia edən hökumətin olduğu ölkədə yaşayırdılar. İndi onların həyatı necə olacaq? Yeni dostlarımı çətinliklərlə təkbətək qoymaq ağır idi.

Onlara Müqəddəs Yazı gətirmək qərarına gəlincə isə, may şəhərinin parlaq işığında bütün bunlar o zaman Belqıradda olduğundan daha çətin görünürdü. 1957-ci ildə kommunist dövlətlərinin sərhədlərindən hansısa bir kitabı, xüsilə də dini məzmunlu kitabları keçirmək mümkün deyildi! Onları necə keçirəcəyəm? Və din qardaşlarımı təhlükəyə atmadan onları ölkə daxilində necə yayacağam? Hansı ölkəyə onlar daha çox lazımdır? Hansından başlayım? Avropanı qarış-qarış gəzib evə yaxınlaşdıqca bütün bu suallar məni daha çox məşğul edirdi.

Yox, mən özümə düzəliş verdim. Mən evə getmirdim. Vitteyə gedirdim, əlbəttə, ancaq Vitte daha mənim evim deyildi, qəflətən mən bunu anladım. Buna görə belə asta gedir, tez-tez dayanırdım ki, xəritəyə baxım, gördüyüm hər fermerlə məhsul barədə danışırıdım.

Yugoslaviyanı tərk etdiyim vaxtdan bəri tənha subaylıq otağında qalacağım anı uzaqlaşdırmağa çalışdığımı anladım. Atamın ölümündən sonra onun sarayın üstündəki balaca otağına köçməyi qərara almışdım. Bu fikir mənə çox praktik görünmüşdü: indi mənim ayrıca girişim vardı, istədiyim vaxt heç kimi narahat etmədən girib çıxma bilərdim. Ancaq nəticədə köçməyim nə qədər tənha olduğumu bir daha göstərdi.

Bundan başqa, gələcək həyatımda da tənhalığa düşər olacağımı bilirdim. Almaniyada dayandığım zaman Müqəddəs Yazını açdım, cildin içəri tərəfində bir duama Tanrıdan aldığım sərt cavabı yazmışdım. Qəhvədən bir qurtum udub, Yugoslaviyada bu barədə dua etdiyim həmin gecəni xatırladım. Həmin axşam da özümü çox tənha hiss edirdim. «İlahi, — dedim, — bir ildən sonra otuz yaşım olacaq. Sən kişi üçün köməkçi qadını yaratmışsan, ancaq mən nə üçünə özümünkünü tapmamışam. İlahi, Səndən bir şey xahiş etmək istəyirəm. Bu gündən Səndən həyat yoldaşı istəyirəm».

Müqəddəs Yazıda bu qeyri-adi duanı qeyd etdim: «1957-ci il, 12 aprel, Nosaki şəhəri. Həyat yoldaşı barədə dua edirdim». Bu qeyddən sonra cavab üçün yer saxladım.

Beş gündən sonra Tanrıdan cavab aldım. İstirahət zamanı birdən tam əminliklə anladım ki, peyğəmbər Yeşayanın kitabında (54:1) mənim duama cavab vardı. Əhdi — Ətiqin səhifələrini sürətlə çevirib oxudum: «...tək qalanın daha çox uşağı var, nəinki əri olanın».

Bu sözləri dəfələrlə oxuyaraq özümə tətbiq etməyə və Tanrının iradəsinə sevinməyə çalışırdım. Bəlkə də mən özümü tənha hiss edəcəyəm, ancaq O, mənə qadınla nikahda olarkən dünyaya gətirəcəyim uşaqlardan daha artıq mənəvi övladlar verəcəkdir. Xahişimin altında bu cavabı qeyd etdim.

Ancaq indi, qəhvə içərək bahar çiçəkləri səpələnmiş tarlaya baxanda başa düşdüm ki, mənəvi övladlar — bu, mənim xahiş etdiyim deyildir. Mən canlı, real, səs-küylü, qaçıb-tullanarkən üzü pörtən, hər dava-dalaşdan sonra təmirə ehtiyacı olan taxta

başmaqlar geyinən uşaqlar istəyirdim. Ancaq hər şeydən çox özümə yoldaş istəyirdim, canlı, sevən, mənimlə bir can olan varlıq. İndi isə məni heç kimin gözləmədiyi bir evə qayıdırdım.

Bəs Tanrıdan bir daha, elə indicə xahiş etsəm necə? Əgər Müqəddəs Yazını açıb barmağımı hansı ayənin üstünə qoyub, onu Tanrının əsl qiyməti qəbul etsəm necə? Mən həmişə bu yolla bələdçilik axtaranlara gülmüşdüm. Lakin gözəl bahar günü idi, nə istəsən ola bilərdi, buna görə də gözlərimi yumdum, Müqəddəs Yazını açıb barmağımı səhifəyə dirədim. Mətnə baxanda gözlərimə çətinliklə inandım. Barmağım Yeşaya peyğəmbərin kitabındakı (54:1) söykənmişdi: «tək qalanın daha çox uşağı var, nəinki əri olanın».

Yəqin bu ayəni o qədər çox oxumuşdum ki, kitab özü burada açılmışdı. Lakin bu kömək etmədi. Tam itaətkarlıqla mən Müqəddəs Yazının sonunda sualımı və təkrar olunan cavabı yazdım.

«İlahi, Sənin cavabın xoşuma gəlmir, ancaq hər halda o aydındır».

Məni qarşıda Vitteyə, kiçik otağıma, tənha məhbəsluğuma uzun bir yol gözləyirdi.

Qayıdışım təsəvvürümdə canlandırıdığım kimi idi. Qonaq otağında gecə yarısına qədər oturaraq Yuqoslaviya barədə ailəmə danışdım. Sonra otağımı görmək arzusu ilə yuxarı qalxdım. Kiçik otaq nəm və narahat idi. Çarpayının örtüyü kiflə örtülmüşdü. Masanın üstü ağ ərp bağlamışdı, yeni divar kağızları isə qopmuşdu. Hər halda bizim sahil boyunda həmişə nəmli idi. Əvvəllər bu məni o qədər də narahat etmirdi. Bəs nə üçün bu indi az qala fəlakət kimi görünür?

Növbəti bir ay ərzində özümü bütünlüklə işə həsr etdim, çıxışlar edir, məqalələr yazır, Dəmir Pərdə arxasında xidmətimi necə davam etdirəcəyimi anlamaq üçün dua edirdim. Uetstrəlgilə gedib onların kiçik «Folsvagen»-inin hansı qəhrəmanlıq yolu keçməsi barədə danışdım. «*Kracht Van Omhooq*» jurnalı üçün yeni məqalələr silsiləsi yazdım. Amersportda Karl de Qrafa və

onun dua qrupuna baş çəkdim. Bir sözlə, həmişə məşğul idim. O qədər məşğul idim ki, mütamadi olaraq özümə tənhalığıma fikir verməyəcəyimi deyirdim.

İyulda təslim oldum.

«İlahi, — bir səhər otağında açılıb-yığılan dəmir çarpayıda oturaraq dedim, — mənim üçün planlaşdırdığın subaylıq həyatı barədə bir daha dua edəcəyəm. Bəli, tərk edilənlərə vəd etdiyin usaqlar barədə bilirəm, ancaq, İlahi, Sən həm də tənha olana ev vəd etmişən!» Mən 67-ci nəğmədən ayəni tez tapdım, sanki onu Tanrıya xatırlatmaq istəyirdim: «Tanrı tənhaları evə daxil edir». İlahi, sarayın üstündəki bu otağa görə Sənə minnətdaram. Onun çox rütubətli, qaranlıq olmasının eybi yoxdur, ona görə Sənə çox minnətdaram. Lakin əziz Tanrım, əslində bu ev deyil. Əsl ev deyil. Ev-canlı, real arvad və uşaqlardır».

«İlahi, Paul üç dəfə dua etmişdi ki, Sən onun canındakı neş-təri çıxardasan. Ancaq, Sən ona etiraz etdin. Mən həyat yoldaşı barədə iki dəfə dua etmişəm. İndi üçüncü dəfə dua etmək istəyirəm. Bəlkə Sən üçüncü dəfə də mənə rədd cavabı verəcəksən, İlahi, əgər Sən belə etsən, daha heç vaxt bu suala qayıtmayacağam. Bu duanı burada, Müqəddəs Yazıda yazacağam». Arxa cildin iç tərəfini açıb son qeydimi etdim: «Dua edirəm... həyat yoldaşı... barədə... üçüncü dəfə... Vitte, 7 iyul... 1957-ci il». Sonra Yazını ördüm. «Bəzi insanlar həqiqətən də tənha həyat üçün yaranıblar. Lakin mən yox, İlahi, lütfən. Mən yox».

Və yalnız setyabrda cavab kimi qəbul edə biləcəyim hadisə baş verdi. Dua zamanı birdən qarşımda bir surət canlandı. Uzun, açıq rəngli saçlar. Günəşi buludların arxasından çıxmağa məcbur edən təbəssüm. Rəngi daim dəyişən gözlər.

Korri.

Korri Van Dam.

Onun haqqında fikir o qədər qəfil gəldi ki, həmin anda mənim nə düşünməyimdən asılı olmayaraq ürəyim titrədi: Tanrı mənə cavab verir, bu isə mənim ən cəsəretli ümidlərimdən belə artıq idi.

«Lakin bu necə baş verə bilər? Biz dost və eyni komandanın üzvləri idik, ancaq mən heç vaxt Korriyə yanaşmaq barədə düşünməmişdim. Axı o, lap uşaq idi. Lap yeniyetmə.

Ancaq bu... dayan, neçə il bundan əvvəl olub? Mənim fabrikdən çıxıb İngiltərəyə getməyimdən, onun isə tibb bacısı olmaq üçün oxumağa getməsindən dörd il keçmişdi. O, yəqin ki, böyüyüb. Əlbəttə, yəqin kursu bitirib və ərə gedib. İndicə məktəbli önlüyünü çıxarmış qızcığazdan böyük qıza çevrilib, əgər indiyə qədər ərə getməyibsə də enerjili gənclərdən özünə namizəd axtarır.

Bir saatdan sonra mən artıq Alkmarda idim, Korrinin valideynlərinin yaşayan küçə ilə gedirdim. Gənclər toplantısından sonra bura tez-tez gəlirdik. Xanım Van Dam bizə şirniyyatla qəhvə verər, cənab Van Damın isə nəhəng çubuğundan çıxan tüstü tavanı bürüyərdi.

Onların evinə çatanda nə edəcəyimi dəqiq bilmirdim. Yəqin, sadəcə ona baxacağam. Onun yerində olmağına əmin olmaq üçün. Bəlkə də, qapını döyərəm. «Xanım Van Dam, Korrinin ünvanını mənə verə bilərsinizmi?»

Birdən qapını Korri özü açsa? «Xoş gördük, Korri, sən artıq ərə getmisən? Əgər getməmisənsə, onda mənə ərə gəl».

Nə edəcəyimi bilmədən evə yaxınlaşdım. Və dərhal orada heç kimin yaşamadığını gördüm. Pəncərə taxtaları bağlı idi, bağlı əlaq otları basmışdı. Boğazıma yığılan düynü udub fabriyə getdim.

Yox, cənab Ringers onların hara köçdükləri barədə heç nə eşitməyib. Korri? O, Xarlemdə müqəddəs Yelizaveta xəstəxanasında təcrübə keçirdi. Bəlkə də əvvəlki tək orada işləyir, o, bu barədə heç nə bilmir. Yox. Əgər ərə gedibsə də, o, bu haqda heç nə eşitməyib. Suallarına cavab verəndə gözlərindən qılgınlıqlar qopurdu.

«Bu gənc xanımla evlənən xoşbəxdir, Andi!»

Xarlemdə bu qədər vacib işlərimin olduğunu biləndə lap heyrətləndim. Bütün kitab mağazalarını gəzməli idim, kilsələ-

rin dövətinə cavab verməli idim, tanışlara baş çəkməli idim, özü də belə bir şəhərdə!

Elə yanacaq doldurma məntəqəsindən müqəddəs Yelizaveta xəstəxanasına zəng etdim və qeydiyyatçı qız Korri barədə məlumat axtararkən nəfəsimi qısdım. «Bəli, — cavab sələndi, — bu il xanım Van Dam xəstəxananın yataqxanasında yox, şəxsi evdə yaşayır».

O, ünvanı verərək Korrinin mənzilinin şəxsi evin yuxarı mərtəbəsində olduğunu, evin isə şəhərin ən gözəl hissəsində yerləşdiyini dedi: evin sahibəsi varlı qoca qadın idi, Korriyə mənzil vermişdi, əvəzində onun tibb bacısı kimi xidmətindən istifadə edirdi. Çox axtarmadan bu evi tapdım və lap damın altında Korrinin pəncərəsini nişanladım. Bütün ev xırdaca qəsrə bənzəyirdi: Korrinin otağının eyvanı vardı, onun üzərində xırda və itiüclü qüllə yüksəlirdi.

Mən məşını saxlayıb xəyalə daldım. O, qəsrdəki şahzadə, mən isəyaraq-yasaqlı cəngavər idim. O, Cülyetta idi və eyvanda görünəndə mən irəli çıxacağam...

Lakin o, nə eyvanda, nə də küçədə görünmədi. Gün keçdi. Hava qaraldı, ancaq Korrinin otağında işıq yanmadı. Romantik fikirləri kənara atıb, yaxınlaşaraq qapını döydüm. Qulluqçu çıxdı. Xanım Van Dam? Bəli, o, burada yaşayırdı. Ancaq indi ailəsi ilə birgə Alkmarda yaşayır.

«Alkmarda?» Mən bütün xülyalarımı unuttum.

«Ancaq onların Alkmardakı evində heç kim yaşamır! Pəncərə taxtaları bağlıdır, bağı ot basıb...»

Mənim həyəcanlı səsimi eşitdiyi üçün gələn ağsaçlı qadın qulluqçunun arxasında göründü. O, yumşaq səslə mənə Korrinin atasının ciddi xəstələndiyini və onun atasına qulluq etmək üçün getdiyini dedi. Ailə isə əvvəlki evindən başqasına köçüb, orada pilləkanla yuxarı qalxmaq lazım deyil. O, mənə ünvan verdi.

Növbəti bir neçə gündə mən Xarlemdəki işlərimi icra etdiyimdən əziyyət çəkirdim. Əvvəllər cənab Van Damla ünsiyyətə

bir neçə dəqiqə sərf etdiyimə görə indi çox sevinirdim. Xəstəyə baş çəkməkdən daha təbii nə ola bilər?

Beləliklə, bir neçə gündən sonra mən Alkmarda Van Dam ailəsinin evinin qarşısında dayanıb qapını döyürdüm.

Qapını Korri açdı.

Arxasından düşən işıq onun açıq rəngli saçlarını qızılı rəngə boyamışdı. «Atana baş çəkməyə gəlmişəm», — dedim.

Bu izahat heç üç yaşlı körpəni də inandırmazdı. Ancaq Korri məni təntənəli surətdə atasının yanına apardı. Cənab Van Dam həqiqətən də ağır xəstə idi, bunu dərhal görmək olardı. Lakin o, qonağının gəlməsinə çox şad oldu. Buna görə də onun yatağının yanında bir saata qədər oturaraq Dəmir Pərdə arxasına səyahətlərim və gələcəyə ümidlərim barədə danışdım, həmin vaxt ərzində isə Korri əlində şüşələrlə gah otağa girir, gah da çıxırdı, mən isə onu baxışlarımla müşayiət etməyə çalışırdım. O, əyninə ağ tıbb xəltə geyinmişdi, buna görə də daha səmavi və arzularımda daha əlçatmaz görünürdü.

Beləcə, mənim qəribə, demək olar ki, gözəgörünməz münasibətim başladı. Həftədə iki dəfə cənab Van Dama baş çəkir və qapının ağzında Korri ilə söhbət edirdik. Hiss edirdim ki, xəstə olan evdə daha tez-tez görünmək mədəniyyətsizlik olardı.

Korriyə evlənmək təklif etmək istədiyimi dəfələrlə təsəvvür edirdim, hər dəfə bu elə pis səslənirdi ki, əvvəlcədən bu fikrin mənasızlığına əmin idim. Xahiş edirəm, mənə ərə gəl. Vaxtın çoxunu evdə olmayacağam, sənə məktub yazmaq üçün ünvan verə bilməyəcəyəm, məndən xəbər alana qədər aylar keçəcək, hər ikimizin eyni işə xidmət etməsinə baxmayaraq, nə olduğum yerlər, nə də işlədiyim adamlar barədə sənə danışa bilməyəcəyəm. Əgər bir zaman qayıtmasam, sən bəlkə də mənim başıma nə gəldiyini bilməyəcəksən. Bunun üzərinə qeyri — sabit gəlirləri və sarayın üzərindəki otağı da əlavə et. Yox, belə həyata razılaşmaq üçün Korri kifayət qədər ağıllı və çox gözəldir.

Oktyabrın 20-si Mənə macar konsulluğundan məktub gəldi. Macar üsyanından bir həftə sonra verdim ərizəyə cavab olaraq mənə bildirirdilər ki, viza ala bilərəm.

Və birdən anladım ki, Korriyə evlənmək barədə dərhal təklif edəcəyəm. Ona elə bu gün, elə indi təklif edəcəyəm, ancaq Macaristandan qayıdana qədər cavab verməməsini deyəcəyəm. Belə olduğu halda, əgər o, mənim təklifim barədə düşünsə, toydan dərhal sonra üzləşəcəkləri ilə — ayrılıqla, sirrlə, qeyri-müəyyənliklə təcrübədə tanış olmaq imkanı tapacaq. Özün əmin ol, Andi, bütün bunların qədər səmərəsizdir.

İndi, planım olanda, qəlbim ümidlə dolmuşdu. Maşına əyləşib Alkmara qədər olan məsafəni çox az bir zamanda qət etdim. Evdə xəstə yatdığını unudaraq qapını bərk döydüm. Uzun müddət qapını açmadılar, yenidən döyməyə hazırlaşanda Korri qapıda göründü. Onun üzünə bir dəfə baxdım hər şeyi anladım.

«Atan...?»

O, başı ilə təsdiqlədi. «Yarım saat əvvəl». Danışmağa çətinlik çəkirdi. «İndi həkimlər oradadır».

Beləcə, məni içəridən yandıran deyilməmiş təklifimlə Vitteyə qayıtdım. Dəfn mərasimi istisna olmaqla, üç həftə ərzində Korrini görmədim. Bütün bu müddəti macar dilində olan Müqəddəs Yazılar almağa sərf etdim, onların miqdarı Hollandiyada o qədər də çox deyildi. Onlar macar dilindən olan kitabçalarla birgə maşında yerləşdirdim.

Nəhayət, bir dəfə aylı gecədə Korrini gəzintiyə dəvət etdim. Biz yol daralıb sola dönməyə qədər maşınla getdik. Orada maşını döndərərək saxladım. Ay ayağımızın altındakı kanalda əks olunurdu. Gözəl mənzərə idi.

Ancaq mən hər şeyi səhv etdim. «Korri, — sözə başladım, — istəyirəm mənə ərə gələsən, ancaq mən sənə üçün nə qədər ağır olacağını izah etməyə qədər «yox» demə. Hər ikimizə ağır olacaq». Sonra Tanrının məni cəlb etdiyi iş barədə danışdıq. Dedim ki, əgər o razılaşsa, gələn ay onun üçün həmin

həyatın nümunəsi olacaqdır. «Sən axmaqlıq edirsən, Korri, — qəmli səslə sözümü bitirdim, — ancaq istəyirəm ki, mənim arvadım olasan!»

Monoloquму bitirəndə Korrinin iri gözləri daha da böyüdü. O, nə isə demək üçün gözlərini açdı, ancaq mən əlimi onun dodaqlarını üstünə qoydum. Onu evlərinin yanında düşürəndə mənə söz verdi ki, Macarıstandan qayıdandan sonra mənə cavab verəcək.

Avropaya bu səyahət əvvəlkilərdən nə qədər fərqlənirdi! Ayrılığın Korriyə çox şey göstərəcəyini bilirdim, ancaq özümün bu səfərdin nə qədər çox şey öyrənəcəyimi güman etmirdim. Əvvəllər təkərlərin altında tez əriyən millər indi sonsuz dərə-cədə uzanırdı və mənı Korridən daha da uzaqlaşdırırdı.

Sərhəddin keçilməsi də adət etdiyimdən daha çətin oldu. Bilmirəm nə üçün Macarıstandan bu qədər qorxurdum. Bəlkə də Alkmara qayıtmamaqdan qorxurdum, bəlkə də qaçqınlar düşərgəsi barədə çox eşitdiyimə görə.

Lakin Tanrı bir daha «görən gözləri kor etdi». Və mən nə-hayət, Macarıstanın kənd yerinə gəlib çıxdım. Getdiyim yol Dunay boyunca uzanırdı. O, həqiqətən də mahnılarda oxundu-ğu qədər gözəl idi. Ancaq suyunun rəngi mavi əvəzinə südlü-qəhvəyi rəngdə idi. Aclıq hiss edib çayın kənarında nahar etmək üçün dayandım. Yoldan kənara çıxıb suya lap yaxın yerdə çə-mənlikdə dayanıb yemək üçün lazım olanları çıxartdım. Səfər sobasını çıxarmaq üçün içi broşürlərlə dolu olan bir neçə qutunu çıxarmalı oldum, onları sərhəddə görməmişdilər.

İçində noxud və yerkökü olan qabı açan kimi mühərrik gu-rultusu eşidildi. Başımı qaldırdım. Düz mənim üstümə iri dal-ğalar qaldıraraq böyük sürətlə kater gəlirdi. Burun tərəfdə avto-mat silahlı əsgər dayanmışdı. Ən son anda kater dönüb lap suyun kənarına yan aldı. İndi qayıqda daha iki əsgərin olduğunu gör-düm. İrəliddə dayanan adam sahilə atıldı, onun ardınca ikincisi də gəldi.

«İlahi, — çox astadan dedim, — qorxuya üstün gəlməkdə mənə kömək et».

Birinci əsgər məni nişana almışdı, digəri isə maşının yanına qaçdı. Mən noxudla kökü isitməkdə davam edərkən maşının qapısının çırpıldığını eşitdim.

Hollan dilində danışmağa başladım, çox gözəl anlayırdım ki, onlar bu dildə heç nə başa düşmürlər.

«Hə, cənablar, — xorəyi qarışdıraraq deyirdim, — belə gözəl bir gündə sizi görmək çox xoşdur».

Əsgər daşlaşmış baxışlarla mənə baxırdı.

«Gördüyünüz kimi, — davam etdim, — mən yenə də hazır-laşıram».

Arxada o biri qapının necə açılmasını eşitdim. Əlimi yemək ləvazimatları olan qutuya uzadıb daha iki boşqab çıxartdım. «Mənə qoşulmaq istəmirsinizmi?» — qaşlarımı qaldırıb dəvə-tedici jest etdim. Əsgər sərt şəkildə başını buladı, sanki bunula məni ələ sala bilməzsən demək istəyirdi. «Hər halda bir qab noxud və yerkökü ilə yox», — deyə özlüyümdə düşündüm.

İkinci əsgərin haradasa yaxınlıqda eşələndiyini eşitdim. İstənilən anda o, bu qutularda nə olduğunu soruşa bilərdi.

«Yaxşı, — bərkdən dedim, — etiraz etmirsinizsə, mən yeməyə başlayaram, hələ ki, naharım soyumayıb». Qaşıqla boşqabda olanı qarışdırıb fikrə getdim. Yeməkdən əvvəl dua etmək olarmı? Düşərgədə mənə danışmışdılar ki, indi Macarıstanda məsihçilərə xüsusi şübhə ilə yanaşırlar, çünki onlardan çoxu üsyanda aparıcı rol oynamışdılar.

Ancaq yox, bu insanlara Məsih barədə şəhadət etmək üçün şans idi. Adətən olduğundan daha düşüncəli tərzdə başımı əyib əllərimi birləşdirib yeyəcəyim qida barədə Tanrıya ürəkdən minnətdarlığımı bildirdim.

Və burada heyrətamiz bir şey baş verdi. Mən dua edənə qədər maşında axtarış aparan əsgərlər səslərini belə çıxarmadılar. Ancaq mən qurtaran kimi tez-tez yaxınlaşan addım səslərini eşitdim. Çəngəli götürüb ilk loxmanı ağzıma apardım. Bir anlıq

hər iki əsgər qarşımda donub qaldılar. Sonra cəld çevrilərək geriye baxmadan katerlərinə tərəf qaçdılar. Mühərrik guruladı, suda köpük halqaları göründü.

Budapeştəmənim olduğum ən gözəl şəhərlərdən biridir; bu, Buda və Peşt adlı qədim şəhərdir, Dunayın hər iki sahilində salınmışdır. Lakin üsyan nişanlarını hər yerdə görmək olardı: binalarda güllə izləri vardı, ağacların başları qırılmışdı, tramvay relsləri zədələnmişdi.

Mən Budapeştin məşhur universitetlərindən birində yüksək vəzifə tutan professor B. — nin ünvanını vermişdilər. Mənim tərcüməçim olmasını xahiş edəndə, onun razılığının nə demək olduğunu başa düşmürdüm. «Əlbəttə, qardaş, — dedi, — biz birlikdə işləyəcəyik». Bu qərar dostuma işi bahasına başa gəldi.

Professor Müqəddəs Yazıları görəndə sevinci yerə-göyə sığmırdı. Onları haradasa almağın mümkün olmadığını onlarla kilsənin isə yenə də fəaliyyət göstərməsini dedi. Əgər bir qədər risk eləməyim məni narahat etmirsə tam rahat şəkildə vəz edib kitabları paylaya bilərəm.

«Risk edirəm?» — soruşdum.

«Görürsünüzmü, üsyan bu yaxınlarda baş verib. Hökumət hesab edir ki, hər toplantı zamanı kilsədə onun əleyhinə hazırlıq gedir». O, hamıdan çox pastorların ziyan çəkdiyini dedi. Budapeştdə pastorların böyük bir qismi rejimə qarşı çıxırdı, üçdə bir hissəsi isə həbsxanada idi, hətta bəzilərinə altı il vermişdilər. Hər bir vaiz fəaliyyətini davam etdirmək üçün icazənin müddətini iki aydan bir uzatmalı idi, bu da onları daimi gərginlikdə saxlayırdı.

Professor B. məni reformat kilsəsinin pastori olan dostunun yanına apardı. O, çox böyük ehtiyatla qapını açdı və bizə içəri buraxmazdan əvvəl pilləkən meydançasına nəzər saldı. Onun bütün mənzili abajurlarla dolu idi! Bəziləri tamamlandıq qurtarmışdı, digərləri hazırlanma prosesində idi. Onların üzərində kifayət qədər naşılıqla Budapeştin küçələri təsvir olunmuşdu.

Bildiyim qədər, bu adamı bu yaxınlarda heç bir izahat vermədən vəzifəsindən azad etmişdilər. İndi ibadət zamanı onun yüksəkdə — kafedrada oturmasına icazə vermirdilər. Onun sadəcə iştirakının başqalarına ziyan verəcəyindən qorxaraq o, arvadı ilə birgə kilsəyə getməkdən imtina etmişdi. Dolanmaq üçün o, abajurların üstündə şəkillər çəkirdi. Ailəsini dolandırmaq üçün o, səhərdən axşama qədər çalışırdı.

Biz gedəndən sonra mən professor B. — dən bu pastorun həyatının tipik olduğunu soruşdum.

«Kompromisə getməyən kilsələr üçün kifayət qədər tipikdir, — dedi, — lakin çoxları öz prinsipləri ilə gedirlər. Onlar yalnız siyasi məsələlərdə yox, həm də dinin əsaslarına toxunan məsələlərdə də „şəraitə uyğunlaşdılar“, bununla da rejimin əlində alətə çevrilirdilər».

Professor B. — dən xahiş etdim ki, məni belə bir kilsəyə aparsın, o, belə kilsələrdən birinin həmin gün məktəb festivalı keçirdiyini bildirdi. Bəli, bu pastorun kompromis mövqeyində durmasına əmin oldum. Bir neçə dəqiqədən sonra o, bizimlə söhbət etmək üçün yaxınlaşdı.

«Bu qrupun üçdə bir hissəsinə yaxını, — o, məktəb həyatında cərgələrə düzülmüş gənclərin sıralarını göstərərək dedi, — bizim kilsəyə mənsubdurlar. Hər bir yeniyetmənin boynunda, onun izah etdiyi kimi, nizam-intizamlı vətəndaşın simvolu olan al-qırmızı qalstuk vardı. Qalstuk taxmağın şərtlərindən biri onların valideynlərinin kor təbii dini inamlar „lazımı münasibət göstərmələri“ idi».

«Hansı kor təbii inamları nəzərdə tutursunuz?» — soruşdum.

«Ah, möcüzələr, Yaradılış tarixi. İlk günah. Günahkar insan. Bu qəbilədən olan şeylər».

«Bəs İsanın Rəbb olması məsələsi necə?»

«Hə, bu bizim kor təbii inamlar siyahısında birinci yerdə dayanır».

«Bəs özünüz bu barədə nə düşünürsünüz?»

Pastor gözlərini endirdi. «Mən nə edə bilərəm?» — deyər çiyinlərini çəkdi.

Uşaqlar öz bayramlarından açıqca həzz alırdılar. Və birdən mən yenə də Polşa və Çexoslovakiyada eşitdiyim qorxunc alqış səslərini eşitdim. Əvvəllər olduğu kimi, onlar kor təbii şəkildə alqışlara başladılar, lakin artıq iyirmi saniyədən sonra bu zərbələr ritmik xarakter alaraq vahid bir səsə çevrildilər, sanki çəkiclə zindana vururdular. Bum. Bum. Bum. Bitgin vəhdətlə, hamı bir nəfər kimi birlikdə. Məktəbin direktoru alqışı dayandırmırdı, buna görə də o məni az qala dəli edəcəkdə. Pastorun eynilə mənim kimi əziyyət çəkdiyini gördüm. İnstinktiv olaraq titrəyən əllərini qaldırıb qulaqlarını yummaq istədiyini, ancaq buna cəsarət etmədiyini gördüm.

Məktəb tədbiri qurtarandan sonra pastor bizi kilsəyə baxmağa apardı. O, təkmilləşdirilmiş istilik sistemi və yeni pəncərələr kilsənin arxasındakı oyun meydançası barədə danışdı və birdən mən müraciət etdi: «Andrey qardaş, bəs mən nə edim?»

Ona dərhal cavab vermədim. Əgər onun düşdüyü vəziyyətdə deyildisə, nə məsləhət verə bilərdim. «Güclü ol», — demək asandır. Ancaq bu adam bilirdi ki, onun işləməyə icazəsi, deməli, həm də ailəsinin təminatı hökumətin şıltaqlığından asılıdır.

Mən ona məsləhət verə bilməzdim, ancaq Polşada, Çexoslovakiyada, Yuqoslaviyada olan, təhlükənin üzünə baxan, ancaq İsayə məhəbbəti vəz etməkdən yorulmayan məsihçilərin həyatından danışa bilərdim. Ürəkdə bu sevgi olanda, mənə insanlar imanının qalan həqiqətlərini özləri anlaya bilərdilər.

Professor B. dedi ki, Macarıstanda məhdudlaşmalardan yan keçməyin yollarını keçən kilsələr var. Ən maraqlı nümunələrdən biri, dəfn və nigah mərasimləri zamanı müjdələmə idi. Bir dəfə səhər professor B. məni macar toyuna dəvət etdi.

«Siz buna bənzər heç nə görməmişiniz, — məni əmin edirdi.

İndi isə diqqətdlə dinləyin, çünki sizdən qərribə bir şey xəbər edəcəyəm. Sizə çıxış etmək imkanı veriləcək, tez gəncləri təbrik edib sonra bacardığınız ən güclü və ən qızgın xilas vəzlərini oxuyarsınız».

Mən gülümsədim.

«Gülməyin — professor B. dedi. — bu gün biz məhz belə vəz edirik. Adamlar kilsəyə getməkdən qorxurlar, ona görə də yalnız dəfn və nigah mərasimi olanda bizim yanımıza gəlirlər. Buna görə də biz vəziyyətdən istifadə edib xilas barədə vəz edirik! Keçən həftə bir dövlət məmuru mənə demişdi: əminəm ki, doslarsınızın tez-tez ölməsi barədə dua edirsiniz ki, onların dəfn mərasimində vəz oxuya biləsiniz».

Beləliklə, mən nigah mərasimində vəz etdim, sonra əvvəllər istifadə etdiyim bir üsul barədə professor B. — ya danışdım: Hollandiyadan «salamlar çatdırmaq» olar. Bu fikir onun çox xoşuna gəldi və dərhal ondan istifadə etmək istədi. Buna görə də telefonun yanında əyləşib zəng etməyə başladı. Elə həmin axşam biz şəhərin ən iri kilsələrindən birində gizli oyanış toplantısı keçirdik.

Növbəti gün bir daha toplantı keçirdik, ancaq şəhərin başqa bir kilsəsində. Və beləcə hər axşam davam etdi. Növbəti görüşün harada olacağını toplantının sonuna qədər elan etmirdik. Ancaq hətta bu halda da adamlar səkinin kənarında dayanıb xaricdən gəlmiş hollandiyalının çıxışının başlamasını gözləyirdilər. Bütün bunlar bir çox böyük diqqət cəlb edirdi və biz tezliklə yeni fənd işlətdik, sadəcə olaraq, növbəti gün toplantı olacağını elan edirdik, ancaq dəqiq yeri bildirmirdik. Növbəti gün isə telefonla bir-birinə zəng edib görüşün hara təyin olunduğunu xəbər verirdilər. Biz kafedranın olduğu yüksəklikdə oturub toplantının başlanmasını gözləyərək pastorların camaatın üzünə necə diqqətlə baxdığını görürdüm.

«Onlar məxfi polis axtarırlar, — professor B. izah etdi, — onlardan çoxunu üzədən tanıyırdı. Üsyandan sonra hansısa bir səbəb üzündən böyük insan kütlələrini bir yerdə toplamaq təhlükəli idi».

Əsəbilik və qayğılılıq keçicidir, buna görə də müjdə hərəkətimizin ortalarına yaxın yuxuda polislə xoşagəlməz toqquşmaların olduğunu görürdüm.

Bir axşam polis həqiqətən gəldi.

Mən bunu professorun üzünün ifadəsindən anladım. «Onlar buradadır», — pıçıldadı, «onlar» ın kim olduğunu soruşmaq lazım deyildi. Onun ardınca başqa otağa keçməyimə işarə etdi. Orada bizi adi geyimli iki adam gözləyirdi. Mənə xeyli sual verdilər, səhəri gün isə professorla birgə onların departamentinə gəlməyimi əmr etdilər.

«Axırıncı dəfə, — onlar gedəndən sonra professor dedi, — iki nəfəri həbs etmişdilər. Onlar uzun zaman həbsxanada qaldılar».

İbadətdən sonra bütün pastorlar nə edəcəyimizi qərarlaşdırmaq üçün bir yerə topladılar. Professor ilk dəfə olaraq onun evinə gedib dua etməyi təklif etdi. Beləcə, ilk dəfə onun evində oldum. Professorun Şərqi Avropa cəmiyyətində necə görkəmli yer tutduğunu unutmuşdum: onun mənzili nəhəng və zəngin idi. Və belə bir mövqe ilə o, risk edirdi!

Professor məni oğlu Yanoşla tanış etdi, o, dərhal xoşuma gəldi. O, bu yaxınlarda evlənmişdi və uğurlu gələcəyi olan gənc hüquqşünas idi. O da məsihçilərin toplantısında iştirak etməklə öz mövqeyindən əl çəkməyə hazır idi. Həmin axşam biz yeddi nəfər idik, yeddi məsihçi, Kilsənin yarandığı gündən bütün məsihçilərin toplandığı kimi gizlicə, risk və, birgə dua edərək yığılmışdıq ki, Tanrının Özünün möcüzəli müdaxiləsi ilə hökumətlə qarşılaşmadan yan keçək.

Professor B. — nın qonaq otağının mərkəzində qoyulmuş qəhvə masasının dövrəsində diz üstə dayanaraq hamımız dua edirdik. Bir saat müddətində səmimi qəlbdən vəsatət edirdik ki, Tanrı bizim fəlakətimizdə yardımçımız olsun. Birdən dua etməyi dayandırdıq. Hər birimiz eyni anda hiss etdik ki, Tanrı bizi eşitdi və duamıza cavab verildi.

Ayağa qalxıb heyrətlə bir-birimizə baxdıq. Saata baxdım. Gecə saat 11.35 idi. Həmin saatda hamımız dəqiq bilirdik ki, sabah hər şey yaxşı olacaq.

Növbəti gün səhər saat doqquz tamamda professorla polis məntəqəsində idik. Biz gözləyəne qədər professor pıçıldadı ki,

bütün məntəqəni yaxşı tanıyır. Departamentin rəhbəri kilsənin yorulmaz təqibçisi idi. Onun müavini daha səbirli adam idi.

«Bizə əmr edilmişdi ki, — o, ağzını əli ilə tutaraq dedi, — rəisin yanına gedək. Bu, pisdir».

Doqqquz otuz. Sonra on. Artıq saat on bir oldu. Hər ikimiz artıq bürokratik süründürməçiliyə öyrəşmişdik, lakin bu, bütün standartlar üzrə də çox uzun vaxt idi. Nəhayət, saat on ikiyə yaxın məmur göründü.

«Ardımca gəlin» — dedi.

Professorla birgə uzun dəhliz boyunca məmurun ardınca getdik. Rəisin kabinetinin yanından keçərək yenə də getdik. Professor mənə baxıb heyrətlə qaşların qaldırdı. Nəhayət, biz dayandıq. Məmur izah etdi ki, rəis dünən gecə xəstələnib. Bizim işimiz onun müavininə həvalə olunub.

Professor mənə cəld bir nəzər saldı. İyirmi dəqiqədən sonra biz kabinetdən azad adamlar kimi çıxdıq. Rəisin saat neçədə xəstəliyini elə soruşmaq istəyirdim ki, bu günə qədər əminəm, bizə-gecə saat 11.35 cavabı verərdilər.

Hökumətlə toqquşma Budapeştdə yeni toplantılar keçirməyimizə mane oldu. Professor ölkənin şərqinə on günlük səfər təşkil etdi və mənim üçün tərcüməçi tapdı.

Budpeştə qayıdanda dostumgilə getdim ki, səfərim barədə danışım. Ancaq dərhal nəsə xoşagəlməz bir şey hiss etdim. Birincisi, günün günorta çağı ata və oğul, hər ikisi evdə idi. Onlardan heç biri baş verənlər barədə bir kəlmə də demədi. Onlar təkid etdilər ki, mən növbəti gün gəlib onlarla nahar edim.

Səhəri gün yenə də fəlkət hissini keçirirdim. Biz masanın arxasından qalxanda Yanoş cibindən kiçik bir paket çıxartdı. Yalnız sonradan bu ailədə baş verənlər barədə bildim, onda həmin sözlərin mənası mənə aydın oldu.

«Sizə minnətdarlığımızı necə bildirəcəyimizi bilmirik, — Yanoş dedi, — bizim ölkəmizə gəlməklə özünüzü böyük təh-

lükəylə üz-üzə qoymuşdunuz. Bunu sizi Hollandiyada gözləyən istəklinizə hədiyyə etmək istəyirik».

Onlara Korri barədə danışmışdım. Qutunun içində yaqut daşları ilə bəzədilmiş qədimi qızıl sancaq vardı. Onlar mənim üzumdəki ifadəni görüb gülüşdülər. Yanoş gənc arvadının çiyini qucaqladı.

«Biz dua edirik ki, Andi, o, sizə «hə» desin».

Evə qayıdarkən, Avstriyada lap yolun kənarında, balaca bir çadırdə gecələməli oldum. Gecə yarısı birdən dəhşətli bir yuxu görüb ayıldım. Məni qırmızı qalstuklu bütöv bir polis dəstəsi təqib edirdi və onların hamısı əl çalır, əl çalır, yenə də əl çalırdılar. Bunun professor B. ilə nə işə əlaqəsi olduğunu hiss edirdim, onun təhlükə ilə üzləşdiyinə əmin idim. Növbəti gün keçib getdiyim ilk şəhərdən ona məktub göndərdim.

Hollandiyaya çatanda Vitteyə baş çəkmədən dərhal Xarlemə yollandım. Xəstəxanada Korrinin üçdən on birə qədər işlədiyini dedilər. Mən onun əsas qapıdan çıxmasını gözlədim. Küçə fənərlərinin işığında onun saçları qızılı yox, mis rəngində idi.

Uzun müddət ayaq üstündə işlədiyinə görə Korri yorğun görünürdü. Ancaq o güləndə, yorğunluğu sanki yox olub getdi. «Ah, Andi, — dedi. — Mən də səni sevirem! Məgər sən bütün problemin bunda olduğunu görmürsən? Onsuz da mən sənə görə həyəcanlanacağam, darıxacağam və dua edəcəyəm. Sənin dəlisov dostun olmaqdansa, narahat arvadın olmaq daha yaxşıdır».

Növbəti həftədə Xarlemdə zərgərlik dükanına gedərək iki nişan üzüyü aldım. Hollandiyada toya qədər üzüyü sol əldə, nikahdan sonra isə sağ əldə gəzdirmək adəti vardı. Biz hər iki üzüyü qəsrin yuxarı mərtəbəsində Korrinin kiçik otağına gətirdik. Yalnız orada qutuları açdıq və hərəməz üzüyü digərinin barmağına taxdıq.

«Korri, — deyə sözə başladım, sonradan bizim devizimizə çevrilən sözləri ilk dəfə söylədiyimi bilmirdim, — Korri, bu yolun bizi hara aparacağını bilmirik, elə deyilmi?»

«Lakin, Andi, — o, mənim əvəzimə sözü tamamladı, — gəl bu yolu birgə gedək».

Mən Vitteyə gələndə professor B. — nin məktubu məni gözləyirdi. O, Macarıstana gəldiyimə görə mənə bir daha minnətdarlığını bildirirdi. Üzvlərinin bir-birinə qayğısının real sübutuna görə kilsə xeyli möhkəmlənmişdi. Mənim bir daha gələcəyimə, mənim izimlə isə başqalarının gələcəyinə ümid edirlər.

«Lakin, — ona məxsus bir tərzdə yenilikləri təqdim edirdi, — düşünürəm baş verənləri sizinlə bölüşməliyəm. Düşünməyin ki, bu sizin gəlişinizin nəticəsidir, bu istənilən halda mənim başıma gələcəkdi. Məni universitetdən getməyə məcbur etdilər. Qəmlənməyin: Xilaskarımız naminə çox şeydən imtina etməyə yalnız tək mən məcbur olmamışam.

Siz heç bir vəclə bu vacib işdən yayınmamalısınız. Bu sizin işinizdir, Andrey; bizim hər birimizin öz işi var. Hər gün sizin üçün dua edirik, baxmayaraq ki, siz daha heç zaman bizim barəmizdə eşitməyəcəksiniz. Bu məktubu ölkədən mənim bir dostum çıxaracaq. Bizim poçtumuza nəzarət edirlər. Dua edirik ki, sizin xidmətiniz böyüsün və güclənsin.

Və bir daha: qəmlənməyin. Biz Tanrını şöhrətləndiririk».

On ikinci fəsil

Yalançı Kilsə

Korri ilə mən 1958-ci il, iyunun 27-də Alkmarda evləndik. Toyumuzda Qretye, cənab Ringers və fabrikdən olan başqaları, o cümlədən Xarlem xəstəxanasından gəlmiş bir avtobus qız iştirak edirdi. Sonradan Hoppi dayı gəlmişdi, arvadından da salam göndərmişdi, o, belə bir səfərə çıxmaq üçün çox zəif idi. DMH qərargahından olan dostlarım da gəlmişdi, qaçqın düşərgələrində birgə işlədiyim dostlarım və əlbəttə ki, Korrinin anası, ailələri ilə birgə mənim bacı və qardaşlarım. Ancaq mən başqa üzləri də görmək istərdim: Çexoslovakiyadan olan həkim-tələbə Antonini; Yuqoslaviyadan olan Cəmil və Nikolanı, Macarıstandan olan Yanoş və professor B. — ni də öz toyumda görməyi arzulayırdım.

Biz tək qalıb dostlarımızdan və xatirələrdən ayrı dincəlmək istəyəndə hava artıq qaralmışdı. Bal ayımız üçün Karl de Qraf-dan yaşamaq üçün olan avto-qoşqunu götürdük. Biz Fransaya romantik səyahət barədə arzulayırdıq. Ancaq toydan sonra nə qədər çox yorulduğumuzu anladıq — Korri təzəcə başa çatmış buraxılış imtahanlarından, mən isə nişanımızdan sonra bütün boş vaxtımı keçirdiyim qaçqın düşərgəsindəki işimdən yorulmuşdum. Alkmardan bir neçə mil aralıda Hollandiyada az-az rast gəlinən bir talada restoran gördük. Lakin oranın sahibi və onun xanımı elə qonaqpərvər idilər ki, biz qalmağı qərara aldığımız. Treylerimizi bir qədər aralıda ağacların altında saxlayıb bütün bal ayımızı elə bu talada keçirdik.

Sarayın üstündəki qaranlıq və rütubətli otaq artıq qaranlıq və rütubətli deyildi! Əvvəllər onun barəsində belə necə düşünə bilərdim! Korri ilə birgə ora işıq və istilik də daxil olaraq onu əsl evə çevirdilər.

Lakin bizim mətbəximiz yox idi. Gah orada, gah da burada tavan damırdı və biz tez-tez evdə gecələmirdik. Nə olsun, biz ki, bir yerdə idik!

Yeganə problem paltarlar doldurulmuş torbalar idi. Bütün Hollandiyada, bütün kilsələrdə qaçqınların paltarlara ehtiyacı olduğunu deyirdim və ünvanı verirdim ki, adamlar bura pal-paltar göndərsinlər. Ancaq bu qədər bağlamaların gələcəyini güman etmirdim! Onlar qatarla, yük maşınları ilə, poçtla gələrək bütün evi doldururdular və biz bütün bunları harada saxlayacağımızı bilmirdik. Həmin o birinci il biz səkkiz ton paltar aldığ. Martye ailə qurmuşdu və ərinin evində yaşayırdı, lakin Ari və Geltyenin ikinci uşaqları dünyaya gəlmişdi, Kornelius isə arvadı ilə birgə çardaqda qalırdı. Bizim otaqdan başqa evin heç yerində paltarlar üçün boş yer yox idi. Korri ilə mən hər dəfə otağa girib-çıxmaq istəyəndə çuvalların arasından demək olar ki, sürünüb keçirdik.

Lakin ən qorxulusu paltarların əksər hissəsinin çirkli olması idi. Ən çirkli paltarları həyətin arxasında ləyəndə yuduq, qalanlarını isə fırça ilə təmizlədik, ancaq yenə də otağımızda həmişə birə olurdu.

Digə bir problem bu miqdarda yükün göndərilməsi idi. Hər dəfə düşərgəyə gedəndə maşınımı ağzına kimi doldururdum, ancaq bütün keyfiyyətinə baxmayaraq «Folsvagen» yük maşını deyildi.

Düşərgəyə Korri ilə birlikdə gəlməyi arzulayırdım, çünki onun kimin üçün çalışdığını və onların yaşadığı şəraiti görməsini istəyirdim. Onun mütəmadi olaraq ora getməsinə istəyirdim, çünki belə yerlərdə tibb bacısı nə olduğunu bilirdim. Buna görə də həmin baharda maşının arxa oturacağını isti köynəklər, gödəkçələr və ayaqqabılarla dolduraraq Qərbi Berлиндəki düşərgəyə getdik.

İlk paltar payını Fixter bunkerinin yaxınlığında boşaltdıq. Bu, yarım dairə şəklində tikilmiş köhnə hərbi baraklar idi. Mühəribə zamanı nasistlər onlardan istifadə edirdilər, indi isə qaçqınlar üçün «evə» çevrilmişdilər. Orada Korri ilk dəfə olaraq düşərgələrin natəmizliyini və kasıblığını gördü və həmin axşam heç nə yeyə bilmədi.

Mən Folkmarstrassdakı düşərgəni qəsdən axıra saxlamışdım, çünki ora daha pis vəziyyətdə idi. Köhnə fabrik tikililərinə beş minə yaxın adam yaşayırdı. Şərait o qədər dəhşətli idi ki, qızlar bədənlərini əlli penniqə satırdılar, bu, on beş sentə yaxın idi. Biz paltar torbalarını paylama mərkəzinə aparanda, pəncərələrdən uşaqlar boylanıb bizə ərzaq qalıqları atırdılar.

«Onlara qəzəblənmə, — üstündən çürük kahı yarpaqlarını təmizləyərək Korriyə dedim, — hər cür pislikləri fikirləşib tapmaqdan başqa onların heç bir işi yoxdur».

Ancaq mənim üçün ən kədərli mənzərə A. Y. Dünan adına düşərgə idi. Korri ilə mən ora ən axırda getdik. Qırmızı Xaçın əsasını qoyan şəxsin şərəfinə adlandırılmış bu düşərgədə xeyli mütəxəssislər, xüsusilə də müəllimlər vardı. Bu düşərgə yalnız fiziki cəhətdən ağırlığı ilə yox, həm də buradakı adamların öz adətlərini qoruyub saxlamağa çalışması və bunun da ümitsizliyi daha da ağırlı etməsi ilə məşhur idi.

Həmin gün mən düşərgə rəisinin ofisindən çıxanda Korrinin Şərqi Almaniyadan olan Genriyetta adlı ağsaçlı alman qadınla söhbət etdiyini gördüm. Onun hərəkətlərindən nəşə mənə miss Mekleni xatırlatdı. Biz sakit bir guşə tapıb orada bir saata yaxın oturduq. Genriyetta danışdı ki, o, Saksoniyada on üç-on dörd yaşlı uşaqların müəllimi idi və onun bütün problemi də məhz bunda idi.

«Əgər mən beş-altı yaşlıları öyrətsəydim, — dedi, — buna göz yuma bilərdim, ancaq yox, mənim şagirdlərim elə bir yaşda idilər ki, onlar „Zuqend Veihe“ bayramında, yəni „Cavanlığa həsr olunma“ da iştirak edirdilər».

«Cavanlığa həsr olunma?»

«Hə. Görürsünüzmü, — Genriyetta dedi, — mən lüteranam. Bizim kilsemizdə konfirmasiya uşağın həyatındakı ən böyük hadisədir, bəlkə də ən böyük bayramdır. Həmin gün ona hədiyyələr bağışlayır, təbrik nitqləri söylənilir, o, yeni hüquqlar, məsələn, oğlanlar üçün uzun şalvar geymək hüququ qazanır. Lakin hər şeydən öncə bu, dini gündür. Bu, imanın vəz edildiyi ayındır».

Sonra Genriyetta «Zuqend Veihe» bayramı — cavanlığa həsr olunma bayramı barədə danışdı. Mən dərhal anladım ki, bu, kilseyə qarşı çox ağıllı hücum idi. Hökumət bu mərasimlə məsihçi konfirmasiyasını əvəz etmişdi.

«Bu mərasim zamanı gənclər Tanrıya yox, hökumətə and içirlər, — Genriyetta dedi, — və hökumət bu vədin möhtəşəmliyinə və sarsılmazlığına çox böyük əhəmiyyət verir. Müəllimlər gəncləri bir il ərzində bu mərasimə hazırlamaladırlar».

Genriyetta bunun onun üçün nə ilə nəticələndiyini izah etməmiş, mən başa düşdüm: «Siz imtina etdiniz».

«Mən imtina etdim».

«Axı, bu çox cəsarətli hərəkətdir».

Genriyetta güldü. «Yox, — dedi, — mən heç də cəsarətli deyiləm. Mən pensiyaqabağı yaşda olan adi müəllim idim. Mən əzab-keş deyiləm. Lakin mən sadəcə olaraq bu gözəl uşaqlara hökumətin Tanrı olduğunu öyrətməyə özümü məcbur edə bilmədim».

Nəzərdə tutulmuşdu ki, yüz faiz gənclərin hamısı bu yalançı konfirmasiya zamanı hökumətə sədaqətlə and içəcəklər. Genriyettanın sinfindən yalnız otuz faiz and içdi.

O dedi ki, ona əvvəlcə çox güclü təzyiq göstərirdilər. Partiya rəhbərləri həftədə bir dəfə onun yanına dostluq görüşünə gəlirdilər. Təbii olaraq, nəzərdə tutulurdu ki, bütün şagirdlərini andıcməyə cəlb etmək üçün müəllimlər əllərindən gələn hər şeyi etməlidirlər. Gələn il hər şeyin dəyişəcəyinə əmin idilər.

Lakin bir ildən sonra da onun bu məsələyə münasibəti əvvəlkitək qaldı. «Və onda mənə qarşı əsl təzyiqlər başlandı, — Genriyetta dedi. Hər həftə olan gəlişlər hər gün təkrar olundu. Hər dəfə onun yanına ayrı-ayrı adamlar gəlirdilər, həf-

tə-həftə ardınca. Yenə də və yenə də biz eyni şey haqqında danışırıdıq. Mənim sədaqətim hanı? Mən inkişafa maneçilik törətməkdə ittiham edilə biləcəyimi anlayırammı? Bu, xalq respublikasında ciddi cinayət idi».

Hər gecə dalbadal onlar onun mənzilində xeyli ləngiyir, onu əsəbiləşdirir və qorxudurdular, nəhayət o, yuxusuzluq xəstəliyinə tutuldu. Genriyettanın xasiyyəti korlanmağa başladı. İş də ziyan çəkirdi. Həmin vaxtda uşaqlara da təzyiq göstərməyə başlamışdılar və onlar başqaları kimi həsrolunmaya nə üçün hazırlanmadıqlar barədə soruşmağa başladılar.

«Belə, gördüyünüz kimi, — Genriyetta artıq ağlayaraq dedi, — mən qaçdım. Buna dözə bilmədim. Bax buna görə də, — o, düşərgəyə tərəf əlini yellədi, sanki onun kimi qaçan bütün müəllimləri də bura daxil edirdi, — məni cəsarətli hesab etmək olmaz. Bəlkə də, biz, cəsarətli olmağa başlamışdıq, ancaq təslim olduq. Biz hamımız».

Genriyetta və digər qaçqınlarla edərək mən kommunistlər dövründə bütövlükdə kilsə həyatının mənzərəsini tədricən təsəvvür etdim. Təsəvvürümdə xarici çevrə çəkdim, o ölkələr ki, mənim şəxsi təcrübəmə və başqalarının məlumatına əsasən, orada müəyyən dini azadlıq vardı: Polşa, Çexoslovakiya, Yuqoslaviya, Macarıstan və Şərqi Almaniya. Amma bu xarici çevrədən başqa, qaçanların sözlərinə əsasən, kilsəyə qarşı hücumların həqiqətən də güclü olduğu daxili çevrə də vardı. Rumıniya, Bolqarıstan, Albaniya və Rusiya. Mən Şərqi Almaniyaqan başqa xarici çevrənin bütün ölkələrində olmuşdum. İndi, anladığım kimi, mən bu ölkəyə də getməli idim.

Ən rahatı, bu səfərə elə buradan, Qərbi Berlindən getmək idi. Lakin mənimlə birgə getməyi Korriyə təklif edəndə o, mənə dəhşət dolu gözlərlə baxdı.

«Ah, Andi, — dedi. — Düşərgəni necə qoyub gedim? Nə qədər iş var, onu icra etmək üçünse adam yoxdur! Mən hər şeyi necə ata bilərəm?»

Ona diqqətlə baxdım: yanaqları qızarmışdı, gözləri isə qızdırmalı kimi işıldayırdı. Onu buraya, ehtiyaclar və məhkumiy-yətlər dənizinin içinə gətirməkdə doğru olmağında şübhələndim. Hətta mənim üçün belə bu əzablara baxmaq çətin idi, ancaq nə etmək lazım olduğunu bilən və öz biliklərini lazımi dərəcədə tətbiq etməyə imkanı olmayan tibb bacısı üçün bu, yəqin əzab idi. O, düşərgədən düşərgəyə gedərək sonsuz enerji ilə analarla məşğələlər təşkil edir, qaynadılmış su çənlərini yerləşdirir, və-rəmli xəstələrin istifadə etdiyi qab-qacağın ayrıca saxlanmasını təmin etməyə çalışırdı. Hər yerdə ayaqüstü tibb müayinələri aparır, xəstə boğazlara dərman çəkir, köhnə yaraları təmizləyir, iltihablanmış gözləri yuyur, hətta bəzən diş də çəkirdi.

Elə onun öz xeyrinə görə buradan gedərək bir qədər dincəlməsini istəyirdim. Lakin o, imtina etdi. «Sən get, — mən heç bir gecikmə olmadan Şərqi Almaniyaya viza alanda o dedi. — Mən orada nə edəcəyəm? Vəz edə bilmirəm. Alman dilində danışa bilmirəm. Heç məşin sürməyi də bacarmıram». O, heç vaxt ayrılmadığı və içində dezinfeksiyaedici vasitələr olan çamodanı götürdü. «Qayıdında mənə hər şeyi danışarsan», — dedi.

Birgə həyatımızdakı ilk ayrılıq belə baş verdi, ancaq mənim yox, onun xidmətinə görə.

Brandenburq darvazaları yaxınlığında Qərbi və Şərqi Almaniya arasındakı sərhəddi keçdim.

Şərqi hissəyə keçən kimi şəhərin iki hissəsi arasındakı fərqi dərhal hiss etdim. Mağazalardakı bütün boşluğu dolduran azca köhnəlmiş paltarın və nəhəng gül dəstələrinin görünüşü daha məni təəccübləndirmirdi, burada geyim dəstləri asılmalıydı, ancaq müharibədən sonra istehsalın geri qalmasına görə onlar yox idi.

Lakin məni sükut heyrləndirirdi. Küçələrdə heç kim danışmırdı. Bu anlaşılmaz və qərribə idi, sanki şəhər matəm içində idi.

Ya da qorxu içində. Vaxt keçdikcə mən bu qorxunu fiziki olaraq hiss etməyə başlamışdım. Hər yerdə polislər vardı. Onlar körpülərin üstündə, zavodların, fabriklərin və ictimai binaların

girişində dayanmışdılar; istədikləri adamı saxlayıb portfelini, təsərrüfat çantasını, pul kisəsini yoxlaya bilərdilər. Ancaq heç kim bu özbaşnalıqdan şikayət etmirdi. Heç kim etiraz etmirdi, hamı susurdu. Və bu dəhşətli sükut şəhərin üzərində zəhərli duman kimi asılmışdı.

Hökumətin uca səsi insanların susması ilə kəskin təzad təşkil edirdi. O, hər yerdə gurlayırdı. Radio ilə, ucadan danışanlarla, reklam lövhələrində. Hər yerdə şüarlar asılmışdı: divarlarda, evlərin damlarında, teleqraf dirəklərində, köşklərdə, dükanlarda, mehmanxanalarda və dəmiryolu stansiyalarında. Təbliğat hər yerdə idi.

Mən hökumət siyasətinin birbaşılığına təəccübləndim. Elə həmin vaxtlar Şərqi Almaniya kəskin ərzaq çatışmamazlığı zolağına daxil oldu. Əməksevər alman fermerləri kolxozların təşkil edilməsinə heç bir həvəs olmadan yanaşdılar. Kənddən o qədər çox adam gedirdi ki, həmin payızda məhsulu yığmağa adam tapılmırdı. Hökumət bütün ümidlərini mexanikləşdirilmiş yığma dikmişdi, buna görə də kütləvi təbliğat aparırdı. Çoxlu çörək olacaq, çünki sosializmin nailiyyətləri fərdi fermerin əldə etdiklərindən daha üstün olacaqdır.

Bir şey pis idi. Maşının taxılı yığa bilməsi üçün o, quru olmalı idi və mexanikləşdirilmiş yığım üçün iki günəşli gün artıq olmalı idi.

Və əlbəttə, həmin il yağışlar yağırdı. Yağış hər gün məhz məhsul yığımı zamanı yağırdı. Sonra qəflətən ölkədə kiçik bir şer yazılmış şüarlar yayıldı:

Ohne Gott und Sonnen schein
Holen Vir Die Ernte ein.
Günəşsiz də, Tanrısız da
Məhsul bol olacaqdır.

Bu şüarın insanları həqiqətən də təsirləndirdiyini görürdüm. Bu, yeni rejimin Tanrının Özünə çağırışı idi. Yağış aramsız yağırdı, məhsulu yığmaq mümkün deyildi. Və birdən bir gecə ərzin-

də şüarlar yox oldular, — hamısı, yalnız bəzi yerlərdə yaş olub dirəklərə yapışan bir neçə şüar qalmışdı.

Bəs hökumət indi nə edəcəkdir?

Radio və qəzetlərdə elan çıxmışdı: «Bizdə çörək olmadığını deməyə heç kimə imkan verməyin. Əslində çörək lap çoxdur. Bu, təbiət qüvvələri üzərində sosializmin qələbəsinin daha bir nümunəsidir».

Ancaq çörək yenə də yox idi.

Mən özüm çörək dükanlarına gedirdim və çörək görmürdüm. Heç restoranlarda da çörək yox idi.

Ancaq ən kədərlişi bu ikiüzlülük barədə heç kimin heç nə deməməsi idi. Olmayan çörək barədə heç kim bir söz demirdi. İnsanlar susurdular.

Hər şeydən artıq Saksoniyanın cənub rayonları ilə maraqlanırdım, çünki Genriyettadan və digər qaçqınlardan eşitmişdim ki, burada Məbəd hələ canlıdır. Mən onun hansı dərəcədə canlı olduğunu bilmirdim. Almaniya təzadlar ölkəsi idi. Bir tərəfdən burada rejimin təzyiqi daha güclü hiss olunurdu və daima polis nəzarəti altında ideoloji təbliğat insanı iyrəndirirdi. Lakin eyni zamanda Şərqi Almaniya istənilən digər kommunistlərində olduğundan daha çox dini azadlıq vardı.

Ünvanının mənə Saksoniyada verildiyi Vilhelm adlı adam lüteran kilsəsində professional gənc xədmətçi idi. Onun arvadı Mar ilə yaşadığı kənd ölkənin dağlıq və meşəlik ərazisində yerləşirdi. Ətrafda meşələr uzanıb gedirdi, onların görünüşü hər bir hollandiyalının qəlbini qibtə ilə doldururdu. Evin yanında kiçik bir moped dayanmışdı, bildim ki, Vilhelm istidə, yağışda, qarda bu mopedlə bütün Şərqi Almaniyanı gəzmişdi.

Vilhelm məni qapıda qarşıladı və tərəddüd etmədən içəri dəvət etdi. Mar bizi çaya qonaq etdi və mən Dəmir pərdə arxasına nə üçün gəldiyimi söylədim.

«Sizin gəldiyinizə çox şadam», — Vilhelm dedi. O, susdu, sonra öskürməyə başladı. Dərin, quru öskürək onun bütün

bədənini titrətdi. «Bizim dəstəyə və ruhlandırmağa ehtiyacımız var».

«Sizə Müqəddəs Yazı lazımdır mı? — ondan soruşdum. Məndə alman dilində Müqəddəs Yazılar var».

«Ah, bizdə Müqəddəs Yazılar çoxdur».

Mən bunu əvvəllər də eşitmişdim və onun nəhayət ki, Müqəddəs Yazının az olmasını etiraf edəcəyini gözləyirdim. Lakin Mar məni kiçik bir kabinetə apardı və mənə elə gəldi ki, yenə də evdəyəm. Rəflərdə onlarla Müqəddəs Yazı vardı. Mən birini götürüb nəşr olunma yerinə baxdım. «Almaniya Demokratik Respublikasında nəşr olunmuşdur».

«Gəlin, mən sizə digər azadlıqlar barədə danışım, — Vilhelm dedi, — bizdə seminariyalar var, onlar siyasətçilər yox, əsl məsihçilər yetişdirirlər. Bizdə minlərlə insan cəlb edən müjdə kompaniyaları keçirilir. Lüteran kilsəsinin daxilində, Hollandiyadakı istənilən hərəkət kimi, güclü hərəkət vardır».

«Lakin dediniz ki, sizə ruhlandırma lazımdır».

Birdən Vilhelmin yumruqları sıxıldı. Mən onun barmaqlarının sümüklərinin ağardığını gördüm.

«Biz Avropada ən vacib döyüzlərdən birini aparırıq. Burada, Almaniyada, kommunistlər „əminliyin“ yeni tipini tətbiq etməyə çalışırlar, məncə bu, açıq təqibdən daha təhlükəlidir. Siz mənimlə sinodumuzun bugünkü toplantısına gedə bilərsinizmi? Siz mənim nə barədə danışdığımı özünüz görəcəksiniz».

Mən öz maşınımda getməyi təklif etdim və Mar mənə minnətdarlıqla gülümsədi. «Bu dəhşətli mopedə görə, — dedi, — o, belə öskürür. Hər cür havada minlərlə kilometr. İki il əvvəl həkim ona hər cür küləkdən uzaq olmağı tapşırıb!»

Vilhelm onun əlini sıgalladı. «Mar narahat olur, — o, üzrəstəyici səslə dedi, — ancaq sizi bütün ölkədəki gənclərin eşitməsini istəyirsinizsə, nə etməlisən?»

Maşında o, başladığı mövzuya yenidən qayıtdı. «Biz almanlar, bu hücumun ilk qurbanları idik, — dedi, — əgər Kilsəyə qarşı sərt siyasət yeridirlərsə, bununla onu yalnız möhkəmləndirirlər.

Həmişə belə olub. Təqiblər başlananda insanlar düşünürlər ki, öz imanlarına görə döyüşməyə dəyərimi və məsihçilik belə sınağa həmişə tab gətirəcəkdir. Əsl təhlükə gizli hücumlar zamanı baş verir, insan kifayət qədər möhkəmlənməmiş onu Kilsədən yayındırır, uzaqlaşdırırlar. Bugünkü çıxışları dinləyərkən bunu yadda saxlayın».

Sinodun bu toplantısı «yalançı Kilsə» adlandırılan problemin nəzərdən keçirilməsinə görə çağırılmışdı. Pastorlar bir-birinin ardınca qalxaraq mənim əvvəlcə anlamadığım statistik göstəriciləri sadalayırdılar. «Həyata qədəmqoyma mərasimi — otuz beş faiz. Dəfn olunma — əlli faiz».

Lakin Vilhelm pıçıltı ilə bu rəqəmlərin mənasını izah edəndə, mən hökumətin planlarının möhtəşəmliyini dərk etməyə başladım. Kilsəyə birbaşa hücumlarla heç nə əldə edə bilməyəcəklərini anlayaraq rejim yeni istiqamət kəşf etdi. Onlar Tanrının dövlətlə, dini instinkti isə vətənpərvərliklə əvəz etməyə qərar vermişdilər. Kilsənin qədim müdrikliyindən istifadə edərək onlar dövlət mərasimləri təklif edirdilər və tam açıq şəkildə onları məsihçi ayinlərinə bənzədirdilər.

Məsələn, xaç suyuna salınma əvəzinə gözəl adı olan «həyata qədəm qoyma mərasimi» təklif olunurdu. Uşağın doğulmasının rəsmi qeydiyyatına qohumlar və dostlar dəvət olunurdular. Valideynlər körpəni irəli çıxarır, dövlət məmuru isə cəmiyyətin yeni üzvü ilə görüşün lazımı ayinini keçirirdi.

Nikah mərasimləri də keçirilirdi. Qitədə qəbul olunmuşdur ki, əvvəlcə, rəsmi idarələrdə dövlət qeydiyyatından keçirilir sonra kilsədə müqəddəs ayin keçirilir. Yeni rejim hər iki rolun icrasını öz üzərinə götürmüşdü. Nikahın qeydiyyatından sonra məmurlar ikinci pulsuz xidmət barədə elan verirdilər, buraya hamı dəvət olunurdu, burada güllər, yemək vardı və gənclərin sosialist cəmiyyətinə qədəm qoymaları ilə təntənəli mərasim keçirilir, onlara xoşbəxtlik və müvəffəqiyyətlər arzu edilirdi.

Hökumət dəfn mərasimlərini də unutmamışdı. Vida mərasimi sadə, layiqli və pulsuz idi və bunda da hökumət Kilsəni

qabaqlamağa çalışırdı. Xalq respublikasının layiqli əsgərinin insan azadlığı uğrunda mübarizəsinə görə tərifləndiyi nitqlər söylənirdi.

Və əlbəttə ki, ən təntənəli mərasim gənclərin dövlətə sədaqət andı içməsi idi. Mən bu barədə Genriyettadan eşitmişdim. Bu yalançı konfirmasiya xüsusilə effektiv idi, çünki qavraması çox yüksək olan yeniyetmələrə yönəlmişdi. Gənc vətəndaş nəyin ardınca getməsini seçməli idi: ölkənin ardınca və ya Kilsənin ardınca. Dövlətin xeyir-duasını almaq üçün yoldaşlarının ardınca getməyə görə ona güclü təzyiq göstərirdilər.

Bu vaxt ərzində sinodun toplantısında statistikanın oxunuşu davam edirdi. «Gənclərin təntənəli and içməsi yetmiş faiz. Dəfn mərasimi otuz faiz». Bu rəqəmlərin həqiqi mahiyyətini anlamırdım, lakin Vilhelm mənə bu rəqəmlərim kilsəyə gələnlərin miqdarını ifadə etdiyini başa saldı. Bu, o insanlar idi ki, dövlət mərasimlərini dini ayinlərə əlavə kimi yox, onlara əvəz kimi seçmişdilər.

«Əvvəlcə, — Vilhelm deyirdi, — kilsə dövlət ayinlərinə qarşı prinsipial mövqe tutdu. Əgər yeniyetmə dövlətə sədaqət andı içmişdisə, o, artıq konfirmasiyada iştirak edə bilməzdi».

Bu, uşaqları çox çətin vəziyyətdə qoyurdu, dövlət isə məhz buna çalışırdı. Rəsmi təcrübənin ilk ilində konfirmasiyanın miqdarı qırx faiz azalmışdı. Növbəti ildə bu rəqəm əlli faizə qədər artdı və həmin vaxtdan bəri vəziyyət hər il daha da pisləşdi. Tədricən bir çox protestant kilsələri öz mövqelərini yumşaltmışdılar, qərara aldılar ki, sədaqət andından bir il sonra yeniyetmə Rəbbin süfrəsində iştirak edə bilər. Lakin roma katolik kilsəsi güzəştə getmədi. Bununla da ən qısqanc protestantların fərhinə səbəb oldu.

«Bu, insanların qəlbi uğrunda açıq mübarizədir, — Vilhelm dedi, — və kilsələr bu mübarizədə uduzurlar. Sənin bütün sinif yoldaşların «hə» deyirsə, «yox» demək çətindir».

Hökumətin bu hücumlarına kilsənin münasibəti özünü geriçəkməyə göstərdi, Vilhelm deyirdi. Hücumu keçmək əvəzinə

onlar şəxsi xeyirləri ilə məşğul idilər və daha artıq təcrid olunmaya çəkilirdilər.

«Bax buna görə sizin gəlişinizə belə sevinirik, — dedi, — siz Kilsənin bir xalqdan və ya istənilən siyasi arenadan daha artıq olduğunu xatırlamaqda bizə kömək edəcəksiniz. Biz unutmuşuq ki, əgər Tanrı bizim tərəfimizdədirsə, biz qalib gələcəyik».

Vilhelm gənclər qrupları ilə görüşmək üçün yarım aylıq səfərə hazırlaşır və məni də özü ilə getməyə dəvət etdi. «Mən sizinlə işləmək istərdim. Və, — təbəssümlə əlavə etdi, — Mərin sizin maşınınızdan xoşu gəlir».

Beləcə, iki həftəyə yaxın mən onunla birgə Şərqi Almaniyanın cənub hissəsini gəzərək, kilsələrdə heyrətamiz azadlıqla vəzlər edirdim, burada böyük miqdarda Müqəddəs Yazılar, ədəbiyyatlar vardı və açıq müjdə toplantıları keçirilirdi. Lakin bu kilsələr Dəmir pərdə arxasında gördüyüm hər hansı bir kilsədə olmadığı qədər mənəviyyatsızlaşmışdılar.

Bu on iki gündə mən əsasən, eyni bir vəziyyətlərlə ayrı-ayrı variantlarda yenidən və yenidən söyləyirdim. Mən Şərqi almanları missioner olmağa çağırırdım, çünki şəxsi təcrübəmdə anlamışdım ki, missioner kilsəsi — canlı kilsədir.

Belə bir təklifi etdiyim kilsədə pastor qalxaraq hərarətlə dedi: «Andrey qardaş, sizə missioner işi barədə danışmaq asandır, çünki siz istədiyiniz yerə gedə bilərsiniz. Bəs biz Şərqi Almaniyada nə edək? Biz ölkədən kənara çıxma bilmirik!»

«Dayanın! — dedim. — Bu dəqiqə dedikləriniz barədə düşünün. Mən Şərqi Avropaya çatmaq üçün uzun bir yol getməli və xeyli pul xərcləməliyəm. Ancaq siz ki, artıq buradasınız! İndi burada, Almaniyada nə qədər rus əsgəri var? Mənim bildiyim qədər, yarım milyondur. Bu barədə düşünün! Bu dağlarda nə qədər imansız alman var? Başqa ölkələrə gedə bilməməyinizdən şikayətlənməyin! Sizə missioner meydanını elə burada verədiyinə görə Tanrıya minnətdarlıq edin!»

Sonra mən onlara, indi onları nəyə dəvət edirdimsə, onu edən insan haqqında Müqəddəs Yazı əhvalatını danışdım.

Mən Paulun Sila ilə birgə həbsdə olduğu zamanı xatırlatdım. «Onun iki yolu vardı, — dedim, — o, məhbəsdən çıxma bilmədiyinə görə oturub şikayət edə və ya ona təqdim olunmuş vəziyyətdən istifadə edə bilərdi. Paul Tanrını mədh etməyə başladı və digər məhbuslar onu eşitdilər. O, Müjdəni təbliğ etməyə başladı. Nəticədə o, yalnız bu insanları yox, həm də zindan keşikçisini və onun bütün ailəsini məsihçiliyə gətirdi. O, düz orada, «qeysərin ailəsində» kilsənin əsasını qoydu. Və bu, mənə məsihçilərin Dəmir pərdə arxasında həqiqi missiyasıdır».

On üçüncü fəsil

Daxili çevrənin kənarına qədər

Qərbi Berlinə qayıdaraq Korrini tapmaq məqsədilə düşərgədən düşərgəyə gəldim. Nəhayət, mən onu tapanda o, beş-altı yaşlı uşaqların başında bit axtarırdı. Üç həftədən də az bir müddətdə onun nə qədər dəyişildiyini görəndə dəhşətə gəldim. O, arıqlamışdı, dərisi qəribə sarımtıl rəngdə idi, gözlərinin altında tünd kölgələr əmələ gəlmişdi.

Onu bura gətirdiyimə və tək qoyduğuma görə özümü danlayırdım. Buradan, Berlindən Yuqoslaviyaya Belqraddakı kilsə üçün Müqəddəs Yazı aparmalıydım, orada cəmi yeddi kitab vardı. Keçmiş təcrübədən bilirdim ki, Haaqadakı konsulluğa müraciət etməkdənsə Berlinə müraciət etmək daha yaxşıdır.

Ancaq indi, gənc arvadımın arıqlamış üzünə və yorğun gözlərinə baxanda Yuqoslaviyaya səfərimin ikinci bir məqsədə də xidmət edəcəyini anladım. Orada Korri düşərgələrin dəhşətlərini unuda biləcək, ora gözəl torpaqdır, gördüklərimdən ən yaxşıdır. Buna görə də pasportlarımızı yuqoslav konsulluğuna apardım və qalan günləri Müqəddəs Yazı axtarışına sərf etdim.

Korri yenə də mübahisə edirdi. Yenə də əvvəlki kimi, düşərgələrdə xeyli iş olduğunu, Yuqoslaviyada işə məşğuliyyət tapa bilməyəcəyini deyirdi. Lakin bu dəfə mən onun səhhətinə görə təkid etdim və biz ilk dəfə olaraq Dəmir pərdə arxasına birlikdə getdik.

Əgər Korrinin səhhəti pisləşməsəydi, səfərimiz əla olardı. Bu dəfə sərhəddə gömrükçülər yük yerimizə demək olar ki, heç baxmadılar. Onlar bizim gənc ailə olduğumuzu dərhal anlayaraq okeandakı istirahət yerlərinə getməyi məsləhət gördülər və rahat yolu göstərdilər. Onda mən gələcək qaçaqmalçı səfərlərim üçün gərəkli bir açılış etdim: yola tək çıxan kişiyyə nisbətən, kişi ilə qadının birgə səfəri daha az şübhə oyadır.

Cəmil və Nikola bizi sevinc göz yaşları ilə qarşıladılar. Biz növbəti kilsəyə gələrək məşindəki Müqəddəs Yazıları çıxardanda adamlar gözlərinə inanmırdılar. Hamı Korri ilə tanış olmaq istəyirdi; qadınlar onu qucaqlayıb, kişilər isə əllərini çiyninə qoyurdular.

Altı gün xeyli yaxşı keçdi. Mənim keçən dəfəki səfərimdən sonra aldığı cərimə və xəbərdarlığa baxmayaraq, Nikola yenə də mənim tərcüməçim idi. Mənə Şərqi Almaniyada verilmiş görüntüləri yuqoslav kilsələri ilə bölüşdüm. Mənim görüntümdə Dəmir pərdə apxasındakı kilsələr geri çəkilmirdilər, hücum edirdilər.

Lakin sonra, yeddinci gün biz Savavexo yaxınlığındakı şəhərdə dostlarımızın evində nahar edərkən polislər gəldilər. Bu elə qəfil baş verdi ki, əvvəlcə onların nə üçün gəldiyini başa düşmədim. Korri özünü pis hiss etdiyinə görə nahar etməyərək uzanmağa getmişdi, biz yemək masasının arxasında oturub düyü ilə qoyun əti yeyirdik, birdən qapı döyüldü və boz formada olan iki polis içəri girdi.

«Bizimlə gedəcəksiniz», — dedilər.

«Sizinlə? Hara?»

«Danışmayın! Yeməyi saxlayın! Bizim ardımızca gəlin».

Mən masa arxasında əlyəşmiş, çəngəllərini qaldırıb qorxusundan ağızları açıq qalan dostlarıma baxdım. Rəngi qaçmış Korri qapıda göründü.

«O da sizinlədir?»

«Bəli».

«O da gedəcəkdir».

Tezliklə məlum oldu ki, mənim Yuqoslaviyaya əvvəlki səfərim barədə polislər hər şeyi bilirlər. Onlar kifayət qədər nəzakətli idilər, lakin bizə dərhal ölkəni tərk etməli olduğumuzu bildirdilər. Mənim vizamı ləğv etdilər. Onu bərpa etmək olmaz. Xahiş olunur, pasportlarınızı təqdim edin.

Könülsüz surətdə pasportumu verdim, çünki digər konsulluqlarda şübhəyə səbəb olacaq möhürün pasportuma vurulmasını istəmirdim. Zabitlər sənədlərimi diqqətlə yoxladılar, hansısa kağızlarla müqayisə etdilər və böyük qırmızı möhür vurdular. İndi mən Yuqoslaviyada *persona non grata** idim.

Özünü pis hiss eləyən Korri həbsdən də həyəcanlanmışdı. «Andrey, elə qorxmışdum ki!» — deyə o, Avstriya və Almaniyadan gedərkən bütün yol boyu təkrar edirdi. — «Ancaq bu adamlar çox nəzakətli idilər».

Biz Berlində dayanaraq özümüzə Hollandiyaya aparmaq üçün iki qaçqın götürmək istəyirdik; onların yol xərclərini özümüz ödəyəcəkdik. Ancaq mən Korriyə tez evə, həkimə çatdırmağa çalışırdım. Onunla nəşə qəribə bir şey baş verirdi, məsələ yalnız yorğunluqda və gərginlikdə deyildi. Mən daha tez-tez maşını saxlamalı və ona uzanıb ürəkbulanmasının keçməsi üçün gözləməli olurdum.

Lakin biz Berlinə çatanda məni sürpriz gözləyirdi. Berlindəki yuqoslav konsulluğunun Hollandiyadakından daha nəzakətli olduğunu anlayaraq buradakı getmək istədiyim bütün ölkələrin konsulluqlarına gedərək ərizə vermişdim. İndi qayıdarkən məni bir yox, iki məktub gözləyirdi. Bolqarıstan və Rumıniya mənim ərizələrimə baxaraq məlumat verdilər ki, mən onların Berlindəki nümayəndəliklərinə gedərək bu ölkələrə getmək üçün sənədlərimi ala bilərdim.

Bolqarıstan və Rumıniya! Bildiyim qədər, bu iki ölkədə məsihçiləri daha çox təqib edirdilər. Nəhayət, Tanrının əli daxili dairənin qapılarını geniş açdı.

* Həmin ölkədə olması rəsmi surətdə qadağan edilən adam.

Lakin Korriini evə aparmaq lazım idi. Bundan başqa, pasportumlakı qırmızı möhürün məsələsini də həll etmək lazım idi. Təbii ki, digər ölkələr Yuqoslaviyaya nə üçün buraxılmadığımı bilmək istəyəcəkdilər.

Buna görə də mən konsulluğa getməyib Vitteyə yollandım. Korri dərhal yatağa uzandı, mən isə həkim dalınca getdim. Həkim onun yanında çox qaldı, mən bütün bu vaxt ərzində bayırdakı oturmaqda əyləşmişdim.

Nəhayət, həkim çıxıb ehtiyatla pilləkənlərdən endi. «Arvadınız tam qaydasındadır, — ayağını torpağa qoyub dedi, — mən ona ürəkbulanmasının qarşısını almaq üçün həblər verdim, bir aydan sonra yanına gələr».

«Bəs ona nə olub?» — narahatlıqla soruşdum.

«Ona nə olub?» — nəhayət o, mənim heç nə anlamadığımı gördü. Yüngül hərəkətlə şlyapasını çıxarıb baş əydi: «Sizi təbrik edirəm! Ata olmağa hazırlşırsınız».

«Ancaq, Allah xatirinə, — şlyapasını geyinərək əlavə etdi, qızı bütün Avropa boyu dalınızca sürüməyin, ona istirahət etməyə imkan verin».

«Və bir də ki, — kiçik körpüyə yaxınlaşaraq dedi, — yuxarıdakı paltar dolu çuvallardan canınızı qurtarın! O, ana olmağa hazırlşıır, alpinist olmağa yox!»

Biz Berlindən və Yuqoslaviyadan noyabrda qayıtmışdıq, uşaq isə iyulda olmalı idi. Yanvarda Korri özünü o qədər yaxşı hiss elədi ki, mən daxili çevrəyə səfərim barədə ciddi düşünməyə başladım, əlbəttə, bir şərtlə ki, Korri Geltyenin himayəsi altında qalacaqdı. Əgər bu ölkələrdən hər birində üç-dörd həftə olsaydım, uşağın doğulmasına xeyli qalmış qayıda bilərdim.

Lakin pasport məsələsini həll etmək lazım idi. Korlanmış vərəqi nə edim? Cırım? Bu mümkün deyildi, çünki onlar hamısı nömrələnmişdi. Onu itirdiyimi deyərək tullayıb yenisini almağa ərizə verimmi? Ancaq bu, şahanə deyildi. Şah xidmətçilərinin vəziyyətdən çıxış yolu axtarmağına ehtiyacı yoxdur.

Mən Haaqaya, pasport nəzarəti şöbəsinə gedib problemimi zabitlə bölüşdüm. O, məni başa düşdü.

«Çox təəssüf edirəm, — dedi, — lakin biz heç nə edə bilmərik».

«Bilirsinizmi, — dedim, — mən missionerəm. Bu ölkələrə gedib oradakı məsihçilərlə əlaqələri qaydaya salmaq istəyirəm».

O, bir anlıq fikrə getdi. Sonra başını yellədi. «Yeni pasport almaq barədə sizə heç nə deyə bilmərəm. Məsələn, yazın ölkələrə çox gedərək hər yerdə gömrükçülərin sizin pasportunuza mütləq möhür vurmalarına təkid etmək, lakin bu halda sizin pasportunuzda boş yer qalmayacaq və onu yenisi ilə əvəz etməli olacaqsınız. Biz bu barədə sizə heç işarə də vura bilmərik, başa düşürsünüzmü? Çox təəssüf edirəm».

Bir neçə həftədən sonra mən yeni pasport aldm.

Korri məni buraxmaq istəmirdi. O, Yuqoslaviyada həbs olduğumuz zaman keçirdiyi həyəcədən hələ özünə gəlməmişdi. Ancaq Londondakı Britaniyanın beynəlxalq Müqəddəs Yazı cəmiyyətindən bolqar və rumın dillərində Yazılar gələndə, onları maşına yerləşdirməkdə özü mənə kömək etdi. «İş elə işdir, — dedi, — onsuz da mən özüm missioner arvadı olmağa razılıq vermişəm».

Ayrılıq günü çatanda özümüzü daha o qədər də cəsarətli hiss etmirdik. «Folsvagen» də qalmış bir yeri Avstriya düşərgələrindəki qaçqınlar üçün aparacağım paltarlarla doldurdum, qalan paltar dolu çuvalları isə həkimin əmrinə əsasən, otağımızdan çıxarib balaca dəhlizə yığdım, indi onlar evin bütün sakinlərinin həyatını zəhərləyirdilər.

«Bolqarıstan və Rumıniya, — Korri yumşaq səslə dedi, — bu Yuqoslaviya deyil! Əgər səni bu ölkələrdə həbs etsələr, bəlkə səni bir daha görməyə bilmərəm. Ancaq biz səni gözləyəcəyik, Andrey, sənin körpən və mən».

Əlbəttə, onu ruhlandırmaq istəyirdim, ancaq heç özüm də fərəhli deyildim. Mən ağır yüklənmiş maşına əyləşərək mühərriki işə saldım.

«Sən pulları götürdün?» — Korri soruşdu.

«Mən pul kisəmə baxdım. Özümdə ilk dəfə olaraq lazım olduğumdan daha çox pulla gedirdim. Bilmirəm nə səbəbə son vaxtlar «*Kracht van Omhooq*» oxucularından bu qədər çox ianə pulu gəlirdi. Yolda lap az pul xərclədim, çünki mümkün olan hər yerdə çadırdə yatır və özüm yemək hazırlayırdım. Mən artıq pulları Korriyə saxlamağa cəhd etdim, ancaq, sanki gələcək hadisələri görmüş kimi o, pulların hamısını özümlə götürməyimə təkid etdi. Bəli, pullar mənimlə idi.

Son dəfə öpüşərək ayrıldıq.

Avstriya düşərgəsindən çıxanda, qovulduğumdan az sonra Yuqoslaviyadan keçib getməli olduğum məni bir qədər utan-dırırdı. Amma Bolqarıstana başqa yol yox idi. Digər yol mənim səfərimi İtaliyadan və Yunan Makedoniyasından keçən uzun və bahalı bir səyahətə çevirərdi. Anladım ki, yeni vizanı almaq heç də çətin deyildi: Yuqoslaviyada sənədlərə çox səliqəsiz yanaşırlar və mənim *persona non grata* olmağım hələ qərb konsulluqlarında məlum deyildi. Hesab edirdim ki, xoşa-gəlməz şəraitin meydana çıxacağı yer yalnız sərhəddin özü ola bilərdi.

Ürəyim döyünə-döyünə mən sərhəd xəttinə çatdım. Ancaq məmur pasportuma gözucu baxdı. Biz yolların vəziyyəti barədə bir az danışdıq və iyirmi dəqiqədən sonra mən azad idim.

Arzuolunmaz qonaq barədə məlumatın Belqradə rəsmi şəxslərə çatmasına qədər dörd sərbəst günüm vardı. Mən ayaqüstü Cəmilə baş çəkib sonra tez cənub-şərq istiqamətinə yollandım, Bolqarıstanla sərhəddi birinci günün səhəri keçməyə hazırlaşırıdım. Ancaq həmişə olduğu kimi Yuqoslaviyada görüləsi o qədər işim vardı ki! Cəmil mənə xeyli ünvan vermişdi, ona görə hələ bir aya işim çatardı. Hökumətdən səs çıxmırdı. Mən ucu-rumdan 24 saat faydalananmağı qərara aldım.

Beşinci gün gecəyarısı mən mehmanxanada gecələyib pas-portumu inzibatçının yanında qoyaraq otağıma qalxdım. Təxmi-nən beş saata qədər yatmışdım ki, qapı qəflətən döyüldü. Qapı-nı açıb dəhlizdə mülki geyimdə olan iki şəxs gördüm.

«Geyinin və ardımızca gəlin, — qapını açıq saxlayaraq almanca dedilər, — özünüzlə heç nə götürməyin».

Mən köynəyimi və şalvarımı geyinənə qədər gözlərini məndən çəkmədilər. Biz sübh çağı pilləkənləri yuyan qadından başqa heç kimin olmadığı vestibüldən keçdik, sonra böyük daş binaya qədər bir neçə yard getdik. Ayaq səslərimizin əks-səda verdiyi uzun mərmər dəhlizdən keçib nəhayət ki, ofisə çatdıq.

Masa arxasında əyləşmiş adam əlində mənim pasportumu tutmuşdu.

«Nə üçün gəlmisiniz? — soruşdu. — Nə üçün yenidən Yuqoslaviyaya gəlmisiniz?» O, cavab gözləməyərək səsini qaldıraraq davam etdi: «Pasportunuzu necə dəyişmişiniz? Deməli, Hollandiyada qanunu pozanlar bunu asanlıqla edə bilirlər, eləmi?»

O, əlini masaya tərəf uzatdı və mən onun qırmızı rəngli böyük möhürü götürdüyünü gördüm. Üç dəfə bu möhürü mənim Yuqoslav vizama vurandan sonra sakitləşdi.

«İyirmi dörd saat ərzində ölkəni tərk etməlisiniz, — dedi. — Yuqoslaviyada daha heç kimlə əlaqə saxlamayın. Biz Treistdəki sərhəddə zəng edəcəyik ki, sizi orada gözləsinlər».

Treistdə! Yəni o, buna təkid edəcək? Treist ölkənin şimal-qərbində idi, düz mənim gəldiyim yerdə, buradan isə bolqar sərhəddinə cəmi əlli mil qalmışdı.

«Lakin mən Bolqarıstana gedirəm dedim! — dedim. — Olarmı mən buradan gedim? Buradan xeyli yaxındır!»

Ancaq o, fikrindən dönmədi. Dedi Treist, deməli, Treist və mümkün qədər tez.

Ürəyi sınımış vəziyyətdə Treistə, oradan da dövrə vuraraq İtaliya və Yunanıstandan keçən uzun bir səyahətə başladım: demək olar ki, məqsədimə çatdığım bir vaxtda min beş yüz mil artıq getdim.

Uzun italyan «çəkməsi» boyunca gedərkən, əvvəllər heç zaman üzləşmədiyim ümitsizliyə qapılmışdım. Yollar dəhşətli idi: sahilboyu uzanan saysız-hesabsız şəhərciklər, — yük maşınları, velosipedlər, atlar qoşulmuş arabalar, — çox ləngiyirdim.

31 mart günü Korrinin ad günü gəlib çatdı. Ona təbrik teleqramı göndərdim, ancaq sevinmək əvəzinə bir-birimizdən nə qədər uzaq olduğumuzu xatırladım. Toyumuzdan sonra onun ilk ad günü idi, mən isə burada, İtaliyadayam, heç məqsədimə də çatmamışam, hər an da evdən uzaqlaşırım. Birdən nəşə baş versə necə? Bolqarıstanda da polislə problemim olsa necə? Birdən uşağın doğulmasına qədər qayıda bilməsəm necə? İndi, heç olmasa, bu qədər pulun nə üçün lazım olmasını anladım: bu uzun səyahətdə onlar mənə çox lazım oldular.

Ancaq ən pisi, pasportumda yenə də bu şübhəli qırmızı möhürün olması idi.

Sonra, bundan daha pis ola biləcəyini düşünərkən, belim ağrımağa başladı. Üç-dörd il ərzində mənim onurğa sütununda lövhənin yerindən oynaması ilə əlaqədar problemim vardı. Xüsusilə də, xeyli müddət yolda olanda məni daha çox narahat edirdi. Və yolun yarısında, İtaliyada bu ağrı əvvəlkindən daha artıq şiddətlə başladı. Brindizə çatanda — buradan Yunanıstana gəmi yola düşürdü — mən ikiqat bükülmüşdüm və qəribə bir tərzdə yeriyirdim.

Müalicə olunmaq üçün dayanmağa vaxtım yox idi. Buna görə də adamlar gözlərini mənə zilləyirdilər. Yunanıstanda maşını gəmidən düşürəndə vəziyyətim yaxşılaşmışdı, bir-iki gündən sonra yunan yollarında ağrıdan qışqırırdım. Əgər İtaliyada sonsuz tıxac-lara görə sürətlə getmək olmurdusa, Yunanıstanda dağılmış yollar məni ləngidirdi. Yol işarəsini oxuya bilmirdim, onların yazısını anlamırdım və tez-tez bir neçə dəfə eyni yolda dövrə vururdum.

Bütün bu vaxt ərzində hiyləgər ümitsizlik məndən əl çək-mirdi. «Hə, nədir, Andrey, — daxili səsim pıçıldayırdı, — iliş-misən... Sənin dərslərini verdilər. Ölkədən qovdular... həbs edə də bilərdilər. Hansı müddətə, Andrey? Beş illik? On illik? Bunu sən Bolqarıstanda biləcəksən. Orada sənə deyirlər. Bəzən məhbuslar ümumiyyətlə azadlığa çıxırlar... Heç məktub da yaza bilmirlər. Korri heç vaxt bilməyəcək...»

Və beləcə saatbasaat, günbəgün, nəhayət ki, əsəblərim son dərəcə gərildi. Sonra mən sonuncu zərbəni aldım. Yunan şəhəri

Serraidə öyrəndim ki, mənim yönəldiyim sərhəd yalnız diplomatlar üçün açıq idi. Adi səyyahlar üçün Yunanıstandan Bolqarıstana keçmək mümkün deyildi. Yeganə yol — Türkiyədən keçib getməkdir, xeyli yol getməli idim, xeyli vaxt keçəcəkdə.

Səhəri gün daşlı yolda silkələnərək gedir və sonrakı yolumu təsəvvürümə gətirirdim ki, birdən qarşıda kiçik göy rəngli işıq gördüm. Yuxarıda yunan dilində, aşağıda isə latın hərfləri ilə ad yazılmışdı. Orada bir söz yazılmışdı:

FILIPİ

Mən cəld maşını dayandırdım. Filipi? Müqəddəs Yazıda adı yazılan Filipi? Paul və Silanın həbsxanada olduğu şəhər onlar üçün qapıları açmaqdan ötrü Tanrı ora zəlzələ göndərmişdi.

Əlbəttə! Bu, həmin yerdir! Maşından çıxıb hündür və nazik məhəccərin arxasından xarabalıqlara baxırdım. Orada köhnə küçələr və məbəd qalıqları vardı. Cərgələnmiş evlərin indi yalnız divarları qalmışdı. Yəni bu evlərdən biri Paulun qaldığı Lidiyanın evidir?

Məhəccərin kiçik qapısı vardı, ancaq o, bağlı idi, ətrafda isə heç kim yox idi. Bu yerin üstündə sükut asılmışdı, müasir Filipi şəhəri iki mil şimal — qərbdə yerləşirdi.

Ancaq yox, səslər gəlirdi. Paul əsrlərin üzərindən qışqırırdı: «Məsihiçi! Sənin imanın hanı?»

Paul burada mənim kimi məhbəsdə idi, lakin mənim məhbəsim ağrı və ümitsizlik idi. Mənim kimi, Paul və Sila da icazə verilməyən yerlərdə Müjdəni təbliğ edirdilər. Tanrı Öz adamlarını qurtarmaq üçün o vaxt möcüzə etmişdi və həmin an mən anladım ki, məni xilas etmək üçün də O, daha bir möcüzə yaradır.

Mənim əl — qolumu bağlayan ümitsizlik ipləri, Pulun qollarındakı zəncirlər kimi yoxa çıxdı. Əzici hiss məni tərk etdi və mən belimi düz saxlayaraq başımı dik tutduğumu gördüm. Fiziki və mənəvi sevinc məni bürümüşdü.

Mən maşına tərəf qaçdım, orda-burda dayanaraq tullanırdım. Mühərriki işə salaraq daxili çevrənin naməlum imanlıları ilə görüşə getdim.

On dördüncü fəsil

İbrahim — nəhənglərin qalibidir

Bütün əzablarımdan sonra türk-bolqar sərhəddinin keçilməsi mənim üçün xoş təsadüf oldu. Müfəttiş gözücu maşının içinə baxdı, heç çamadanlarımı açmağı da xahiş etmədi. O, çıxış tarixini bolqar vizasında qeyd etdi, ancaq pasportun digər səhifələrini vərəqələmədi.

Sonra ingilis dilində kiçik bir salamlama nitqi söylədi.

Ən vacibi isə, yunan yolları qədər bərbad olan türk yollarından fərqli olaraq bolqar yolları çox yaxşı idi və onlara yaxşı nəzarət edirdilər. Məni hər yerdə, sərhəddə olduğu kimi fərəhlə salamlayırdılar. Uşaqlar sevinclə qışqırır və maşının ardınca xeyli qaçırdılar. Tarlalarda işləyən adamlar başlarını qaldırıb gülümsəyir və əllərini yelləyirdilər, bunu Avropanın heç yerində görməmişdim.

Ancaq Bolqarıstanda yalnız mərkəzi yollar yaxşı vəziyyətdə idi. Elə ilk gecədə gecələmək üçün yer axtararaq dağlıq rayonda olan kiçik yola tərəf döndüm. Tənha bir yer tapıb Müqəddəs Yazıları gizlətdiyim yerlərdən çıxarmağa müəyyən qədər vaxt sərf etdim. Sonra rumın dilində olan Müqəddəs Yazıları gizlətdim və yaxşı şosse yola tez çatmağa can ataraq dağdan endim.

Ancaq bunun əvəzinə əyri-üyrü bir yola çıxaraq hansısa kəndə gəlib çatdım. Hər addımda yol daha da keçilməz olurdu. Mən kiçik bir arxın üstündən keçdim və bir-iki dəqiqədən sonra tamamilə palçığa batdım.

Beləcə, ucqar bir kəndin arxasında palçığa bataraq qalmışdım. Nə edim? Bu sualı özümə verməyə macal tapmamış bir uca səslə mahnı oxunduğunu eşitdim. Bu səs kəndin lap kənərindəki binadan eşidilirdi. Mən maşının qapısını açıb bayıra sıçradım. Palçıq topuğuma çatanda daha ona fikir vermədim. Palçıqın içiylə gedib evin qapısına çatdım.

Bura pivəxana idi, səhər saat on olmasına baxmayaraq, səslər artıq keflilikdən xəbər verirdi. Mən içəri girən kimi nəgmə bitdi.

Kənddə əcnəbini görüb çox təəccüblənmiş iyirmi sifət mənə baxırdı. Hava, qərb pivəxanalarında olduğundan daha ağır tənbəki tütüsü ilə dolmuşdu.

«Kimsə ingiliscə danışa bilir?» — soruşdum. Heç kim cavab vermədi. «Almanca?» Yox. «Hollandca?»

«Hə, fərqi yoxdur, salam», — gülümsəyərək dedim. Sonra mənə baxan yumrusifət, qəhvəyigözlü bu adamlara başıma gələnləri izah etməyə başladım. Hm-mmm. Çux-çux-çux. Stop.

Ancaq məni anlamaqlarının heç bir əlamətini görmədim.

Əllərimi irəli uzadıb xəyali sükanı çevirməyə başladım.

A! O! — hündür taxta aralığın arxasındakı adam çıxaraq başa düşürmüş kimi başını tərpətdi. Bir dəqiqədən sonra o, iki badə pivə ilə qaçırdı.

«Yox, yox, — gülərək dedim, — avtomobil. Maşın. H-mmm. Br-r-rır. Stop». Mən eynəyimi qaldırıb signal verdim. «Gəldik!»

Nəhayət, bir neçə nəfərə hərəkətlərim çatdı və onlar yerlərindən qalxıb zarafatlaşa-zarafatlaşa oyundan ləzzət alırdılar. Mən özümü insanları əyləndirən oyunbaz kimi hiss edirdim. Pivəxananın arxasında bütün suallarımın cavabı dayanmışdı, palçığa batmış kiçik «Folsvagen».

«A!» — onlar əllərini ayaqlarına vuraraq başlarını yelləyirdilər. Hər şey aydındır! Onlar kömək edə bilmələrinə görə sevinirdilər. Uzun çəkmələr geydiklərinə görə düşünmədən palçığa girdilər və mənə sükan arxasında əyləşməyi işarə etdilər. Mühərriki işə saldım, bu enlikürək adamlar maşını itələməyə

başladılar və bir-iki dəqiqəyə onu pivəxananın qabağındakı əsas yola çıxartdılar.

Mən çıxıb onlara təşəkkürümü bildirdim, onların məşinıma və onun içindəkilərə olan marağından bir qədər narahat olurdum. İstəmərdim ki, xeyli kitab aparan hollandiyalı haqqında xəbər ətrafa yayılsın. Mən cəld irəli uzanan pəncərəni sıxıb yoluma davam etmək istədim.

«Sizə səmimi minnətdarlığımı bildirirəm, — dedim, — Hollandiya sizə təşəkkür edir. Tanrı sizə təşəkkür edir...»

Lakin mən danışan müddətdə bir nəfər əlimi tutub buraxmırdı. O, məni çəkib pivəxanaya apardı. Biz hələ bara çatmamış nə olacağını anladım. Mənim istəyib istəməməyimdən asılı olmayaraq məni pivəyə qonaq etmək istəyirdilər.

Mən Tanrıya müraciət etdiyim o fırtınalı gecədən sonra içki içməmişdim. Ancaq alkoqol həmişə həyatımda dağıdıcı qüvvə olmuşdur.

«İlahi, mən nə edim?» — hollan dilində ucadan soruşdum. Və birdən anladım ki, gedib içməliyəm, çünki imtina etsəm onların qonaqpərvərliyinə etinasız yanaşmağımı düşünərdilər, bu isə onların mərhəməti ilə birgə Tanrı üçün hansısa qaydalara riayət etməkdən daha əhəmiyyətli idi. İyirmi dəqiqədən sonra mən tünd ev pivəsindən gözlərim yaşarmış halda iyirmi nəfərin əlini sıxıb güldüm, tezliklə Tanrıdan xilas tapmalarını arzulayıb yola düzəldim. Mən qırx dəqiqə yüksək sürətlə getməli oldum ki, məşinin təkərləri palçıqdan təmizlənsin.

Geriyə, sərhəddə qaytarıldığım Yuqoslaviyadakı həmin son gecədə ən yaxın dostu Sofiyada yaşayan bir nəfərlə görüşdüm.

«Petrovu müqəddəs hesab edirlər, — mənə dedi, — onunla görüşmək istəyirsiniz?»

Əlbəttə, mən sevinclə razılaşdım. Petrovun ünvanını yadda saxladım və hökumətlə narazılığın olmasını nəzərə alıb ünvanı heç yerə yazmadım. İndi dağın üstündə dayanıb hündürlükdən Sofiyaya baxır və Yuqoslaviyada gördüyüm sonuncu adamın

Tanrı aləti olaraq mənim başqa ölkədə ilkin əlaqə yaratmağımı təmin etdiyini düşünürdüm.

Sofiyanın gözəl mənzərəsi vardı. O, ayağımın altında uzanıb gedirdi, dağlarla əhatə olunmuşdu, qürub günəşinin şüaları onun pravoslav kilsələrinin yumru gümbəzlərində əks olunub parlayırdı. Bu nəhəng şəhərdə Petrovun yaşadığı küçəni necə tapacağam? Yuqoslaviyalı dostum xəbərdarlıq etmişdi ki, əgər mən, əcnəbi vətəndaş onun barəsində küçələrdə soruşsam, bu, ona xətər toxundurur. Buna görə də, mehmanxanaya düşən kimi ilk növbədə şəhərin xəritəsini istədim.

«Bağışlayın, cənab, ancaq bütün xəritələr qurtarıb. Döngədəki kitab mağazasına da bir baxın».

Ancaq mağazalarda da tapılmadı. Mən mehmanxanaya qayıdıb xidmətçidən istənilən bir xəritə tapmağı xahiş etdim. O, şübhəylə mənə baxdı.

«Xəritə nəyinizə lazımdır? — soruşdu — Əcnəbilərə istədikləri hər yərə getməyə icazə verilmir».

«A, — cavab verdim, — sadəcə, yolu azmamaq üçün lazımdır. Mən şəhərdəki yollara bələd olmaq istəyirəm, çünki bolqarca danışa bilmirəm».

Xidmətçi, deyəsən razı qaldı. «Bizdə olan, — dedi, — yalnız bu kiçik xəritədir». Onun masasında şüşənin altında küçələrin əllə çəkilmiş planı vardı. Ancaq bu plan mənə heç cür kömək edə bilməzdi: orada yalnız mərkəzi küçələrin adları vardı. Xəritənin üzərinə əyiləndə — sadəcə nəzakət xatirinə bunu etdim — qəribə bir şey gördüm. Xəritəni çəkən həqiqətən də əsas prospektləri göstərmişdi, lakin çox vacib bir istisna vardı. Orada bir neçə məhəllə aralıda kiçik bir küçə vardı və onun adı xəritədə verilmişdi. Bu, mənim axtardığım həmin o küçə idi! Planda başqa heç bir kiçik küçənin adı yox idi. Yenə də heyretəmiz bir hiss keçirdim. Tanrı bu səfərimi çoxdan hazırlamışdı.

Növbəti gün şəhər tezdən Petrovun yaşadığı küçəyə yollandım. Çətinlik çəkmədən oranı tapdım. İndi yalnız onun evinin nömrəsini tapmaq lazım idi.

Küçə ilə gedərkən qarşıdan bir nəfərin yaxınlaşdığını gördüm. Mən axtardığım evə yaxınlaşanda onunla üz-üzə gəldim. Bu, ikimənzilli böyük ev idi. Mən keçidə tərəf döndüm, naməlum adam da döndü!

Biz qapının ağzına çatanda bir anlıq onun üzünə baxdım. Və həmin an məsihçi həyatının adi möcüzələrindən biri baş verdi: ruhlarımız bir-birini tanıdı.

Bir kəlmə danışmadan pilləkənləri qalxdıq. Bu evdə başqa ailələr də yaşayırdılar: əgər səhv etmişəmsə, yaxşı olmayacaq. Naməlum adam öz mənzilinə çatıb açarı çıxartdı, qapını açdı. Bir an belə tərəddüt etmədən içəri girdim və o, dərhal qapını örtüdü. Biz qaranlıqda dayanıb bir-birimizə baxdıq.

«Mən Hollandiyadan olan Andreyəm», — ingiliscə dedim.

«Mən isə, — o cavab verdi, — Petrovam».

Petrov və onun arvadı bir otaqda yaşayırdılar. Onların yaşı altmış beşdən çox idi, dövlətin verdiyi təqaüdü mənzilin kirayəsinə, ərzağa, bəzən də paltar almağa sərf edirdilər. İlk dəqiqələri diz üstə duraraq Tanrıya dua etdik ki, belə möcüzəli şəkildə bir-birimizi tapmağa kömək etdi və biz buna boş yerə vaxt sərf etmədik.

Sonra danışmağa başladıq. «Eşitmişəm ki, — dedim, — Bolqarıstanda və Rumıniyada Müqəddəs Yazıya böyük ehtiyac var. Bu doğrudurmu?»

Cavabında Petrov məni öz yazı masasına tərəf apardı. Orada qədimi çap maşını vardı, ona vərəq salınmışdı, yanında isə Müqəddəs Yazı vardı, Yaradılış Kitabında açılmışdı.

«Üç həftə əvvəl bəxtim yaman gətirdi, — Petrov dedi, — bu Müqəddəs Yazını tapa bildim». O, yemək masasının üstündəki digər cildi mənə göstərdi. «Ona görə lap az pul vermişəm. Cəmisə bir aylıq təqaüdü. Ona görə ucuz satırdılar ki, içindəki Varlıq, Başlanğıc, Vəhy kitablarını çıxarıblar».

«Axı niyə?» — onun sözünü kəsdim

«Kim bilir? Bəlkə də satmaq üçün. Ya da nazik kağızdan siqaret düzəltmək üçün».

«Hər halda, — Petrov davam etdi, — bəxtim yaman gətirdi ki, onu tapdım və almağa pulum oldu. İndi mən çatışmayan hissələri öz kitabımdan bərpa edib yenidən çap etməliyəm, — və məndə Yazının daha bir bütöv hissəsi də olacaqdır! Dörd həftəyə bu işi qurtararam!»

«Bəs ikinci Kitabı neyləyəcəksiniz?»

«Kiməsə verərəm».

«Plovdikiçəki kiçik kilsəyə, — arvadı dedi, — orada Müqəddəs Yazı heç yoxdur».

Mən düzgün anladığıma əmin deyildim. Kilsədə Müqəddəs Yazı heç yoxdur?

«Bəli, — Petrov cavab verdi, — ölkəmizdə belə kilsələr çoxdur. Rumıniyada və Rusiyada da belədir. Əvvəllər Müqəddəs Yazı ancaq din xadimlərində olardı, sadə adamlar isə onu oxuya bilməzdi. Ancaq Sovet hakimiyyəti bərqərar olandan sonra onları almaq mümkün deyil. Hamının bəxti mənim kimi gətirmir».

Həyəcanım son həddə qədər artdı. Maşınımdakı zinəti Petrova göstərəcəyim anı gözləməyə səbrim çatmırdı.

Həmin gecə maşınımla onun mənzilinə yaxınlaşdım, küçənin boş olduğuna əmin olmaq üçün ətrafa nəzər saldım və uzun illər ərzində Petrova gətirəcəyim Müqəddəs Yazılarla dolu olan qutunun birincisini onun evinə apardım. Petrov və arvadı qutunu masanın üstünə qoymağıma baxdılar, onların gözlərində səmimi maraq sızılırdı.

«Bu nədir?» — Petrov soruşdu.

Qutunun qapağını qaldırıb iki Müqəddəs Yazı çıxartdım, birini Petrovun titrəyən əllərinə, digərini isə arvadının əlinə verdim.

«Bəs... bəs qutuda?» — Petrov soruşdu.

«Orada da Müqəddəs Yazıdır. Ondan da çoxu maşındadır».

Petrov gözlərini yumdu. Dodaqları səssizcə tərpənirdi. O, özünü saxlamağa çalışırdı, ancaq yumulmuş gözlərindən iki damla yaş axıb əlində tutduğu kitabın üstünə düşdü.

Biz dərhal bütün Bolqarıstan boyunca uzun bir səyahətə yollanaraq, Petrovun fikrincə Müqəddəs Yazıya daha çox ehtiyacı olan kilsələrə gedir və orada Kitab paylayırdıq.

«Bilirsiniz hökumət nə üçün Müqəddəs Yazının yayılmasına qadağa qoyur? — Petrov soruşdu; bu zaman biz ətriyyat sənayesi üçün becərilən qızılgüllərin əkildiyi gözəl kənd yerlərindən keçib gedirdik. — Çünki Müqəddəs Yazının mətni köhnə orfoqrafiyaya riayət edilərək nəşr olunur. Hökumət hesab edir ki, bununla onlar təhsil sahəsində inkişafı ləngidirlər. İnsanları qədim yazı və tələffüzə yönəldirlər».

Bolqarıstanın üzdə olan Kilsəsi yeni rejimin razılaşmadığı bütün elementlərdən təmizlənmişdi. Bolqar pravoslav kilsəsi-ölkənin dövlət kilsəsi — indi bu və ya digər dərəcədə hökumətin əlində alətə çevrilmişdi. İndiki hökumət başçısı öz çıxışlarında mövcud quruluşu tərifləyir və Tanrı Səltənətini Bolqarıstan Xalq Respublikası qədər alqışlayırdı.

«İndi bizdə iki kilsə var, — Petrov dedi, — hökumətə xidmət edən oyuncaq kilsə və gizli kilsə. Bu axşam siz gizli kilsələrdən birini görəcəksiniz».

Bu, mənim Bolqarıstandakı ilk ibadətim idi. Biz, on iki nəfər adam bir yerdə toplaşmaqdan ötrü bir saatdan artıq vaxt sərf etdik, çünki hamımız bir yerdə yox, bir-bir, iki-iki gedirdik ki, burada qrupun toplaşması barədə heç kim şübhəyə düşməsin.

Biz səkkizin yarısı çıxmalı idik. Lazım olan evin yanından keçdik, təsadüfən birlikdə içəri keçdik və birlikdə üçüncü mərtəbədə dayandığ, tez ətrafa nəzər salaraq qapını döymədən içəri keçdik. Mən dərhal Vittedəki bazar günlərini xatırladım: bütün sakinlər kilsəyə yollanırdılar.

Biz gələndə orada artıq səkkiz nəfər vardı, səkkizə on beş və beş dəqiqə qalmış daha iki nəfər gəldi. Otaq çox qaranlıq idi. Tavandan bir dənə sönük lampa asılmışdı, küçədən heç nə görünməməsi üçün pəncərələr kip bağlanmışdı. Heç kim danışmırdı. Hər yeni gələn adam masa arxasında öz yerini tutur, başını əyir və toplantının təhlükəsiz keçməsi üçün dua edirdi.

Düz saat səkkizdə Petrov qalxdı, öz dediklərini mənim üçün də tərcümə edərək sakit səsle danışmağa başladı.

«Bu gün biz xüsusi xeyir-dua almışıq, Hollandiyadan yanıma qardaşımız gəlib, — Petrov pıçıldadı. — Ondan xahiş edərim ki, Tanrı göndərişini sizinlə bölüşsün».

Petrov əyləşdi, mən himnin oxunmasını gözlədim və yalnız sonra anladım ki, bu gizli kilsədə oxumaq mümkün deyildi. Mən iyirmi dəqiqəyə qədər danışdım, sonra başımla Petrova işarə etdim. O, sıçrayıb qalxdı və həyəcədən titrəyən əlləri ilə gətirdiyi paketi açdı, oradan... Müqəddəs Yazı çıxartdı!

Ehtiyatı unudaraq adamlar sevinclə qışqırdılar, ancaq sonra sakitləşdilər. Kişilər ayısayağı tərzdə bizi qucuqlayır, qadınlar isə alınlarını çiynlərimizə söykəyirdilər. Onlar Müqəddəs Yazını əldən-ələ ötürür, onu açıb-örtürdülər.

Bu toplantıda bir nəfər məni xüsusilə maraqladırdı. Biz mümkün olduğu qədər bir yerdə qalıb sonra ayrıldıq. Bir saat ərzində bir-bir, iki-iki evdən çıxıb gedirdik. Axırınıcı olaraq dördkuncə sifətli; ağsaqqallı və ömrümdə ilk dəfə gördüyüm sadəlövh mavi gözlü bir nəhəng ayağa qalxdı. Petrov dedi ki, bu İbrahimdir.

Toplantıda İbrahim az danışdı, lakin bu qocada elə bir uşaq sadəliyi və təmizliyi vardı ki, sözsüz də hiss olunurdu. Petrov kimi o da ahıl çağlarında idi və daha işləmirdi. Buna görə də onlar hər ikisi bir neçə il ərzində iki Müqəddəs Kitabı olan kilsələri axtarır tapır, oradan kitabın birini alaraq heç kitabı olmayan kilsəyə verirdilər.

Petrov danışdı ki, İbrahim Radof dağlarında çadırda yaşayır. O, hökumətdən həftədə beş dollara bərabər olan təqaüd alırdı və arvadı ilə bu pulların hesabına yaşayırdı. Haçansa onun torpağı vardı, ancaq «dağıdıcı» fəaliyyətinə görə onun əlindən alınmışdı.

«Siz ona baş çəkməli olacaqsınız, — Petrov dedi, — onda görərsiniz ki, insan Tanrıya görə nələri qurban verə bilər».

O dedi ki, ilin əksər hissəsini İbrahim və arvadı yabanı gilə-meyvələr, meyvələr və azca çörəklə qidalanırlar.

Petrov qocanı İbrahim — nəhənglərin qalibi adlandırırdı, çünki o, həmişə öz «Qolyatını» axtarırdı, hər hansı yüksək rütbəli partiya və ya ordu üzvünü tapıb ona şəhadət edirdi. «İbrahim həmişə yeni Qolyat axtarır, — Petrov dedi. — Onu tapır, sonra mübarizə başlayır. Çox vaxt Qolyat üstün gəlir və İbrahim öz mübarizəsini məhbəsdə qurtarır. Bir çox hallarda isə İbrahim qalib gəlir və onda Məsih Kilsəsinə yeni bir ruh gəlir».

O, getməmişdən əvvəl mən məşinin yanına gəlib bolqar dilində qalan Müqəddəs Yazıları İbrahimə — nəhənglərin qalibi-nə gətirdim. O, onlarla nə edəcəyini bilir.

İbrahim Müqəddəs Yazıları elə tutmuşdu ki, sanki əllərində körpə uşaq tutmuşdu. O, mənə minnətdarlıq etmədi, ancaq dedikləri qəlbimi rıqqətə gətirdi. Petrov onun dediklərini tərcümə edəndə qocanın mavi gözləri mənə zillənmişdi.

«Cəbhə xətti uzundur, qardaş. Biz bir yerdə geri çəkiliş, digər yerdə irəli gedirik. Bu gün, Hollandiyalı Andrey, biz irəliyə doğru atılıraq».

Bolqarıstanda olduğum bütün vaxt ərzində mən kiçik, qeydiyatdan keçməmiş gizli kilsələrdə oldum. «Ayrıq ol və ölümə yaxın olan digərlərinə təsdiq et...» — bu əmr məni gecələr təqib etməkdə davam edirdi. Kilsənin bu qalığı necə də cəsarətli idi, necə də özləri barədə düşünmürdülər və nə qədər tənha idilər. Bu həftələr ərzində tanış olduğum üç xidmətçi — Konstantin, Armin və Vasil yaddaşımda daha möhkəm iz qoydular.

Konstantin iyirmi bir yaşı tamam olmayanları vətənz etdiyinə görə bir il yarım həbsxanada olmuşdu. Onu bu yaxınlarda azad etmişdilər. Konstantin dedi ki, azad olunduğu gecə şəhərin arxasındakı çayda iyirmi yeddi nəfər yeniyetməni gizlicə vətənz etmişdi.

Armin Milad zamanı kilsəsində polis nəzarətçilərinin olduğunu bilirdi, buna görə də uşaqların müjdələnməsi barədə qadğanı pozmamaya çalışırdı. O, yalnız yaşlılara müraciət edir və

siyasətdən uzaq olmağa çalışırdı. Lakin bir anlıq o, Milad şamının altında oturan uşaqlara baxıb soruşdu: «Bilirsinizmi nə üçün ilin bu vaxtı biz bir-birimizə hədiyyələr edirik? Çünki bu, ən böyük Bəxşişin simvoludur». Bu iki cümləyə görə onu məhkəməyə çağırmış və kilsədə xidmət eləməsini qadağan etmişdilər.

Vasil gizli polislə əməkdaşlıq etdiyinə görə məşhur idi. Bir bazar günü Petrov məni onun yığıncağına apardı ki, mən oyuncaq kilsənin fəaliyyətini görüm. Müharibə dövründən kilsəyə gələnlərin sayı getdikcə azalırdı. Vasil ibadətdən qabaq bu barədə şikayət edirdi və birdən üzünün ifadəsini dəyişmədən mənə dedi: «Bu axşam burada yığıncaq keçirmək istəyirsinizmi?»

Mən qulaqlarıma inanmadım. Vasil çox gözəl bilirdi ki, vaizlər icazə olmadan yığıncaq keçirə bilməzlər. Ona nə olmuşdu?

«Mən... mən bu barədə dua edəcəyəm», — dedim.

Bütün xidmət zamanı mən dua edirdim. Bəlkə bu tələdir? Bəlkə məni ölkədən qovmaq üçün bunu polislə birgə fikirləşib? Ancaq yenə də, anladığım qədər, mən daxilimdə səslənən tam aydın cavab almışdım: «Get!»

Toplantının sonunda Vasil bir neçə nəfərdən ibarət olan iştirakçılara elan etdi ki, Hollandiyadan gələn qardaş axşam xüsusi xidmət keçirəcək. Onlara öz dostlarını da gətirməyi də təklif etdi.

Həmin axşam kilsədə iki yüzə qədər adamın toplandığını görəndə hamımız çox heyrətləndik. Yığıncaq əla keçdi. Axırda mən tövbəyə çağırışı səsləndirəndə onlarla insan irəli çıxdı.

Vasil məni bir daha görüb xəbər verdi ki, bu axşam daha bir yığıncaq keçirəcəyik. Petrov kimi mən də sevinirdim. Ancaq biz başa düşmürdük ki, dövlətin əlində oyuncaq olan bu insanla nə baş verirdi.

Həmin axşam kilsə ağzına qədər dolu idi. Hamı Müqəddəs Ruhun hüsurunu hiss edirdi. Onlarla insan Məsihin ardınca getmək arzusunu bildirdilər. Və yenə də Vasil hamını növbəti gün görməyə dəvət etdi.

Bazar ertəsi axşam kilsədə o qədər adam vardı ki, adamlar keçidlərdə dayanmışdılar. Lakin bu dəfə Vasil adamların arasında

gizli polisdən bir neçə dostunu gördü. Biz toplantı keçirdik, ancaq adamları irəli çağırmadıq. Heç əllərini qaldırmağı da xahiş etmədik, çünki onların adlarının qeydə alınmasından qorxurduq.

Yığıncaqdan sonra Petrov və Vasilə birgə yığışb bundan sonra nə edəcəyimiz barədə düşündük. Aydın idi ki, daha yığıncaq keçirmək olmaz. Ancaq Vasil necə olacaq? Onu cəzalandıracaqlarmı? Mənə aydın idi ki, o, öz davranışını anlamır. Bəs indi nə baş verəcək? Polis nə edəcək?

Vaxt keçdikcə Məsihin başqa bir pastora yox, məhz Vasilə Müqəddəs Ruh vasitəsilə nə üçün toxunması aydın oldu. Çünki polis ümumiyyətlə heç nə etmədi. Nə mənə, nə də Petrov və Vasilə qarşı heç bir tədbir görülmədi. Vasil polisin ən qiymətli əməkdaşlarından biri idi. Onlar qərara gəlmişdilər ki, onun elədiklərinin yəqin ki, hansısa bir əsası vardır. Çətin ki, ona nədənsə şübhə edərdilər. Bəlkə də onlar düşündürlər ki, Hollandiyalı müjdəçinin gedişi ilə alov öz-özünə sönəcəkdir.

Amma mənim gedişimdən sonra da alov sönmədi. Əvvəllər əlli nəfərin gəldiyi kilsəyə indi dördyüz nəfər gəlirdi. Nəhayət, hökumət odu söndürməyə cəhd etdi. Həmin payız Vasil çoxdan bəri edəcəyi cərrahiyyə əməliyyatı üçün İsveçrəyə getdi, amma vətənə qayıtmaq istəyəndə onu qoymadılar. Onun yerinə yeni, «daha etibarlı» keşiş seçilmişdi və üç il ərzində o, bu odu müvəffəqiyyətlə söndürdü və kilsəyə gələnlərin sayı yenə də əlli nəfərə qədər endi. Lakin üçyüzə qədər yeni imanlı Starı Zaqoranı tərk edərək bütün Balkan yarımadasına səpələndilər, bir zamanlar Yerusəlim kilsəsində olduğu kimi, onların göründüyü hər yerdə yeni iman ocaqları alışır.

Əlbəttə, o zaman biz bütün məsihçiləri görə bilməzdik. Lakin lap əvvəldən Petrovla bir şeyi anlamışdıq: heç vaxt heç bir kilsəni oyuncaq adlandırmaq olmaz — onun nə qədər ölü olmasının, Tanrısız hökumətə qarşı nə qədər kölə kimi davranması heç də vacib deyil. O, Tanrı adı ilə adlanır, Tanrının əli, onun üzərindədir və istənilən anda O, Müqəddəs Ruhun nəfəsi ilə onun üzərindəki hər bir çirkabı silib ata bilər.

Bolqarıstandan ketməzdən əvvəl İbrahimi tapmaq ümidi ilə Petrovla Radof dağlarına getdik. Onun çadırını harada axtaracağımızı bilmirdik, yalnız yaxınlığında yaşadığı kəndin adını bilirdik. Yol qəflətən qurtardı, başqa bir yol yox idi və biz çıxmalı olduq. Biz artezian quyusunun yanında çaşıb qalmışdıq. Düz yanıımızdan üfüqə qədər meşə uzanıb gedirdi. Bu düzənliklərdə İbrahimi haradan tapaq?

Quyunun yanında növbəyə dayananlar bizə maraqla baxırdılar. Su içən birinci adam dikəlib bizə tərəf çevrildi. Bu İbrahimin özü idi!

Bizi görəndə onun mavi gözləri aydın səhər çağındakı səma kimi parıldadı. Növbəti saniyədə mən onun yaş qucağına düşdüm, saqqalından axan buz kimi su məni başdan ayağa kimi islatdı. Bu gözlənilməz görüş İbrahimi bizdən də artıq heyrətləndirmişdi, çünki, özü dediyi kimi, o, yalnız dörd gündən bir çörək almaq üçün kəndə gəlirdi. O, quyunun yanındakı daş divarın üstündəki altı nazik fətiri götürdü və bizi dağlara tərəf apardı.

Biz dəfələrlə bu 75 yaşlı qocadan xahiş edirdik ki, dayanıb nəfəsini dərsin. O danışdı ki, şəhərdən qayıtdığı bir həftə olar. Bu səfər zamanı mənim gətirdiyim Müqəddəs Yazıları paylayırdı. Adamlar onları necə qəbul etmələrini çox dəqiqliklə söylədi və nəfəsi kəsilən Petrov getdiyimiz yerə çatan kimi onun dediklərinin mənə tərcümə edəcəyinə söz verdi.

Dayanacaqlarımız da daxil olmaqla iki saatdan sonra qayalığa çatdıq, onun arxasında küləyin əydiyi ağacların divarı ucalırdı. Biz İbrahimin yaşadığı keçə dərilərindən düzəldilmiş çadırın qarşısında dayanmışdıq. Burada o, Müqəddəs Yazı qəhrəmanına daha çox bənzəyirdi. O bizi mənzilinə dəvət etdi. Çadırdan bir dəqiqəliyə onun arvadı çıxdı və elə görünürdü, sanki onların bu məskəninə hər gün qonaqlar gəlirdi. Ərinin böyük olduğu qədər, arvadı xırda idi. Düz qamətli, xırda bir qadın idi, dərisi qurumuş perqamentə bənzəyirdi. Yalnız mavi gözləri canlı və etibarlı idi. Nə zamansa xalçaları, mebelləri zərif paltarları və

yəqin ki, qulluqçuları olan evdə yaşayan qadına baxırdım, onun valideynləri çox imkanlı adamlar olmuşdular, düşünürdüm ki, əvvəllər heç vaxt həyatdan belə razı üz görməmişəm.

O bizi xırda qara böyürtlənə bənzəyən giləmeyvə və bala qonaq etdi. Biz lap az yedik, çünki onların qida ehtiyatının nə qədər olduğunu bilmirdik, tezliklə geri qayıtmağa hazırlaşdıq: dağlardan gecə vaxtı enmək istəmirdik. Gəlişimiz bir anlıq baxış kimi qısa oldu, lakin bu anlarda ömürlük dostluq yarandı. Bolqarıstana səfərim məni ruhlandırdı və dərin sevgi ilə doludurdu. Ancaq eyni zamanda qəlbimdə acı izlər qoydu. Mən Rumıniyaya gedəndə Vasila kilsəsindəki yığıncaqlarda olan bir neçə adam yaxınlaşaraq onların da şəhərində belə toplantı keçirməyi xahiş etdilər

«Biz bunu uzun illər gözləmişik — onlar yalvarırdılar, — nəticələr bizi maraqlandırmır. Biz yalnız Tanrının iradəsini icra etmək istəyirik».

Mən bu əziz üzlərə baxaraq mənfi cavab verməli oldum. Əfsus ki, mən tək idim. Mən onlarla gedərək eyni zamanda hiss etdiyim kimi, Müqəddəs Ruhun məni çağırdığı istiqamətə yönəlmə bilməzdim.

«Mən on adam olmaq istərdim, — onlara dedim, — hər bir çağırışa cavab vermək üçün onlarla hissəyə bölünməyə şad olardım. Nə vaxtsa mən bunu etməyin üsulunu tapacağam».

On beşinci fəsil

Bağda istixana

Rumın sərhəddini keçmək üçün mənə dörd saat lazım idi. Dunayın o tayındakı nəzarət məntəqəsinə çatanda öz-özümə dedim: «Hə, bəxtin gətirdi. Cəmisi beş-altı maşın var. Bu tez olacaq».

Qırx dəqiqə keçdi, amma birinci maşını hələ də yoxlayırdılar, mən düşündüm: «Yazıq oğlan, yəqin nəsə qaydada deyil ki, onu bu qədər saxlayıblar».

Lakin nəhayət ki, bu maşın getdi, növbəti maşının yoxlanması yarım saat çəkəndə mən narahat olmağa başladım. Bu ailənin apardığı hər şey yerə düzülmüşdü. Və sırada dayanan bütün avtomobillər bu qayda ilə yoxlanırdı. Dördüncü maşının yoxlanması bir saat çəkdi. Gömrükçülər sürücünü binaya apardılar və o, orada olduğu müddətdə təkərləri çıxardılır, mühərriki söndürdülər, oturmaqları geri çəkdilər.

«Əziz Tanrım, — qarşımda bircə maşın qalanda mən yalvar-dım, — mən nə edim? İstənilən ciddi yoxlama nəticəsində rumın Kitabları tapılacaqdı».

«İlahi — dedim, — bilirəm ki, heç bir hiyləm sərhəddi keçməyimə kömək olmayacaq. Səndən möcüzə diləməyə cəsarət edirəm. İcazə ver, bir neçə Müqəddəs Yazı çıxarıb görünən yerə qoyum. Onda İlahi, mən özümə yox, Sənə arxayın olacağam».

Sonuncu maşın yoxlamadan keçənə qədər mən bir neçə Müqəddəs Yazı çıxarıb yanımdakı oturmağa qoydum.

Mənim növbəm çatdı. Mən yolun sol tərəfində dayanmış zabitə yaxınlaşdım, sənədlərimi ona təqdim edib maşından çıxmağa hazırlaşdım. Lakin o, dizini mənim maşınının qapısına söykəmişdi, buna görə də mən içəridə qalmalı oldum. O, mənim pasportumdakı şəklimə baxdı, nəse yazdı, sənədlərimi qaytararaq əlini yelləyib getməyimə işarə verdi.

Bütün bunlar otuz saniyədən də az çəkdi. Mən mühərriki işə salıb yoluma davam etdim. Bəlkə kənarda saxlamalıyam ki, maşını hissələrə ayırıb yoxlasınlar? Ya da... əlbəttə yox... mən irəli getdim, hər an əyləci basmağa hazır idim. Ancaq heç nə baş vermədi. Mən arxanı göstərən güzgüyə baxdım. Gömrükçü növbəti maşını yoxlamaq üçün çağırırdı, sürücüyə maşından çıxmağa işarə etdi. Mən bir neçə yard getdim. Gömrükçü maşının ön qapağını qaldırdı. Mən xeyli aralanmışdım ki, hər şeyin arxada qalmasına şübhə edirəm.

Ürəyim bərk döyünürdü. Sərhədi keçməyimdən həyəcanlandığıma görə yox, Tanrını ötəri olacaq iş başında gördüyümə görə.

Mən bu səfərə hazırlaşanda, Bolqarıstan və Rumıniya təsəvvürümdə bir-birindən o qədər də fərqlənmirdi. Lakin indi bunların tam fərqli ölkələr olduğunu bilirəm. Dəmir pərdə arxasında olan ölkələr arasında Rumıniya «ateizmin istixanası» kimi məşhur idi. O, dinə qarşı təcrübələrin keçirildiyi laboratoriya kimi Rusiyaya xidmət edirdi. Hökumətin kilsə üzərində sərt nəzarəti, imanlılara iqtisadi təzyiq dini liderlər arasında inamsızlıq yaratmağa can atmaq, əmlakın zəbt olunması, ibadətlərin miqdarının məhdudlaşdırılması, müjdənin qadağan edilməsi. Rumıniyada üzləşə biləcəklərim barədə mənə xəbərdarlıq etmişdilər.

Sərhədi keçən kimi polis nəzarətinin sərtləşdiyini hiss etdim. Adama elə gəlirdi ki, hər kənddə polis bölməsi var. Formada olan adamlar kəndə velosipeddə gələn hər bir kəndlini saxlayırdılar. Hara gedir? Hansı məqsədlə? Hətta mən,

«məhkəm valyuta» ilə səyahət edən turist, olduğum hər bir şəhərdə qeydiyyatdan keçməli və növbəti nəzarət məntəqəsində nə zaman olacağım barədə tarixi yazdırmalıydım. Kluja çatmağa əlli mil qalmış kiçik bir şəhərçiyə çatanda gec olduğu üçün orada gecələmək istədim və bu zaman nəzarətin nə qədər real olduğunu gördüm. Yerli hökumət orqanları mənim bu fikrimə heyrləndilər.

«Lakin, cənab, — mənim turist kartıma baxıb dedilər, — siz axşama qədər Klujda olmalısınız. Əgər tələssəniz çatarsınız».

Belə xırdalığı görə narazılığın olmaması üçün deyilənə riayət etdim Mən tələsik Kluja gəldim. Gəlib çatanda mehmanxananın restoranı bağlanırdı. Mənim stolumun üstündə yemək vardı, stəkanın içinə isə kiçik holland bayrağı qoyulmuşdu.

Amma şəhərin içində rahat gözə bilərdim. Bazar günü idi. Bu aydın, günəşli gündə tezdən durdum, gözəl bağa bənzeyən bu torpağın məsihçiləri ilə görüşmək istərdim. Mən kilsə barədə soruşanda mehmanxana işçisi mənə şübhə ilə baxdı. «Görürsünüzmü bizdə kilsə çox deyil, — dedi, — bundan başqa siz bizim dilimizdə danışmırsınız».

«Məgər siz bilmirsiniz? — cavab verdim. — Bütün məsihçilər bir dildə danışirlar».

«Hə? O nə dildir elə?»

«O, „aqape“ adlanır».

«Aqape? Heç vaxt bu barədə eşitməmişəm».

«Heyf, bu dünyada ən gözəl dildir. Yenə də, kilsəyə necə gedim?»

Əgər Bolqarıstanda kilsəyə qarşı əsas silah mütləq qeydiyyatın tələb olunması idisə, Rumıniyada bu Konsolidasiya adlanırdı. Kilsə əmlakının birləşdirilməsi, ibadət vaxtının birləşdirilməsi. Əgər ibadət zamanı oturacaqlar boş olurdusa, onlar bu kilsəni yaxınlıqdakı digər kilsə ilə birləşdirir, əmlakı isə hökumətin hesabına keçirirdilər. Nəzəriyyədə bu yaxşı görünürdü, hətta kilsə üçün xeyirli idi: bir neçə kiçik, təklildə mübarizə aparan kilsə əvəzinə, bir böyük kilsə. Ancaq təcrübədə məlum

olurdu ki, bu tərzdə bağlanmış kilsələrə gələn adamlar ümumiyyətlə bir daha yığıncaqlara getmirlər. Onların çoxu öz məbədinə bağlı olan kəndlilər idi və başqa kəndə getməyə çox çətinlik çəkirdilər.

Hər həftə iki yığıncaq — biri şənbə, digəri bazar günü keçirilməsinə icazə verilirdi. Ancaq şənbə — Rumıniyada tam iş günü idi və həmin gün kilsəyə az adam gəlirdi, ona görə də adamlar yalnız bazar günü ibadətə toplanırdılar.

Ancaq necə bir ibadət!

Mən səhər saat onda gələndə ibadət bir saat idi ki, başlamışdı. Yer yox idi, ancaq adamlar əcnəbi olduğumu görüb məni oturmağa dəvət etdilər. Ayaqlarım orqana kip sıxılmışdı və növbəti üç saati daxili çevrənin lap mərkəzində məsihçi qrupu ilə oturdum.

İanə vermək vaxtı çatanda mən rumın valyutası ilə, evdə qoyduğum miqdarda məbləği siniyə qoydum. Sinini mənə birinci olaraq təqdim etdilər və hamı onun dibində mənim qoyduğum pulu gördü.

İanəni yığmağa davam edirdilər və mən artan utancaqlıqla anladım ki, başqalarından iyirmi-otuz dəfə artıq pul vermişdim. Mən daha bir şey gördüm. Çox zaman imanlı siniyə pul qoyur, oradan isə pulun qalığını götürürdü. Bunu ancaq katolik və pravoslav kilsələrində görmüşdüm, orada oturacaqdakı yerin pulunu alırdılar. Görünür mənim ianəm bu adamların verə biləcəyi məbləğdən qat-qat artıq idi. Bəlkə də mənim siniyə qoyduğum pul onların orta aylıq maaşına bərabər idi. Özümü utanmış hiss etdim, başa düşürdüm ki, varlı əcnəbi kimi görünürdüm və dərhal gülümsədim, çünki Vittedə ən kasıb ailə olduğumuzu xatırladım. Ancaq ən pisi o idi ki, himnin sonunda zal növbətçisi sinini qurbangaha yox, *mənim* yanıma gətirdi!

O, sinini mənə verərək rumın dilində bir neçə söz dedi. Nəhayət mən başa düşdüm. O mənə pulun qalığını götürməyi təklif edirdi. Bu, belə qəbul olunmuşdu. Mən nə etməli idim? Adətə riayət edərək pulun qalığını götürüm, yoxsa pulu kilsəyə verim?

Yığıncaqda bütün nəzərlər mənə dikilmişdi və böyük bir fərəhlə başa düşdüm ki, bu pullar heç də mənim deyil. «Bu mənim bəxşişim deyil», — mən almanca sözə başladım və xoşbəxtlikdən mənim sözlərimi tərcümə edən tapıldı. «Bu bəxşiş məndən deyil, — *«Kracht van omhooq»* oxucularının ianələrini xatırlayıb davam etdim. — Bu, Hollandiya imanlılarından Rumıniya imanlıları üçündür. Bu, Məsih Bədəninə birliyin simvoludur».

Mən adamların üzünə baxır və yenə də həmin inamsız sualı görürdüm: deməli, biz tək deyilik? Bizim başqa ölkələrdə qardaşlarımız var? Bizim əvvəl tanıdığımız dostlarımız var?

Nəhayət, bu uzunmüddətli yığıncaq qurtaranda mən alman dilini bilən adama yaxınlaşaraq, onunla danışmaq istədiyimi bildirdim. Məlum oldu ki, o, rumın denominasiyalarından birində katib işləyir. O, mənimlə təkliddə söhbət etmək istəmirdi. İmkan düşən kimi o, üzr istəyib getdi.

Onun ardınca kilsədən çıxdım. Ağır çəkili olmasına baxmayaraq çox sürətlə gedirdi. Bəlkə o, mənimlə adam arasında danışmaqdan qorxur. Müəyyən məsafə saxlayaraq onun ardınca gedirdim, birdən o, şəxsi evə tərəf döndü.

Düşündüm ki, bəxtim yaman gətirdi. İndi onunla üzbəüz danışmaq imkanım olacaqdır.

On-on beş dəqiqə küçədə dayanıb heç kimin olmadığına əmin olandan sonra yaxınlaşıb qapını döydüm. Xeyli müddət qapı gözlüyündən mənə baxdılar, sonra qapı tez açıldı və məni içəri dartdılar.

«Nə istəyirsiniz?» — katib soruşdu.

Onun sərtliyindən yaranmış heyretimi dostyana təbəssümlə gizlətməyə çalışdım. Sadəcə onunla danışmaq istədiyimi bildirdim. Nəsə bir yardıma ehtiyacı olduğunu soruşdum.

«Kömək?»

«Məsələn, Müqəddəs Yazılar. Sizdə rumın Müqəddəs Yazıları kifayət qədərdir?»

Katib diqqətlə mənə baxdı. «Sizdə rumın dilində Müqəddəs Yazılar varmı? Siz onları sərhəddən keçirib gətirmisiniz?»

«Bəli, məndə Müqəddəs Yazılar var».

O susdu. Sonra qətiyyətlə dedi: «Bizə Müqəddəs Yazılar lazım deyil! Və bundan sonra heç vaxt, heç bir şəraitdə nə mənim, nə də digər imanlıların yanına bu tərzdə gəlməyin. Ümid edirəm ki, məni başa düşdünüz».

Mənə elə gəldi ki, bu şübhənin və sərtliyin arasından yardım barədə haray eşidirəm. «Ofisinizdə sizinlə görüşmək olarmı? Bu təhlükəsiz olacaq?»

«İş *təhlükəsizlikdə* deyil, mən bunu *deməmişəm*». Sonra əlavə etdi: «Amma sabah ofisimizə gəlsəniz, çalışaram ki, rəhbərimizlə danışasınız».

Növbəti gün özümlə altı Müqəddəs Yazı götürərək denominasiyanın qərargahına gəldim. Katib orada idi, özünü itirmiş kimi görünürdü. Alnında tər damcıları göründü. Onun nə sə dəhşətli bir şey gözləməsi hissindən özümü azad edə bilmirdim.

Məni rəhbərin otağına apardılar. «Nə ilə kömək edə bilərəm» — o, almanca soruşdu.

Mən onun əlini sıxaraq nəsə bir yardım edə biləcəyim barədə soruşdum. Lakin sonra katiblə əvvəlki söhbətimi xatırladım: başa düşdüm ki, ehtiyacları barədə açıq danışmaq onlar üçün siyasi bəyanata bərabərdir. Buna görə də, sadəcə məsihçi kimi ölkəyə gəldiyimi və imanlı həmvətənlərimə salam gətirdiyimi söylədim.

Rəhbərin üzünün ifadəsi yumşaldı. Bu, təhlükəsiz idi. Böyük Rumıniya respublikası xalqından Hollandiyanın istismar olunan xalqına salamlar! Katib gülümsədi və alnını ovuşdurmağı dayandırdı.

«Öyləşmək istəyirsiniz?» — stulu mənə tərəf çəkərək soruşdu. Biz iyirmi dəqiqəyə qədər söhbət etdik, mənim maraqlandığım məsələlərdən isə söylə yan keçdik. Biz, mənim gördüyüm ən iri rumin pomidorları barədə, ilk dəfə bu ölkədə

dadına baxdığım qarpız barədə danışdıq. Qara dənizin yaxın olması ilə izah olunan iqlim barədə danışdıq.

Biz söhbət edənə qədər mən otağı nəzərdən keçirdim. Bir şey məni heyrləndirdi. Bütün stulların, masaların və divardakı şəkillərin üstündə nömrələr vardı. Düşündüm ki, yəqin əmlakın şəxsi məqsədlər üçün istifadə olunmasının qarşısını almaqdan ötrü inventarlaşdırma aparıblar.

Biz iqlim və yerli pomidorlar mövzusunun tükənəndə söhbət kəsildi. Dərindən nəfəs aldım, ya təkrar rədd cavabı almaq, ya da bu iki qorxmuş adamla əsl əlaqə yaratmaq vaxtı çatmışdı.

Mən çantamı açıb Müqəddəs Yazıları çıxartdım. «İcazə verin... yox, belə demək istəmirdim. İcazə verin holland xalqı rumin xalqına bu Kitabları hədiyyə etsin».

Dərhal hər iki həmsöhbətim gərginləşdilər. Qəribədir, katib ani surətdə tərləməyə başladı. Rəhbər Müqəddəs Yazının birini götürdü və bir anlıq mənə elə gəldi ki, o, çox sevindi.

Amma yox, o, təslim olmağa hazırlaşmırdı. Cəld kitabı geri qaytardı.

«Bu bizə lazım deyil, — dedi. — Biz, ümumiyyətlə, çox ləngidik. Mənim xeyli işim var...»

Beləcə, mən əliboş getdim. Qəbul otağındakı qeydiyyatçı mən kabinetdən çıxan kimi adımın üstündən xətt çəkdi, sanki hansısa bir hərbi müəssisədə işləyirdi. Kim bilir, bəlkə də o, gizli polislə əməkdaşlıq edirdi. Özüm heç vaxt belə şəraitdə olmamışdımsa, direktoru və katibi şübhəyə və qorxuya görə necə ittiham edə bilərdim?

Ancaq yenə də bu, Rumıniya barədə həqiqətin hamısı deyil. Növbəti həftədə mən, həmin təqib şəraitində yaşayan, ancaq İlahi ümidlərini itirməyən məsihçilərlə görüşdüm.

Şərait çox oxşar idi və mən müqayisə apara bilirdim. Hər iki halda bu, protestant denominasiyasının lideri ilə onun kabinetində görüş idi. Hər iki halda söhbətdə məndən başqa iki adam iştirak edirdi, bu, müqayisə üçün vacib element idi, çünki

məsihçilər arasında şübhə Kilsənin asta-asta əldən düşməsinə səbəb olur.

Bu dəfə də inventar nömrələri gözümə dəydi. Kabinetin divarlarında üç şəkil asılmışdı. Orada ölkənin prezidenti, kommunist partiyasının katibi və məşhur rəssamın əl işi təsvir olunmuşdu. Maraqlıdır, əmlak qeydiyyatında bu şəkil necə adlandırılıb?

Bu denominasiyanın rəhbəri George otağa girən kimi mənə bir qədər həyəcanlandırdı. Bu qorxaq, balaca adam yeriməkdən o qədər tənginəfəs olmuşdu ki, bir neçə dəqiqə özünə gələ bilmədi.

O, özünə gələndə isə biz problemlə üzləşdik: nə o, nə də katib mənim bildiyim dillərdə danışmağı bacarmırdılar. Mən isə Rumınca danışa bilmirdim. Biz bu kasıb, nömrələnmiş şəkillərin asıldığı otaqda oturub bir-birimizə baxırdıq və ünsiyyət saxlamağa qabil deyildik.

Və onda mən bir şey gördüm. Georginin masasında çox köhnəlmiş bir Müqəddəs Yazı vardı. Mütəmadi olaraq istifadə olunmaqdan səhifələrinin kənarları xeyli yeyilmişdi. Bəlkə biz Müqəddəs Yazı mətnindən istifadə edərək söhbət etməyə cəhd edək? Mən pencəyimin cibindən holland Kitabımı çıxardım və onu Korinflilərə birinci məktubda (16–20) açdım.

«Bütün qardaşlar sizi salamlayır. Bir-birinizi müqəddəs öpüşlə salamlayın».

Mən onlara istənilən dildə tanınan kitabın adını, fəsilini və ayənin nömrəsini göstərdim.

Onların sifəti dərhal işıqlandı. Onlar öz kitablarında lazımı səhifəni açıb oxudular və gülümsündülər. Sonra George səhifələri vərəqlədi və seçdiyi cavabı mənə göstərdi:

Məsəllər (25:25): «Susuzluğun əldən saldığı qəlb üçün sərin su nədirsə, uzaq ölkədən gələn xoş xəbər də odur».

İndi üçümüz birlikdə gülürdük. Mən Paulun Filimona Gön-dərişini açdım.

«Tanrıma təşəkkür edirəm, sənəin barəndə dualarımda xatırladığım, Rəbb İsayə olan sevgin və inamın barədə eşidirəm...»

Sonra onun növbəsi çatdı, ancaq o, çox da uzaqda axtarmadı. Bir qədər aşağıdakı sətirlərə göz gəzdirdi və Müqəddəs Yazını mənə tərəf itələyərək barmağı ilə göstərdi:

«Sənin sevgində böyük sevinc və rahatlıq tapırıq, çünki, qardaşım, səninlə müqəddəslərin qəlbi sakitləşib».

Müqəddəs Yazı vasitəsilə danışaraq yarım saat gözəl vaxt keçirdik. Gözlərimiz yaşarana qədər güldük. Söhbətimizin sonunda mən rumınca olan Müqəddəs Yazıları çıxarıb masanın üstünə qoydum, bu kitabları onlara hədiyyə etdiyimi işarələrlə bildirdim, (onlar əllərini ciblərinə saldılar), bu, pulsuz hədiyyədir, onlar hər ikisi məni qucaqladılar.

Həmin gün tərcüməçi tapıldı, bizim söhbətimiz xeyli asanlaşdı. Yonla sözləşdik ki, bütün Müqəddəs Yazıları ona verəcəyəm. Onları bu ölkədə necə paylaşdırmaq lazım olduğunu o, daha yaxşı bilir.

Axşam mehmanxanaya qayıdanda inzibatçı mənə yaxınlaşdı.

«Qulaq asın, — dedi, — mən lüğətdə «aqape» baxdım. Belə dil yoxdur. Bu «məhəbbət» mənasını verən yunan sözüdür».

«Bəli, məhz belədir, — dedim, — bu dildə mən bütün günü danışmışam».

Axır ki, dil səddi aradan götürüldü. Növbəti həftədə mən Rumıniyanı tərcüməçi ilə gəzərək, George və Yonun məsləhətlərinə əməl edirdim.

Mən ən müxtəlif əhval-ruhiyyələrlə — son ümitsizlik və ən yüksək ruhlanma ilə qarşılaşırdım. Təslim olanların halına yanaşmaq asan idi: «Biz nə edə bilərik?» — bu elə təbii münasibət idi ki. Çoxları yalnız bir şeyi arzulayırdılar — həmişəlik Rumıniyanı tərk etsinlər.

Lakin çox qəribədir, məsihçi nə qədər sadıq olurdusa, bir o qədər hazırlıqla vətəninə qalırdı. Transilvaniyada biz belə ailə ilə rastlaşdıq. Bu məsihçilərin qismən sahib olduqları toyuq ferması vardı. Ancaq dövlət onların üzərinə təhvil vermək üçün elə miqdarda məhsul qoyurdu ki, onlar bunu istehsal edə bil-

mirdilər. Onlar bazardan yumurta almalı olurdular ki, normanı ödəyə bilsinlər. Bu, hər il baş verirdi və onların iqtisadi vəziyyəti ağır idi.

«Bəs nə üçün siz burada qalırsınız? Fermanıza görə?» — onlardan soruşdum. Fermerlə arvadı heyrləndilər. «Əlbəttə yox, əslində biz fermaya sahiblik etmirik. Biz qalırıq, çünki, o, ətrafa baxdı, əgər biz getsək, bütün bunlara görə kim dua edəcəkdir?»

Ancaq mən belə qətiyyətli olmayan məsihiçilərlə də rastlaşmışdım. Mən əsas yoldan aralıda yerləşən kiçik bir kilsə tanıyırdım, onun üzvləri qaraçılar idi. Biz artıq ora yaxınlaşanda onun fəlakətdə olduğunu gördüm. Həyəti ot basmışdı, bir neçə pəncərə sındırılmışdı, kilsənin arxasındakı pətekllər aşırılmışdı. Tərcüməçi ilə mən pastorun yaşadığı evə girdik, o, məbədin arxasında idi. Ev sahibi yox idi, bizi onun arvadı qarşıladı, bizi elə şirin bala qonaq etdi ki, dişlərim ağrıdı.

Pastorun arvadı ərinin Buxarestə, öz işini mərkəzi hökumətə təqdim etməyə getdiyini söylədi. Yerli partiya lideri kilsə binasının zəbt olunmasını tələb edərək, onun klub üçün lazım olduğunu bildirmişdi.

O, əri ilə birlikdə otuz il idi ki, qaraçıların arasında işləyirdi. Mən onların kiçik qruplarla öz fərqlərində gələrək oturmuşlarını göürdüm. Bu yazınlarda hökumət onlar üçün nə iş etmək qərarına gələrək daha yüksək maaşlı iş təklif etdi. Əlbəttə, onlar sevindilər, bunu neçə il idi ki, gözləyirdilər. Lakin onların qarşısına şərt qoyulmuşdu: bu işə kilsəyə gələn qaraçıları götürmək olmaz.

«Buna görə də, — pastorun arvadı dedi, — biz atəş altında qalmışıq. Adamlar kilsədən gedirdilər, partiyanın da kilsə binasını ələ keçirmək üçün bəhanəsi çoxalırdı. Düşünürəm ki, gələn il biz artıq burada olmayacağıq».

Və birdən o, sakitcə ağlamağa başladı, yalnız çiyinləri əsirdi. Mən təklif etdim ki, onun bizə danışdığı vəziyyət barədə üçümüz birgə dua edək. Biz başımızı əydik və mən onun üçün,

onun əri üçün, qaraçılar üçün, bu balaca kənddəki ağır vəziyyət üçün dua etdim. Biz başımızı qaldıranda onun gözləri yaşla dolu idi. «Bilirsiniz, əvvəllər mən bilirdim ki, Qərbdə bizim üçün dua edirlər, ancaq uzun illər ərzində onlar barədə heç nə eşitməmişik. Biz onlara məktub yaza bilmirdik, on üç il ərzində onlardan yalnız bir məktub almışıq. Düşünürdük ki, bizi unudublar, heç kim bizi yada salmır, heç kim ehtiyaclarımız barədə bilmir, heç kim dua etmir».

Mən onu səmimi qəlbdən əmin etdim ki, evə qayıdan kimi onlar barədə çox adama danışacağam, onlar bu ağır yükü tək daşımaqları barədə daha düşünməsinlər.

Vidalaşmaq vaxtı çatdı. Vizamın vaxtı qurtarırdı. Ancaq ən vacibi o idi ki, Korrinin bu yaxınlarda doğacağını bilirdim.

Ruminiyadakı son saatlarımı George və Yonla keçirdim. Mən bazar ertəsi getməyə hazırlaşırdım, bazar günü isə onların yanına ibadətə getdim. Bu ibadəti hələ xeyli vaxt unutmaram. Mən yığıncağın doqquzdan birə qədər olmasına adət etmişdim, ancaq bu, səhər doqquzdan axşam beşə qədər uzanırdı, ondan sonra ümumi nahar təşkil edilmişdi. Həmin gün sonuncu vəzi George oxudu. O, çox şəxsi səciyyəli idi: ona uzun illər ərzində əziyyət verən tənəffüs barədə danışdı. «Ancaq bilirsinizmi, — dedi, — biz Müqəddəs Yazını köməyi ilə Andrey qardaşla danışandan sonra nəinki mənim ruhumla, həm də bədənimlə nə isə baş verdi. O vaxtdan bəri xeyli rahat nəfəs alıram».

Sonra George öz Kitabını açdı. «Andrey qardaşla bölüşmək istədiyim daha bir ayə var, — tərcüməçi vasitəsilə mənə dedi, — zəhmət olmasa Həvarilərin İşləri Kitabını (20:36–38) aç».

Mən o yeri tapdım.

«Bu, — George dedi, — səninlə necə vidalaşmaq istədiyimi göstərən parçadır». Bunu deyib o diz çökdü və hamı ilə du etdi. Onda hamı ağlayırdı, Paulun boynuna düşərək onu öpürdülər,

xüsusən də onu bir daha görməyəcəklərini dediyinə görə kə-
dərləndirdilər. Və onu gəmiyə qədər ötürdülər».

Məni Paulla müqayisə etdiyini eşidəndə güldüm. «Xeyli fərq
var, — dedim».

Lakin biz ilk məsihçilər kimi imanda güclü olmasaq da, on-
lardan nümunə götürə bilərik. Nahardan sonra mən diz çöküb
hamı ilə birgə dua etdim. Və o zaman kommunist dünyasının
mərkəzində olan bu məsihçilər ağladılar, məni qucaqlayaraq
balaca mavi «gəminə» qədər ötürdülər.

On altıncı fəsil

Xidmət genişlənir

Nəhayət, iki aylıq ayrılıqdan sonra holland sərhəddini keçdim. Belə ləngiyəcəyimi düşünmürdüm, ancaq gedərkən və qayıdarkən dövrə vurmali oldum. Vitteyə gecədən xeyli keçmiş, yorğun, ancaq fərəhli gəldim. Pilləkənləri: «Korri, Korri, mən qayıtdım!» — qışqıraraq qalxdım.

Korri işıqdan gözlərini qıyaraq, sevinərək və quş kimi nəğmə deyərək qarıya tələsdi.

«Hə, hər şey əladır. Dam daha da çox damır. Ailədə hər şey qaydasındadır. Həkim onun iyunun əvvəlində dünyaya gələcəyini deyir, ancaq birinci uşaq olanda həmişə dəqiq vaxtı demək həmişə çətin olur. Qəhvə içmək istəmirsən?»

Yoppi 4 iyun 1959-cu ildə dünyaya gəldi. O, evdə doğuldu, mənim kimi və bütün bu vaxt ərzində mən Korrinin yanında idim, hər bir övladının dünyaya gəlişini görən atam kimi.

Oğlumun dünyaya gəlişi ilə bizə ayrıca evin lazım olduğunu daha aydın anladım. Bu yaxınlarda Geltyenin üçüncü uşağı, Korneliusla arvadının isə ilk övladı dünyaya gələcəkdi. Hətta holland ölçülərinə görə də evimiz belə bir ailə üçün darısqal idi.

Bütün problem evin harada axtarılmasında idi. Hətta 1959-cu ildə belə müharibənin nəticələri bütün Hollandiyada hiss olunurdu. Bizim balaca ölkəmizdə yaşayış yeri həmişə az tapılırdı, 1945-ci ildən sonra isə hər bir kərpic müharibə zamanı

dağıdılmış və batırılmış binaların bərpasına sərf olunmuşdu. Vite əhalisinin artmasına baxmayaraq, otuzuncu illərdən bu yana kənddə bir dənə də olsun yeni ev tikilməmişdi.

Mən hər hansı bir evi icarəyə götürmək barədə öyrənmək üçün burqomistrin yanına gəldim, ancaq o, yalnız başını yellədi.

«Sənin adını növbədə duranların siyahısına sala bilərəm, — cavab verdi, — ancaq, əvvəlcədən deyim ki, bu növbə son üç ildə bir addım belə irəli getməyib».

«Neyləməli, hər halda nədənsə başlamaq lazımdır. Bizi qeydə alın, cənab».

«Əgər sən ev alsaydın, bu başqa məsələ, əlbəttə. Biz növbədə duranların siyahısını yalnız icarəyə götürmə üçün tərtib etmişik».

«Məsləhətə görə çox sağ olun, cənab. Ev almaq üçün bu qədər pulu haradan tapım!»

Burqomistr başını yellədi. «Onu da deyim ki, — davam etdi, — hal-hazırda satışa qoyulmuş ev yoxdur».

Yayın cırhacır vaxtı idi: ünvanımıza dayanmadan göndərilən paltar çuvalları sarayın üstündəki kiçik otağı doldurmuşdu. Və onda biz ciddi dua etməyə başlayaraq, bu vəziyyətdə bizə dua etmək üçün Tanrıya müraciət etdik. Beləcə, bir həftə keçdi.

Səkkizinci günün səhəri beynimdə fikir oyandı. Mən poçta yollanmışdım, ancaq kanalı keçərkən bir şeyi xatırladım. Qoca Vimin evində yaşayan müəllim Xarlemə köçürdü. Deməli, ev boşalacaq!

Ancaq bundan bizə xeyir gəlməyəcəkdi. Biz icarəyə götürmə siyahısının ən axırında idik. Ancaq buna baxmayaraq, bu fikrin beynimə gəlməsi məni heyrləndirdi: qəflətən və hökümlə, mənim artıq tanımağa başladığım tərzdə. Tutaq ki, bu fikir Tanrıya məxsusdur. Birdən Vim evi satmaq istədi? O, artıq neçə ildir ki, həmin evdə yaşamır. Ancaq o anda mən həmin evin qiyməti olan iyirmi min quldyen barədə heç düşünmək belə istəmirdim. Yalnız irəliyə doğru bir addım atacağam və baş verəcəyinə baxacağam.

Öz planlarım barədə unudaraq Vimin fermasına tərəf qaçdım. O, inək sağırdı.

«Salam Vim!»

«Salam, Andrey!» Vim başını yana əyərək oturmuşdu. «Eşitmişəm, çox səfərlərə gedirsən. Rəbbin işləridir?»

«Bəli, cənab».

«Nə köməyim dəyə bilər?»

«Eşitmişəm, tezliklə evin boşalacaq. Onu satmaq istəmirsən?»

Qoca Vimin heyrətdən ağzı açıldı. «Sən haradan bilirsən? — soruşdu. — Dünən axşam bu qərara gəlmişəm, ancaq bu barədə heç kimə deməmişəm!»

Mən nəfəsimi dərib birbaşa dedim: «Bəlkə onu mənə sata-san?»

Vim heç nə demədən xeyli vaxt mənə baxdı. «Bu ev uzun illər ərzində bizə xidmət edib, — nəhayət, dedi, — indi bizim ailədən demək olar ki, heç kimin qalmadığı bir zamanda nə üçün Tanrı işinə xidmət etməsin».

Yalnız o zaman ürəyim döyünə-döyünə Vimdən qiymət barədə soruşdum. «Hə, — dedi, — sən on min verə bilərsən?»

Bu dəfə mən heyrətləndim. O, fikrimdə tutduğum məbləğin tən yarısını istəyirdi. «Yaxşı Vim. Danışdıq. Sənin evini alıram, — cibimdə bir penni də olmasına baxmayaraq, soruşdum, — onmin quldyenə».

Evə qayıtmazdan əvvəl Filip Uetstraya zəng etdim. Əvvəllər heç vaxt borca pul almamışdım, amma indi nədənsə doğru hərəkət etdiyimi düşünürdüm. Cənab Uetstra dedi ki, mən elə sabah onun ofisinə gəlib pulu götürə bilərəm.

Beləcə, sarayın üstündəki kiçik otağıma geri qayıdan zaman, demək olar ki, şəxsi ev sahibi idim. Biz dərhal ona baxmağa getdik. Həmin ana qədər mən anlamırdım ki, öz evində yaşamaq Korri üçün nə deməkdir. O, bir otaqdan o birinə qaçır, planlaşdırır və yarıdağılmış evdən necə ev quracağını təsəvvür edirdi. «Andi, Yoppi burada olacaq. Bax, bütöv bir otaq paltar üçün

olacaq, burada isə paltar yumaq üçün ləyən qoyarıq! Sən yuxarıdakı otağı görmüsən, sənın yazı stolunu ora qoyarıq?» O, dayanmadan danışdı, üzü həyəcandan qızarmışdı, gözləri həyəcandan parlayırdı və mən bilirdim ki, biz nəhayət ev əldə etdik.

Səhəri gün Amsterdama gedib pulları götürdüm. Cənab Uetstra bu pulları mənə heç bir şərt qoymadan verdi. Biz heç bir kağız imzalamadıq, pulu qaytarmaq vaxtı barədə danışmadıq. Mən heç kimə bu borc barədə demədim. Növbəti üç il ərzində ehtiyaclarımızdan daha artıq pul əlimə gəldiyinə görə mən qısa müddətdə borcumu qaytardım. Ancaq evin pulunu verən kimi, artıq pulların axını dayandı və əlavə pula ehtiyac yaranana qədər təkrar olmadı. Bu illər ərzində mən başa düşdüm ki, Rəbbin qayğısı insanı heç vaxt darda qoymaz.

Korri ilə mənim köçdüyüm yarıdağılmış evi adlandırman üçün holland dilində yaxşı bir ifadə var. Belə ev barədə deyirlər ki, o «qocalıb, əldən düşüb». Döşəmələr yatıb, divarların malası qopub-tökülüb, tavan çürüyüb — bütün bu bədbəxtliklər bizə yaxşı tanış idi. Ancaq o, Korri ilə mənim çox xoşuna gəlirdi. Onu təmir edəndən sonra bizim üçün lap doğma oldu.

Yatmaq üçün yararlı olan yeganə quru otaq qonaq otağı idi. Biz orada yaşayaraq yavaş-yavaş təmirlə məşğul olurduq: divarları malalayır, çürümüş taxtaları dəyişərək rəngləyir və əlbəttə ki, bağ salırdıq. Hər şeyi özümüz elədiyimizə görə iş çox yavaş gedirdi. Yalnız beş ildən sonra bu ev tam qaydasına düşdü.

Bu zaman iş genişlənirdi. Yoppinin anadan olduğu birinci ildə mən getməyimə icazə verilən ölkələrdə bir daha oldum, bəzilərinə hətta bir neçə dəfə səfər etdim. İşin həcmi artdıqca problemlər də çoxalırdı. Onlardan birincisi məktublar idi. Hər dəfə evə qayıdarkən əlimə çəkilir və rəngsaz fırçası almaq əvəzinə öz kabinetimə qalxırdım — Korri düz deyirdi, yazı stolum ora yaxşı yerləşmişdi — və bütün günümü orada keçirərək, köhnə çap maşınında qalaqlanmış məktublara cavab yazırdım.

Onların axırına çıxıbilmirdim, çünki yeni məktublar gəlirdi və hər şeyi yenidən başlamalı olurdum.

Anonimliyin qorunması ikinci problemə çevrilirdi. Mən insanlarla ünsiyyət saxlayaraq öz həqiqi adım onlara deyəndə, həmin ölkəyə azad getmək imkanımı təhlükə altına qoymurdummu? Nəhayət, mən, bu vaxta qədər bütün tələbləri qismən ödəyən bir üsul tapdım. Daha adım bütövlüklə demirdim, bunun əvəzinə, Dəmir pərdə arxasındakı məsihçilərə məlum olan adla özümü təqdim edirdim: «Andrey qardaş». Ünvana gəlincə isə, qardaşım Benin yaşadığı şəhərdə bir poçt qutusunu icarəyə götürdüm. Bu ünvana iş barəsində suallarla məktublar göndərilirdi (Brother Andrew, Box 47, Ermelo, Holland).

Bu, kompromis idi: bilirdim ki, adım öyrənmək istəyən hər kəs bu məlumatı asanlıqla ala bilər.

Ancaq üzləşdiyim ən böyük problem mənim daimi səfərlərim idi. Subay adamın səyahət etməsi, ailəsi-uşağı olan adamın səyahəti ilə müqayisəyə dəyməzdi. Yoppinin dünyaya gəldiyi ilk ilin səkkiz ayını mən evdə olmamışdım. İlk dış, ilk söz, ilk addımlar — mən onlar haqqında eşitmişdim, ancaq görməmişdim. Yoppinin dünyaya gəlməsindən bir qədər sonra cənab Ringers məni yenidən fabrikdə işləməyə dəvət etdi, maaş əla idi. Elə həmin il mənə Haaqadakı kilsədə pastor vəzifəsini təklif etdilər. Və hər iki dəfə bu, ciddi sınaq idi.

Ancaq mən çox tərəddüt etmədim. Evdə qalmaq arzusu daha güclü olan vaxtlarda məktub gəlirdi. Bəzən onun üstündə cavab yazmaq üçün ünvan olmurdu, bəzən onlar çox gec gəlib çatırdılar, çox zaman onların açıldığı məlum olurdu. Onları Bolqarıstanda, Macarıstanda, Polşada ya da hər hansı digər ölkədə yaşayan imanlılar göndərilirdilər, üzləşdikləri yeni fəlakətlər, həyatlarında yaranmış yeni ehtiyaclar barədə yazırdılar. Bu məktublarda nə barədə yazılmasından asılı olmayaraq, mənə daha çox lazım olduqları vaxtda gəlirdilər və mən yenə də çamadanlarımı yığır və kommunistlərin hakimiyyətdə olduğu ölkəyə getmək üçün viza almağa yollanırdım.

Belə səfərlərdən birində balaca avtomobilimin mühərriki işləməkdən imtina etdi.

Bu, Qərbi Almaniyada baş verdi. Mən Şərqi Almaniya və Polşa səfərimdən evə qayıdırdım. Maşınımda iki hollandiyalı oğlan-tələbələr gedirdilər, onları Berlində götürmüşdüm, Pasxa tətillərində qaçqın düşərgələrində işləyirdilər. Bir gün saat beş-də maşın şaqqıldadı və mühərrik söndü.

Biz mühərriki işə salmağa çalışdıq, amma nəticəsi olmadı.

Sonra mən maşının dayandığı yerdən bir qədər aralıda təmir briqadası çağırmaq üçün qoyulmuş telefon-avtomat gördüm. Mən dəstəyi çıxarıb yardım istədim. İyirmi dəqiqədən sonra biz təmir qarajının sahibi ilə birgə mühərrikin üstünə əyilmişdik.

O, sakitcə bütün hissələrə baxdı, sonra irəli keçib spidometrə baxdım.

«Doxsan yeddi min kilometr, — o, ucadan dedi. Nə edəcəyini bilmirdi. — Bu yaxşı məsafədir, amma, bəlkə siz çox pis yollarla getmisiniz...»

Onu nə narahat etdiyini indi anladım. Mən boynuma aldım ki, spidometr çoxdan 99,999 məsafəsini keçib və yenə də sıfırdan başlayıb: indi ikinci dəfə doxsan yeddi min kilometr göstərir.

«Belə olduqda, — yağa bulanmış əllərini silərək dedi, — maşın ona verilmiş məbləğin dəyərini ödəyib. Bu mühərriki dəyişmək lazımdır».

«Yenisinin quraşdırılması nə qədər çəkir?»

O, hesablamaq üçün dayandı. «Mənim dəstəm on dəqiqədən sonra başlaya bilər. Onlar bir saatdan sonra yeni mühərriki quraşdırırlar, ancaq siz təcili işə görə əlavə pul ödəməli olacaqsınız».

«Ödəyəcəyim ümumi məbləğ nə qədər olacaq?»

«Beş yüz marka».

Tərəddüt etmədən dedim: «Yaxşı. Gedib vağzalda valyutanı dəyişərəm».

Vağzala gedən avtobusa əyləşdim, pullarımı sayıb beş yüz marka olmadığını gördüm. Maşınımdakı iki tələbə mənə heç nə

ilə kömək edə bilməzdi, elə mənimlə getməklərinin səbəbi pullarının olmaması idi.

Bəkə qayıdıb sifarişə təxirə salım? Yox. Bütün bunlarda Tanının əlini aydın görürdüm. Mən məhz telefonun yanında dayandım, mühərrik məhz Almaniyada — avtomobilin vətəninə xarab olmuşdu, haradasa kənar bir yerdə bu baş versəydi, mühərriki dəyişmək mümkün olmazdı. Xidmətin praktik tərəfinə Məsihin nə qədər diqqətlə yanaşdığını bilirdim və bütün bu əlamətlərdə səhv edə bilməzdim. Hər şey Onun vaxtında baş vermişdi, pul məsələsi də Ondən asılı idi. Mən narahat olmurdum, sadəcə Onun bu problemi necə həll edəcəyini görməyə hazırlaşırıdım.

Sonuncu quldyenimi dəyişəndə, cibimdəki alman pulları ilə birlikdə dörd yüz yetmiş marka oldu. Onlardan əllisini benzin və yol xərcləri üçün saxlamalı idim.

«Nə isə, — dedim, — geri qayıdarkən yolda nə isə baş verəcək». Ancaq avtobusda heç nə baş vermədi. Mən qaraja qayıdanda iki fəhlə mühərrikin quraşdırılması işini tamamlayırdılar, maşınımdakı iki sənişin isə heç yerdə gözə dəymirdi. Fəhlələrdən biri alətləri yığışdıraraq onların gəzintiyə getdiklərini bildirdi. Mən onların pulunu verməli idim.

Bu vaxt oğlanlar qaça-qaça gəldilər: onlardan biri əlində nəsə tutmuşdu. «Andi, — qışqırdı. — Çox qərribə bir şey baş verib! Biz sadəcə olaraq küçə ilə gediridik, bu zaman bir qadın yaxınlaşıb bizdən hollandiyalı olduğumuzu soruşdu. Mən təsdiqləyici cavab verəndə o, bu pulu mənə verdi! O dedi ki, bu pulu bizə Tanrı göndərib!

Pul əlli marka məbləğində idi.

Lakin bütün bunlara və hər gün baş verən digər belə hallara baxmayaraq, mən heç cür öyrəşə bilmirdim ki, Tanrı mənə istədiyimdən daha çox verir.

Həmişə lazım olduğundan daha çox verən Ataya arxalanmaq əvəzinə mən hələ də hansısa bir xoşagəlməz vəziyyətdən çıxış üçün möcüzə gözləyirdim.

Evə qayıdanda yeni xərclər meydana çıxdı, ən çoxu isə ikinci uşağın dünyaya gəlməsi ilə bağlı idi. Coppi doğulandan bir il sonra Mark Peter dünyaya gəldi. Biz daha az ət almağa başladıq, əsasən, bostanda becərdiyimiz tərəvəzlərlə qidalanırdıq.

Bu, çətin deyildi, biz tərəvəzləri xoşlayırdıq. Ancaq anlamırdıq ki, məsələ bizim bu vəziyyətə münasibətlərimizdədir, biz öz vəziyyətimizi qəbul etmiş və onunla razılaşmışdıq.

Mən bu səhvimi bir naməlum qadının sayəsində başa düşdüm.

Bir dəfə Ermelodakı poçt qutusunda böyük bir hədiyyə tapdım, dəyəri təxminən qırx dollara bərabər idi. Çekə kiçik bir məktub da əlavə olunmuşdu: «Əzizim, Andrey qardaş, bu sizin şəxsi ehtiyaclarınız üçündür. Bu iş sərf olunmamalıdır! Onları Məsih sevgisi naminə istifadə edin!»

Bu sözlər məni düşünməyə vadar etdi. Bəzən dostlarımızdan şəxsi hədiyyələr alırdıq, ancaq ilk dəfə olaraq tamamilə yad adam belə bir şərt qoymuşdu. Bu məktubu ümumi qalağın üzərinə qoymaq əvəzinə, — bu zaman ona yalnız ona üç aydan sonra cavab verə biləcəkdim, — elə həmin gün ona minnətdarlıq məktubu yazdım. Mən xüsusilə də məktuba görə çox minnətdar olduğumu bildirdim, çünki biz belə məsələlərdə çox ehtiyatlıyıq: bütün ianələr, əgər onların üstündə xüsusi qeyd yoxdursa, işə sərf olunur. Pula qənaət etmək üçün hətta öz geyimlərimizi də qaçqınlar üçün göndərilmiş paltarlardan seçib götürürdük.

Heyfsilənirəm ki, o xanımın göndərdiyi məktubu saxlamamışam. O, əvvəlcə xatırladırdı ki, «zəhmət çəkən öz zəhmətinə görə mükafata layiqdir» (Luk.10:7). Yəni Tanrı öz xidmətçilərinə görə daha az qayğı çəkir. Bəlkə özümü yoxlamalıyam. Mən Tanrıya arxalandığımı təsdiqləyirəm, ancaq elə yaşayıram, sanki ehtiyaclarım şəxsi qənaətim hesabına ödənəcəkdir. Onun məktubunun son hissəsini xatırlayıram: «Həm ailənizin, həm də xidmətinizin ehtiyaclarını Tanrı göndərəcək. Siz yetişmiş məsihçisiniz, Andrey qardaş. Buna uyğun yaşayın».

Mən bu məktubu dua edərək uzun bir müddət ərzində oxudum. Bəlkə o, doğru deyir? Bəlkə mən həqiqətən də qeyri-məsihiçi xarakteri daşıyan ehtiyac ab-havasında yaşayıram?

Təxminən həmin vaxtlarda Korri ilə məni nahara dəvət etmişdilər. Getmək vaxtı çatmışdı, Korri isə çıxmaq bilmirdi. Mən öz otağımıza çatanda onu xələtdə gördüm.

«Geyməyə heç nəyim yoxdur», — o, çox astadan dedi.

Mən güldüm — qadınlar həmişə belə deyirlər.

Ancaq sonra onun gözlərində yaş gördüm. Onun dolabdakı paltarlarına sakitcə baxdım. İsti donlar. Hələ yaxşı idilər, hər halda Korrinin səliqəliliyinin sayəsində yaxşı görünürdülər. Ancaq nədənsə qaçqınlar üçün göndərilən paltarlardan seçdikləri içində bir dənə də olsun qəşəng şey yox idi, qadına yaraşan və sevindirici olan heç nə yox idi...

Birdən başa düşdüm ki, bu da qəbul etdiyimiz kasıb həyat tərzinə aiddir. Maddi təminata olan münasibətimiz tutqun idi, özümüzə hər şeydə korluq verirdik, bu isə bizim başqalarına danışdığımız İsanın səxavətli ürəyi ilə heç də uyğun gəlmirdi.

Biz öz münasibətimizi dəyişmək qərarına gəldik. İndi də qənaətlə yaşamağa davam edirik, həmişə də belə olacaq, çünki bizi belə tərbiyə ediblər, başqa cür bacarmırıq. Ancaq eyni zamanda Tanrının bizə bəxş etdiklərinə sevinməyi öyrənirik. Korri özünə bir neçə don aldı. Biz divarın bir hissəsini uçurduq, indi o, mətbəxə dövrə vuraraq getməli olmurdu.

Üçüncü övladımız Paul Denis anadan olanda biz mağazaya gedib ona yeni geyimlər aldığ. Oğlumuzun bu dünyadakı ilk günlərini yeni paltarda keçirməsindən o, heç bir damla da olsun pisləşmədi.

Sadə bir faktı başa düşməyə bizə nə qədər çox vaxt lazım olması qəribədir. Tanrı həqiqətən də bizim atamızdır, həm xəsislik, həm də bədxərclik eyni dərəcədə Onun xoşuna gəlmir.

Bu, yaxşı dərs idi. Mən yalnız şəxsi həyatıma yox, həm də öz işimə yenidən baxdım.

Bir neçə il ərzində mən tək işləyirdim. Bu, ildə səksən min kilometr səyahət və evlə uzun müddətli ayrılıq demək idi. Bunun Tanrı iradəsi olduğunu hesab edəne qədər bu işi icra edirdim. Ancaq bundan tədricən işin özü ziyan çəkməyə başladı, çünki iki yerdə eyni zamanda olmağa mən fiziki cəhətdən qadir deyildim. Heç vaxt Bolqarıstanda olan o adamları unutmaram: ölkədən getməyə hazırlaşdığım zaman məndən onların şəhərinə gəlməyimi xahiş edirdilər. Bir ildən sonra onların yanına getməyə imkan tapanda çox şey dəyişmişdi. Onların fikrincə bir çox insanların həyatını dəyişə bilən toplantı artıq mümkün deyildi.

Təsəvvür edək ki, mənimlə birgə səyahət edən həmfikrim, köməkçim var! Tutaq ki, biz iki... üç... on nəfərik! Birinin gedə bilmədiyi yerə başqası gedər, növbə ilə səyahət etmək, vəz etmək, hətta məktublar yazmaq olar!

Bu fikirlər məni gecə-gündüz təqib edirdi. Bu, xüsusi əlaqə, xüsusi münasibət olmalıdır və biz təşkilat olmaqdan daha çox bir bədən olmalıyıq. Nə qədər qeyri-rəsmi təşkil olunsaq, o qədər yaxşıdır, çünki həbs olunan zaman bir-birimizi öz ardımızca çəkmərik. Biz kişilərdən və qadınlardan ibarət olan vahid komanda olacağıq, niyə də yox? Bizi bir məqsəd birləşdirəcək təqib olunan kilsəyə ümid vermək. Bizlərdən hər birimiz ilk cığır açan olacaq, bəlkə də öz iş metodunu gizli saxlayacaq ki, heç kim bir-birini təkrar etməsin və bunun nəticəndə asanlıqla tanınmasın və deməli, ona asanlıqla nəzarət edilməsi mümkün olmasın.

Mən öz arzumu Korri ilə bölüşəndə, o, sevincindən az qala qışqırdı.

«Düzünü desəm, Andrey, mən əlbəttə öz xeyrimizi də düşünərək cavab verdim. Başa düşürsən ki, belə olsa dördümüz də səni daha çox *gərə* bilərik?»

O, dediyi sözlərə görə dərhal təəssüfləndi. Ancaq mən onun sözlərini eşitdiyimə görə sevindim. Əlbəttə mənim uzunmüddətli ezamiyyətlərim ailəyə pis təsir göstərirdi. Axı, mən Yoppinin, Mark Peter və Paul Denisin necə böyüdüyünü görməmiş-

dim, çünki uzun aylar boyu evdə olmurdum. Əlbəttə köməkçilərim olsaydı, belə uzun müddətə evdən ayrılmazdım.

Bəs lazımı adamları necə tapım? Məsələ, kiminsə mənimlə işləmək istəməməsində deyildi, çox zaman söhbətin sonunda üç-dörd cılığın gənc mənə yaxınlaşıb deyirdilər: «Andrey qardaş, sizinlə birlikdə Dəmir pərdə arxasında işləmək istərdik. Bu ölkələrdə vəz etməyə Tanrı bizi də çağırır». Digərləri daha doğru danışdılar. «Bütün bunlar nə qədər əladır! — deyirdilər. — Biz sadəcə sizin çamadanlarınızı daşımağa hazırıq!»

Ancaq mən heç zaman belə söhbətləri davam etdirmək arzusunda olmamışdım. Mənim sərhədləri keçmək üçün hər hansı işlənmiş sistemim yox idi, digərlərinin təhlükəsizliyini təmin edə biləcək hər hansı metodlarla bölüşə bilməzdim. Fəciədən qaçmağa mənə təcrübəli olmağım yox, hər bir səyahət zamanı şəhər tezdən özümü Tanrıya həvalə edərək, Onun iradəsiə uyğun olmayan heç bir hərəkətə yol verməməyə çalışırdım. Ancaq mən bunu başqalarının əvəzinə edə bilməzdim. Buna görə də mən, bir qayda olaraq, belə könüllülərə deyirdim: «Hə, nə olar, əgər biz Dəmir pərdə arxasında görüşsək, mütləq bu barədə daha ətraflı danışırıq».

Bir daha bu cavanları görmürdüm.

«Bilirsən, — bir axşam Korri dedi, — əgər Tanrı bizim fəaliyyətimizin genişlənməsini istəyirsə, O, artıq adamlar hazırlayıb». «Ancaq mən onları necə tapım?»

«Dua etməyə cəhd et».

Mən güldüm. Bu, Korrinin özü idi. Və həqiqətən də mən hər şey etmişdim, hər şey, bir şeydən başqa — lazım olan adamı tapmaq üçün Tanrı himayəsini diləməmişdim. Elə yerimdəcə dua etdim. Həmin andaca ağıma bir ad gəldi.

Hans Qruber.

Mən Hansla Avstriyada qaçqınlar düşərgəsində işləyərkən görüşmüşdüm. O, altı put və yeddi düym boyu olan nəhəng bir hollandiyalı idi, çox iri və həddən artıq kobud idi. Adama elə gəlirdi ki, onun altı biləyi, on barmağı və bir düjün dizi var.

Bundan başqa o, bu vaxta qədər eşitdiyim ən pis alman tələffüzü ilə danışdı.

Hansda ayrıca götürüldükdə hər bir şey yöndəmsiz idi. Lakin bütövlükdə, o, heyrətamiz daxili vəhdətə malik olan bir şəxsiyyət idi. O, haradasa bir düşərgə ərazisində dayanaraq beş yüz nəfər insanı yalnız sözlərin köməyiylə saatlarla gərginlikdə saxlaya bilərdi. Bir dəfə Hans öz anlaşılmaz almancası ilə danışarkən yağışın başladığını görmüşdüm. Ancaq dinləyicilərdən heç kim səmaya heç baxmadı da. Hətta o, yetimlər evindəki dəcəllərlə də ümumi dil tapa bilmişdi. İki yüz qırx nəfər dəcəl uşaq düşərgəyə çıxış etmək üçün gəlmiş, istənilən adamı vahiməyə salırdılar. Hansla isə onlar, məftun edilmiş kimi oturur, sonra isə bütün düşərgə boyu onun ardınca əl quzusu kimi gəzirdilər.

Elə həmin axşam Hansa məktub yazaraq Dəmir pərdə arxasında vəzifə xidməti aparmaq arzusunun olub-olmadığını soruşdum. Mən indi yolumun hansı istiqamətə olacağını bildiyimi dedim. Bir neçə həftə ərzində bütün qəzetlərxarici turistlərin Rusiyaya daxil olma şərtlərinin yumşaldılması barədə yazırdılar. İndi əcnəbilər İnturist bələdçiləri olmadan belə Sovetlər ölkəsində səyahət edə bilərdilər. Mən bu xəbərləri elə çox gözləmişdim ki! Kommünizmin lap mərkəzinə daxil olmaq vaxtı çatmışdı.

Tezliklə, Hansdan məktub gəldi. O, çox sevinirdi. Mənim təklifim onun üçün çoxdankı peyğəmbərliyin həyata keçməsi kimi səslənmişdi. O, altıncı sinifdə oxuyarkən — bundan sonra oxumamışdı — tez-tez Rusiyanın xəritəsinə baxaraq qərribə bir hiss keçirirdi. Sanki təkrarlanan bir səs eşidirdi: «Gün gələcək sən Mənim üçün bu ölkədə işləyəcəksən».

«O vaxtdan, — Hans yazırdı, — mən rus dilini öyrənirdim ki, vaxtı çatanda hazır olum. İndi rus dilini yaxşı bilirəm, demək olar ki, alman dilini bildiyim kimi. Nə vaxt gedəcəyik?»

Hansın cavabından sonra mənim xidmətimdə vacib mərhələ başladı. İndi mənim əməkdaşım vardı və bu yolla Məsih işin həcmi artırıldı.

Ancaq gedənə qədər bəzi işləri görmək lazım idi. Hətta mühərriki dəyişdikdən sonra belə «Folsvagenin» yolda xarab olmayacağına əmin deyildik. O ki, qaldı nəhəng Hansa, onun mənim balaca avtomobilimə necə yerləşəcəyini təsəvvür etmirdim. Buna görə də biz yeni fərqlənən «Opel» aldığımız. Biz onun içində yata bilərdik, bundan başqa ona daha çox adam yerləşərdi. Amma ən çətin problem Hansa maşın sürməyi öyrətmək idi.

«Mən heç vaxt bacarmaram», — ona maşın sürməyin qaydalarını mininci dəfə izah etdikdən sonra dedi. Hesab edirdim ki, birgə işləməyin üstünlüklərindən biri avtomobili növbə ilə idarə etmək idi. Hansın maşın sürməyi bacarmadığını bilirdim, ancaq bunu ona öyrətməyin asan olacağını düşünürdüm. Təlimin başlanmasından altı saat sonra başa düşdüm ki, bu iş xeyli vaxt gedəcək.

Səfərə çıxmaq vaxtı çatmışdı, ancaq onun sürücülük vəsiqəsi yox idi. Amma Qərbi Avropanın böyük bir hissəsində, əgər yanında təcrübəli sürücü varsa, vəsiqəsiz də getmək olardı. Biz yola düşməyə qərar verdik...

Beləliklə, biz yükümüzü yığdıq, oğullarımızı qucaqladım, Korrini öpdüm və yola düşdük. Ağır yüklənməsinə baxmayaraq «Opel» yaxşı gedirdi. Xeyli miqdarda Müqəddəs Yazıdan başqa maşında iki nəfərlik səyahət yatağı və mətbəx ləvazimatı vardı. Yüku ağır olduğundan maşın yırğalanırdı, ancaq düşündüm ki, sərhəddi keçənə qədər Hansa təcrübə keçməyə imkan yaratmaq lazımdır. Buna görə də Almaniyada sükani ona verdim.

Ancaq tezliklə sürücü yerinə qayıtdım. Arxamızca bir neçə mil avtomobillər düzülmüşdü.

«Hə, Hans, əladır. Sən maşını bir qədər ləng sürürsən, amma zərər yoxdur. Vaxt keçdikcə təcrübən artar».

«Heç zaman öyrənə bilməyəcəyəm. Bilirəm».

«Boş şeydir. Sən məni ilk dəfə sükan arxasında oturan görəydin». Onu güldürmək üçün əsgərlikdə ağır Breni yerinə qoymağa çalışdığımı danışdım. Biz Berlinə qədər bütün yolu güldük.

Əgər Hansın texnikadan başı pis çıxırdısa da, bəzi şeylərdə məndən daha üstün idi. Məsələn, cəsarətdə. Berlində görüş-düyümüz dostlar Sovet İttifaqına Müqəddəs Yazı aparmaq fikrindən çox sevindilər.

«Kilsəmizdə rusca Müqəddəs Yazılar var, Andrey! Onları da götürmək istəyirsən?» mən tərəddüd etdim. Maşın o qədər yüklənmişdi ki, bu, şübhələrə səbəb ola bilərdi.

«Əlbəttə, götürərik, — Hans dedi. Sonra mənə tərəf döndü. — Əgər bizi ölkəyə Müqəddəs Yazılar gətirməyə görə həbs edəcəklərsə, onun miqdarı bir o qədər də əhəmiyyətli deyil».

Beləcə biz daha çox kitabı maşına yerləşdirdik. Biz çıxan zaman daha bir qrup dostumuz gəldi və bir qutu Ukrayna Müqəddəs Yazıları gətirdilər. Mən yalvarıcı nəzərlərlə Hansa baxdım, ancaq bu qutunun da bizimlə gedəcəyini anladım. Yer həqiqətən də yox idi.

«Yaxşı, — Hans dedi, — sən Tanrıya tam arxalanmaq üçün həmişə bir neçə Müqəddəs Yazını göz qabağına qoyduğunu danışmışdın. Bu qutunu dizlərimin üstündə aparacağam».

Tranzit vizamız Polşada yetmiş iki saat qalmağa imkan verirdi. Altı il əvvəl Polşaya ilk gəlişimdən sonra bir sıra dəyişikliklər baş vermişdi. Mən yaşadığım məktəbin və əsgərlərlə söhbət etdiyim barların yanından keçib getdim. Ancaq balaca qızın oynadığı xarabalıqlar təmizlənmiş, onların yerinə park salınmışdı.

Mən hansı həm Varşavadakı, həm də digər şəhərlərdəki dostlarla tanış etdim və üç gün ərzində biz onlarla görüşürdük. Sonra Polşa ilə Rusiyanın sərhəddinə otuz mil qalmış, Varşavada çox pul dəyişərək ciddi səhvə yol verdiyimi anladım.

«Bilirsən neyləmişəm! — Hansa dedim. — Mən həddindən artıq çox quldyeni zlotiya dəyişmişəm!»

«Məgər sərhəddə onları geriye dəyişmək olmaz?»

«Yox, Varşava xarici valyutanı almağın mümkün olduğu yegana ölkədir. Əgər qayıtsaq, vizamızın vaxtından keçəcək».

Biz kəndin içi ilə gedirdik, Hans sükan arxasında idi. O, yalnız qarşıdan heç bir maşın gəlməyən zaman sükan arxasına oturmağa razılaşırdı. O zaman 1961-ci ildə Polşada bu mümkün deyildi. Mən onun yanında əyləşərək nə qədər pulumuz qalmasını və nə üçün belə axmaqlıq elədiyimi düşünürdüm ki, birdən təhlükəli əraziyə yaxınlaşdığımızı gördüm. Körpü açılmışdı, keçid yolu isə şosse ilə aşağı enir, çayın üzərində müvəqqəti qurulmuş körpünün üstündən keçərək qəflətən yuxarıya — o biri sahilə keçirdi. Önümüzdə asta-asta polşa «Varşava»sı sürünürdü.

Hansın bu vəziyyətə necə münasibət bəsləyəcəyini görmək üçün ona baxdım. Onun alnı tərləmişdi, sükandan möhkəm yapışmışdı, amma gözlərində qətiyyət vardı. Yaxşı! Fikirləşdim: bir neçə belə sərt sınaq və o, əminlik tapar.

Hans şossedən döndü və enişlə üzəaşağı getdi. Sevindim ki, o, maşını yaxşı idarə edir. O, daha sürətlə və ya yavaş getmirdi. Saatda on beş mil olan adi sürətlə o, aşağı endi və körpüyə çıxdı. Lakin düz qabağımızda daha bir maşın gedirdi. Hansın əyləci basmayacağını çox gec anladım. Ləng kinofilmdəki kimi o, asta-asta «Varşava»nın arxasına çırpıldı.

Sürücü maşından sıçrayıb tez-tez nə isə dedi. Onun enli slavyan sifəti qızarmışdı, yumruqları sıxılmışdı.

«Mən onunla danışdığım müddətdə dua et», — Hansa dedim.

«Sabahın xeyir, dost. Gözəl gündür», — mən almanca dedim. Biz nəyin sınmasına baxmaq üçün birlikdə avtomobilə yaxınlaşdıq. Hansın tısbağa sürətinin sayəsində ziyan az dəymişdi: arxa işıqların şüşəsi sınımış və arxa tərəf bir qədər əzilmişdi. Bizim bəmper və ön hissə əzilmişdi.

«Polis, — həmin adam deyirdi. Polis. Polis». Bu alman sözünü o, yaxşı bilirdi.

Buna yol vermək olmazdı. Biz xeyli miqdarda Müqəddəs Yazı ilə kommunist ölkəsində idik, Hansın isə sürücülük vəsiqəsi yox idi.

Və onda mən polyak zlatoları ilə dolu olan pul kisəsini xatırladım. Bəlkə buna görə Tanrı bu sarsaq pul mübadiləsinə yol

vermişdi. «Hə, yaxşı, — dedim, təmir neçəyə başa gələcək, necə düşünürsünüz?»

Polşalının üzü dəyişilmədi. «Polis, polis», — deyə təkrar edirdi. Mən bir parça şüşəni göstərib maşının o qədər də güclü xəsarət almadığını bildirdim.

«Altı min zlota?»

Adam hər şeyi çox gözəl başa düşdü. Onun yumruqları açıldı, amma bir sözü təkrarlamaqda davam edirdi: «Polis».

«Səkkiz min zlota? Doqquz min zlota? Əlbəttə, təmir doqquz mindən artıq olmayacaq». Dramatik hərəkətlə pul kisəmi açıb daha bir minlik çıxartdım. «On min zlota, bu, böyük məbləğdir», — deyib pulu ona uzatdım.

O, pulları götürüb maşına tərəf qaçdı, sonra çiyni üstündən qışqırdı: «Polis olmayacaq». O, «Varşava» sını işə salaraq bizi toz-dumanınına bürüyüb getdi.

«Nəfəs almaq olar?» — Hans soruşdu.

«Olar».

Və orada — keçid yolunda Tanrıya dua etdik ki, O, bizə bir səhvdən yaxa qurtarmaq üçün digər səhvi etməyə imkan vermişdi.

Biz sərhəddi Brestdə keçirdik. Darvazalar açılanda Hans hisslərini çətinliklə cilovlaya bildi. O, təkid edirdi ki, gömrük məmurları ilə rusca danışsın. Onların heç olmasa bir kəlmə başa düşmələrinə şübhə edirəm, lakin Hansın onların ana dilində danışmağa cəhd etməsindən çox məmnun idilər.

Yəqin biz inturist bələdçisi olmadan gələn ilk insanlardan biri idik. Bizim sənədlərimizi və yükümüzü yoxlamaq müfəttişlərin özlərinə də maraqlı idi və özümüzlə amerikan dolları gətirməyimiz onların çox xoşuna gəldi.

«Rusiya və ABŞ bir-birini xətrinə deyir, — gömrükçülərdən biri bizə göz vuraraq ingiliscə dedi, — ancaq biz onları buna görə bağışlayırıq». O, dolları götürdü. «Bir manata bir dollar. Bu yaxşıdır».

Nəhayət, maşının özünü yoxlamaq vaxtı gəlib çatdı. Hansla birgə necə hərəkət edəcəyimiz barədə danışmışdıq, biz sonralar da sərhəddi keçərkən bu üsuldan istifadə etmişdik. Birimiz yoxlayanla ünsiyyətdə olduğumuz zaman, digərimiz mütəmadi olaraq dua edirdi ki, yoxlama zamanı Tanrının iradəsi kiçik təfərrüatlarına qədər yerinə yetsin. O, həm də daxil olduğumuz ölkənin sərhəddindəki məmurlarından başlayaraq hamı üçün dua edirdi.

Bu dəfə gömrükçü bir neçə çamadanı açmağı xahiş etdi, amma heç onlara baxmadı. Amma «Opelin» mühərrikinə baxmaq onun üçün çox maraqlı idi. O, bir neçə texniki sual verdi və izafi maraq göstərdiyindən utanaraq maşının kapotunu örtüdü. Bizimlə birgə gömrük binasının kiçik bağçasından keçərək pasportlarımıza möhür vurdu və yaxşı yol arzuladı.

Biz Rusiya ilə sərhəddi keçdik.

On yeddinci fəsil

Rusiyadan ilk təəssüratlar

Hans ilk dəfə Rusiyaya düşmüşdü, mən isə artıq burada olmuşdum. Mark Peter anadan olduğu ildə mən Hollandiyadan, Almaniyadan və Daniyadan olan qruplarla birgə Moskva gənclər festivalında olmuşdum. Bu, Varşavadakı gənc kommunistlərin qurultayına çox oxşayırdı. Moskvada iki həftə olduq və əlbəttə ki, orada olduğumuz müddətin proqramı dəqiq bölüşdürülmüşdü. Buna baxmayaraq, kəşfiyyat məqsədi ilə bu səfər çox vacib idi. Bəzi şeylər mən xüsusilə güclü təsir göstərdi.

İndi Hansla birgə Rusiya düzenliklərində gedərkən xatırlamağa başladım. Yeddi yuz mil məsafəni keçərək Brestdən Moskvaya qədər olan yolu getməliydik. Bütün bu vaxt ərzində mən əvvəlki səfərimlə bağlı xatirələrimi Hansla bölüşürdüm.

Yerləşdiyim mehmanxana, əslində nəhəng kazarmaya bənzəyirdi. O, Moskvadan səkkiz yüz mil aralıda, şəhərin kənarında yerləşirdi. Elə boş olduğum ilk axşam kilsə axtarmaq məqsədilə qəsəbəni gəzməyə getdim.

Bu, rus pravoslav kilsəsi idi. Nə vaxtsa o, kəndin mərkəzi idi və yeganə quyunun önündə yerləşirdi. İndi isə tamamilə dağılmışdı. Əvvəllər cığır olan yeri indi hündür ot basmışdı. Pəncərələrə taxta vurulmuşdu. Yaxınlıqda yeşiklər vardı, sanki bu bənadan ambar kimi istifadə edirdilər.

Mən kilsəni dövrə vuraraq xaç axtarırdım, amma tapa bilmədim. Sonra ikinci dəfə oranı dövrə vuranda heç zaman unutmay-

acağım bir mənzərə gördüm. Giriş qapısındakı deşikdən təzə güllərin kiçik dəstəsini gördüm!

Yaxın gələndə yerdə yüzlərlə solmuş gül gördüm. Görünür, bu dəstələr mütəmadi olaraq dəyişdirilirdi. Mən qara paltar geyinmiş, Tanrı məbədinə hörmətini bildirmək üçün gecələr kilsəyə gələn kənd qadınını xatırladım.

Həmin bazar günü mən Moskvada fəaliyyətini davam etdirən yeganə protestant kilsəsinə yollandım. Holland mətbuatından aldığım məlumatlara əsasən, burada balaca və mənəviyyətsiz bir kilsə görməyə hazırlaşmışdım.

Əvvəlcə, düz ünvana gəldiyimdən şübhələndim. Bayırdan uzun bir növbəyə dayanmış insanlar nə gözləyirdilər? Mən də qətiyyətsizliklə növbəyə dayandım, bu zaman bir nəfər mənə yaxınlaşıb almanca danışmağa başladı.

«Siz kilsəyə gəlmisiniz?»

«Deməli, bura kilsədir?»

«Hə, əlbəttə. Mənimlə gedək. Əcnəbi qonaqlar üçün xüsusi eyvan saxlamışıq».

Biz kiçik qapıdan içəri girdik, oradan dəhlizlə üzüaşağı gedib sonra xüsusi pilləkənlə eyvana qalxdıq. Oradan gözlərimin önündə sonrakı illərdə çox alışdığım bir mənzərə açıldı: Moskva protestant kilsəsində ibadət. Zal düzbucaqlı formada, ensiz və uzun idi, hər iki tərəfindən iki sıra eyvan vardı. Öndə on iki nəfərlik hündür yer vardı. Elə oradaca gözəl bir orqan vardı, şərq tərəfdə isə böyük şüşənin üstündə dostumun: «Tanrı sevgidir» kimi tərcümə etdiyi sözlər yazılmışdı. Kilsənin tutumu min nəfər adam üçün idi, ancaq həmin şəhər orada iki mindən artıq adam var idi.

Bir binada bu qədər adamın toplanmasını ilk dəfə görürdüm. Bütün yerlər tutulmuşdu. Adamlar hətta keçidlərdə də dayanmışdılar. Eyvanlar da dolu idi.

Sonra nəğmə başlandı. İki min slavyan səsi heyratamiz bir qaydada səslənirdi. Onlar orqanın səsinə batırırıldılar. Zəngin, tamsəsli, güclü kişi səsləri. Gözlərimi yumdum və səmavi xoru eşitdiyimi asanlıqla təsəvvür etdim. O qədər təsirlənmişdim ki, gözlərim yaşırdı.

İlanə toplanması vaxtı çatanda növbətçilər adamların arasından keçə bilmirdilər, ona görə də pulu arxadan irəli ötürürdülər. Pul yığılandan sonra vəzlər başladı. Bəli, məhz vəzlər. İki dəfə, hər birinin standart davamətmə müddəti vardı, bir-birinin ardınca.

Vəzlər sələndiyi müddət ərzində bəzi adamlar özlərini qərribə aparırdılar. Onlar kağızdan təyyarəciklər düzəldir və zalın ön sıralarına uçuurdular. Eyvanlardan da aşağıya təyyarəciklər uçurdu. Ancaq heç kim belə qərribə davranışdan təlaşlanmırdı. Kağızları qaldırıb irəli ötürür, hündürdə oturan adam isə onları üst-üstə yığırdı.

Nəhayət, mən dözə bilməyib yoldaşıma tərəf çevrildim.

«Bu dua istəkləridir, — mənə izah etdi, — pastor onları iki yerə qalaqlayır. Biri — şəxsi diləklər, digəri isə — İttifaqın hər yerindən gələn və bu kilsənin onlar üçün dua etməsini istəyənlərin diləyidir. Hər şeyi özünü görəcəksiniz».

Həqiqətən də, ikinci pastor vəzini qurtardıqdan sonra qalxıb dua diləklərinin birinci qalağını yuxarı qaldırdı. O, buraya öz nümayəndələrini göndərmiş kilsələrin adlarını oxudu və tərcüməçinin sözlərindən anladığım kimi, soruşdu: «Qonaqlarımızı qəbul etməyə sevinirik?»

«Amin!»

«Onlara görə dua edəcəyik?»

«Amin!»

«Bəs bu istəklər? — o, iki, ya üç məktubu qaldırdı. Bu ehtiyaclar üçün dua edəcəyikmi?»

«Amin!»

«Onda gəlin dua edək».

Və heç bir artıq söz demədən iki min nəfərin hamısı eyni zamanda ucadan dua etməyə başladılar. Hərdənbir uğuldayan səs dənizinin üzərində hansısa bir səs ucalırdı və bu zaman digər səslər bir qədər yavaşlıyırdı. Sonra uğultu yenidən artır, daha sonra yenə də tək bir səs ucalırdı. Bu, məni qəlbimin dərinliklərinə qədər riqqətə gətirirdi.

İbadətdən sonra elan olundu ki, pastorlar Gənclər festivalının qonaqları ilə vestibüldə görüşərək onların suallarına cavab

verməyə çalışacaqlar. Bu təklifə təxminən on iki nəfər cavab verdi. Suallar tez-tez bir-birinin ardınca verildi.

«Yaxınlıqdakı digər protestant kilsəsi haradadır?»

«Rusiyada protestant kilsələri çoxdur. Yaxınlıqda da var».

«Necə yaxında?»

«Yüz səksən kilometr»

«Rusiyada vicdan azadlığı varmı?»

«Bəli, bizdə tam azadlıqdır».

«Bəs məhbəsə salınan pastorlar necə?»

«Biz belələrini tanımırıq, yalnız dövlət siyasəti ilə narazı olanlardan başqa».

Sonra mən sual verdim: «Bəs Müqəddəs Yazılar necə? Sizdə kifayət qədər Müqəddəs Yazı varmı?»

«Bizdə Müqəddəs Yazı çoxdur». Bunun sübutu üçün otağa yazının bir nüsxəsini gətirdilər. «Bu yeni, əla nəşrdir, burada, Rusiyada çap olunmuşdur». Bu, mənim üçün yenilik idi.

«Tirajı nə qədərdir?»

«Böyükdür, çox böyükdür».

Suallar yağış kimi yağdırılırdı və onlara hamar cavablar verildi, heç nə ifadə etməyən cavablar. Növbəti gün pastoru təklidə görmək ümidi ilə yenidən kilsəyə gəldim. Bazar ertəsi idi, ancaq səhər vaxtı olmasına baxmayaraq, bu yerdə böyük canlanma vardı. Sonradan öyrəndim ki, bu bina həm də bütün Sovet İttifaqında baptist kilsələri İttifaqına xidmət edir.

«Nə ilə kömək edə bilərəm?» — deyə səs eşitdim. Döndüm və bu simanı tanıdım: əvvəlki toplantıda yüksəkdə oturan və sonradan suallara cavab verənlərdən biri idi. O, özünü İvanov kimi təqdim edərək onun kabinetinə getməyi təklif etdi. Dünənki sözlərindən sonra onunla necə söhbət edəcəyimi bilmirdim. Bəlkə birbaşa Müqəddəs Yazılar gətirdiyimi deyim və onun necə münasibət göstərməsinə baxım.

«Bu, Hollandiya baptistlərinin, Rusiya baptistlərinə hədiyyəsidir», — deyərək qəhvəyi rəngli kağıza bükülmüş bağlamalı masanın üstünə qoydum.

«Bu nədir?»

«Rus Müqəddəs Yazıları».

«Britaniyanın Beynəlxalq Müqəddəs Yazı cəmiyyətindən».

Onun sakitliyini çətinliklə qoruyub saxladığını hiss etdim.
«Baxmaq olar?»

Mən bağlamanın qaytanını açaraq özümlə qatarda gətirdiyim Müqəddəs Yazıların üçünü ona göstərdim. İş ondadır ki, bütün Şərqi Avropa Müqəddəs Yazıları böyük ölçüdə olurlur. Serbiya, Ukrayna və Makedoniya əlifbaları kimi, rus əlifbası da kiril qrafikası ilədir və latın qrafikası ilə müqayisədə daha çox yer tutur. On ya on iki ingilis və ya holland kitabı elə bu qədər yer tutardı. Ancaq pastorun bu kiçik hədiyyəyə münasibəti məni daha çox maraqlandırır. Onun emosiyalarını çox çətinliklə cilovladığı hiss olunurdu.

«Deyirsiniz ki, bu hədiyyədir?»

«Bəli». Lakin sonra onu qıcıqlandırmaq qərarına gəldim.
«Dediniz sizdə yeni sovet nəşri var. Bəlkə bu kitabları gətirməyə dəyməzdi?»

«Hm... pastor verdiyi cavabları xatırladı, — iş ondadır ki, bu nəşrin böyük bir hissəsi ölkədən çıxarılmışdır, Brüssel yarımkaşına».

«Aydındır».

Sonra irəli əylərək daha bir sual verdi: «Dostum, deyən görə, Rusiyaya nə üçün gəlmisiniz?»

Düşündüm ki, bəlkə bıçağın ülgücü ilə gəzən adam üçün Yazıdan verilmiş cavab daha yaxşı olardı. Bir anlıq fikrə gedib, sonra dedim: «Siz Müqəddəs Yazıdan Yusifin Şekemə gəldiyi yeri xatırlayırsınızmı? Şekem sakinlərindən biri onu görüb demişdi. Yadınızdadırmı o nə soruşmuşdu?»

Pastor fikrə getdi. «O soruşmuşdu: „Sən nə axtarırsan?“»

«Bəs Yusif nə cavab verdi?»

«O demişdi: „Mən öz qardaşlarımı axtarıram“».

«Hə, belə, — dedim, — bu mənim də sizin sualınıza cavabındır».

On səkkizinci fəsil

Rusiyaya sevgiylə

Hans mənim xatirələrimi böyük diqqətlə dinləyərək bəzən suallar verirdi. Mən hekayəmi bitirəndə o, Tanrıya mənim birbaşa dualarımdan bir ili müraciət edərək bizi İvanovla bir daha qarşılaşdırmağı istədi, çünki əlaqə artıq yaranmışdı.

«Fasilə etməyin vaxtı çatdığını düşünürəm, Andi, — o, əlavə etdi, — bir fincan qəhvə içmək istəyirəm».

«Mən də».

İrəlidəki yaşıl çəməni görüb maşını oraya sürdük, ancaq orada bir avtomobilin olduğu əvvəlcədən gözülmüzə dəymədi.

Biz maşını saxlayaraq çıxdıq. Mənə elə gəldi ki, ruslar özlərini heç də dostyana aparmadılar. Onlar bizə baxaraq narazı səslə nə isə deyirdilər. Bir kişi əsəbi hərəkətlə fincandakı çayı otun otun üstünə tökdü, iki qadın isə səbətə boşqabları, meyvə və çörəyi yığmağa başladılar.

Bütün bunların nə demək olduğunu düşünərkən yolun əks tərəfindən əyləcin cırıltısını eşitdik. Avtomobilin qapısı çırpıldı. Bir anda qarşımızda iki milis dayandı. Onlar dayanıb hər iki qrupu nəzərdən keçirirdilər. Sonra bir zabıt bizə, digəri rus maşınına tərəf getdi.

«Necəsiniz?» — Hans rus dilində danışmaq imkanı düşdüyünə görə sevincək dedi.

Zabıt cavab vermədiyinə görə Hans kədərləndi. «O, sadəcə olaraq mənimlə danışmaq istəmir», — Hans əlində qəhvə

fincanını saxlayaraq üzünü çevirib şikayətləndi. Lakin Hansı yaxşı tanıdığımıza görə, onun səylə dua etdiyini bildirdim. Bu milisonerə heç bizim maşınımıza baxmaq da olmaz. Biz hələ dua edərkən o, qəflətən dönüb digər maşının yanında olan yoldaşına tərəf getdi. Orada qızğın mübahisə gedirdi, adamlar çiyinlərini çəkirdilər, sonra maşındakı əşyaları boşaltmağa başladılar. Biz iyirmi dəqiqə ərzində bu yazıq rusların öz əşyalarını çıxarıb yerə düzmələrinə baxırdıq. Sonra milisonerlər mühərrikə, maşının salonuna, hətta maşının altına da baxdılar. Biz bu narahatçılığın səbəbkarı olduğumuzu anlayırdıq, ancaq nə edəcəyimizi bilmirdik. Buna görə də sadəcə qəhvəmizi qarışdırırdıq, nəhayət, o, tamam soyudu.

Yarım saatdan sonra milislərin bizim tərəfə heç baxmadıqlarını görüb buradan çıxıb getməyi qərara aldılar. Buna görə də soyuyub dadını itirmiş qəhvəni içərək kiçik sobamızı yığışdırdıq, maşının qapılarını cırparaq mümkün qədər çox səs-küy salmağa çalışdıq. Ancaq zabıtlər bizə zərər qədər də olsa diqqət yetirmirdilər. Biz asta-asta gedərək yola çıxdıq, milislərin maşını burada dayanmışdı.

«Nə olub?» — biz yola çıxandan sonra Hans soruşdu.

«Bilmirəm. Yəqin onlar elə başa düşdülər ki, biz qaçaqmalçıyıq və bu adamlarla mal mübadiləsi edirik. Hans, bu ailə üçün dua etmək lazımdır ki, bizim diqqətsizliyimizə görə onlar çətinliyə düşməsinlər. Və tezliklə yükümüzdən azad olmalıyıq».

Moskva prospektləri çox enli görünürdülər, onlarda bir cərgədə on avtomobil gedə bilərdi. Yollarda əvvəl olduğundan daha çox avtomobil vardı. Biz nəhəng univermanın yanından, Qırımızı meydandan və Movzaleyin önündən keçib, nəhayət ki, yaşayacağımız yerə gəlib çatdıq. Burada çadır quraraq bir neçə Müqəddəs Yazı çıxarmağa hazırlaşdıq.

«Başını qaldırma, — Hans dedi, — bizə baxırlar».

Üzümü çevirmədən kitabların üstünü Moskvanın xəritəsi ilə örtüdüm. Sonra, sanki təsadüfən baxaraq bir adam gördüm.

O, rəngi solmuş yaşıl forma geyinmişdi və maşının bir neçə addımlığında dayanaraq diqqətlə bizə baxırdı. Mən qəhvədanı çıxarıb Hansla birgə qəhvə hazırlamağa başladıq. Biz Müqəddəs Yazıları çıxarmağı dayandıran kimi nəzarətçi getdi.

«Necə bilirsən, o, nə üçün gəlmişdi?» — Hansdan soruşdum.

«O, mənim xoşuma gəlmir. Bütün kitablarımızı tezliklə paylamaq lazımdır».

Biz bir kitab götürüb maşını bağlayaraq düşərgədən getdik. Cümə axşamı olduğundan bu vaxtlar baptist kilsəsində xidmət getdiyini bildirdim. Biz ora getdik.

Axşam dua toplantısında min iki yüz nəfərə qədər adam iştirak edirdi! İbadət iki il əvvəl olduğu kimi idi, ancaq heç yerdə İvanovu görə bilmirdim.

Toplantı qurtaran kimi Hansla mən vestibülə çıxıb gəzməyə başladıq. Biz qiymətli yükümüzü vermək üçün adam axtarırdıq. Mən əsas girişə yaxınlaşaraq adamların üzünə baxır və Tanrıdan xahiş edirdim ki, əvvəllər olduğu kimi, etibar edə biləcəyim adamı tapmaqda mənə kömək etsin.

Tezliklə, onu gördüm. Arıq, saçı tökülmüş, qırx yaşlarında olan bir kişi divarın yanında dayanıb camaata baxırdı. Onunla danışmaq arzum o qədər böyük idi ki, az qala Hansı unudacaqdım. Ancaq məsihçi qardaşlığı həmişə bir adamın idarəedilməsinin təsdiqində başqasının açıqlaması ilə yardım edir. Mən ağır çəkili Hansın yaxınlaşmasını gözlədim.

«Bizə lazım olanı tapdım!» — ona nə isə deməyə macal tapmamış o xəbər verdi. Vestibüldə dayanmış yüzlərlə adamın içindən o, məhz mənim seçdiyim adamı seçmişdi. Rahatlıq və sevinc hiss edərək biz bu adama yaxınlaşdıq.

«Necəsiniz?» — Hans soruşdu.

«Bəs siz necəsiniz?» — kişi dərhal ehtiyatla soruşdu.

Hans bizim kim olduğumuzu və haradan gəldiyimizi danışdıqca onun üzünün ifadəsi daha anlaşılmaz olurdu. Ancaq Hans «hollandiyalı» sözünə çatan kimi, o, gülməyə başladı. O, özünün

alman olduğunu, ikinci nəslin köçkünə kimi gəldiyini izah etdi. O, sibirə yaşayırdı və ailəsi evdə almanca danışdı.

Söhbət buradaca başladı. Hansla mən onu dinləyir və qulaqlarımıza inanmırdıq. Bu adam Moskvadan iki min mil uzaqda olan Sibirdəki kiçik kilsədən gəlmişdi. Onların yüz əlli ibadətçisi vardı, amma bir dənə də olsun Müqəddəs Yazıları yox idi. Bir dəfə yuxuda ona deyilmişdi ki, Moskvaya getsin, burada öz kilsəsi üçün Müqəddəs Yazı tapacaqdır. Əvvəlcə o, gəlmək istəmirdi, çünki hamı kimi o da bilirdi ki, Moskvada da Müqəddəs Yazı yoxdur.

Ancaq onun əhvalatı buradaca bitdi. Hansla mən bir-birimizə baxdıq və sibirli dostumuza bu xoş xəbəri çatdırmaq üçün başımızla işarə verdik.

«Dediniz ki, Şərqdən iki min mil yolu Müqəddəs Yazı tapmaq üçün gəlmisiniz, biz isə Qərbdən iki min mil yolu gəlmişik ki, Rusiya kilsələrinə Müqəddəs Yazı gətirək. Budur, biz bir-birimizi dərhal tanıyaraq görüşük».

Bu sözlərlə Hans ona özümüzlə gətirdiyimiz böyük rus Müqəddəs Yazısını verdi. Sibirlinin deməyə sözü yox idi. O, əllərini irəli uzadaraq kitabı tutmuşdu, gah kitaba, gah da bizə baxırdı. Birdən o, bizə minnətdarlıq edərək qucaqlamağa başladı, ətrafımıza adamlar yığışdı. Bu, məni utandırdı, diqqəti özümüzlə cəlb etmək istəmirdim. Pıçıltı ilə digər xəbərləri də ona danışaraq bizdə yenə də kitabların olduğunu bildirdim və əgər biz sabah saat onda görüşsək o, öz kilsələri üçün daha bir neçə kitab apara bilər.

Birdən sibirli şübhələndi. «Bu pulsuzdur?»

«Əlbəttə, — cavab verdik, — bu sadəcə Məsih Bədəninin bir əlinin digərlərinin ehtiyaclarını ödəməsidir».

Səhəri gün saat doqquzda Hans qaravulda dayanmışdı, mən isə maşında gizlətdiyim Müqəddəs Yazıları çıxarırdım. Mən işimi qurtarana yaxın Hans hollandiyanın milli himnini fitlə çalmağa başladı və mən yaşıl formalı dostumuzun yenidən gəldiyini anladım. Dərindən ah çəkərək yenə də qəhvə hazırlamağa başladım.

«Qəhvə hazırdır!» — Hansı çağırırdım.

O, yaxınlaşıb bumbuz qəhvəni əlimdən aldı. «O qayıdıb?» — soruşdum.

«Dünənki kimi hər şeylə maraqlanır. Nədənsə şübhələnir. Nə qədər çıxartdın?»

«Dörd dənə».

«Hə, bəsdir. Çantaya qoy gedək».

Özünlə şəxsi Müqəddəs Yazı gəzdirmək cinayət deyildi, amma onların satışında ittiham olunmağın ciddi nəticələri ola bilərdi. Xüsusilə də qaçaqmalçı kitablar. Buna görə də biz çantaya yalnız dörd kitab qoyub avtobus dayanacağına getdik. Düz saat on tamamda kilşəyə daxil olub qapının yanındakı oturacaqda əyləşdik. Saat 10.30-da diqqəti cəlb etdiyimizi görüb narahat olmağa başladıq. Sonra on birə on beş dəqiqə qalmış səs eşitdik: «Salam, qardaş».

Mən cəld geri döndüm. Amma bu Sibirdən gələn kişi deyildi. Yanımda Rusiyaya ilk dəfə gələrkən qarşılaşdığım pastor İvanov dayanmışdı.

«Kimisə gözləyirsiniz?» — İvanov soruşdu.

«Bir adamı. Dünən axşam onunla görüşmüşdük».

İvanov susdu. Sonra dedi: «Belə də düşünürdüm. Elə bundan qorxurdum. Sizin Sibirli dostunuz gələ bilməyəcək».

«Necə yəni gələ *bilməyəcək*?»

İvanov ətrafa baxdı. «Dostlar, — dedi, — hər toplantı zamanı zalda təhlükəsizlik orqanlarının işçiləri olur. Biz bu barədə bilirik. Dünən onlar sizin söhbət etdiyinizi görüblər və indi o, gələ bilməyəcək. Onunla „danışılar“. Siz onun üçün nə işə gətirmisiniz?».

Mən Hansa baxdım. İvanova etibar etmək olarmı? Hans çiyinlərini çəkdi və sonra güclə seziləcək tərzdə başını tərpətdi.

«Hə, — mən qısaca dedim, — dörd Müqəddəs Yazı. Bu çantalardadır».

«Saxlayın mənim yanımda, mən çatdıraram».

Yenidən Hansa baxdım. Amma Müqəddəs Yazıları çantadan çıxarıb İvanova verdik. Sonra Tanrı müdafiəsini diləyərək hücumu keçdim. Görünür başqa çıxış yolu yox idi.

«Biz kiminləsə danışa bilərik?» — soruşdum.

«Danışasınız?»

«Hə, düzünü desəm, bizdə yenə də Müqəddəs Yazılar var».

İvanov boğulmuşdu. «Nəyi nəzərdə tutursunuz? Yavaş danışın. Sizdə neçə Müqəddəs Yazı var?»

«Yüzdən artıq».

«Zarafat edirsiniz?»

«Onlar düşərgədə məşindadır».

İvanov bir qədər fikirə getdi. Sonra bir söz demədən bizi uzun dəhlizə apardı. Biz küncə dönəndə o qəflətən dayandı. Müqəddəs Yazıları yerə qoyub əllərini irəli uzatdı.

«Mənim dırnaqlarımı görürsünüz?» — soruşdu. Biz onun əyri, lap dibindən zədələnmiş dırnaqlarına baxdıq. «Öz imanına görə həbsdə olmuşam», — İvanov dedi. Bu adamın gənclər konfransının nümayəndələrinə Rusiyada imanlıların təqib olunmadığını deməsini xatırladım: «Sizlə açıq danışacağam. Özümü daha təhlükəyə məruz qoymaq istəmirəm. Sizə Müqəddəs Yazılarla kömək edə bilmərəm».

Mən bu adama qarşı mərhəmət hiss etdim. «Bilirəm, — dedim, — sizi günahlandırmıram. Bəlkə siz bu işlə məşğul olmaq istəyən adam tanıyırsınız?»

«Markov, — İvanov dedi, — mən onunla danışaram ki, kim-dənsə məşin götürsün. O, sizinlə univernin yanında saat bir-də görüşər. Sonra əlavə etdi: ehtiyatlı olun».

Hans yerdəki kitab qalağını göstərdi: «Bəs bunlar necə olsun? Bunları götürməklə risk etmirsinizmi?»

İvanov gülümsədi, ancaq gözləri yenə də kədərli qaldı. «Dörd Müqəddəs Yazı, — dedi, — o qədər də ciddi iqtisadi cinayət deyil. Onların qiyməti dörd yüz manatdır. Dörd yüz manata görə nə qədər müddət həbs olunmaq olar? Ən çoxu — dörd ay. Bəs yüz dənə Müqəddəs Yazı? Bu, burada — Moskva-da on min manata yaxın, əyalətlərdə isə daha artıq məbləğ edir. On min manat — bu, parnoqrafik ədəbiyyatdır! Buna görə adam...»

«Parnoqrafiya?» — Hansla mən qışqırdıq. — Parnoqrafiyanın bura nə dəxli var?»

«Heç bir dəxli yoxdur, — İvanov dedi, — amma əgər sizi tutsalar, bu ədəbiyyatı yaymaqda ittiham edəcəklər. Sanki bir işarə almış kimi dabanları üstə qəflətən döndü, yerdən kitabları götürüb cəld gözdən itdi».

Həmin gün saat birdə biz univermağın yanında dayanmışdıq. Bizdən yüz yard aralıda dayanmış maşından bir adam çıxdı, yanı-
mızdan keçəndə bizə diqqətlə baxdı. Sonra geri qayıtdı.

«Andrey qardaş?»

«Siz Markovsunuz? — soruşdum — Tanrı adına sizi salamlayıram».

Görünür, bu qardaş məndən daha çox dahi idi. Onun fikri heç xoşuma gəlmədi. Onunla bir yerdə Qızıl meydanın lap yaxınlığında olan küçəyə getdik. Bir tərəfdə hündür divar, digər tərəfdə yaşayış evləri vardı. İstənilən pəncərədən bizi görə bilərdilər.

«Sən dua eləsən yaxşı olar», — Markovun maşının arxasında dayanaraq Hansa dedim.

Hans dua eləməyə başladı, mən isə Müqəddəs Yazılar yığılmış qutuları və çuvalı çıxardım. Markov maşının arxa qapısını açdı. Mən də küçədən keçənlərin gözü qarşısında bütün kitabları onun maşına daşdım. İşimizi qurtarandan sonra Markov cəld əlimizi sıxıb maşına əyləşdi və mühərriki işə saldı.

«Gələn həftə, — dedi, — bu Müqəddəs Yazılar Rusiyanın bütün pastorlarında olacaqdır».

Markov gedəndən sonra Hansa baxdım. O, hələ də dua edirdi, amma artıq gülümsəyirdi. Səfərimizin bu mərhələsi tamamlandı. Bizdə yalnız bir qutu ukrayna Müqəddəs Yazıları qalmışdı və bizim yaşıl formalı casusumuz ürəyi istəyən qədər gözlərini bizə zilləyə bilərdi. Maşınımız boş idi.

Biz evə qayıdarkən Ukraynadan keçib getdik və son kitabları özümüz payladıq. Belə dayanacaqılardan bir zamanı beynimə

fikir gəldi və bu, növbəti üç ildə mənim arzuma çevrildi. Çünki məhz orada, Ukraynada bizim yalnız iki Müqəddəs Yazımız qalan vaxt bir nəfər gəlib bizə öz ailəsinin xəzinəsini — cibdə gəzdirmək üçün olan Müqəddəs Yazını göstərdi.

Mən xırdaca kitabı əlimdə tutmuşdum və gözlərimə inanmırdım. Bəli, həmin adam mənimlə razılaşdı ki, bu kitab bizim gətirdiklərimizin dördə biri qədər yer tutur. Mən nazik vəərəqləri çevirdikcə xırda, amma dəqiq şriftə heyrtlənirdim. Hər bir söz aydın görünür və asanlıqla oxunurdu. Mən onu kitabın harada çap olunması, kim tərəfindən nəşr edilməsi, haradan alınması barədə sual atəşinə tutdum, ancaq o, mənə heç nə cavab verə bilmədi.

Bu kitabdan ayrılı bilmirdim. Əlimdə onun çəkisini ölçürdüm. Onu cibimə qoyurdum. Sonra çıxarıb öz kitablarımla müqayisə edirdim. Azı hər dəfə biz belə Müqəddəs Yazılardan üç-dörd dəfə çox gətirə bilərdik. Onları gətirib burada — Rusiyada gizlətmək daha asan olardı. Və əgər belə Müqəddəs Yazılar ukrayna dilində çap olunubsa, digər şərq-i-avropa dillərində də çap etmək olar...

Bu kitabın məni necə maraqlandırdığını görərək onun sahibi onu mənə təklif etdi. Bəlkə bu kiçik kitabı bizdə olan iki böyük Müqəddəs Yazıya dəyişmək istəyirik? Onda onun kilsəsində əlavə Müqəddəs Yazı olacaqdır.

Mənim böyük sevincimə rəğmən kilsənin bütün üzvləri razılaşdılar və mən buradan arzusu cibində getdim. Qərbdə Müqəddəs Yazı cəmiyyətlərinin nümayəndələri ilə görüşümü böyük səbirsizliklə gözləyirdim. Rusiyada olduğumuz sonuncu bazar günündə biz macar sərhəddinin yaxınlığında olan kənddəki baptist kilsəsində olduq. Nəğmə həyəcanlı, dualar qızğın idi. Lakin vəz vaxtı çatanda pastor qərribə bir hərəkət etdi. O, kafedradan düşərək kilsəyə gələnlərin birindən Müqəddəs Yazı götürdü. Biz Rusiyada Müqəddəs Yazısı olmayan xidmətçilərin olduğunu eşitmişdik. Ancaq bunu öz gözlərimizlə ilk dəfə idi ki, görürdük.

Xidmətdən sonra pastor bizi onun kabinetində ağsaqqallarla görüşə dəvət etdi. Rusiyada tez-tez olduğu kimi, görüş aqressiv başladı. Bütün bunların təhlükəsizlik məqsədi ilə edildiyini anladığ, çünki bütün pastorlar izlənildiklərini bildirdilər. Bu dəfə aqressiya mənim avtomobilimə yönəlmişdi.

«Deyin görüm, — pastor almanca danışan kilsə üzvü vasitəsilə soruşdu, — siz hansı sənaye kompleksinin sahibisiniz?»

«Mən heç bir kompaniyada işləmirəm».

Tərcüməçi cavabımı çatdırdı, ancaq pastor bununla sakitləşmədi. «Bilirəm ki, düz danışmırsınız, — dedi, — çünki düz kilsənin qabağında sizin avtomobiliniz dayanmışdır. Yalnız kapitalistlərin maşını vardır. Sadə insanlar piyada gəzirlər».

Mən nə edim? Onu mənim keçmiş fabrik fəhləsi və kənd dəmirçisinin oğlu olduğuma inandırmaq mümkün deyildi. O, bunu heç cür başa düşə bilmirdi və sadəcə nəzakət xatirinə və ya nifrətamiz varlılar sinfinə öz nifrətini sübut etdiyinə əmin olduğuna görə söhbəti kəsdi!

Hər halda biz, Məsihin ikinci gəlişi — Rusiyada ən məşhur ilahiyyat məsələsi barədə danışmağa başladığ və söhbətin tonu dərhal dəyişdi. Mən cibimdən öz holland Müqəddəs Yazımı çıxartdım ki, pastorun xatırlatdığı ayələrə baxım və o, sözünü bitirəndə kitabı masanın üstünə qoydum.

Onun söhbətə olan marağının itdiyini dərhal hiss etdim. Onun diqqəti mənim Müqəddəs Yazıma dikilmişdi! O, kitabı götürüb əlində tutdu, açıb baxdı və yenidən bağladı. Sonra onu masanın üstünə qoydu. Mənim kimi yox, ancaq böyük bir səliqəylə. Onu masanın küncünə qoyaraq barmaqlarını üstündə astaca gəzdirdi. Sonra fikirli səslə, bizdən daha çox özünə müraciət edirmiş kimi dedi: «Bilirsinizmi, qardaş, məndə Müqəddəs Yazı yoxdur».

Ürəyim dözmədi. Minlərlə insanın ruhani lideri qarşımda dayanmışdı və onun şəxsi Müqəddəs Yazısı yox idi.

Özümüzlə gətirdiyimiz bütün Müqəddəs Yazıları paylamışdıq və birdən mən xatırladım: ukrain dilindəki kiçik cib Müqəd-

dəs Yazısı! Gözləyin! — oturacaqdan qalxıb dedim. Müqəddəs Yazı cəmiyyətləri yalnız mənim sözlərimə inanmalı olacaqlar. Maşına tərəf qaçıb oturacağın altında gizlətdiyim kiçik kitabı taparaq tez otağa qayıtdım.

«Budur, — Müqəddəs Yazını pastorun əlinə verdim, — bu sizindir. İndi sizin də Müqəddəs Yazınız var».

Tərcüməçi mənim sözlərimi təkrar etdi, ancaq pastor hələ də başa düşmürdü.

«Bu kimədir?» — soruşdu.

«Bu sizədir! İndi bu, sizin kitabınızdır!»

Həmin gün Hansla mən gedəndə ağsaqqalların qucaqlamasından sümüklərimiz ağrıyırdı. İndi onların pastorunun öz şəxsi Müqəddəs Yazısı vardı, vəzin sonunda isə onu kiməsə qaytarmağa ehtiyac yox idi. Bu Müqəddəs Yazını istədiyi zaman götürə bilərdi. Bu Müqəddəs Yazını oxuyağa və sevvəkdi.

Biz Rusiyadan gedəndə, bu vaxta qədər Dəmir pərdə arxasında gördüyümdən daha ciddi bir işin irəlidə məni gözlədiyini bildirdim. Mən bəzi təşkilatları slavyan dillərində cib Müqəddəs Yazıları çap etməyə razı salmalıydım. Onda biz bu kitabları Rusiyaya yüzlərlə yox, minlərlə gətirə bilərik.

On doqquzuncu fəsil

Rusiya pastorları üçün Müqəddəs Yazılar

İndi yeganə qaygım rus dilində cib Müqəddəs Yazılarının çap olunması idi. Bu fikir beynimdən çıxmırdı. Mən Müqəddəs Yazı cəmiyyətlərinin nümayəndələri ilə danışıqlara başladım, lakin onlar belə kitabları çap etməyə razılaşanda praktik problemlər meydana çıxırdı. Məni Rusca Müqəddəs Yazılarla təmin edən Amerika Müqəddəs Yazı cəmiyyəti bu layihəyə yaxşı münasibət göstərsə də, məhz bu əməliyyat üçün kitabları necə çap edəcəklərini bilmirdilər. Britaniyanın Beynəlxalq yazı cəmiyyəti də bu vəziyyətdə idi. Hollandiya Müqəddəs Yazı cəmiyyətinin fəaliyyəti, əsasən, Afrika və İndoneziya ölkələrinə yönəlmişdi, onlar Şərqi Avropa ölkələri ilə işləmirdilər.

«Nə üçün özün cib Müqəddəs Yazıları çap etmirsən?» — bir axşam bu problemi müzakirə edərkən Fillip Uetstra soruşdu.

«Çox gülməlidir».

«Mən ciddi deyirəm. Sən nə istədiyini dəqiq bilirsən. Özün çap et».

«Cənab Uetstra, yəqin siz xəyalpərəstsiniz. Bu, ən azı beş min dollara başa gələcəkdir. Bu qədər pulu haradan alım?»

Cənab Uetstra qəmli baxışlarla mənə baxdı.

«Sənin başına gələn bütün hadisələrdən sonra mənə bu sualı verirsən?»

Əlbəttə, o, haqlı idi. Belə problemlər üçün maliyyə vəsaitini ancaq Tanrı tapa bilərdi. Həmin axşam Uetstrlərin evindən çıxan zaman yeni bir təcrübəyə, həyatımdakı ən böyük eksperimentə başlayacağımı bilirdim. Ancaq bu dəfə planlarıma həyata keçməsi üçün daha çox vaxt lazım oldu.

Hələlik isə adi işləri yerinə yetirmək lazım idi. Hansla bir qrupda işləmək təsəvvür etdiyimdən daha xoş idi. Biz həqiqətən də bir-birimizi zəif anlarımızda dəstəkləyərək vahid orqanizm idik. Bir dəfə 1962-ci ilin isti günlərində Bolqarıstanda olarkən, Hans birdən dedi: «Andrey, dəstəmizin daha bir üzvü üçün dua etməyin vaxtı çatmışdır».

Mən istidən tərləmiş halda yataqda oturub məktub yazırdım. «Hə. Doğrudur», — dalgın halda dedim.

«Yadımdadırmı, bizə gözlənilmədən Çexoslovakiyaya getmək üçün viza verəndə, sən Şərqi Almaniyada, mən isə Rusiyada idim? Əgər biz çox olsa, qarşıya çıxan bütün imkanlardan istifadə edə bilərik».

«Hə, düz deyirsən».

«Sən mənə qulaq asmırsan».

Mən məktubu kənara qoydum. O, əlimə yapışmışdı. «Əlbəttə, qulaq asıram». Hansın nə dediyini yadıma salmağa çalışdım. «Bizim istifadə edə biləcəyimizdən daha artıq imkanımız var. Bu doğrudur, Hans. Ancaq komanda tez böyüyəndə nə baş verdiyini bilirsən...»

Hans sözümü kəsdi. «Yeddi ildə bir dəfə üzvün qrupa üzv olmasını çətin ki, sürətli artım adlandırmaq olsun. Gəl, dua edək».

Diqqətlə Hansa baxdım. O, sonuncu ifadəsini — «Gəl, dua edək», — elə tələsik söylədi ki, onu düzgün anladığıma əmin olmadım. Ancaq o, artıq bütünlüklə duaya qapılmışdı. Mən başımı əyərək tezliklə bizimlə işləyə biləcək dəstə üzvünün tapılması fikrinə daldım.

Və demək olar ki, eyni vaxtda Hansla mən eyni bir adam haqqında düşünürdük.

«Rolf olsa necə olar?» — ikimiz birdən dedik və güldük.

«Hə, həqiqətən də».

Rolf holland seminariyasının tələbəsi idi və sistemətilik ilahiyat şöbəsini bitirirdi. Əla ilahiyatçı və fəaliyyət adamı idi. Həmin axşam ona məktub yazaraq bizə qoşulub istəyib-istəmədiyini soruşdum. Və əlbəttə ki, Hollandiyaya qayıdan zaman bizi cavab gözləyirdi. Rolf mənim məktubumu heyrlənlə arzulağını yazırdı.

Küçələrdə durub Müqəddəs Yazıları əlində yelləyən, zəhlətökən missioner olmağı o, hər şeydən az arzulaıyrdı. Əgər ona yalnız «Məsih döyüşçüləri, cəsarətlə döyüş» himnini bilmək lazım idisə, bütün bu illər ərzində seminariyada nə üçün oxuyurdu?

Amma, o, davam edirdi, mənim məktubumu alandan sonra yuxusunu itirmişdi. Mənim təklifim haqda fikirlər onu gecəgündüz, nahar vaxtı və işdə, yataqda və gəzintidə təqib edirdi, nəhayət, o, təslim olmuşdu və indi nə vaxt işə başlamaq lazım olduğunu soruşurdu.

Beləcə, etiraz və müqavimət göstərərək dəstəimizin üçüncü üzvü bizə qoşuldu. Hans dərhal onun Ruminiyaya tanışlıq səfərinə apardı. Orada vaxtlarını səmərəli keçirdilər və bu gözəl ölkədə kilsənin əsl mənəvi yüksəlişini gördülər. Onların yanında daima iki nəzarətçi var idi. Amma buna baxmayaraq, onlar bütün Müqəddəs Yazıları paylamış və hətta şəxsi evlərdə vəz də etmişdilər.

Rolf təsirlənmiş halda və doğru seçim etdiyinə tam əminliklə qayıtdı.

Biz rus dilində cib Müqəddəs Yazıları barədə arzumuzu Rolfla bölüşdük. Öz çətinliklərimiz barədə söhbətimizi bitirən kimi Rolf cənab Uetstranın fikrini təkrar edərək, özümüzün bu ölçüdə Müqəddəs Yazı çap etməli olduğumuzu bildirdi.

«Beş min ədəd Müqəddəs Yazını çap etməyə nə qədər pul lazımdır?» — Rolf soruşdu.

Bu barədə heç vaxt maraqlanmadığımı etiraf etməli oldum. Ancaq Rolf bununla sakitləşmədi. Onunla birgə Hollandiyaya, Almaniya və İngiltərə nəşriyyatları ilə əlaqə saxladıq. Ən sərfəli təklif ingilis nəşrindən gəldi. O bildirdi ki, beş min nüsxə Müqəddəs Yazı çap etdirsək, hər kitab bizə üç dollara başa gələcəkdir.

«Hə, görürsən?» — bu təklifi poçtla alan kimi mən Rolfa, Hansa və Korriyə dedim: «Bu layihə on beş min dollara başa gələcək!»

Rolfla Hans heyrətləndilər. «Sən belə xırda-xuruşa görə qorxdun!»

Və yenə də, əlbəttə ki, onlar doğru deyirdilər. Mən diş məcunu və tərəş kremi kimi xırda şeylərdə Tanrıya etibar etməyi öyrənmişdim. Ancaq iş on beş min dollara çatanda burada da eyni prinsipin işləməsinə inanmaq mənim üçün çətin idi.

Həmin axşam mətbəxdə əyləşmişdim, qarşımda bank kitabçası vardı. Onun üstündə yazı vardı: «Rus Müqəddəs Yazıları». İlk ianələr 1961-ci ildə biz Rusiyadan qayıdandan dərhal sonra daxil olmuşdu. İndi isə 1963-cü il idi. Kitabçada yığılmış pulun məbləği iki min dollardan da az idi.

Korri yanımda əyləşdi. «Nə barədə düşünürsən, Andi?»

Mən bank kitabçasını ona göstərdim. «İki ilə biz ancaq bunu yığa bilmişik». Mən qərara aldığımı deməyə hazırlaşaraq köksümü ötürdüm. «Necə düşünürsən, evimiz neçəyə satılır?»

Korri cavab vermədi. O, sadəcə mənə baxırdı.

«Biz onu baha almamışıq, ancaq onun üstündə çox əziyyət çəkmişik, ona görə də indi onun qiyməti daha çox olmalıdır. Amma nə qədər? On min dollar? Bizə on iki minə yaxın lazımdır?»

«Bizim *evimiz*, Andi? İndi biz daha bir övlad gözlədiyimiz anda?»

«Biz ölü sükunət nöqtəsindən tərpənməliyik».

Korri kağız kimi ağardı. «Bəlkə Tanrı Bizim bu cib kitablarımızı nəşr etməyimizi istəmir», — çox asta sələ dedi, — bəlkə Onun susması elə onun cavabıdır.

«Bilirəm, — dedim, — bilirəm».

Həmin axşam biz evin satılması bərədə daha danışmadıq. Ancaq növbəti həftədə Korri mənə Tanrıya dua etməyə başladığını dedi: qoy Rəbbimiz ona kömək etsin ki, evi bizim yox, Onun mülkiyyəti hesab etsin.

«Qoy Sənin iradəni olsun», — biz hər axşam dua etməyə başladıq, — ancaq yenə də, İlahi, evi satmaqda əmin deyilik. Əgər Müqəddəs Yazıların çap olunması üçün onu satmağımızı istəyirsənsə, qəlbimizdə kiçik bir möcüzə yarat ki, biz bunu arzulayaq».

Bizim çoxdan bəri gözlədiyimiz bir körpə-qızımız dünyaya gəldi. Adını Stefani qoyduq. Onun üçün aldığımız bütün pul hədiyyələri Müqəddəs Yazı fonduna gedirdi. Ancaq bu sürətlə biz heç iyirmi ilə də pul yığa bilməzdik. Bizə evi satmaq *arzusu* bəxş eləməyi Tanıdan diləməyə başladıq.

Nəhayət, O, dualarımıza cavab verdi. Bir səhər Korri ilə mən başa düşdük ki, burada, yer üzündə bizi xoşbəxt edən heç də hansısa evə və ya mülkə sahib olmağımız deyildir.

«Harada yaşamağımızı təsəvvür edə bilmirəm, — Korri sözə başlayıb güldü. — Yadındadırmı Andi? Bilmirik bu yol bizi hara aparacaq...»

Mən tez-tez təkrarladığımız bu ifadəni tamamladım: «Ancaq gəl onu bərabər gedək».

Həmin gün evimizə və torpaq sahəsinə qiymət qoyuldu. Həmisi birlikdə on beş min dollardan bir qədər artıq oldu!

Bu təsdiq bizim üçün vacib idi. Biz evin satışı bərədə elan verdik, mən ingiltərədəki nəşr haqqında danışdığımız xırda şrif-ti hazırlaması bərədə yazdım. Həmin gecə Korri ilə mən ən xoşbəxt adamlar kimi yatmışdıq. Lakin Tanrı necə də etibarlıdır,

hər bir təxəyyüldən yüksəkdir! O, bizə yüz qat artıq vermək üçün əvəzində necə də az istəyir. Hollandiyadan mənzil məsələsini əvvəlki kimi kəskin olmasına baxmayaraq, bütün həftə ərzində evimizə baxmağa heç kim gəlmədi. Cümə günü Korri məni çağırdı: «Telefon, Andi!»

Həmin vaxtlar Hans və Rolf tez-tez səfərə çıxırdılar. Buna görə də evə telefon çəkdirmişdik. Onun məni işdən yayındırması heç vaxt xoşuma gəlmirdi. Ancaq bu dəfə yox. Çünki məni Hollandiyaya Müqəddəs Yazı cəmiyyətindən zəng etmişdilər və gün ərzində onların yanına gəlməyimi xahiş edirdilər.

Bir neçə saatdan sonra Direktorlar Şurasının üzvləri ilə üz-bə-üz oturmaşdım. Onlar öz işləri ilə çox məşğul olduqlarını izah etdilər. Ancaq mənim ehtiyaclarımı heç cürə unuda bilməzlər. Əgər mən Müqəddəs Yazının nəşriylə kiminsə məşğul olması barədə danışa bilsəydim...

Mən artıq danışmışam? İngiltərədə? Hə, neynək, elə onlar da mənə oranı məsləhət görmək istəyirdilər. Onlar layihənin məbləğinin yarısını ödəməyə hazırdırlar. Əgər hər Müqəddəs Yazı üç dollara başa gələcəksə, onlar mənə bir dollar yarımдан kömək edəcəklər. Müqəddəs Yazılar hazır olan kimi cəmiyyət bütün məbləği ödəməyə hazırdır, lakin mən hər dəfə pulunu ödəyə biləcəyim miqdarda kitab almalı olacağam. Əgər bu məni qane edirsə...

Əgər qane edirsə! Qulaqlarıma inanmırdım. Əlimdəki «Rus fondundan olan məbləğə mən altı yüz Müqəddəs Yazı ala bilərəm. Bu miqdarı bir dəfəyə apara bilərəm. B iz daha evimizi satmaq məcburiyyətində olmayacağıq, Korri Stefaninin otağı üçün çəhrayı pərdələri tikməkdə davam edəcək, mən isə yenə də bostandakı kahlılarla məşğul olacağam. Bizim xırdaca hazırlığımızı Rəbbin necə qiymətləndirdiyini Korriyə danışmağa tələsirdim.

Nəhayət, cib Müqəddəs Yazıları reallığa çevrildi. Mən Hollandiya Müqəddəs Yazı cəmiyyətindən çıxanda bildirdim ki,

yarım il ərzində, 1964-cü ilin əvvəlinə qədər Rusiya pastorlarını ciddi ehtiyac duyduqları Müqəddəs Yazılarla təmin edə biləcəyik!

Rolf evlənməyə hazırlaşır.

Korri ilə mən işimizə xas olan ayrılıqlarla bağlı bütün çətinlikləri ona danışdıq. Ancaq Rolfun dediyi kimi, bizim xoşbəxtliyimiz subay həyat tərzinin əksinə olan ən inandırıcı dəlil idi. Elena onunla birgə səyahət edə bilərdi. O da kişilər kimi, dəstənin səmərəli üzvlərindən birinə çevrilə bilərdi.

Biz onların toyunda iştirak etdik və bal ayı üçün qiymətli tapşırıq verdik. Müqəddəs Yazıların ilk nüsxələri hazır idi. Rolfla Elena İngiltərəyə gedib onları götürməli idilər.

İndi bizim ikinci avtomobilimiz uzaq səfərlərə getmək üçün xüsusi yaradılmış furqonumuz vardı. Avtomobilin arxa tərəfində pəncərələr yox idi və orada «Opeldə» olduğundan daha çox yük daşımaq olardı. Bu furqonda Rolfla Elena İngiltərəyə gedib Müqəddəs Yazıların ilk hissələrini götürdülər. Onlar evə qayıdıb yeni Müqəddəs Yazılar bizim şəxsi nəşrimiz olan kitablar gətirəndə, bu necə də böyük bayram idi! Mən sol əlimdə cib üçün olan, sağ əlimdə isə standart Müqəddəs Yazı tutmuşdum. Necə böyük fərq var! İndi mümkün olduqca tez yola düşmək lazımdır.

Yola çıxmaq günü 6 may 1964-cü il tarixinə təyin olunmuşdu. Mənə bütün dəstə üzvlərinin köməyi lazım idi, amma Hans Macarıstanda olduğundan özümlə Rolfu götürməli oldum.

Biz Moskvaya gəldik. Bazar günü səhər kilsəyə getmək vaxtı çatdı. Rolfla mən qəlbimizdə öyrəşmədiyimiz bir ağırlıqla furqonu qoyub getdik. Bizim yükümüzün qiyməti nə qədərdir? İndi Müqəddəs Yazının qiyməti kənd rayonlarındakı inəyin qiymətinə bərabər idi. Altı yüz inək belə bir yük ciddi qaçaqmalçılıq hesab olunur. Əgər bizi bu yüklə tutsalar, işimiz müşkül

olacaq. Elə həmin vaxtlar xalqa və dövlətə qarşı «iqtisadi cinayət» törətmiş adamın məhkəməsi gedirdi. Onu güllələnməyə məhkum etmişdilər. Əgər bizi tutsalar... amma yox, biz bu barədə danışmayacağıq.

Həmin səhər kilsədə İvanovu gördük. Qonaqların oturduğu eyvana baxanda, əmin idim ki, mənı tanıdı, ancaq biruzə vermədi. Bir neçə dəqiqədən sonra qalxıb zaldan çıxdı. Geri qayıtmadı, xidmətdən sonra onu dəhlizdə də görmədik. Ancaq birdən səmimiyyətlə «Rusiyaya xoş gəlmisiniz!» sözlərini eşitdim.

Bu, Markov idi. Onu Rolfə təqdim etdim. «Biz hədiyyələr gətirmişik!» — dedim.

«Əla! — deyə çığırdı. — Bu, əla xəbərdir!» O, çox ucadan danışdı və bunu qəsdən etdiyini bildirdim. Əgər biz açıq danışsaq heç kim qulaq asmayacaq.

«Harada görüşə bilərik?»

«Bəlkə əvvəlki yerimizdə?»

Əvvəlki yerdə! Qızıl meydanın iki addımlığında! Yəqin Markovun əsəbləri poladdan idi.

«Mən təzə yerlərə baxmaq istərdim».

İlk dəfə olaraq Markov səsini azaltdı. «Smolens yolunda göy rəngli böyük lövhə var, üstündə «Moskva» yazılıb. Saat beşdə orada görüşərik. Sizi başqa yerə apararam. Hədiyyələri bağlamalardan açın ki, onları tez boşalda bilək».

Bu, daha yaxşı sələnirdi, ancaq Müqəddəs Yazılırı bağlamalardan açmağa yer yox idi. Bu işi yerinə yetirmək üçün heç olmasa yarım saat təklikdə qalmaq lazım idi.

Çadırın yanına qayıdanda ağıma bir fikir gəldi. «Gəl gəzməyə gedək, — təklif etdim. — Sən təbiəti seyr edəcəksən, mən isə maşının arxasında öyləşib bağlamaları açacağam».

Ancaq mən işə başlayan kimi maşın qəflətən dayandı. Mən qabağa keçib arakəsmədən baxdım. Milis furqonumuza yaxınlaşırdı.

«Dua et!» — deyə Rolf pıçıldadı və başını maşından çıxardı.

«Nə olub cənab zabit?» — o, holland dilində soruşdu.

Milis rusca uzun və əsəbi bir nitqə başladı, sonra ingiliscə bir neçə söz əlavə etdi. «Dönmək olmaz! Dönmək olmaz! Burada işarə var!»

«Döngəyə nə olub ki, cənab zabit?» — Rolf yenə də holland dilində soruşdu. — «Xahiş edirəm bağışlayın. Belə geniş və gözəl şəhərdə yol getməyə öyrəşməmişəm».

Milis yenə də nə isə izah etməyə başladı. Mən oturacağın söykənəcəyinə söykənərək dua edirdim ki, o, içəri baxmasın. O, daha sakit səsle nə isə deyənə qədər xeyli vaxt keçdi. «Sizə də, cənab zabit, — Rolf holland dilində cavab verdi, — Sizə və xalqınıza Tanrı sevgisi arzulayıram».

Rolf mühərriki işə salıb maşın axınına qoşuldu. Mən yalnız bir neçə məhəllə keçəndən sonra nəfəsimi dərə bildim.

«Gəl, daha belə etməyə, çox ağırdır!»

Günün qələn hissəsini bağlamaları açmaq üçün sakit yer axtarmağa sərf etdik. Ancaq saat dördə həzər olub-olmamağımızdan asılı olmayaraq görüşə getməliydik. Buludsuz, günəşli səmaya uyğun gəlməyən əhval-ruhiyyə ilə yol gedirdik.

«Nə üçün narahat olurduq? — birdən Rolf soruşdu. — Bu Tanrının işidir! O, bizim üçün yol hazırlayar!» Və sözlərini təsdiq edirmiş kimi, oxumağa başladı.

Qəribədir, bizim əhvalımız dəyişən kimi, hava tutuldu. Əvvəlcə, günəş buludların arxasında itdi, sonra bütün göy üzünü ağır, qara buludlar örtüdü. Uzaqdan parlaq ildırım işığını gördük. Göy guruldadı. Rolfla mən oxumağa davam edirdik.

Sonra yağış başladı.

Həç bir səyahətim zamanı belə leysan görməmişdim. Düşünmək olardı ki, səma açılıb və göydəki sular yerə hücum çəkir. Biz səkiyə yaxın getməli olduq. Digər maşınlar da yoldan çəkildilər. Pəncərənin şüşələri tərlədi. Ön şüşənin fırçaları sürətlə işləsələr də yolu görmək olmurdu.

«Qulaq as...»

«Hə, bilirəm».

«Tanrı bizi görünməz etdi!» — Rolf dedi.

Tanrıya dua edərək yük yerinə keçdik, tələsmədən qalan Müqəddəs Yazıları çıxarıb bağlamalarını açdıq. İşimizi qurtarıb yerimizə əyləşəndə göyün üzü açıldı və günəş yenə də buludların arxasında göründü.

Düz saat beşdə «Moskva» yazılmış lövhənin yanından keçdik. Markovun bizim yanımızdan keçib getdiyini gördük, yağışdan sonra onun maşınının işıqları hələ də yanırdı. O, bizə göz vurdu. Altıya on dəqiqə işləmiş hansısa bir anbara yaxınlaşdıq, burada çoxlu maşınlar vardı, hamısından da nə isə boşaldıb-doldururdular. Beş dəqiqəyə bütün yükümüzü Markova ötürdük. Üç ildən sonra pastorlara verdim və dərənə yetməyə başladı.

İyirminci fəsil

Əjdahanın oyanması

Təyyarənin qanadı altında Honkonq adlı bir nəhəng böyüyürdü. Britaniya müstəmləkəsinin paytaxtı, kommunist Çini adlandırılan və yavaş-yavaş oyanan nəhəng əjdahanın quyruğuna qonmuş kəpənəyə bənzəyirdi. Honkonqdan sonra bu ölkənin gözəl ölçülə bilməyən sahələri uzanıb gedirdi.

Bu qapalı dünyanı əhatə edən məşhur Çin səddini görməyəndə bir anlıq heyrləndim. Qırmızı Çini öz təxəyyülüm-də məhz belə təsəvvür edirdim: müəmmalı, qapalı, əlçatmaz. Hətta kommunist Avropasının daxili və xarici çevrə ölkələrini ayırd etməyə başlay anda belə Çinə təyinat verməyə cəhd etmirdim. Mənim üçün o, yeddi möhür arxasındakı sirr kimi, müjdələmə üçün totalitar rejimli bütün Avropa ölkələrindən daha əlçatmaz bir yer idi. Bir dəfə Moskvada, avtobusda bir çinlinin yanına düşdüm. Həmin vaxt Moskvada çinlilər çox idi. Ancaq bu adamın pencəyinin yaxasında xaç vardı. Biz ingiliscə danışmağa başladıq və o, dedi ki, Məsihiçi Gənclər Assosiyasının Şanxay bölməsinin (U.M.C.A.) katibidir. Mən təəccübləndim. Bu təşkilat hələ də Şanxayda fəaliyyət göstərir? Hə, dedi, açıq və aktiv. O, vizit kartını mənə verərək onlara baş çəkməyə dəvət etdi.

Həmin gündən etibarən təcrid vəziyyətində olan Çin məsihiçilərinə köməyə getmək arzusu ürəyimdə böyüməyə başlamışdı.

Ancaq əvvəlcə, bir çox sualları həll etmək lazım idi. Çində nə qədər məsihçi vardı? Bu ölkə əhalisinin böyük bir hissəsinin məsihçi olmadığını bilirdim. Digər tərəfdən, Çin ən böyük missioner ordusunun çalışdığı bir ölkə idi. Bu qədər adamı bu ölkədə işləməyə nə məcbur etmişdi. Onların təşkil etdiyi dini icmalar fəaliyyət göstərirmi? Orda təqiblər varmı? Onlar gizlicə görüşürlərmı? Əgər kilsələr əvvəlki kimi fəaliyyət göstərilərsə, Şərqi Avropa imanlıları kimi onların da Müqəddəs Yazılara ehtiyacları varmı?

Bütün bu suallara cavab tapmalı idik. 1965-ci ildə mənı Kaliforniyada çıxış etməyə dəvət edəndə, Çini tanıyan insanlarla söhbət etmək, sonra isə ölkənin daxili hissəsinə daxil olmağa cəhd etmək üçün Tayvana getməyi qərara aldım. Öz Holland pasportuma arxalanırdım. Nə üçünsə hollandlar hələ də bu Dəmir pərdə arxasına buraxılırdılar.

Ancaq indi, artıq təyyarədə oturarkən hər şeyi düzgün etmədiyimi başa düşdüm. Yanımda oturmuş Honkonqdan olan bankir Çinə düşmək istədiyimi eşidəndə mənə qərribə bir tərzdə baxdı. «Nə üçün təyyarəyə Tayvanda oturmadınız?» — soruşdu.

«Mənim başqa planlarım vardı».

«Pasportunuzu verin baxım». O, vərəqləri çevirdi, Tayvan möhürünə baxdı və amerikan vizasını görəndə dayandı.

«Birləşmiş Ştatlar!» — dedi.

«Hə, mən elə oradan gəlirəm».

«Əzizim, belə pasportla siz heç vaxt Qırmızı Çinə düşə bilməzsınız».

İndi insanlar hansısa missioner işinin mümkün olmadığını deyəndə mən adətən, sevinirəm. Bu, mənə imkan verir ki, Tanrının bu mümkünsüzlüyünün öhdəsindən necə gəlməsini görməyə ümid edim. Amma Honkonqda yoxlamadan keçərkən daha həyəcanlı xəbərlər eşitdim. Mənə elə gəldi ki, bütün Honkonq Çinin daxili hissəsinə düşməyə çalışan, ancaq buna nail ola bilməyən missionerlərlə doludur. Orada. Digər ölkələrdə uzun müddət missioner kimi fəaliyyət göstərən həkimlər və

müəllimlər vardı. Ancaq bu gün bu, hesaba alınmırdı: onların qeyri-kommunist rejimində işləməsi faktı bu ölkədə işləmək imkanını avtomatik olaraq ləğv edirdi.

Bütün bunları yüzüncü dəfə eşidəndə əminliyim tərəddüd etdi. Bəlkə, əvvəlcə, bundan öncəki vizaların yazılmadığı yeni pasport almalı idim.

Onda holland konsulluğuna yollandım. Konsulu kəskin tənbəki tüstüsü arxasında tapdım. O, uzun gil qəlyan çəkirdi və mən hollandiya üçün çox darıxdığımı hiss etdim. Mən daxili Çinə getmək istədiyimi deyəndə o, qəlyanını çıxararaq gülümsədi. Mən missioner olduğumu izah edəndə onun təbəssümü daha da genişləndi. Mən orada məsihçiləri taparaq Müqəddəs Yazılı ölkəyə aparmaq istədiyimi səmimi etiraf edəndə o, qəhqəhə çəkdi.

«Pasportunuza baxmaq olarmı?» — soruşdu. O, bütün səhifələrə baxaraq başını buladı. «Bu mümkün deyil», — qəlyanının ucu ilə Çin üçün nifrətamiz olan vizaları göstərərək dedi.

«Cənab, — dedim, — məhz buna görə mən buradayam. Yeni pasport almaq istəyirəm».

«Bu mümkün deyil» — deyə, yenə təkrar etdi. Honkonqdakı konsulluq pasport vermək hüququna malik deyildir. Əgər o, mənim xahişimi İndoneziyaya göndərmək istəsə, bu tələbin qanuni səbəbini izah etməli olacaq, belə səbəb isə yoxdur. Bundan sonra o, tavana tüstü halqaları buraxmağa başladı. Söhbətimizin bitdiyini anladım.

Planlarımın baş tutmamasına görə əvvəlcə qanım qaraldı. Ancaq birdən sevindim. İndi öz gücümle Çinə düşmək üçün heç bir imkanım qalmamışdı. Çinə gəlmək istəyimin Tanrıdan gəldiyinə inanırdım, buna görə də bu məqsədə çatmaq üçün bütün imkanları elə Ona həvalə etmək lazım idi. Səhəri gün Çin konsulluğuna gedib viza istəyəcəyəm və əgər Tanrı mənim ora düşməyimi həqiqətən də istəyirsə, lazımı sənədlər mənə veriləcəkdir.

Ancaq əvvəlcə, nəşə etməli idim. Kənana getmək istəyən Nun oğlu Yeşuanı xatırladım: özündən əvvəl həmin yerləri öy-

rənmək üçün casuslar göndərməsi yadıma düşdü. Bəlkə mən də bunu etməliyəm. Çin məmurluğu torpağını tədqiq etməliyəm. Qaranlıq düşmüşdü. Mağazalar və ofislər artıq bağlı idi, amma mən viza alacağım Çin «turizm agentliyi» axtarmağa getdim.

Gözlədiyim kimi ora bağlı idi. Qapının yanında nəhəng sütun gördüm, onun üstündə ingiliscə yazılmış elan asılmışdı «Çin turizm şirkəti». Qaranlıq səkidə, bağlı qapı önündə mən qələbə duasına başladım, bu, Tanrı iradəsinin icrası zamanı istənilən maneçi qüvvəni dəf edərdi. Məsihin Tanrı hakimiyyətinə əks olan hər şeyə qalib gəldiyini bəyan edirdim. Binanın önündə irəli-geri gedirdim. Orada, qaranlıqda iki saat ərzində dua etdim.

Səhəri gün ora qayıtdım. Bu dəfə qapı açıq idi. Pilləkənin üstündə çin əsgəri dayanmışdı. Onun arxasında adamla dolu olan otaq vardı. Növbəyə durdum, dayandığım müddətdə bütün məmurlar və xidmətçilər üçün dua edərək, Çin vətəndaşlarına çatmağa üçün yollar açmasını tanrıdan xahiş edirdim.

Mənim növbəm çatdı. Mavi rəngli, xalq forması geyinmiş adam sualedici nəzərlərlə mənə baxdı.

«Cənab, — ingiliscə dedim, — mən Çinə getmək üçün viza almaq istəyirəm».

Adam gözlərini endirib sənədlərə möhür vurmağa başladı «Nə vaxtsa Tayvanda və ya Birləşmiş Ştatlarda olmusunuzmu?» — soruşdu.

«Bəli, cənab. Mən elə Tayandan qayıdıram, ondan əvvəl isə Kaliforniyada olmuşam».

«Onda, — o, gülümsəyərək dedi, — çətin ki, siz Çinə gedə bilərsiniz, çünki bu ölkələr bizim düşmənimizdir».

«Lakin, — gülümsəyərək ona cavab verdim, — mənim düşmənim deyillər, çünki mənim düşmənlərim yoxdur. Mənə blank verərsinizmi?»

Bir-birimizin gözlərinə baxdıq. Başqa bir adamın nə edəcəyini bilmirəm, ancaq mən dua edirdim. Məmur uzun zaman diqqətlə mənə baxdı. Üzündə heç bir ifadə yox idi. Nəhayət,

gözünü çəkdi. «Bu, heç nə verməyəcək», — deyib çiyinlərini çəkdi. Amma mənə sorğu vərəqi verdi.

Mən blankları doldurduqdan sonra cavabı üç gündən sonra alacağımı dedi. Ərizəm cinayətkar pasportla birgə Kantona göndərilməli idi.

Həmin gün çinli qoca missionerlə nahar edirdim. «Mənə dedilər ki, cavabı üç gündən sonra cavabı alacağam» — sevinərək ona xəbər verdim.

Həmsöhbətim başını qaldırıb qəhqəhə çəkdi. «Şərq adamlarının mentaliteti ilə tanış olmamağınız o dəqiqə görünür!» — dedi. — Onlar həmişə üç gün deyirlər. Çinlilərdə bu, «Heç vaxt» deməkdir.

Mən bu zarafatı qətiyyətlə qəbul etmədim. Bu üç gün ərzində oruc tutub fasiləsiz dua edirdim. Bundan əlavə, yerli Müqəddəs Yazı mağazasına yollanaraq çin dilində Müqəddəs Yazılar aldım ki, özümlə Bambuk pərdəsinin arxasına aparım. Mağazada razılıq aldım ki, paltarlarımı orada saxlayacağam, çünki bütün çamaşdığım Müqəddəs Yazılarla dolu idi. Və gözləməyə başladım.

Üçüncü gün mehmanxanaya qayıtdım, burada turist agentliyinə zəng etməyimi xahiş edən məktub vardı. Mən zəng eləmədim, dərhal onların ofisinə yollandım. Hələ növbədə dayanarkən məni gören çinli xidmətçinin üzündən nə isə oxumağa çalışdım. Ancaq onun üzü də ölkəsi kimi anlaşılmaz idi. Nəhayət, növbə mənə çatdı. Bir söz demədən pasportumu mənə verdi: ona vizanın vurulduğu kağız bərkidilmişdi. Növbəti gün səhər saat səkkizdə məni Çinə aparən qatarda idim. İki saatdan sonra sərhəddəki Vu adlı kiçik şəhərdə idik. Orada dəmir yolu körpüsünün arxasında dayanan əjdahanın ərazisi başlayırdı. Britaniya tərəfdə kiçik restoran və yeməxana vardı. Mən gözləməkdən yoruldum və britaniyalı əsgərin dayandığı yerdə gəzinməyə başladım. Körpünü üstü ilə Honkonqa gedən yük qatarı gədirdi: onun içində britaniya camaatı üçün donuzlar, toyuqlar və digər ərzaqlar aparırdı. Əsgər dedi ki, bu körpü xalq arasında «ağlama körpüsü» adlanır. Hər gün çayı üzüb keçən neçə-neçə

qaçqını tutaraq körpü ilə əks istiqamətdə göndərmək lazım gəlirdi. Onların necə ağlayıb yalvardıqlarını, qayıtmaq istəmədikləri üçün körpünün sürəhisindən necə yapışmasını danışdı.

«İlahi, — yavaşca dua etdim, — elə bir gün gəlsin ki, daha ağlama körpüləri olmasın. Qoy elə bir gün gəlsin ki, bütün bəşəriyyət Sənin sevginin vahid Səltənətinə məxsus olsun».

İndi mən bu səltənət üçün kəşviyyat aparmalı idim. Nəhayət, britaniya gömrük məmuru dedi ki, körpünü keçmək olar. Biz ayağımızı şpalların üstünə ehtiyatla qoyaraq getdik. Qrupumuzda on iki nəfərə yaxın adam vardı, qalanları isə İngiltərədən, Fransadan və Kanadadan olan biznesmenlər idi. Körpünün yaşıl rəngli dirəkləri yarıyolda dəyişdilər. Biz kommunist Çinində idik.

Bu tərəfdə səliqəli və rəngsiz, böyük tikililər kompleksi vardı və bu yeknəsəqliyi yalnız gur bitən bitgilər pozurdu. Gömrük məmuru çox gənc və səliqəli bir qız idi. Turist agentliyindəki işçi kimi o da nəzakətli təbəssümlə dedi: «Zəhmət olmasa, çamadanınızı açın».

Ürəyim döyündü. Çamadanın içində, lap üstə çin Müqəddəs Yazıları vardı, onun vasitəsi ilə Çinin missionerlərə münasibətini öyrənmək istəyirdim. Bu gənc məmur nə edəcək?

Mən çamadanın qapağını qaldırıb Müqəddəs Yazıların üstünə açdım. Bu zaman müəmmalı bir şey baş verdi.

Gömrük məmuru çamadandakı heç bir şeyə əl vurmadı. O, Müqəddəs Yazılara baxdı, sonra gözlərini qaldırdı: «Çox sağ olun, cənab, — yenə də həmin təbəssümlə dedi. — Sizin saatınız varmı? Fotoaparatinız?»

Çamadanda gördüklərinə heç bir münasibət göstərmədi. Onun iyirmi, bəlkə də iyirmi beş yaşı olardı. Yəni heç vaxt Müqəddəs Yazı görməyib? Deməli, bunun nə olması barədə zərrə qədər də olsa təsəvvürü yoxdur?

Kantona gedən qatar artıq bizi gözləyirdi. Qədim sərnəşin vaqonu tərtemiz idi, kiçik vazlarda təzə güllər vardı, bələdçi isə

bizə isti çay verdi. Qatar yola düşəndə saata baxdım: biz düz cədvəl üzrə gedirdik. Bələdçi lazımı sözləri yadına salıb ingiliscə mənə müraciət etdi.

«*Bizim* qatarımız cədvəl üzrə gedir» — dedi.

Bu, müasir mənim «bizim» anlayışı ilə ilk tanışlığım idi. Hər yerdə «bizim qatar», «bizim inqilab», «bizim ilk çin avtomobilimiz» kimi ifadələr eşidirdim. Kantonda dəmir yolu vağzalında bu vətənpərvər hisslərin necə yaşandığını və saxlandığını gördüm. Hər yerdə gözəl illüstrasiyalardan əla çap olunmuş pulsuz ədəbiyyət qalaqlanmışdı. Qaldığım mehmanxanada da həmin şey idi: hər yerdə vestübüldə, nahar zalında, hər pilləkən meydançasında broşürlər vardı. Otellərdə çap məhsulları Avropa dilində — alman, ingilis, fransız dillərində turistlər üçün nəşr olunmuşdu. Ancaq qalan yerlərdə bu ədəbiyyat öz vətəndaşları üçün buraxılırdı. Bütün jurnal, qəzet, film və pyeslərin sətiraltı mənası vardı. Biz inqilaba minnətdarıq. Biz amerikalaya nifrət edirik.

Bir axşam teatra getdim. Orada akrobat uşaqların qruppası çıxış edirdi. Dəcəli təsvir edən balaca komediant fişəngi yandırmağa çalışırdı. Ancaq hər dəfə qaytan barıta çatanda pyesin qəhrəmanı onu söndürməyə macal tapırdı. Hər epizoddan sonra fişəngin ölçüsü böyüyürdü, nəhayət, o, atom bombasına çevrildi, üstündə isə amerikan bayrağı təsvir olunmuşdu. Yenə də ən son anda qəhrəman vəziyyətdən çıxış yolu taparaq bombanı məhv etdi. Bu zaman bütün tamaşaçılar yerlərindən qalxaraq vətənpərvərlik ruhu ilə əl çalıb qışqırmağa başladılar.

Digər təşviqat mövzusu, inqilabi ruh yüksəkliyi, eynilə zəifləməyən və kütləşdirən tərzdə idi. Kantonda olduğum zaman qocalar evinə getdim. Avropa standartlarına görə o, çox primitiv idi, amma qocalar razı görünürdülər: bəziləri tikiş tikir, digərləri ərazini yığışdırırdı, hamısı hansısa bir işlə məşğul idi.

Bu evin rəhbəri olan səksən yaşlı qarı, tərcüməçi vasitəsi ilə məni salamlayıb kiçik bir nitq söylədi. O, inqilabdan sonra qocaların özlərini necə xoşbəxt və gərəkli hiss etmələri barədə

danışdı. «Azad olana qədər, — dedi, — qocaları tarlada ölmək üçün saxlayırdılar. Ancaq sonra hər şey başqa cür oldu».

Rəhbər qadın danışan zaman digər qocalar bizə baxmırdılar, ancaq səylə işləməyə davam edirdilər. Hər dəfə o, «azad olundandan sonra» sözünü deyəndə, hamının üzündə canlanma görünürdü. Hamı əl çalmağa başladı. Qarı nitqini davam etdirəndə onlar qocalıqlarının həyata keçmiş arzusuna qayıtdılar.

Ancaq qocaların həvəsi o qədər də könüllü görünməsə belə, gənclərlə vəziyyəyə başqa cür idi. Mənim Şanxaydakı gənc tərcüməçim müjdəçi qızgınlığına malik idi. «Əvvəllər Şanxay öz fahişələri ilə məşhur idi, lakin «inqilabdan sonra» fahişələri əmək düşərgələrinə apararaq onlara müxtəlif səmərəli peşələr öyrətdilər. «Əvvəllər» Çin dünyada ən aşağı savadsızlıq səviyyəsi ilə tanınırdı, «Sonra» isə təhsildə böyük yüksəkliklər əldə etdi. Və sair, və sair.

Bu qəbildən olan söhbətlər Çin kommunasını fəaliyyətdə görmək arzusu daha da artırdı. Hər halda bələdçilərimiz xüsusi həzirlilik keçmiş dövlət məmurları idilər. Əlbəttə, orta səviyyəli fəhlə hər dəfə «sonra» sözünü deyəndən sonra, belə işıq saçmazdı.

Çində olduğum müddətdə altı kommunada oldum. Birincisində on mindən artıq adam vardı. Məhz burada mən ilk dəfə olaraq sadə çinlinin evində oldum.

Bu balaca damı samandan olan və yan küçədə yerləşən evi mən özüm seçmişdim. Oraya xəbərdarlıq etmədən getməyə mənə icazə vermişdilər. Qapını qoca açdı. Üzlərində dəyişməz təbəssümlə qarısı ilə bircə öz evlərini bizə göstərdilər. Onunla fəxr etdikləri aydın görünürdü. Bambukdan düzəlmiş silindir formalı vedrədəki buğda ehtiyatını bir neçə dəfə bizə göstərdilər. Onların evində siçanların olub-olmadığını tərcüməçi vəsiyəsi ilə soruşdum. Qoca güldü.

«Bizdə siçanlar var, — dedi, — amma indi biz onlardan qorxmuruq, çünki buğda bizə də, onlara da çatır. Amma əvvəllər belə deyildi».

Əvvəl mənim fəlakətim onda idi ki, bu «əvvəl» haqqında təsəvvürüm yox idi. Mən bu mürəkkəb ölkədə adi qonaq idim və müqayisə etməyə bir şeyim yox idi. Məsələn, digər kommunada mənə xəstəxana göstərdilər, bu, Hollandiyada mümkün olanların ən pisi hesab olunardı. Yuxarıdakı əməliyyat otağında işıqlanma yox idi, boş rəflərdə dərman yox idi, bəzi palatalarda isə nəinki mələfə, heç döşəklər də yox idi. Ancaq yenə də bələdçi məni inandırmaq istəyirdi ki, bu sahədə ən qabaqcıl nailiyyət budur.

Ancaq mən gördüklərimi «əvvəllər» olanlarla müqayisə edə bilmirdim.

Şanxayda Moskvada tanış olduğum U.M.C.A. katibini axtarır tapmaq qərarına gəldim. Mehmanxanada soruşub öyrəndim ki, U.M.C.A. hələ də fəaliyyət göstərir. Ancaq ora gələndə sevincim uçub getdi: orada yalnız stolüstü oyunlar oynayan qoca xanımları gördüm. U.M.C.A. — dan qalan, yalnız Assosasiyanın löhvəsi idi.

Tərcüməçi vasitəsi ilə dostum barədə soruşdum. Onun barəsində heç kimin heç nə eşitmədiyini öyrənəndə, çox heyrətləndim. «Bəs yoxlamayacaqsınız» — deyə xahiş etdim. Qeydiyyatçı bir dəqiqəliyə gedib sonra qayıdaraq dedi ki, bu adda adamı heç kim tanımır. «Bu ola bilməz! — təkid etdim. — Bu adam burada katib işləyirdi. Yəqin kimsə onun adını xatırlayır. Bəlkə bir də soruşasınız?»

Bu dəfə qeydiyyatçı kifayət qədər müddətdən sonra gəldi. Təbəssümlə qayıtdı. «Bağışlayın» — dedi. Sonra o, bir ifadə işlətdi, o vaxtdan bəri hansısa konkret bir adamı axtaranda bu ifadəni tez-tez eşitməli olurdum: «Sizin dostunuz burada yoxdur. O, gedib».

Bundan artıq heç nə eşidə bilmədim. Bu məsihçi liderinin nə üçün yoxa çıxmasını yalnız təsəvvür edə bilərdim. Onun bu şəhərdən «həmişəlik» getdiyini anladım. Bu gün Çində nə qədər məsihçi öz şəhərlərini həmişəlik tərk edir?

Moskvada bu katib deyirdi ki, Şanxayda hələ də Müqəddəs Yazı mağazası fəaliyyət göstərir. Mən onu tapdım. Bu yan

küçələrdən birində yerləşən, hamı üçün açıq olan və ən müxtəlif Müqəddəs Yazılarla dolu olan kiçik bir mağaza idi. Şərqi Avropaya bu kitabları qaçaqmalçılıq yolu ilə aparmaq lazım gəlirdi halda, Şanxayda onları istənilən adam ala bilərdi. İnzi-batçı məni ingiliscə salamlayıb dükanını qürurla göstərdi. Uşaqların əhatəsində olan Məsihin təsvir olunduğu şəkil divarda asılmışdı. Onların hamısı ağbəniz və göygöz idi.

Masanın üstündəki Müqəddəs Yazını götürdüm. Kitabın Şanxayda çap olunduğunu oxuyanda təəccübləndim.

«Burada nəşr olunub? — soruşdum. — Honkonqda yox?»

İnzibatçı qürurla dikəldi. «Çində, — dedi, — biz hər şeyi özümüz edirik».

İşlərin necə getdiyini soruşanda, onun qanı qaraldı. Mən bir saata qədər dükanda oldum, ancaq bu müddət ərzində buraya bir nəfər də olsun gəlmədi.

«Alıcı azdır», — o, kədərlə dedi.

«Ayda neçə Müqəddəs Yazı satırsınız?»

«Az miqdarda».

Az miqdarda Müqəddəs Yazı. Az miqdarda alıcı. Hökumət bu balaca, gülünc mağazaya əntiq malların satışı üçün icazə vermişdi, çünki bunun heç bir təhlükəsi yox idi. Müqəddəs Yazılar bu ölkədə lazımsız bir şey idi.

Çində Müqəddəs Yazıları paylamağa cəhd etməyimi xatırladım. Birincisini Kantonda tərcüməçimə təklif etdim. O, kitabı qaytarıb oxumağa vaxtı olmadığını bildirdi. Hamının gözü qarşısında Müqəddəs Yazını götürməyin təhlükəli olduğunu düşünüb, getməzdən əvvəl onları «təsədüfən» mehmanxanada saxladım. Ancaq bu da baş tutmadı. Hər dəfə mərtəbədən getməyə macal tapmamış xidmətçi kitabı əlində tutaraq dalımcə qaçırdı: «Cənab, kitabınızı unutmusunuz».

Müqəddəs Yazıları küçədə paylamağa cəhd etdim. Bələdçilərim etiraz etmirdilər. Bundan əlavə, onlar adamların mənim nə payladığımı öyrənmək üçün dayandıqlarını, amma sonra geri qaytardıqlarını görəndə mənim halıma acıyırdılar.

İndi isə bu mağaza. «Alıcılar azdır». Mən əvvəlkindən daha artıq fikirli halda oranı tərk etdim. Bütün tarixi boyunca Kilsə təqiblərlə çox üzləşmişdi və hər dəfə də bunun öhdəsindən gəlmişdi. Ancaq göründüyü kimi, etinasızlıq daha təhlükəli idi.

Ancaq yenə də ümidim qalmışdı. Hər yerdə adamlar məni inandırırıdılar ki, ilahiyyat seminariyaları hələ də fəaliyyət göstərir. İlk baxışda bu, çox fərəhli xəbər idi. Ancaq bu seminariyada olandan sonra artıq buna əmin deyildim.

Mən nankinin yanında yerləşən məktəbə gəldim. Orada rektorla və müəllimlərin biri ilə ideal şəraitdə görüşdüm: hər ikisi ingiliscə danışdılar. Mən hər şeylə maraqlanan tərcüməçilərin olmadığı bir şəraitdə məsihsillərlə görüşə bildiyimə görə sevindim.

Lakin biz tək qalan kimi otağa gərgin sükut çökdü, yalnız süzülən çayın səsi bu sükutu pozurdu. Çayı içib qurtaranadək heç kim danışmadı, mən nə üçün gəldiyim barədə izahat verməyi qərara aldım. Ancaq «missioner» sözünü eşidən kimi hər ikisi mənə elə baxdılar ki, sanki müqəddəs divarlar arasında söyüş söymüşdüm.

«Biz bilirik, — rektor dedi, — bütün missionerlər casusdurlar».

O, professoru tərəf çevrilərək çin dilində nəşə dedi. O, otaqdan çıxdı, bir qədər sonra böyük bir kitabla qayıtdı, missionerlərin öz hökumətinə yazdığı məktub olan səhifəni açdı. Orada təbii zənginliklər, ərzaqla təminat və xalqın narazılığı barədə danışılırdı.

Növbəti on beş dəqiqə ərzində göy rəngli forma geymiş professor kitabxanadan kabinetə gələrək hər dəfə əlində lazımı səhifəsi açılmış kitab gətirirdi. Bütün kitablar sanballı qərb nəşriyyatında çap olunmuşdu. Məlum oldu ki, bəzi missionerlər həqiqətən də öz səfirliklərini lazımi məlumatla təmin edirdilər. Qərbdə biz heç vaxt Məsihə sədaqətlə öz hökumətinə sadiqlik

arasında münaqişənin şahidi olmamışdıq. Bəlkə buna görə biz özümüzdən sonra fəaliyyətimiz barədə yanlış təsəvvür qoyub gedirik?

Hər necə də olsa, mənim seminariyaya gəlişim tam siyasi işə çevrildi. Rektor yerli şuranın üzvü idi və beynəlxalq kommunist hərəkatında fəal iştirak edirdi. Divarlarda sevimli və dəyişməz süjeti olan anti-amerikan şəkillər vardı — əlində atom bombası olan amerikalını təqib edən çinli.

Bu seminariyadakı təlimə gəlincə isə, onun barəsində heç nə öyrənə bilmədim. Ancaq onun necə olmasından asılı olmaya-raq, bir şey aydın idi — o, bu gün bütün Çinin geyindiği anti-Qərb döyüş paltarına bürünmüşdü.

Qısa bir səfər zamanı ölkə barədə nə öyrənmək olar, həm də əgər sizə dili bilməməyiniz mane olursa və sizə yalnız ən yaxşı şeyləri göstərməyə çalışan tərcüməçinin nəzərləri ilə hər şeyə baxmalı olursunuzsa? Özünüzlə yalnız şəxsi təəsüratınızı aparırsınız. Onlardan çoxu müsbət idi: təmizlik, dilənçilərin olmaması, rıqşalar, düzgünlük. Bəzi şeylər məni kədərləndirirdi: çoxlu işçiləri olan nəhəng yeməxanalar, buranını yeganə müştərisi mən olurdum; yalnız mənim getdiyim boş küçələr, maşınının yaxınlaşmasına xeyli qalmış polis piyadaları dayandırırdı.

Bəzi təəsüratlar sadəcə dəhşətli idi. Yadımdadır, bir dəfə səhər tezdən təyyarə ilə nankindən uçdum. Mehmanxana otağında paltarımı geyinərkən küçədə qışqırıq eşitdim. Pəncərəyə yaxınlaşarkən küçədə hərbi hərəkətləri icra edən yüzlərlə kişi, qadın və uşaq gördüm. Beləcə səhər tezdən, fabriklər və məktəblər açılmamışdan əvvəl bütün əhali addımlayır, qışqırır, hücumlar edir və müxtəlif çətin manevrlər edirdilər.

Mən meydanın yanından taksi ilə gəldim. Biz döngəyə çatanda hərəkət edənlərə «dayan» əmri verildi və hər bir adam əmr verildiyi anda olduğu vəziyyətdə dayanmalı idi, — ayağı qaldırılmış, əlləri irəli uzadılmış vəziyyətdə. Sanki bütün bu əllər mənə tərəf uzanaraq ittiham edirdi.

Təyyarədə bu təəssuratları unutmağa çalışırdım. Ancaq bu adamların gözləri məni təqib edirdi. Məgər öz həmvətənlərimlə birgə onların qarşısında nədəsə günahkar idik? Onlar üçün biz Məsihin hansı nümayəndələririk? Əgər bizim çinlilərə münasibətimiz onları Qərbin düşməni edibsə, bu, faciəvidir, ancaq əgər onları Tanrının düşməni edibsə, bu, əvəzolunmaz itgidir. Mən kilsəyə baxmaq istədiyimi deyərkən kommuna rəhbərinin dediyi sözləri xatırladım.

«Kommunalarda, cənab, — o, qürurla dedi, — siz kilsələr tapmayacaqsınız. Bilirsinizmi, din köməksiz adamlara lazımdır. Biz Çində daha köməksiz deyilik».

Bazar günü səhər saat səkkiz idi; mən Pekində mehmanxana otağında çarpayıda oturaraq bələdçimi gözləyirdim. Bir saat əvvəl ona demişdim: «Bu gün kilsəyə getmək istəyirəm».

O, kömək etməyə söz verdi, ancaq məni əmin etməyə çalışdı ki, fəaliyyətdə olan kilsələr, xüsusilə də protestant kilsələri çox azdır. Yarım saat keçdi. Əgər o, indi gəlməsə, mən səhər ibadətinə gecikəcəyəm. Ancaq doqquza az qalmış o qayıtdı, onun həmişə təntənəli ifadəsi olan üzü gülümsəyirdi.

«Cənab! — dedi, sanki mənim üçün çox nadir bir şey tapmışdı. — Mən sizin kilsənizi tapdım. Mənimlə gedək».

Kiçik kilsə xoşagəlməz və gözoxşamayan idi, bələdçimin içəri keçmək istəməməsinə təəccüblənmədim. Paslı dəmir darvazadan tək keçib boş, böyük bir otağa daxil oldum. Bütün otaqda yalnız iki parlaq ləkə vardı: qadınlardan biri qırmızı jaket geymişdi, kafedranın yanında isə Çinin qırmızı bayrağı vardı. Qoca bir qadının kiçik bir pianinaya yaxınlaşıb ifa etməyə başladığı anda mən arxada əyləşdim. Qadın XIX əsrin ingilis himnini ifa edirdi, burada — Çində bu çox qərribə səslənirdi. Mən yığıncaqda əlli altı nəfərə qədər adam saydım və düşünürəm ki, onların arasında yaşı altmışa çatmayan yeganə adam mən idim. Seyrək saqqalı, rəngini itirmiş sulu gözləri olan qoca qalxıb vəz etməyə başladı. Adamların çoxu yatırdı.

Missionerlərin çoxdan bura gətirdikləri nazik iman sapından bu qoca adamlara qarşı ürəyim can atırdı. Lakin yalnız qocaların inandığı Müjdənin bu ölkədə hansı şansı vardı? Mənim hansı şansım vardı, əgər o, hər addımda dünənki imperiyalarla müqayisə edilirdisə? Bələdçimin küçədə qalmasına sevinirdim. Mən ona məsihçilikdən böyük və gözəl heç nəyin olmadığını sübut etməyə çalışırdım. Ancaq bu kilsə mənim bəyanatımı təsdiq edəcəkdimi? İbadətdən sonra onun yanına çıxanda düşündüm ki, əgər bu icma müasir çin məsihçiliyinin real vəziyyətini əks etdirsə, onu tam məhv etmək hökumət üçün asan olacaqdır. Bunun üçün böyük səy göstərmək lazım olmayacaq.

Çindən ağır hisslə getdim. Yalnız hökumətin Yazıya etinasızlıqla yanaşmamasına ümidim vardı. Məmurlar Müqəddəs Yazının sərhəddin o tayından gətirilməsinin qarşısını almağa çalışmırdılar, çünki özləri onun satışına və nəşrinə icazə verirdilər. Onlar Müqəddəs Yazını lazımınca qiymətləndirmirdilər və yəqin bu, məhz Tanrının verdiyi şans idi. Öz şəxsi təcrübəmdən bilirdim ki, Müqəddəs Ruh Müqəddəs Yazıdan güclü silah kimi istifadə edir. Axı, mən özüm bu kitabı oxuyaraq imana gəlmişdim.

Ancaq bundan başqa Müqəddəs Ruha Çində adamlar lazım idi. Sadıq, qızgın ruhlular. Hətta, belə səthi bir səfər belə mənə göstərirdi ki, XX əsrin ikinci yarısında bu insanlar Qərbdən olmamalıdırlar. Çinlilərə xidmət üçün Tanrıya çinli əlləri və çinli səsləri lazımdır.

Buna görə də, Hollandiyaya qayıdan kimi Korrinin, Hansın və Rolfla Elenanın dualarına daha birinci əlavə etdim. Hansısa bir tərzdə çinli məsihçilərin bizə qoşulmasını və tarixin bizim üçün mümkünsüz etdiyi xidməti onların öz ölkələrində icra etmələrini xahiş etməyə başladıq.

İyirmi birinci fəsil

Ümidin on iki həvarisi

Həmin vaxt aydın oldu ki, dəstəmizin üzvlərinin sayını artırmaq lazımdır. Yalnız Çində yox, digər yerlərdə də işləmək üçün. Əgər biz ölkədə sevgi və qayğı vədi ilə görünsək, sonra isə bizim barəmizdə heç kim heç vaxt eşitməsə, bunun faydası az olacaqdır. Biz bütün kommunist ölkələrində mütamadi olaraq heç olmasa ildə bir dəfə olmaq istəyirdik. Cüt gəlmək daha yaxşı olardı, çünki biz tək missionerdənsə cüt getməyin daha yaxşı olduğunu anlamışdıq. Lakin bu arzuları həyata keçirmək üçün kifayət qədər əməkdaşları haradan tapaq?

Məsələ, könüllüləri tapmağın çətin olmasında deyildi. Demək olar ki, hər çıxışımızdan sonra adamlar bizə öz yardımlarını təklif edirdilər. Problem Tanrı tərəfindən göndərilmiş adamı tanıya bilməkdə idi. Macərə axtaranları ayırd etmək üçün mən tez-tez deyirdim: «Sizin Pərdə arxasında xidmətiniz başlayan kimi mənimlə əlaqə saxlayın və baxaq görək birlikdə işləyə bilirikmi».

Bir dəfə belə də oldu. Markus adlı gənc hollandiyalıdan məktub aldım. «Bilmirəm, Uelsdəki Suonsi kollecində çıxış edərkən söylədiyiniz nitqi xatırlayırsınızmı, — o yazırdı. — Siz dediniz: «Siz Dəmir pərdə arxasında xidmətə başlayan kimi biz qarşılıqlı əməkdaşlıq barədə danışa bilərik». Belə ki mən buradayam. Buna görə də gəlin danışaq». Məktubun üzərində Yuqoslaviyanın möhürü vardı.

«Bir buna bax!» — Korriyə dedim. O, Markusun məktubunu oxudu. Doğrudanmı bu adam bizimlə birgə əməkdaşlıq etmək üçün təyin olunmuşdu? Qərara aldığ ki, əgər o, bir daha yazsa, onun təklifini ciddi qəbul edərik. Bir neçə aydan sonra Markus haqqında yenə də eşitdik. O, Yuqoslaviyaya ikinci dəfə gəlmişdi. Yuqoslaviyadan yazdığı üçüncü məktubda o, bizim şərtimizi yerinə yetirməsi barədə yazırdı. İndi bizimlə görüşmək istəyirdi.

Bir dəfə məktublarla bağlı həmişəki problemi həll etməyə çalışarkən Yoppi kabinetimə qaçıb gəldi.

«Ata, Markus gəlib».

Mən masanın arxasından qalxıb pilləkanla üzüaşağı qaçdım. Onu gören kimi xoşuma gəldi. Bir fincan qəhvə içərkən o, Yuqoslaviyadakı macəraları barədə danışdı. O, özüylə apardığı ədəbiyyatı mağazaların piştaxtalarında və ya parkdakı oturmacaqlarda düzürdü. Sonra onların yanında dayanaraq yaxınlaşan adamlarla söhbətə başlayırdı. O etiraf etdi ki, bu, müjdələmənin ən darıxdırıcı üsulu idi Ancaq o, öyrənirdi.

«Düşünürəm ki, sənin Rolfla getməyinə icazə verəcəyəm, — dedim. — O, səni bəzi pastorlara və kilsə üzvlərinə təqdim edir. Onlarla söhbət et, Markus. Qayıdandan sonra bizimlə işləməyə davam etmək istədiyini bildirərsən».

Üç həftə ərzində Rolfla Markus Yuqoslaviya və Bolqarıstanda oldular. Onlar qayıdan zaman, dəstəimizin üzvü olmaq istəməsini Markusdan soruşmağa ehtiyac qalmadı. Bu sualın cavabını onun üzündə gördüm.

«Hər şeyi heç də belə təsəvvür etmirdim» — dedi.

Beləcə, Markus bizim kiçik dəstəməizə qoşuldu.

Lakin onun gəlişi ilə işin həcmi azalmadı. Tezliklə, biz, əvvəlkindən daha artıq səfər etməli olduq.

Markusun dəstəməizə qoşulmasından iki ay sonra Hansla mən Avropadan Yeni dünyanın yeganə kommunist ölkəsinə yollandıq. Kubaya viza alanda biz Çexoslovakiyada işləyirdik. Bu,

Hansın Amerikaya ilk səfəri idi. Soyuq və boz Praqa ilə necə də təzad təşkil edirdi! Havanada bizi qızmar günəş və parlaq ağ binalar qarşıladı. Adamlar şən idilər və yaxşı geyinmişdilər. Hava limanından Havanaya gedən yol boyu bütün sənişinlər mahnı oxumağa başladılar.

Hans birbaşa adanın şərqindəki Oriente əyalətinə yollandı, mən isə paytaxtda qalaraq «Havana Libre» mehmanxanasında məskunlaşdım. Mən polis bölməsinə adi çağırış və-rəqi alanda təəccüblənmədim. Dəhlizdə uzun müddət gözləməyimə də təəccüblənmədim, çünki bütün bürokratik ölkələr eynidir.

Polis zabiti məni görəndə az qala dişlərini qıcadı. «Siz bura nə üçün düşmüşünüz?» — o, ingiliscə çox pis danışaraq soruşdu.

«Mən Müjdəni vəz etməyə gəlmişəm», — dedim. Onun əlinə Rusiya, ABŞ və digər ölkələrin möhürürləri vurulmuş pasportum vardı. Aydın idi ki, o daha ağır səbəblərdən şübhələnirdi. O, xeyli sual verdi, qeydiyyat apardı və nəhayət, mehmanxanaya qayıtmağıma icazə verdi. Məni daha dörd dəfə çağırdılar, amma həmin vaxt mən artıq vəz etməyə başlamışdım. Camaatı topladığım kilsə nisbətən böyük idi. Bu orqanı, pastoru və rəsmi kilsə icmasının iki üzvü olan gözəl bina idi. Nə vaxtsa burada xeyli adam olurdu, ancaq din əleyhinə təbliğat camaatı uzaqlaşdırmışdı. O, xamanlar bayırda insan kütləsi toplaşardı, ibadət zamanı qışqırıqlar və səs yüksəldicilərin gurultusu eşidilərdi, toplantılara getmək üçünsə polislərin sıra ilə dayandığı səkilərdən keçmək lazım gəlirdi.

İlk gecədə məni dinləməyə otuz beş Kubalı gəlmişdi. İkinci gecədə həmin otuz beş kubalı bir də gəldi, üçüncü, dördüncü gecələrdə altmış, sonra isə yüzdən artıq adam gəldi. Əlbəttə, bu «imanlılardan» bəziləri polislər idi, ancaq onların məni eşidə bilməsinə sevinirdim. Mən fikrimi Müjdənin vəzinə cəmləşdirib siyasətdən uzaq olmağa çalışırdım. Ancaq istənilən digər polis dövlətlərində eyni olan məhdudiyyətlərin içində digər

azadlıqlara — toplantı azadlığına, yerdəyişmə və özünüifadə etmə azadlığına heyrlənirdim, bütün bunlar kommunist rejiminin daha əvvəllər bərqərar olduğu ölkələrdən fərqli olaraq Kubada vardı.

Növbəti həftədə Havanaya yaxın rayonlara gedərək gün ərzində bir neçə dəfə müxtəlif kilsələrlə çıxış edərək bəzən altı yüzə yaxın adam toplayırdım. Mən ingiliscə danışır və həmişə də tərcüməçi tapırdım. Fasiləsiz olaraq Hansla telefon əlaqəsi saxlayırdıq; o danışdı ki, Orientdə Havanaya nisbətən polis nəzarəti daha sərt, insanlar isə daha çəkingəndirlər. Məlum oldu ki, orada amerikan hərbi bazaları yerləşirdi.

Hansla mən ilk növbədə adamlara Hollandiyadan olmağımız barədə məlumat verməyə çalışırdıq. Bu, onlar üçün çox əhəmiyyətli idi. Kubada antiamerika hərəkatı ən qızgın həddə çatmışdı, hətta kilsədə belə adamların Qərblilərə münasibəti eyni deyildi. Hökumət belə bir faktı vurğulamağa çalışırdı ki, Kubadakı protestan kilsələrinin çoxu amerikan missiyaları tərəfindən təşkil olunub.

Lakin yeni rejim şəraitində, həm katolik həm də protestant kilsələri eyni vəziyyətə düşdülər və hər şeydən artıq ruhanilik əziyyət çəkirdi. Din xadimləri və kilsə xidmətçiləri cəmiyyətin qeyri-məhsuldar üzvləri adlandırılmışdılar. Onlara ərzaq və paltar almaq üçün qəbz vermirdilər, onları orduda xidmət etməyi bacarmayanlar üçün təşkil olunmuş əmək botalyonlarında işləməyə məcbur edirdilər. Belə qruplara narkomanlar, homoseksualistlər, cinayətkarlar toplanır və ruhanilərlə birgə şəkər qamışı yığmaq üçün tarlalara göndərilirdilər.

Ancaq yenə də bu cəsarətli adamların böyük bir hissəsi öz vəzifələrində qalırdılar. Kilsələr hamı üçün açıq idi: ruhani acılıq çox böyük idi. Hansla çıxış etdiyimiz hər yerdə çoxlu adam toplaşdı. Nə baş verdiyini öyrənmək üçün pəncərə və qapılardan içəri çoxlu kənar adamlar boylanırdılar. Hərdən bizə elə gəlirdi ki, toplantını kilsədən kənarda keçirsək daha yaxşı olar. Yadımdadır, bir dəfə okean üstündə yüksələn qayanın üstündə

oturub bir qrup universitet tələbəsi ilə söhbət edirdim, bütün bu vaxt ərzində isə aşağıdakı yolda silahlı əsgərlərin oturduğu cip o yan-bu yana gedirdi.

Hara gedirdiksə, insanlar səfər etdiyimiz kommunist ölkələrində imanlıların təqib olunması barədə soruşurdular. Onların verdikləri suallardan bütün məsələlərdən xəbərdar olduqları görünürdü. Onları Nyu-Yorkdakı Deyvid Uilkersonun yeniyetmələr mərkəzinin necə olması, hal-hazırda Billi Qremin harada olması, Tanrının ölməsini bəyan edən təşkilat barədə suallar maraqlandırır. Beləcə, biz öyrəndik ki, Kubaya adi poçt vasitəsi ilə hətta Birləşmiş Ştatlardan belə dini nəşrlər mütəmadi olaraq daxil olur.

Bizim gəlişimizdən bir neçə ay əvvəl Kastro hamıya öz qərarını elan etmişdi ki, kim istəsə ölkəni tərk edə bilər. Yüz minlərlə adam arzu edənlər siyahısına yazılırdılar. Lakin Kubadan hər gün yalnız iki təyyarə uçurdu. Siyahıda olan doqquz yüz min nəfərin adadan çıxarılması üçün on il lazım idi. Ancaq eyni zamanda adları siyahıya düşən adamlar iş yerini, yaşayış yerini və əmlakını itirirdilər. Lakin yenə də hər gün yüz doxsan nəfər kubanı tərk edirdi, digərləri isə tezliklə növbələrinin çatacağına möhkəm inanırdılar. Biz hiss edirdik ki, ölkəni tərk etmək üçün növbəsini gözləyənlərə daha güclü təsir göstəririk.

Şərqi Avropada olduğu kimi, burada da dinləyicilərimizi ölkə fəlakətdə olan zaman məsihçi taleyi barədə düşünməyə çalışırdıq. Qaçmaq, yoxsa qalmaq? 1965-ci ildə Kubada həyat asan deyildi. Lakin bəlkə onları bu yerdə, belə bir zamanda yerləşdirməyə Tanrının əsaslı səbəbləri vardı? Bəlkə onlar tonun silahı olacaqlar, Onun şəfali əlləri bu torpaqda onun nümayəndələri olacaqlar?

Bir axşam söhbət zamanı belə bir fikri bildirəndə zalda irigövdəli, qalın qara bıqları olan yaxşı geyinmiş bir adam ayağa qalxdı. «Mən metodist xidmətçisiyəm, — o, yığıncağa dedi, — ancaq son iki il ərzində bərbər işləmişəm. Lakin bu gün axşam

Tanrı mənimlə danışdı. Mən xidmətə qayıtmağa hazırlaşıram. Mən Onun quzularını qoyub gedən pastoram, amma indi onların yanına qayıdıram».

Qeyri-adi bir şey başladı. Kilsədə hamı onun əlini sıxmağa atıldı. Mən sevinc qışqırıqları eşidirdim: «*Gracias, pastor!*»*

Biz buna bənzər halları çox görmüşdük. Bir cütlük çoxdan gözlədikləri aviabiletləri almağa hazırlaşdı, iki həftədən sonra onlar uçub getməli idilər. Ancaq bizimlə görüşdən sonra qalmaq qərarına gəldilər. «İndi, — dedilər, — Kuba bizim missioner tarlamızdır».

Havanadan uçan təyyarəyə minəndə Hansla mən artıq bilirdik ki, Kuba bizim də missioner tarlamızdır. Bu, hamı üçün açıq olan bir ölkə idi: burada Müqəddəs Yazıları, dini kitabları və ümumiyyətlə istənilən ədəbiyyatı asanlıqla əldə etmək olardı. Səxavətli və emosional latın üreklərinə düşən kiçik bir həvəsləndirmə qılgılcımının sevgi, sədaqət və fədakarlıq atəşi alovlandırdığı ölkə idi.

Kubaya səfərimizdən bir il sonra biz nəhayət, kommunist rejiminin ən ciddi nəzarəti olan ölkəyə viza aldık. Ora düşmək, düşəndə isə kiminləsə əlaqə saxlamaq çox çətin idi. Ruhdan düşməmək üçün bizə nikbinliyimiz lazım oldu. Əlbəttə ki, mən kiçik Albaniya barəsində danışıram.

Qrupumuz bu ölkəyə girmə imkanı əldə edəndə, mən uzaq Sibirdə idim. Müasir tarixdə ilk ləfə olaraq fransız turist agentliyi Albaniyaya iki həftəlik səyahət hazırlamışdı. Rolf və Markus buraya Hollandiyadan olan «müəllimlər» kimi qoşuldular.

Onlar özləri ilə Müqəddəs Yazılar aparmadılar, çünki bir neçə il bundan əvvəl biz alban Müqəddəs Yazılarının ümumiyyətlə olmadığını öyrənmişdik. Bundan əlavə, Müqəddəs Yazıların çap olunacağı alban dili də yox idi. Bir milyon yarım əhali olan bu kiçik ölkədə ən azı üç danışiq dialekti vardı: skiptar, heq, tosk dialektləri. Ölkədə olan yeganə Müqəddəs Yazılar

* Çox sağ ol, pastor! (ispanca).

roma katolik kilsələrindəki latın dilində olan kitablar idi. Ölkənin qalan əhalisi müsəlmanlar idi.

Amerika Müqəddəs Yazı cəmiyyəti bizə bildirdi ki, onlarda skiptar dialektində Əhdi-Cədid var. O, 1824-cü ildə tərcümə olunmuşdu, kitabxanada saxlanılırdı və deyəsən, digər nüsxələri qalmamışdı. İnqilabdan sonra alban dilinin yaradılmasına cəhd edilmişdi, ancaq bu planlara Müqəddəs Yazının nəşr olunmasının daxil edilməsinə biz ümid edə bilməzdik.

Rolf və Markus bütün üç alban dialektində çap olunmuş broşürləri və Yazıdan olan parçaları özləri ilə apardılar. Alban gömrükçüləri onların çamadanlarını heç açmayanda, qərara gəldik ki, bəxtləri yaman gətirib. İstənilən çap materiallarının Albaniyaya gətirilməsi qəti qadağan idi, onların hansı məzmununda olmasının heç bir əhəmiyyəti yox idi, çünki hamısı «təşviqat» hesab olunurdu. Markus və Rolf əmin idilər ki, sərhəddə onların apardıqları kitablar müsadirə olunacaqdır. Buna görə də öz yükləri ilə birlikdə Tiranadakı mehmanxanada məskunlaşanda ruh yüksəkliyi hiss etdilər.

Lakin onlar qanuna riayət edən albanları lazımınca qiymətləndirməmişdilər. İki həftə ərzində onlar Yazıdan hissələr yazılmış broşürləri paylamağa çalışırdılar. Ancaq bütün albanlar özlərini eyni tərzdə aparırdılar əllərini bellərinin arxasında gizlədirdilər. Onlar nəinki broşürləri götürmür, hətta onlara əl də vurmurdular. Rolfun Yəhyanın Müjdəsini verməyə çalışdığı katolik yepiskopu da dönüb getdi, sanki onun xətrinə dəymişdilər.

Nəhayət, ümitsizləşmiş halda onlar bir dəstə broşürü şəhərin işgüzar hissəsinin mərkəzi küçələrindən birində saxlamaq qərarına gəldilər ki, bəlkə yoldan keçənlər onları yavaş-yavaş götürüb apararlar. Növbəti gün paytaxtdan doxsan kilometr aralıda iki polis onları təqib edərək saxlayanda dəhşətə gəldilər. Bu zaman qrup nahar edirdi. Polislər tələb etdilər ki, broşürləri küçədə qoyan kimdirsə boynuna alsın. Məsələ xəfiyyələrin dərrakəli olmasında deyildi. Bizim uşaqlar polislərin onların iz-

inə necə düşmələrini tez anladılar: biz burada yeganə əcnəbi qrup idik. Digər turistlər üçün xoşagəlməz halların qarşısını almaqdan ötrü Markus və Rolf əməllərini etiraf edib öz «siyasi» fəaliyyətlərinə son qoyacaqlarına söz vermişdilər. Onların küçədə qoyduğu broşürləri heç kim götürməmişdi. Beləcə, Albaniyada ədəbiyyatla bağlı gələcək iş perspektivini nəzərdə tutaraq, onların səyahətlərinin nəticələri çox ağlasığmaz görünə bilərdi. Səfərin digər aspektlərinə gəlincə, hər ikisi qarışıq hisslərlə qayıtmışdılar.

Albanlar səfərlərimiz zamanı qarşılaşdığımız insanlardan ən ürəacan, ən dostcanlıları idilər.

Ancaq elə həmin sevgini ölkə lideri Ənvər Xodşaya qarşı da hiss edirdilər. Çünki Xodşanın xalqın rifahı naminə çalışmasına şübhə etmirdilər. Qədim zamanlardan bu kiçik ölkə digər ölkələrin döyüş meydanı olmuşdu və burada gah türklər, gah italyanlar ağalıq etmişdilər və görünür, indi tarixdə ilk dəfə olaraq ölkəni elə bir hökumət idarə edirdi ki, onun maraq predmeti Albaniya xalqı idi.

Yerli əhali çin dilində danışsaydılar belə, Rolf və Markus insanlarla tam əlaqə yaratmağa cəhd edərkən özlərini belə hiss etməzdilər. Markus italyanca bir qədər danışa bilirdi və bu dili başa düşən albanla ünsiyyət qurmağa ümid edirdi. Lakin vəziyyət ideal görünəndə belə, danışmaq mümkün deyildi. Bu, heç kimin heç nə bilmədiyi, heç kimin heç nə xatırlamadığı ölkə idi.

«Dostum, de görüm, — Markus boş dəhlizdə qarşılaşdığı fabrik rəhbərinə müraciət edirdi, — sən burada çoxdan işləyirsən?»

Təbəssüm və anlaşılmaz bir jest. «Demək çətindir, cənab».

«Gündə neçə saat işləyirsən?»

«A! Müxtəlif cür. Baxır nə vaxt, necə».

«Bəs bu fabrikdə nə qədər adam işləyir?»

Təbəssümü daha da genişləndi, çiyinlərini daha çox çəkdi. «Kim bilir? Kim sayıbki?»

Markus və Rolf qərara aldılar ki, əcnəbilərin marağına qarşı burada hansısa bir sükut vədi vardır.

Yalnız bir dəfə, bir neçə ruhani ilə söhbət zamanı bu sədd qismən keçildi. Ancaq hətta, bu zaman belə ünsiyyət yalnız ehtiyatlı söz mübadiləsinə çevrildi, bu zaman susmaq deyilən sözlərdən daha vacib idi. Bir dəfə gənc katolik ruhanisi onları görməyə çox şad idi, o, qərb həyatı barədə öyrənmək və öz şəxsi vəziyyəti barədə danışmaq istəyirdi. Maonun diktator siyasəti xaricə bütün əlaqələri kəsməyə vadar etməyincə, onun kilsəsi roma-katolik kilsəsi idi. İndi onlar ölkəni Milli katolik kilsəsi adlandırırlar.

«Bəs hökumət məmurlarının sizə qarşı münasibəti? — Markus soruşdu. — Hökumət sizə azadlıq verirmi?»

«Hökumət rəsmi olaraq dini işlərə qarışmır».

«Deməli, sizdə vicdan azadlığı var?»

«Qanunla hə».

«Siz kilsədə istədiyiniz bir şey barədə danışa bilərsinizmi?»

«Mən «hə» cavabı verməliyəm».

Və siair, və ilaxır. Anlaşılmazlıqlarla dolu olan uzun, yorucu söhbət, bu söhbət zamanı heç nə açıq deyilməmişdi, ancaq eyni zamanda hər şey deyilmişdi. Bu gənc ruhanidən onlar çətinliklə inandıqları heyrətamiz bir xəbər eşitdilər: yunan pravoslav kilsələrindən birində yeni alban dilindi Müqəddəs Yazı var.

Markus və Rolf dərhal bu kilsəyə getməyi xahiş etmişdilər. Pravoslav ruhanisi onları çox yaxşı qarşıladı. Bəli, onda Müjdənin ən yeni tərcüməsi var, o, kilsənin əsas səcdəgahına qoyulmuşdu. Onlar baxmaq istəyirlər. Hə, əlbəttə!

Onları qədim bazilika keçidindən apardı. Hətta uzaqdan onlar ciddi qiymətli daşlarla bəzədilmiş böyük kitabı gördülər. Birdən səcdəgahdan dörd yard aralıda ruhani qəflətən elə dayanmışdı ki, Rolf onunla toqquşdu. Bir neçə an onlar susaraq dayandılar və qarşılarında ucalan xəzinəyə baxdılar. Ruhani dönüb getmək istəyəndə Rolf dedi: «Mən yaxın getmək istərdim! Ona baxmaq olarmı? Yəni açmaq olarmı? Səhifələrinə baxmaq olarmı?»

Bələdçi onun sözlərini tərcümə edəndə ruhaninin gözlər dəhşətdən böyüdü. Yaxından? Yalnız əlahəzrət ruhani Müqəddəs Yazıya dörd yarıdan yaxın gedə bilər!

Onda, Rolf mızıldandı, yeni tərcümənin nə əhəmiyyəti var? Bir halda ki, ruhanilər yunan dilində oxuya bilirlər, bu Müqəddəs Yazı onların nəyinə lazımdır?

Necə yəni, təntənəli mərasimlərdə aparmaq üçün! Adamlardan hörmət və təzim almaq üçün. Bəs Müqəddəs Yazı daha nə üçün lazımdır? Bir düşünün, əgər imanlılar Tanrının Özünün böyük Albaniya xalqının yeni dilində danışdığını bilsələr, bu, onlar üçün necə bir təsəlli olacaqdır.

Beləcə, bu Müqəddəs Yazıya uzaqdan baxaraq, Rolfla Markus qayıtdılar. Bu xalqın qəlbi onlar üçün sirr olaraq qaldı.

Həmin vaxtda avropanın digər yerlərində işimiz güclənirdi: hər ay biz, əvvəlki aydan daha çox səfərə gedirdik. Əlbəttə, səfərlərin sayı artdıqca etibarsızlar siyahısına düşmək təhlükəsi artırdı. Biz eyni adamları dalbadal iki dəfə eyni səfərə göndərməməyə çalışırdıq. Əgər birinci dəfə iki kişi gedirdisə, növbəti dəfə bir kişi ilə bir qadın göndərməyə çalışırdıq.

Belə ki, 1966-cı ildə Rolfla Elena Rusiyaya getdilər. Bu ölkəyə turist axını ilə əlaqədar ölkəyə gətirilən qaçaqmalın da həcmi artmışdı, buna görə də sərhəddəki gömrükçülərin sayı üçqat artmışdı. Qəzetlərdə daim qanunu pozanların saxlanması, cərimə olunması və məhbəsə salınması barədə məlumatlar dərc olunurdu. Bu dəfə Rolfla Elena «Opelin» furqonunda xüsusilə çox sayda Müşəddəs Yazı aparırdılar. Onların yola dəşməsindən əvvəlki gecə Korri ilə mən səhərə qədər dua etmişdik.

«Yadda saxlayın, — dedim, — tutulanların hamısı öz ağllarına arxalanırdılar. Bəlkə də onların məramı o qədər də yaxşı deyildi. Nifrət və acgözlük çox ağır yüküdür. Sizi isə sevgi idarə edir. Özünüz öz hiyləgərliyinizlə qürurlanmaq əvəzinə siz öz zəifliyinizi etiraf edirsiniz... siz o qədər zəifsiniz ki, bütünlüklə Tanrı Ruhuna arxayın olmalısınız...»

Rolf sonradan bizə danışdı ki, bizim təhlükəni hiss etməyimiz doğru çıxdı. Sərhəddə yaxınlaşanda onlar bir deyil, altı təhlükəsizlik zabiti dayanmışdı. Rolf Elenaya dua etməyi tapşırırdı: «qoy Tanrı onların fikirlərini dolaşırsın. Sərhəddi keçənə qədər duanı davam etdir».

Onlar növbəyə dayandılar. «Salam!» — Rolf onları səmimi qəlbdən salamladı. O, maşından çıxıb Elenanın qapısını açmaq üçün dövrə vurdu.

Zabitlərdən biri əlində kağız tutmuşdu. Rolfla Elena Şərqi Avropa ölkələrinə səyahət edərək necə qeyri-adi bal ayı keçirmələri barədə qayğısız söhbət edirdilər.

«Lakin siz bura birinci dəfə gəlmirsiniz», — əlində kağız tutmuş zabit dedi. O, bir-birinin ardınca Rusiyaya son səfərimiz zamanı Rolfla olduğumuz bütün şəhərlərin adını oxudu.

Bu, Rolfu həyəcanlandırdı.

Elə bil yoxlama heç vaxt bitməyəcəkdi. İki zabit furqonu içəridən yoxlayırdılar, digər üçü bayırda dayanmışdılar: onlar mühərriki, şinləri yoxlayırdılar. Şüşələri qaldırıb endirirdilər, üzlükləri döyəcləyirdilər.

«Onların fikirlərini qarışdır...»

Bütün bu müddət ərzində bir zabit yoxlamada iştirak etmirdi, Rolfla Elenanın üzünü diqqətlə nəzərdən keçirirdi. Bu, incə psixoloji oyun idi. Zabit zorla nəzərə çarpan bir sıra detallardan süni təbəssümdən, gərgin gülüşdən, cəld baxışdan, alındakı tərdamcılarından çox şey anlaya bilərdi.

«Gəlin kömək edim», — qatlanmış çadırı maşından çıxarmağa çalışan gömrükçüyə yaxınlaşın Rolf dedi. O, özü yük yerini açdı, ehtiyat şinləri çıxardı, hava təmizləyicisinin qapağını qaldırdı. Bütün bu müddət ərzində Elena dua edirdi.

Nəhayət, yoxlayanlar axtarışı dayandırdılar, çünki daha yoxlamağa bir şey qalmamışdı. Əlində kağız olan adam Rolfa yaxınlaşdı. «Siz cəmi bir neçə həftə bundan əvvəl Rusiyada olmuşdunuz. Belə tez-tez gəlməyinizin səbəbi nədir?»

Rolf çadırı qatlayaraq furqonun üstünə əyildi: «Bilirsinizmi, — dedi, — sizin ölkəniz dostumla mənim elə xoşuma gəl-di ki, mən öz arvadımı bura gətirmək qərarına gəldim. Ancaq bunun başqa səbəbi də var. Biz rus xalqını sevirik. Xüsusi bir sevgi ilə».

Zabit Rolfa elə baxırdı ki, sanki qəlbinin dərinliyinə baxmaq istəyirdi. Ancaq maşında heç nə tapmadılar. Buna görə də o, sənədləri Rolfa qaytardı və açıq könülsüzlüklə şlaqbaumu açmaq işarəsi verdi.

Rolf və Elena baş verənlərə çətinliklə inanırdılar, sərhəddən aralananda onlar eyni zamanda həm ağlayır, həm də gülürdülər. Çünki maşınlarındakı yüzlərlə Müqəddəs Yazı öz yerində idi. Gömrükçülər onların bir millimetrliyində axtarırdılar. Əlbəttə, onlar istənilən macərə axtaranın gizlədə biləcəyindən daha yaxşı gizlədilməmişdilər. Bəs fərq nədə idi?

Rolf və Elena bunu bilirdilər.

Dəstəməizə qoşulandan bir il sonra Markus da evləndi. İndi biz yeddi nəfər idik: Korri ilə mən, Rolf və Elena, Markus və Paula və subay Hans. Sonra Klas və Eduard arvadları ilə birgə bizim işimizə qoşuldular.

Klas və Eduard Hollandiyanın cənubundan olan məktəb mü-əllimləri idilər. Klas fransız dili, Eduard isə riyaziyyat müəllimi idilər. Bir dəfə bizim çıxışımızdan sonra onlar arvadları ilə bi-rgə evimizə gəldilər. Onların bir çox sualları vardı. Onlar bi-zimlə işləmək istədiklərini demədilər. Öz arzularını sirr olaraq saxlayıb, bu yolla Tanrıya imkan verirdilər ki, onlara qapı açıb gərəkliliklərinə şübhə olmadığını sübut etsin.

Bu dörd adamı gören kimi onların bizimlə işləyəcəklərini hiss etdim. Ancaq yenə də mən onlara məktəbi atıb bizimlə işlə-məyə məcbur edə bilməzdim, çünki bu, maaşın olmaması, çoxlu təhlükə və uzunmüddətli səfərlər demək idi. Bizim görüşümüzü Tanrının Özünün təşkil etdiyinə əmin olmalı idim. Buna görə mən də öz arzumu Korridən başqa heç kimə demədim.

Nəticədə biz də, onlar da eyni şey barədə dua edirdik, ancaq bir-birimizə təzyiq göstərməmək üçün öz arzumuzu bir-birimizə bildirmirdik.

Tanrının cavabı yalnız bir neçə aydan sonra çox gözlənilməz tərzdə gəldi. Bir dəfə Eduard və Klas sifarişli məktub aldılar. Məktəb direktoru onlara xəbərdarlıq edirdi ki, əgər fransız dili və riyaziyyat dərslərində Müjdəni vəz etməyə son qoymasalar, şagirdləri axşamlar öz evlərinə dua yığıncaqlarına toplamağa davam etsələr, cari semestrin sonunda məktəbi tərk etməli olacaqlar.

Əvvəlcə, Klas və Eduardın qanı qaraldı. Valideynlər və şagirdlər arasında onlar haqqında yaxşı rəy yaranmışdı. Bu xəbəri deyəndə bizim də qanımız qaraldı. Məsihçilərin belə vəziyyətdə necə hərəkət edəcəklərini anlamağa çalışırdım, çünki onların dərs zamanı Müjdəni vəz etməsi yalnız məktəb ərazisindən kənarda keçirilən axşam yığıncaqları barədə xatırlatmadan ibarət idi. Sonra mən başa düşdüm!

«Korri, — çağırırdım. — Korri, qulaq as, gör nə yaxşı xəbərlər var!»

Korri mətbəxdən qaçıb gəldi: «Nə olub?»

«Klas və Eduard işlərini itiriblər!»

Korri zarafat etdiyimi düşündü. Sonra o da başa düşdü. Əlbəttə! Məgər bu Klas və Eduardın bizimlə işləyəcəyini demək üçün Tanrı Üsulu deyilmi? Həmin həftə biz məktəbə gedərək hər iki cütlüyə uzunmüddətli dualar edərək, onların dəstəmizin üzvü olmasını istəməyimiz barədə danışdıq.

Klas və Eduard bir-birinə baxaraq güldülər. Sonra bizə dedilər ki, bütün bu aylar ərzində Tanrıya yalvarırdılar ki, məktəbdən gedib bizə qoşulmağın lazım olub-olmamasını onlara göstərsin. Bu etiraf mənim üçün ən yaxşı yenilik idi.

«Yalnız bir şey barədə soruşmaq istəyirəm», — Eduard dedi.

«Nə olub, Ed?»

«Hər şeydən çox istərdim ki, məktubların baxılması və işin təşkilində kömək edim». Sonra məni əmin etməyə çalışmış

kimi tələsik dedi: «Mən səliqəli və məsuliyyətli adamam, bu işi də çox sevirəm. Necə bilirsiniz, ofisdə işləyə bilərəmmi?»

Mən Korriyə baxdım. O, gülməmək üçün özünü güclə saxlayırdı. Hətta, həmin vaxt o qədər çox məktub yığılmışdı ki, bizim qəhvə fincanlarımızdan biri bir neçə həftəliyə bu qalaqların içində itmişdi. Və budur bizim dualarımız olmadan Tanrının qərarı.

«Hə, Eduard, — dedim, — düşünürəm ki, bu məsələni də həll edə biləcəyəm».

Dəstəməiz on ikinci üzvü qeyri-adi oğlan idi: sanki o, bir çox sifətlərdən ibarət idi. Biz Avropada və Amerikada müxtəlif insanlarla söhbət edəndə daim bizdən soruşurdular: «Sizinlə heç olmasa bir dəfə getmək olarmı?»

Biz belə xahişlər barədə dua etməyə başladıq. Düşünürdük ki, bəlkə doğrudan da dəstəməizə müvəqqəti işçilər götürək?

Eksperiment məqsədi ilə bir dəfə «hə» dedik və məlum oldu ki, bu cür əməkdaşlıq çox təsirlidir. Belə bir sistem bizim uzun illər ərzində öyrəndiklərimizi qısa müddət ərzində kiməsə öyrətmək baxımından çox yaxşı imkanlar yaradırdı. Və onun qrupdakı fəal işi qurtardıqdan sonra, bu adam bizim dua əməkdaşımıza çevrilirdi. Ancaq bu cür əməkdaşlığın ən ciddi və gözənilməz xüsusiyyəti digər ölkələrdə də bizim qruplar kimi qrupların yaranıb böyüməsi oldu.

Hesab edirik ki, qrupumuz optimal ölçüyə gəlib çatdı. Biz təşkilat olmadıq, biz ayrı-ayrı adamların canlı və fəal assosiasiyayıq, bir-birimizi çox yaxından tanıyıyıq, bir-birimizin qayğısına qalır və qarşılıqlı hörmət hiss edirik, belə ki, qaydalar və göstərişlər lazımsız olur. Qrupumuzun üzvlərinin az olması sayəsində dəstənin istənilən üzvü hər gün öz qardaşları üçün dua edə bilər: hamı üçün birlikdə, hər kəs üçün ayrılıqda, onların şəxsi ehtiyacları və konkret işdə müvəffəqiyyət üçün vəsatət qaldıra bilər. Nə üçün iyirmi, əlli, yüz belə qrupun yaranmasına kömək etməyək? Qoy hər biri öz konkret təyinatını icra etsin, Tanrı Səltənətinin yaxınlaşması üçün çalışsınlar.

Müvəqqəti iştirakçıların rolu bundadır. Tanışlıq səfərindən sonra belə adam evə gedir və bu cür işin mümkün və gərəkli olmasına inanır. «Mən qayıdandan sonra iki ay müddətində başqa heç bir şey barədə danışa bilmirdim, — Duayt Moedi tərəfindən Şotlandiyada əsas qurulmuş Müqəddəs Yazı institutunun bir tələbəsi danışdı. — Bu xidmətlə daha üç tələbə maraqlandı və indi biz bu yay Yuqoslaviyaya səfər etməyi planlaşdırırıq».

Missionerlərin hazırlanması işimizin vacib hissəsi olmuşdu. Lakin biz adamları müvəqqəti iştirakçı kimi götürəndə, iki şərtin icrasını tələb edirdik. Hər birinin Məsihlə şəxsi görüşü yaşamasını və Müqəddəs Ruhun göstərişi ilə işləməyi öyrənmələrini təkid edirdik. Kommunistlərlə işləyərkən insanlara mənfi münasibətin olmamasının vacibliyini qeyd edirdik. Əgər adam hər hansı hökumətə qarşı pis münasibət göstərsə, Tanrı lütfündən daha çox kommunizmin günahlarından danışarsa, biz onun gələcək döyüşlər üçün pis silahlanmış döyüşçü olmasına şübhələnirik.

Belə ki, iş davam edir. O, hər zaman dəyişir və həmişə eyni qalır.

Bu gün Müqəddəs Yazıları Yuqoslaviyaya qanuni yolla gətirmək olar. Biz onları daha qaçaqmal kimi aparmırıq, çünki Müqəddəs Yazı dükanı yenidən açılıb və yaxşı fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, keçən il biz Cəmilə min dollar verdik ki, pulu olmayan kilsələr üçün yeni Müqəddəs Yazılar alsın. Cəmili on ildən artıq bir müddətdə tanımağıma inanmaq necə də çətindir.

Bolqarıstanda Avraam hələ də öz Qolyatlarını axtarır. Ancaq indi onun bizim gətirdiyimiz yüzlərlə cib Müqəddəs Yazısı var. Növbəti iki il ərzində biz getdiyimiz bütün ölkələrin dilində. Həmçinin alban dilində cib Müqəddəs Yazıları nəşr etmək istəyirik. Belə Müqəddəs Yazıları alanda, Tanrı bizə elə vasitələr göstərəcək ki, onların göməyi ilə bu kitabları Onun seçdiklərinə həvalə edək.

İndi Şərqi Almaniyada kütləvi Müjdə yığıncaqlarını demək olar ki, maneəsiz keçiririk. Bir dəfə mən özüm dörd min nəfərə

vəz edirdim: iki min nəfər böyük konfrans zalında oturmuşdu, iki min nəfər isə keçidlərdə və vestibüldə duraraq, səs artıranlar vasitəsilə məni dinləyirdilər. Klas və Eduardın arvadları ilə birgə dəstəməzə qoşulmasından sonra biz ölkələrdən hər birinə ildə ən azı bir dəfə ola bilirdik. Bu baharda mən bir daha Kubada oldum. Allahın köməkliyi ilə 1967-ci ilin sonuna qədər daha iki ölkədə ola biləcəyəm: Şimali Koreyada və Şimali Vyetnamda. Əlbəttə, hansısa ölkələrə daha tez-tez gedə bilərik. Ancaq, əgər hansımızsa bir yerdə çox gözə dəyiriksə, başqa birimiz onu əvəz edir. Biz Dəmir pərdə arxasında pastorların daha nəyə ehtiyacı olduğunu görmüşük və indi Allahın köməyi ilə ehtiyacı olan şeyləri onlara çatdırırıq. Söhbət avtomobillərdən gedir. Pastor üçün maşın — bir cüt qanaddır, onu ilərlə ibadətin olmadığı kənddən şəhərə çatdıra bilən bir cüt qanad. Ayağı yüngül olan pastor bir-biri ilə birləşməkdə məsihçi icmalarına kömək edə bilər.

İlk dəfə maşın Şərqi Almaniyada Vilhelm və Mara çatdırılmışdı. Söhbətlərdən birində öskürəkdən əziyyət çəkən Vilhelmin mopedlə ildə min mil yol getməsi barədə danışarkən, bir neçə hollandiyalı onun üçün böyük məbləğdə pul ayırmağı qərara aldılar.

«Andi, — onlar dedilər, — biz bu pulu sənə konkret məqsəd üçün veririk. Hesab edirik ki, Vilhelmin avtomobili olmalıdır. Xahiş edirik onu al və bizim adımızdan təqdim et».

Bir dəfə Vilhelmin sakson dağlarındakı evinə gəlib təzə maşının açarlarını verəndə o, gözlərinə inanmadı. İndi Mar yazır ki, öskürəyi demək olar ki, tam keçib getmişdir. Vilhelmin həmin o birinci maşınını istifadə müddəti artıq bitmişdi və həmin hollandiyalı dostlar ona ikinci maşını hədiyyə ediblər. O da missioner olmuşdu, öz qrupunun üzvləri ilə bu maşında Polşa və Çexoslovakiyaya gedib orada yığıncaqlar keçirir.

Bu, mənim üçün ən yaxşı xəbərdir — Dəmir pərdə arxasındakı bir ölkənin məsihçiləri digər ölkədəki qardaşlarına kömək edirdilər. Belə xidmət Tanrının planlarına uyğun gəlir. Onun Kilsəsinin bir çox ölkələrə səpələnmiş hissələri birləşərək güc-

lənir, qorxulardan uzaqlaşıb bir-birinə kömək etməyə çalışır. Belə missionerlərin xaricə getmək üçün pulu yoxdur, ancaq biz onlara kömək edə bilərik. Onlar üçün kommunist ölkələrində hərəkət etmək, toplantılar keçirmək və məktublaşmaq bizə nisbətən daha asandır. Bizim işlədiyimiz Çexoslovakiya kilsələrindən biri öz missionerlərini Braziliya və Koreyaya göndərmişdi, orada onlar Qərbdən olan missionerlərlə birgə xidmət edirdilər.

Biz dəyişən dünyada yaşayıyıq. Dəyişikliklərin hamısı yaxşı deyil. Bir yerdə məhdudiyyətlər aradan götürülür, digər yerdə güclənir. Təxminən eyni vaxtda Belqrad Mükəddəs Yazı mağazası açıldı, Macarıstanda isə məsihçilərin təqibinin yeni mərhələsi başladı. Son bir neçə ayda Çində yüz minlərlə Mükəddəs Yazı və himnlər toplusunun yandırılması, Qızıl ordu əsgərlərinin böyük sevincinə səbəb olmuşdu. Bəlkə də bu hadisə Çin hökumətinin məsihçiliyə olan alçaldıcı münasibətinin dəyişməsi və imanlıların yeni təqiblərinin başlanması idi. Lakin Tanrı məğlubiyyət tanımır. İnsanlar Ona qarşı çıxa bilər, hücum edə bilər, müqavimət göstərə bilər, lakin döyüşün nəticəsinə heç vaxt şübhə ilə yanaşmaq lazım deyil. Biz hər gün hər şeyin, hətta, şər işlərin də Onun adını daşıyanların xeyrinə xidmət etməsinin yeni sübutlarını görürük.

Rumıniyada roma-katolik ruhanisi var, biz uzun illər ərzində Mükəddəs Yazı almaqda və digər ehtiyaclarında ona kömək edirdik. Venaya son səfərindən qayıdarkən gömrükçülər onun maşınında gizlicə gətirdiyi Mükəddəs Yazıları tapmışdılar.

Ruhani dəhşət içində idi. O artıq yalan ittihama görə bir dəfə həbsxanada yatmışdı, ancaq indi açıq-aşkar cinayət törətmişdi və buna görə ciddi cəzalanacağını bilirdi. Həmin vaxtlar Rumıniyada Mükəddəs Yazının qiyməti orta aylıq əmək haqqına bərabər idi, o isə iki yüzə qədər Mükəddəs Yazı aparırdı.

Ancaq elə bu anda başqa bir maşın sərhəddə yaxınlaşmışdı. Maşından düşən biznesmen yerli gömrükçülərlə yazın münasibəttə idi. Külli miqdarda Mükəddəs Yazıları görəndə o quruyub

qaldı. «Müqəddəs Yazılar? — soruşdu. — Qulaq asın bu Müqəddəs Yazıları mənə satın. Axı, onlar müsadirə olunub, eləmi?»

«Hə, onlar müsadirə olunub, ancaq bu kitabları sata bilmərik».

Biznesmen göz vurdu. «Həttə...» — əyilib zabitin qulağına məbləği dedi. Gömrükçünün gözləri bərəldi.

«Yəni onlar bu qiymətə dəyər?»

«Ondan da çox. Mən hələ xeyli qazanaram da».

Məmurlar bir müddət fikrə getdilər. «Gözləyin məsləhətləşək». Onlar pıçıldaşıb biznesmenin yanına qayıtdılar və məbləğin kifayət qədər yüksək olduğunu nəzərə alaraq razılaşdıqlarını bildirdilər. Biznesmen pulu nağd verərək Müqəddəs Yazıları maşınına yükləyib Rumıniyaya getdi. Xoşagəlməz bir sükut çökmüşdü. «Siz hələ də məni Müqəddəs Yazı gətirməkdə ittiham edirsiniz?» — deyər ruhani soruşdu.

«Müqəddəs Yazılar? — məmur soruşdu. — Hansı Müqəddəs Yazılar? Siz harada Müqəddəs Yazı görürsünüz? Yaxşısı budur, nə qədər ki, darvazalar bağlanmayıb, çıxıb gedəsiniz».

Təbii ki, Müqəddəs Yazılar qara bazara göndərildilər, ancaq hər halda onlar Rumıniyaya çatdılar, oradakı imanlılar onları almaq üçün bir-təhər pul tapacaqlar.

Ancaq bizim üçün zəmanəmizin ən ruhlandırıcı əlaməti kommunist ölkələrində hərəkətmə azadlığının artmasıdır. Hər il ora Qərbdən minlərlə adam gəlir, onlardan bir neçə yüzü öz məşihçi qardaşlarını axtarmağa gedirlər. Həttə heç vaxt missioner olmaq istəməyən adamlar da bizə kömək edə bilərlər, əvvəllər bu mümkün deyildi. Müqəddəs Yazı qaçaqmalçılığı təhlükəli işdir, ancaq bir çox gömrükçülər şəxsi əşyaların arasında yerli dildə olan bir Müqəddəs Yazı görsələr heç nə deməzlər. Çin və Albaniya yeganə ölkədir ki, masanın və ya piştaxtanın üstündə qalmış Müqəddəs Yazı həqiqət həsrətində olan qəlbi tezliklə tapmayacaq.

Minlərlə turist, minlərlə Tanrı elçisi muzeylərə və fabriklərə getmirlər, həm də Tanrıya təzim etmək üçün məşihçilərin

görüşdükləri yerlərdə olurlar. Bu qonaqlardan hansısa toplantıda qalxıb şafaverici sözləri deyəcək: «Sizi Hollandiyadan... İngiltərədən... Amerikadan... olan qardaşlar adından salamlayırıq».

«Bütün bunlar nə ilə bitəcək?» — Korridən soruşdum. — «Bu sevgi axını harada dayana bilər?»

«Bilmirəm, — o gülüb cavab verdi. — Bizi irəlidə nə gözlədiyini bilmirik. Yadıındadır? Biz bilmirik bu yol bizi hara aparır, ancaq...»

«Gəl bu yolu birgə gedək».

Birgə, ikimiz də. Birgə, bütün on iki nəfər birlikdə. Bütün min nəfər. Bu yolun bizi hara aparacağını heç kim bilmir. Ancaq biz növbəti səyahətin hamısından həyəcanlı olacağını bilirik.

Bu gün Anrey qardaşın işi elə regionlarda böyük genişlənir ki, burada iman öz davamçılarına baha başa gəlir. Bu, Çin, Latin Amerikasısı və İslam dünyasıdır.

MÜNDƏRICAT

Ön söz	3
<i>Birinci fəsil.</i> Tüstü və quru çörək	5
<i>İkinci fəsil.</i> Sarı saman şlyapa	21
<i>Üçüncü fəsil.</i> Boş kakosdakı daş	37
<i>Dördüncü fəsil.</i> Fırtınalı gecə	42
<i>Beşinci fəsil.</i> İtaətkarlıq addımı	51
<i>Altıncı fəsil.</i> Şahanə oyun	71
<i>Yeddinci fəsil.</i> Dəmir pərdə arxasında	93
<i>Səkkizinci fəsil.</i> Əzab piyaləsi	106
<i>Doqquzuncu fəsil.</i> Özül qoyulmuşdur	117
<i>Onuncu fəsil.</i> Gecə fanarları	127
<i>On birinci fəsil.</i> Üçüncü dua	141
<i>On ikinci fəsil.</i> Yalançı Kilsə	161
<i>On üçüncü fəsil.</i> Daxili çevrənin kənarına qədər	174
<i>On dördüncü fəsil.</i> İbrahim — nəhənglərin qalibidir	183
<i>On beşinci fəsil.</i> Bağda istixana	196
<i>On altıncı vəsil.</i> Xidmət genişlənir	208
<i>On yeddinci fəsil.</i> Rusiyadan ilk təəssüratlar	225
<i>On səkkizinci fəsil.</i> Rusiyaya sevgi ilə	230
<i>On doqquzuncu fəsil.</i> Rusiya pastorları üçün Müqəddəs Yazılar	242
<i>İyirminci fəsil.</i> Əjdahanın oyanması	252
<i>İyirmi birinci fəsil.</i> Ümidin on iki həvarisi	266